

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ȘI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE
ȘI ARHEOLOGIE

2

TOMUL 30

APRILIE—IUNIE

1979

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor șef: SEBASTIAN MORINTZ

Redactor șef adjunct: ION BARNEA

Membri: MIRCEA BABEȘ, PETRE DIACONU, ALEXANDRU
PĂUNESCU, RADU POPA

Prețul unui abonament anual este de 100 lei. În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții. Revista se poate procura direct sau prin poștă și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, București, 71 021, Calea Victoriei 125, sectorul 1.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM, Departamentul export-import presă, P.O. Box 136—137, telex 11 226, București, 70 116, str. 13 Decembrie 3, România.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Colegiului de redacție pe adresa: 71 119, str. I. C. Frimu 11, București.

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

OMUL 30

Nr. 2

aprilie—iunie 1979

SUMAR

STUDII

TEFAN OLTEANU, Cu privire la începuturile valorificării minereului de fier pe teritoriul României în lumina cercetărilor recente	137
AN MITREA, Influențe bizantine în cultura materială și spirituală din regiunea subcarpatică a Moldovei în secolele VI—IX	145
RGIU HAIMOVICI, Fauna din așezările feudale timpurii (secolele VIII—X) de la Bucov-Plotești	163

DISCUȚII

I. I. RUSSU, Rectificări și adaosuri arheologic-epigrafice la SCIVA, 29, 1978, 3, p. 437—443	215
ALEXANDRU PĂUNESCU, PAUL ȘADURSCHI, VASILE CHIRICA, Considerații de ordin metodologic privind realizarea <i>Repertoriului arheologic județean</i>	229

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

ALEXANDRU PĂUNESCU, Așezarea tardenoaziană de la Icușeni (com. Vorona, jud. Botoșani)	239
GEORGE MARINESCU și ALEXANDRU RETEGAN, Depozitul de obiecte romane de la Căianu Mic (jud. Bistrița-Năsăud)	253
EMIL I. EMANDI, Depozitul de unelte descoperit la Zaharești (jud. Suceava)	261
NICOLAE URSULESCU și PARASCHIVA VICTORIA BATARIUC, Așezarea culturii ceramicii liniare de la Mihoveni (jud. Suceava)	271

NOTE ARHEOLOGICE

MARIN CÂRCIUMARU și MARIA BITIRI, Picturi rupestre la Cucuiat pe Someș. Manifestări artistice preistorice?	285
M. BRUDIU, Elemente epipaleolitice în gravetianul oriental final din sud-estul Moldovei	293
EUGENIA POPUȘOI, Un topor-ciocan de tip Vidra, descoperit la Lupești (jud. Vaslui)	301
D. TUȚDOR, Comunicări epigrafice VIII*	303

RECENZII

MARIJA GIMBUTAS și colab., <i>Obre I and Obre II</i> , Sarajevo, 1974 (Vladimir Dumitrescu)	311
** <i>Tabula Imperii Romani</i> , K 34, Naissus—Dyrrachium—Scupi—Serdica—Thessalonike, 1976 (Constantin C. Petolescu)	314
** Studii și comunicări, Sibiu, arheologie-istorie, 20, 1977 (Irina Casan-Franga)	315
** <i>Apulum. Acta Musei Apulensis</i> , Alba Iulia, XV, 1977 (Irina Casan-Franga)	316
** <i>Sargetia. Acta Musei Devensis</i> , Deva, XI—XII (1974—1975) și XIII (1977) (Constantin C. Petolescu)	318
ABREVIERI MAI DES FOLOSITE ÎN REVISTĂ	323

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 30

N° 2

avril — juin 1980

SOMMAIRE

ÉTUDES

- ȘTEFAN OLTEANU, À propos des débuts de valorisation du minerai de fer dans le territoire roumain à la lumière des dernières recherches
- IOAN MITREA, Influences byzantines dans la culture matérielle et spirituelle de la région subcarpatique de la Moldavie aux VIe—IXe siècles
- SERGIU HAIMOVICI, Die Fauna der Frühen Mittelalterlichen Siedlungen (VIII—X Jhrt.) von Bucov-Ploiești.

10

DISCUSSIONS

- I.I. RUSSU, Rectifications et additions archéologiques et épigraphiques aux SCIVA, 29, 1978, 3, p. 437—443
- ALEXANDRU PĂUNESCU, PAUL ȘADURSCHI, VASILE CHIRICA, Metodologische Erwägungen für die Erarbeitung des archäologischen Kreisrepertoriums

215

229

MATÉRIAUX ET RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES

- ALEXANDRU PĂUNESCU, L'établissement tardenoisien d'Icușeni (com. de Vorona, dép. de Botoșani)
- GEORGE MARINESCU und ALEXANDRU RETEGAN, Der Depotfund römischer Geräte von Căianu Mic (Kr. Bistrița-Năsăud)
- EMIL I. EMANDI, Le dépôt d'outils découvert à Zaharești (dép. de Suceava)
- NICOLAE URSULESCU et PARASCHIVA VICTORIA BĂTĂRIUC, L'établissement de la culture à céramique linéaire de Mihoveni (dép. de Suceava)

239

253

261

271

NOTES ARCHÉOLOGIQUES

- MARIN CĂRCIUMARU și MARIA BITIRI, Les peintures rupestres de Cuculiat sur le Someș. S'agirait-il de manifestations artistiques?
- M. BRUDIU, Éléments épipaléolithiques dans le gravettien oriental final du Sud-Est de la Moldavie
- EUGENIA POPUȘOI, Eine bei Lupești (Kr. Vaslui) entdeckte Hammeraxt vom Vidra-Typus.
- D. TUDOR, Communications épigraphiques VIII*

285

293

301

303

COMPTES RENDUS

- MARIJA GIMBUTAS et collab., *Obre I and Obre II*, Sarajevo, 1974 (Vladimir Dumitrescu)
- *. *. *Tabula Imperii Romani, K. 34. Naissus — Dyrrachium — Scupi — Serdica — Thessalonika*, 1976 (Constantin C. Petolescu)
- *. *. *Studii și Comunicări*, Sibiu, arheologie-istorie, 1977 (Irina Casan-Franga)
- *. *. *Apulum, Acta Musei Apulensis*, Alba Iulia, XV, 1977 (Irina Casan-Franga)
- *. *. *Sargetia. Acta Musei Devensis*, Deva, XI—XII (1974—1975) și XIII (1977) (Constantin C. Petolescu)

311

314

315

316

318

- ABRÉVIATIONS

323

CU PRIVIRE LA ÎNCEPUTURILE VALORIFICĂRII MINEREULUI DE FIER PE TERITORIUL ROMÂNIEI ÎN LUMINA CERCETĂRIILOR RECENTE

DE

ȘTEFAN OLTEANU

Problema originii și începuturilor metalurgiei extracto-reducătoare a fierului¹, în general, a reținut mai insistent atenția cercetătorilor mai cu seamă în ultima vreme, datorită numărului relativ mare de descoperiri făcute, comparativ cu perioada anterioară, referitoare la vestigiile procesului de extracție-reducere a minereului de fier. Lăsând la o parte problema prelucrării fierului nativ, meteoric, prelucrare care va fi fost destul de restrînsă², și de aici, cu o importanță economică destul de redusă, menționăm că părerile care s-au formulat în diferitele studii de specialitate acreditează teza originii metalurgiei extractiv-reducătoare în Orientul Apropiat, considerat leagănul acestei activități, de unde a fost difuzată apoi spre diferitele regiuni geografice.

În stadiul actual al cunoștințelor, se presupune că metalurgia fierului a fost cunoscută pentru prima oară în zona munților Taurus din sudul Mării Caspice cu bogatele mine de fier de aici și din Armenia, din nordul Persiei și Caucaz, de unde s-a difuzat în Africa și Europa, evoluind separat în fiecare centru nou format³. Din această zonă se răspindește în Mesopotamia⁴, în Asia Mică⁵ și apoi în Egipt unde, către anul 1000 î.e.n., fierul era utilizat în mod curent⁶.

¹ Precizăm cu acest prilej că ne vom ocupa în paginile care urmează numai de problema începuturilor extracției și reducerii minereului de fier pe teritoriul României, proces care pune în evidență valorificarea locală a acestei materii prime și care poate constitui, în cel mai înalt grad, prin caracteristicile tehnologice pe care le prezintă, un factor important de permanență a populației care o practică. Prelucrarea propriu-zisă a acestui metal, integrată în contextul economiei de transformare, deși intim legată de extracție și reducere, mai cu seamă în epocile mai vechi, nu poate constitui întotdeauna un argument al valorificării materiei prime locale, fierul redus deja putînd fi procurat pe calea schimbului de produse.

² Vezi mai cu seamă: Ch. Singer și alții, *A History of Technology*, I, Oxford, 1958, ed. a III-a, p. 593—594; Gh. E. Arechian, SA, 1, 1976, p. 87 și urm.; R.J. Forbes, *Studies in Ancient Technology*, VI, Leida, 1958, p. 70—71. Pentru originile metalurgiei fierului, vezi și J. Ramin, *La technique minière et metallurgique des Anciens*, Bruxelles, 1977.

³ Ch. Singer și alții, *op. cit.*, I, p. 576; Gh. E. Arechian, *op. cit.*, p. 87 și urm.; T.A. Richard, *L'Homme et les métaux*, Paris, 1938, p. 352.

⁴ Ch. Singer și alții, *op. cit.*, I, p. 594.

⁵ *Ibidem*, p. 595; T.A. Richard, *op. cit.*, p. 352.

⁶ M. Lombard, *Les métaux dans le monde ancien (V^e — XIe siècles)*, Paris, 1974, p. 64.

În Europa, potrivit părerilor de pină acum, metalurgia extractivo-reducătoare a fierului ar fi fost răspîndită către sfîrșitul mileniului al II-lea î.e.n. Pe la 1200 î.e.n. ea s-a răspîndit în sudul Italiei fiind documentată în împrejurimile Bolognei⁷; s-a răspîndit apoi în Grecia, Balcani și în zona Alpilor estici (Noricum)⁸, fiind transmisă după aceea în Europa Centrală, precum și în ținuturile est-europene, zonă care se înscrie și spațiul românesc⁹. S-a presupus, de asemenea, că, din puternicul centru metalurgic existent în nord-vestul Peninsulei Balcanice, s-a propagat metalurgia fierului spre Italia și Europa Centrală, spre ținuturile noastre, în Grecia și zona egeeană¹⁰. Cercetările din ultima vreme, descoperirea vestigiilor metalurgiei extractivo-reducătoare, într-o serie de țări europene par să schimbe, în bună măsură, optica exprimată mai sus în legătură cu direcțiile transmiterii cunoștințelor acestei metalurgii. Cele mai timpurii vestigii ale extracției fierului din minereu par a fi, într-adevăr, cele din Orientul Apropiat, din regiunile munților Taurus, zona Caucazului, Armenia, datînd din mileniul al II-lea î.e.n. (secolele XIII—XII)¹¹. Fragmentele de piese lucrate din fier descoperite în Mesopotamia la Tell Asmar, Chagar Bazar, Mari sau la Alaca în Asia Mică, datînd din prima jumătate a mileniului al III-lea, pun în evidență existența unei metalurgii prelucrătoare, fierul utilizat putînd proveni din fier nativ, meteoric¹². Oricum, n-avem încă dovada certă că aceste piese au fost lucrate din metal obținut prin reducerea minereului de fier¹³. În această zonă cele mai vechi mărturii ale metalurgiei reducătoare a fierului datează din a doua jumătate a mileniului al II-lea î.e.n.; este vorba de descoperirea într-un tumul la Gerar (la aproximativ 15 km de Gaza) a vestigiilor cuptorului de redus minereu, alături de unelte agricole lucrate pe loc¹⁴. Începutul mileniului I î.e.n. reprezintă un moment de dezvoltare paralelă a metalurgiei extractivo-reducătoare în multe țări din Europa. Așa, de pildă, etruscii din nordul Italiei exploatau, către 1000—900, minele de fier din Elba și Toscana¹⁵. În Grecia, primele referințe neîndoelnice în

⁷ Ch. Singer și alții, *op. cit.*, II, p. 58 și urm.; I, p. 595.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Vezi, în această privință, pe lângă studiile citate la notele anterioare, și: A. Lászlo, SCIVA, 26, 1975, I, p. 35 și urm.; M. Rusu, în *In Memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 307 și urm., precum și Șt. Olteanu, SCIV, 22, 1971, p. 298—299.

¹⁰ A. Lászlo, *op. cit.*, p. 35—36.

¹¹ T.A. Richard, *op. cit.*, p. 352 și urm.; cuptoare de redus minereul de fier descoperite la Mecamor în Armenia, vetrele-cuptoare (*bloomeries*) descoperite în vestul Georgiei cu diametrul de 80 cm cu pereți de piatră și cu lut refractar, datînd din secolele XIII—XII î.e.n. (Arch. Rozhl., Praga, 1975—1976, p. 685—687).

¹² Ch. Singer și alții, *op. cit.*, p. 594.

¹³ Pentru întreaga problemă a reducerii minereului de fier și a prelucrării fierului nativ în cuptoare-cruzete, a se vedea R.J. Forbes, *op. cit.*, IV, p. 70 și urm.

¹⁴ T.A. Richard, *op. cit.*, p. 352; Ch. Singer și alții, *op. cit.*, I, p. 595, unde cuptoarele sînt date în jurul anului 1180 î.e.n., pe cînd la R.J. Forbes, *op. cit.*, VIII, p. 121—122, ele sînt datate în secolul al XIV-lea î.e.n.; în Mesopotamia s-au dezvoltat ulterior puternice centre metalurgice reducătoare, dovada constituind-o existența în secolul al VIII-lea î.e.n., la Khorsabada 160 tone fier pentru „export” (M. Lombard, *op. cit.*, p. 64). Studii recente demonstrează că din a doua jumătate a mileniului al II-lea î.e.n. datează și primele probe de extracție a fierului pe teritoriul U.R.S.S. (B.A. Șramko, L.D. Fromin, L.A. Solișev, SA, 1, 1977, p. 57 și urm.).

¹⁵ Ch. Singer, și alții, *op. cit.*, II, p. 59—60. Egiptenii au cunoscut mai de timpuriu metalurgia fierului, încăt pe la anul 1000 î.e.n. acest metal era folosit curent; totuși cuptoare de redus minereul nu se cunosc din etapa timpurie a dezvoltării acestei metalurgii în Egipt (M. Lombard, *op. cit.*, p. 64).

ceea ce privește metalurgia fierului datează de pe la 900 î.e.n., epoca de înflorire plasându-se însă în secolele următoare, IX—VIII, fierul fiind extras cu ajutorul unor mici cuptoare gen vatră (*bloomeries*)¹⁶. Din hallstattul timpuriu (circa 1000 î.e.n.) datează și cuptoarele de redus minereul de fier descoperite pe teritoriul Ungariei la Velem St. Vid¹⁷. Din acest început de mileniu datează și primele vestigii ale reducerii minereului de fier descoperite până în prezent pe teritoriul Poloniei¹⁸, pe cel al Cehoslovaciei (secolul IX-lea î.e.n.)¹⁹, pe cel al Austriei (cuploarele descoperite la Neuwied)²⁰, pe teritoriul de la sud de Dunăre²¹. Dar epoca de înflorire a metalurgiei extractivo-reducătoare a fierului pe teritoriul Europei Centrale va începe în secolul al VIII-lea î.e.n. prin punerea în valoare pe o scară întinsă a bogatelor rezerve de minereu de fier aflate în regiunile de aici²².

În această perioadă a hallstattului mijlociu au început a fi valorificate și depozitele de minereu de fier situate pe teritoriul Galiei, Britaniei (aici minele sînt puse în valoare mai tîrziu în jurul anului 500 î.e.n.), Spaniei²³.

Teritoriul României se integrează deplin în acest context european de metalurgie extractivo-reducătoare a fierului²⁴. Cercetările recente au evidențiat vestigii ale procesului de reducere a fierului din minereu datînd din epoca hallstattiană în nu mai puțin de 8 așezări răspîndite în diferite zone ale teritoriului carpato-danubiano-pontic. Dintre acestea, 5 asemenea așezări, în cadrul cărora au fost scoase la iveală bucăți de zgură de fier rezultată din operațiunea de reducere a minereului, sînt dateate cu depline temeiuri în prima epocă a fierului. Așa, de pildă, cele mai vechi vestigii ale procesului de extracție a fierului din minereu pe teritoriul României, datînd din hallstattul timpuriu (hallstatt A, circa 1100—1000 î.e.n.) au fost descoperite la Susani, comuna Traian Vuia, jud. Timiș; este vorba de bucăți de zgură de fier, rezultată din operațiunea de reducere a minereului²⁵.

¹⁶ Radomir Pleiner, *Iron Working in Ancient Greece*, Praga, 1969, p. 33 și urm.

¹⁷ Ch. Singer și alții, *op. cit.*, I, p. 568.

¹⁸ J. Piaskowski, KHIKM, 1, 1963, p. 3—29; Tereza Rozycha, KHIKM, 3—4, 1960, p. 535.

¹⁹ R.J. Forbes, *op. cit.*, VI, p.80. Piese de fier descoperite la Ganocve și Welka Lomnica din Slovacia, datînd din mileniul al II-lea î.e.n., sînt incerte din punctul de vedere al provenienței metalului din care au fost prelucrate (M. Rusu, *op. cit.*, p. 351).

²⁰ R.J. Forbes, *op. cit.*, VI, p. 79—80.

²¹ Informație primită de la colegul Sebastian Morintz căruia-i transmitem mulțumirile noastre.

²² Ch. Singer și alții, *op. cit.*, II, p. 55—56; aici se arată că cel mai timpuriu centru al metalurgiei fierului din Europa a fost Austria.

²³ *Ibidem*, I, p. 593; II, p. 10 (se exploata minereul de fier limonitic aflat la suprafața solului, precum și hematitul sau alte varietăți de minereu de fier).

²⁴ Menționăm că cele mai timpurii descoperiri de obiecte de fier de pe teritoriul României datează din secolul al XIII-lea î.e.n.; este vorba de un celt mai întîi, descoperit la Lăpuș în Transilvania (K. Kacsó, Dacia, N. S., 19, 1975, p. 45 și urm.). Aceste obiecte de fier, datînd din a doua jumătate a mileniului al II-lea î.e.n., sînt mărturii ale prelucrării fierului, deci nu pot fi considerate ca argumente ale procesului extractivo-reducător, ele putînd fi aduse, eventual, pe calea schimbului; totuși o probabilitate a extracției, reducerii și, evident, a prelucrării locale a minereului de fier nu trebuie exclusă.

²⁵ Fr. Nistor, A. Vulpe, SCIV, 20, 1969, 2, p. 191, nota 21; intrucît nu s-au făcut, încă, verificările de rigoare, păstrăm o anumită rezervă în această privință.

Vestigii ale procesului de reducere au fost descoperite și în așezarea hallstattiană de la Babadag din Dobrogea datind, potrivit opiniei autorului descoperirii, în secolele X—IX î.e.n.²⁶. Din aceeași vreme datează și descoperirea deosebit de interesantă, prin materialele pe care le conține, de la Cernatu de Sus, jud. Covasna; aici, într-un bordei hallstattian din cadrul unei așezări fortificate, au fost scoase la lumină numeroase obiecte de fier: cuțite, daltă cu tub de înmănușare, topor plat, 11 bare fragmentare de fier, o lingură de lut pentru turnat cu miner tubular, tipare de turnat din piatră (valve) și, ceea ce pune în evidență operația de reducere a minereului de fier, bucăți de zgură de fier și bucăți de var²⁷.

Dintr-o epocă ulterioară, din secolul IX—VIII î.e.n., datează descoperirea altor asemenea vestigii în așezarea de la Dervent din Dobrogea; este vorba de bucăți de minereu asupra cărora acțiunea focului nu s-a manifestat în suficientă măsură pentru ca procesul de reducere să se desfășoare în condiții optime²⁸. În două localități, anume la Dedrad (la punctul „Cruce”) și la Bocșa Montană (la punctul „Grădina popii”) din Transilvania și, respectiv, din Banat au fost depistate bucăți de zgură rezultate din reducerea minereului²⁹; autorii descoperirilor menționate le-au încadrat în linii generale în epoca hallstattiană, fără a face unele precizări în această privință. În fine, pentru alte două descoperiri, de la Ibănești, jud. Botoșani și Cornuleț în Banat mai sînt necesare, în continuare, verificări pentru a se confirma dacă vestigiile reducerii minereului de fier scoase aici la iveală aparțin sau nu epocii hallstattiene³⁰.

O importanță deosebită o prezintă constatările de ordin tehnologic privind extracția și reducerea minereului de fier, care demonstrează cunoștințele destul de avansate, pentru vremea aceea, pe care le posedau meșterii fierari ai comunităților de viață de pe teritoriul carpato-danubiano-pontic.

Gruparea, în general, a acestor așezări, în care s-a dus o activitate certă de valorificare a minereului de fier, în zonele marilor depozite de zăcămintele primare, constituie o prețioasă indicație în ceea ce privește punerea în valoare în acea vreme a mineralizațiilor primare, care aflorau de regulă, la suprafața solului; depozitele secundare, aluvionar-sedimentare nu erau încă valorificate pe o scară mai largă, așa cum o să constatăm în epocile următoare. Așa, de pildă, minereul de fier redus în așezările hallstattiene de la Cernatu și Dedrad era extras din depozitele primare aflate în zonă, menționate și în evul mediu de diferiți călători străini. Descriind regiunea Ciucului, Possevino pomenea la finele secolului al XVI-lea de minele de fier existente aici, de exploatarea cărora se îngrijea Francisc

²⁶ S. Morintz, *Dacia*, N.S., 8, 1964, p. 101—118 și rapoartele de săpături din campaniile arheologice (inedite) la Institutul de arheologie din București; idem în *Actes du Congrès international de préhistoire et de protohistoire*, Praga, 1970, p. 732; idem, *Peuce*, 2, 1971, p. 20.

²⁷ Z. Szekely, *Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Sf. Gheorghe, 1966, p. 21, 27; idem, *Dacia*, N.S., 10, 1966, p. 209—211, 218.

²⁸ Șt. Olteanu, *SCIV*, 22, 1971, 2, p. 245 și urm.

²⁹ I. Glodariu, M. Cîmpeanu, *SCIV*, 17, 1966, 1, p. 19 și urm.; *Banatica*, 2, 1973, p. 390.

³⁰ E. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, N. Zaharia, *Așezări omenești în Moldova din epoca paleolitică pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 288; *Banatica*, 3, 1975, p. 371.

Eazăr, superintendentul principelui Transilvaniei³¹. Aceste mine erau apoi pomenite și de David Frölich³² și Conrad Jacob Hildebrandt³³ în secolele următoare. Minereul redus în așezările bănățene (Susani și Bocșa Montană) era extras, de asemenea, din zonă, unde se găsesc bogate zăcămintele primare la Ocna de Fier, Ciclova, Moldova Nouă, Sasca Montană etc. La Babadag, minereul avea tot o proveniență zonală, din minele de la Iulia-Consul situate la circa 17 km nord-vest și de la Altin Tepe la o distanță de 16 km sud-vest; zăcămintul de cupru de la Altin Tepe prezintă la partea superioară o zonă de oxidație în care se acumulează compuși ai fierului, formînd așa-numita „pălărie de fier”. Pe dealul Ceamurlia din aceeași zonă se întînesc bucăți de hematit și magnetit cu un conținut de 56—60 % fier³⁴. Cît privește depozitele de la Iulia minereul de aici e format din același magnetit și hematit cu un conținut de carbonat de calciu care-i conferă caracterul de autofondant ce contribuie la scăderea temperaturii de topire³⁵.

Minereul redus la Dervent ar putea proveni din depozitele secundare aflate în apropiere; este vorba de un „orizont de nisipuri roșcate, feruginoase, gros de circa 1 m, situat la partea superioară a pliocenului. Aceste nisipuri conțin concrețiuni feruginoase cu dimensiuni între 2 și 10 cm, de formă sferoidală sau de forma unei cruste groase de 1 pînă la 5 cm. Concrețiunile care reprezintă minereul de fier sînt formate din oxizi și hidroxizi de fier. Uneori prezintă nivele subțiri de carbonat de calciu care îi dau caracterul de minereu autofondant. Au un conținut mediu de 22—40 %³⁶. Totodată, minereul ar fi putut avea o proveniență din mineralizațiile de la Iulia. Această presupunere ne-a fost sugerată de rezultatele analizelor de laborator efectuate asupra acestor vestigii de la Dervent. Fragmentul analizat reprezintă un minereu hematitic cu gangă autofondantă, în care se recunosc caractere de sist cristalin; el a fost intenționat supus unui proces de încălzire într-un mediu reducător. Potrivit părerii specialiștilor care au efectuat analizele respective³⁷, caracterele acestui minereu sînt asemănătoare cu cele ale minereului din depozitele de la Iulia³⁸. Precum se vede, problema originii minereului de fier redus în așezarea hallstattiană de la Dervent rămîne deschisă, fiind necesare, în continuare, noi cercetări în această privință.

Deși nu s-au descoperit, pînă în prezent, decît în stare fragmentară, mijloacele cu ajutorul cărora se reducea minereul de fier, respectiv cuptoarele de redus, unele fragmente din pereții acestora par să indice existența

³¹ Antonio Posevino, trad. după textul publicat de Bascapé, *La relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI*, Roma, 1935, p. 63 și urm.

³² Relatarea lui David Frölich după *Medulla geographiae practicae*, Bartfa, 1639, cap. X, p. 363—378 (alte mine de fier la Trascău și Hunedoara).

³³ Relatarea lui, după Babinger, *Conrad Jacob Hildebrandt's Dreifache schwedische...*, Leida, 1937, p. 23, și urm.

³⁴ E. Zah, *Pontica*, 4, 1971, p. 191 și urm.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Analizele au fost efectuate la Laboratorul de cristalografie, mineralogie și petrografie de la Institutul politehnic „Gh. Gheorghe-Dej” din București, lucrare realizată sub conducerea prof. univ. O. Bolgiu.

³⁸ Vezi Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 296—297; cercetările ulterioare care au condus la analiza structurii mineralizațiilor din apropierea Derventului lasă deschisă posibilitatea folosirii minereului de fier local, ceea ce ar constitui o primă dovadă asupra valorificării în acea vreme și a rezervelor de minereu de fier secundare.

vetrelor-cuptoare sau a gropilor-cuptoare în care avea loc procesul de reducere a minereului de fier. Presupunem că procedeul era cel cunoscut mai bine de cercetători în epocile următoare, procedeul care consta în introducerea în cuptor sau pe vatra-cuptor, a bucăților de minereu de fier împreună cu cărbunele de lemn, alternând în straturi. Prin acțiunea focului se obținea acea pastă metalică denumită lupă, din care, prin martelare, se realizau diferite obiecte, arme, unelte³⁹. O deosebită însemnătate o prezintă, din punctul de vedere tehnologic, în cazul minereurilor bogate în sulf; introducerea în cuptor a calcarului, a varului, cu rostul de a servi ca fondant pentru ușurarea procesului de reducere. Acest procedeul este dovedit de descoperirea de la Cernatu, jud. Covasna, unde, alături de bucățile de zgură, de metal și de alte materiale s-au găsit și bucăți de var, având rostul de a servi ca fondant în procesul de reducere. Interesantă este constatarea că în această zonă procedeul folosiri fondanților va continua în decursul epocilor ulterioare⁴⁰ ca o consecință a punerii în valoare minereurilor de fier locale și a transmiterii cunoștințelor din tată în fiu, din generație în generație. În restul așezărilor nu s-a documentat un asemenea procedeul, probabil datorită faptului că minereul valorificat conținea sulf într-o cantitate mai mică sau conținea o gangă autofondantă (conținut de calciu, așa cum s-a demonstrat în cazul minereului de fier redus la Derwent și Babadag). Nu cunoaștem dacă în procesul de reducere curentul de aer care activa focul era introdus pe cale naturală sau cu ajutorul foalelor de mină. Acestea din urmă vor fi documentate în mod cert în etapa următoare (a doua epocă a fierului).

Cele prezentate până aici au avut darul să schițeze o imagine generală, cît de cît edificatoare, asupra începuturilor metalurgiei extractivo-reducătoare a fierului și să fixeze, în cadrul dezvoltării europene a acesteia, locul spațiului carpato-danubiano-pontic, în măsura în care cercetările de pînă acum au evidențiat-o.

Dacă în ceea ce privește originile acestei metalurgii, Orientul Apropiat reprezintă spațiul teritorial unde s-au descoperit cele mai vechi vestigii ale procesului de reducere a minereului de fier, de unde, apoi, cunoștințele acestei metalurgii s-au difuzat în diferite direcții, *teza receptării acestora de către un centru european de unde s-a răspândit ulterior în direcțiile cunoscute nu mai poate fi susținută*. Din datele prezentate mai sus reiese că, în general, valorificarea minereului de fier prin extracția și reducerea lui cu ajutorul cuptoarelor de redus de diferite tipuri *a început, aproximativ, în aceeași perioadă, în cele mai multe dintre teritoriile europene care conțineau asemenea bogăție minieră*. Diferențele, relativ mici, care există nu sînt în măsură să confere unuia sau altuia dintre aceste teritorii caracterul prioritar al acestei metalurgii; aceasta cu atît mai mult cu cît în diferite zone geografice socotite pînă acum debitoare, în această privință, unui anumit centru metalurgic, erau folosite procedee tehnologice elevate pentru acea vreme, cum ar fi utilizarea fondanților, în cazul minereurilor sulfuroase,

³⁹ Procesul reducerii a fost analizat în detaliu în diferite lucrări de specialitate dintre care menționăm : T.A. Richard, *op. cit.* ; Ch. Singer și alții, *op. cit.* ; R.J. Forbes, *op. cit.* ; M. Daumas, *Histoire générale des techniques*, Paris, 1962 (în două volume) ; Radomir Pleiner, *Zaklady slovaskeho zelezarskeho hutnictvi v Ceskych Zemich*, Praga, 1959, Seria Monumenta archaeologica. VI ; etc.

⁴⁰ Vom reveni asupra acestei probleme în studii ulterioare.

procedee necunoscute sau neutilizate în centrul „mamă”, datorită existenței în minereul de acolo a unor autofondați, sau datorită purității mineralizațiilor existente. De aceea considerăm că, în cazul exemplurilor citate mai sus, *pe teritoriul Europei avem de-a face cu o dezvoltare paralelă în timp a metalurgiei reducătoare a fierului*, cu unele mici diferențe cronologice de la o regiune la alta, o anumită influență, în baza raporturilor existente între aceste centre, fiind cu totul firească, necesară. *Teritoriul României, prin dovezile prezentate, care datează din cele mai timpurii perioade, comparativ cu celelalte spații europene, se situează printre cele dintâi centre ale bătrînului nostru continent în care s-a dezvoltat o metalurgie extractivo-reducătoare a fierului.* Tradiția acestei activități neîntrerupte, îmbogățită de la o generație la alta prin experiența acumulată, aveasă capete în epocile următoare o strălucire ce va constitui o componentă fundamentală a înfloritoarelor civilizații care s-au dezvoltat pe aceste meleaguri.

ANEXĂ

Materialul feruginos provenit din așezarea de la Dervent datat din secolul al IX-lea î.e.n. primit spre examinare se prezintă sub formă de bulgăre relativ mare ($5 \times 6 \times 8$ cm); el este destul de friabil și foarte poros.

Se distinge macroscopic și cu lupa o masă roșcată cu vacuole tapitate cu un material transparent sticlos și poros.

Pe secțiuni lustruite observate la microscop în lumina reflectantă se constată existența unor plaje cu putere reflectoare destul de mare în care apare cert hematita în cristale în general foarte fine și ici și colo în cristale ceva mai bine dezvoltate, unele cu o structură lamelară. Apare net sticla cu putere reflectoare mică tot așa de întunecată ca și în golurile din ea.

Sub formă de cristale foarte mici, dar bine distincte, cu putere reflectoare foarte mare (foarte luminoase), apare *fierul metalic*.

În fotografie este redat aspectul secțiunii în lumina reflectantă cu cimp negru. Apar foarte bine în negru golurile tapitate pe margine cu sticlă care se prezintă sub forma unor benzi luminoase.

Hematita apare în fotografie într-o tentă gri-negricioasă înecată în masa mai albă de sticlă. Vizual la microscop hematita apare în culoarea ei naturală roșcată. Fierul metalic nu se poate distinge în fotografie. Din acest examen se desprinde net că a fost supus încălzirii în mediu reducător un minereu hematitic cu gangă autofondantă în care se recunosc caractere de șist cristalin.

Minereul pare a fi fost identic cu cel cunoscut în nordul Dobrogei la Iulia spre E-S-E de Măcin. Geologia regiunii Dervent nu lasă posibilitatea ca minereul să fie de proveniență locală. El a fost desigur adus din altă parte la Dervent, probabil din regiunea Iulia. Reducerea mine-reului este numai incipientă, dar prezența picăturilor de fier metalic atestă în mod incontestabil că minereul a fost supus unui proces metalurgic de reducere, iar materialul examinat de noi provine din resturile de la partea inferioară sau din marginile cuptorului de redus.

Prof. univ. O. BOLGIU,

Institutul politehnic „Gh. Gheorghiu-Dej”
Laboratorul de cristalografie,
mineralogie și petrografie

À PROPOS DES DÉBUTS DE VALORISATION DU MINÉRAI DE FER DANS LE TERRITOIRE ROUMAIN À LA LUMIÈRE DES DERNIÈRES RECHERCHES

RÉSUMÉ

Ayant présenté les principales données relatives à la métallurgie du fer sous un angle général, l'auteur se penche sur les données concernant les commencements de la valorisation du minerai de fer dans le territoire de la Roumanie actuelle. L'auteur n'envisage pas l'existence d'un centre européen d'où les connaissances dans le domaine de la technologie du fer auraient pu rayonner dans diverses directions. Compte tenu des témoignages remontant à des époques fort reculées, la terre roumaine semble se situer entre les espaces européens qui ont connu très tôt la métallurgie de l'extraction et de la réduction du fer.

INFLUENȚE BIZANTINE ÎN CULTURA MATERIALĂ ȘI SPIRITUALĂ DIN REGIUNEA SUBCARPATICĂ A MOLDOVEI ÎN SECOLELE VI—IX

DE

IOAN MITREA

În regiunea subcarpatică a Moldovei, flancată de Carpații Orientali în vest, de valea largă a Siretului în est și de riurile Moldova și Trotuș la nord și sud, au fost cercetate în ultimii ani câteva așezări din secolele VI—VII, precum și din secolele VIII—IX.

Săpăturile arheologice sistematice din așezările de la Mănoaia-Cos-tișă¹, Oituz², Bacău³, Izvoare-Bahna⁴ și Davideni⁵ au pus în evidență în primul rînd o continuitate de viață autohtonă în întreaga epocă de formare a poporului român.

Cercetarea unor microzone din cadrul unității geografice a Subcarpaților Moldovei a dovedit continuitatea de viață autohtonă, atît în unele locuri situate în apropiere de valea largă a Siretului, pe terasele înalte din dreapta acestui rîu, cît și în zonele depresionare pe terasele rîurilor Moldova, Bistrița și Trotuș, ori afluenților acestora.

Unele materiale aflate în așezările cercetate sistematic, la care se adaugă câteva importante descoperiri întîmplătoare, făcute de-a lungul ultimelor decenii, atestă, convingător după opinia noastră, că populația autohtonă din regiunea subcarpatică a Moldovei s-a aflat în permanență, în epoca secolelor VI—IX, în sfera de influență a civilizației bizantine.

Această afirmație se întemeiază pe descoperirea în această regiune a unor materiale de factură sau de influență și inspirație bizantină.

Trebuie subliniat că materialele de factură sau de influență bizantină, descoperite prin săpături sistematice, au fost găsite în așezări autohtone; în cadrul inventarului acestor așezări evidențiindu-se în primul rînd ceramica de tradiție locală⁶, lucrată cu mîna (fig. 1/1—2; fig. 2/1—3) și în special la roată (fig. 1/3—11; fig. 2/4—6).

¹ Dan Gh. Teodor, V. Căpitanu și I. Mitrea, *Carpica*, 1, 1968, p. 233 și urm.

² Dan Gh. Teodor, C. Buzdugan și I. Mitrea, *Carpica* 2, 1969, p. 310 și urm.

³ I. Mitrea și Al. Artimon, *Carpica*, 4, 1971, p. 225 și urm.

⁴ I. Mitrea, *Carpica*, 6, 1973—1974, p. 55 și urm.; *idem*, *Carpica*, 10, 1978, p. 205 și urm.

⁵ *Idem*, *MemAntiq.* 2, 1970, p. 345 și urm.; *idem*, SCȘBacău, 1972, p. 5 și urm.; *idem*, *MemAntiq.* 6—7 (sub tipar).

⁶ Vezi *supra*, notele 1—5.

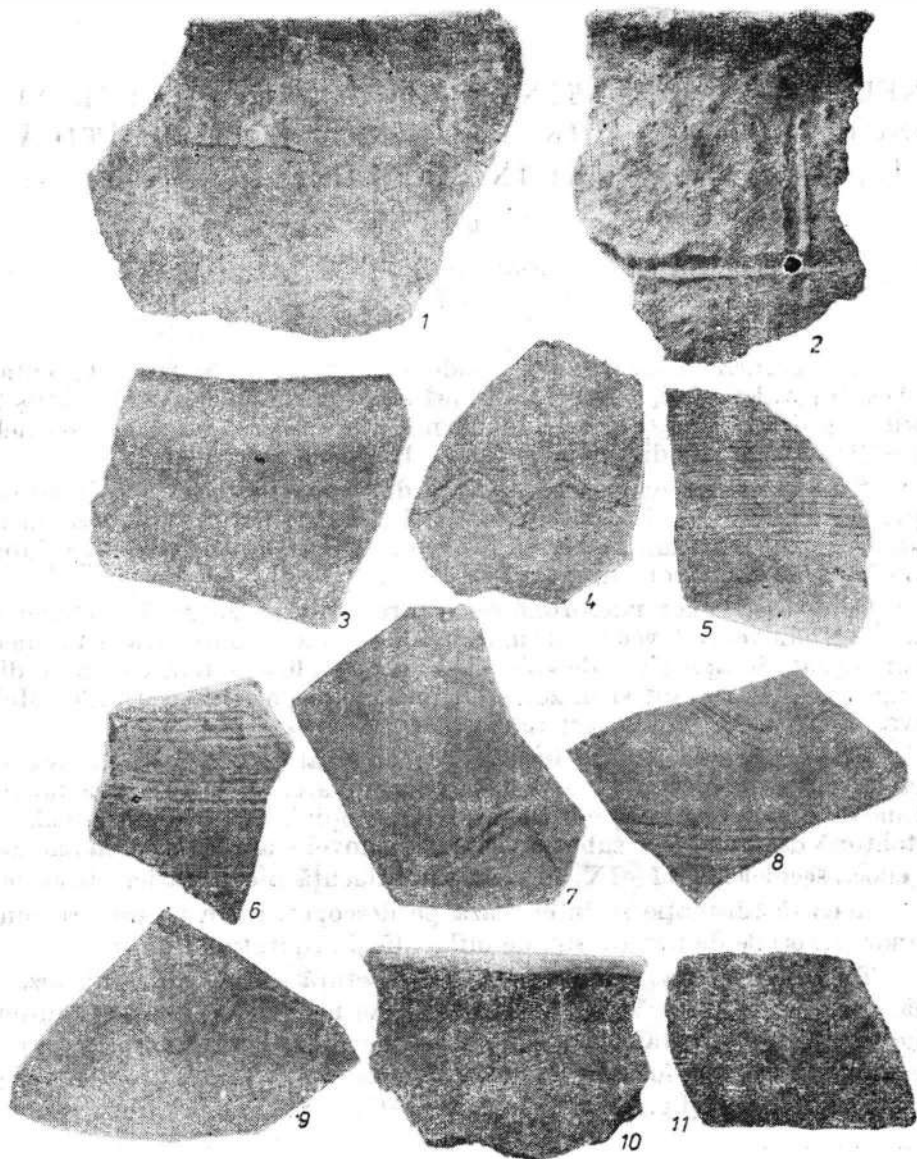

Fig. 1. Ceramică autohtonă lucrată de mână și la roată, din secolele VI—VII : 1—2 Bacău ; 3—11 Davideni.

Alături de ceramica de tradiție autohtonă, în așezările de la Costișa⁷, Davideni⁸ și Oituz⁹ s-au găsit și fragmente de amfore și amforete de factură bizantină, de culoare roșie-gălbuie, decorate cu striuri sau caneluri

⁷ Dan Gh. Teodor, SCIV, 21, 1970, 1, p. 100, nota 6.

⁸ I. Mitrea, *op. cit.*

⁹ Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 100, fig. 2/4 ; p. 114, nota 91.

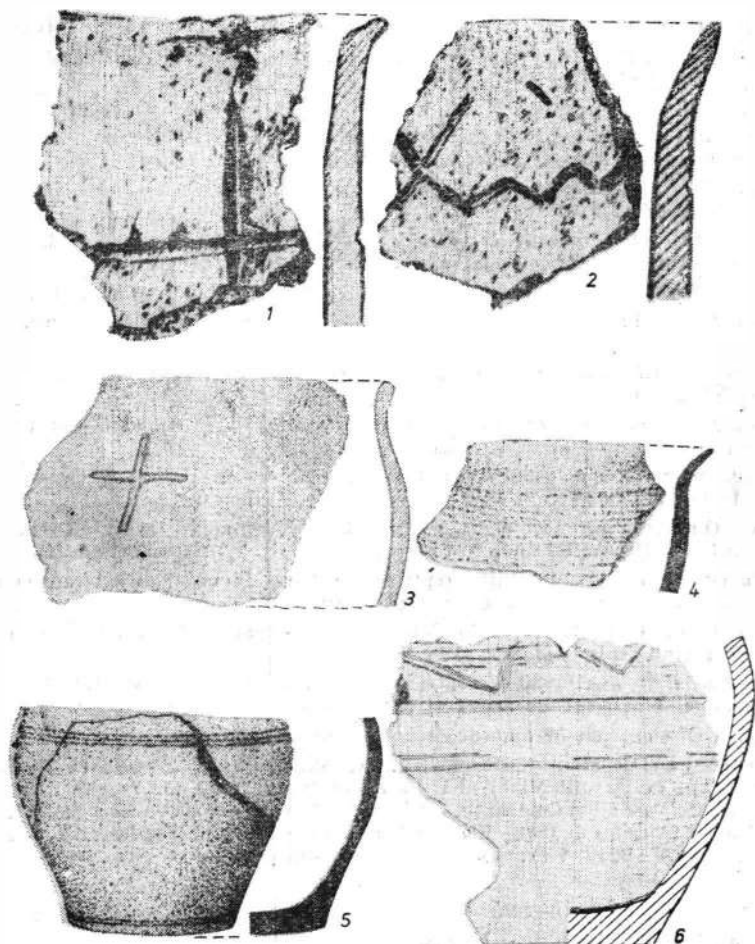

Fig. 2. 1—3 ceramică autohtonă lucrată de mină; 4—6 ceramică autohtonă lucrată la roată, 1—2 Bacău (secolele VI—VII); 3—5 Davideni (secolele VI—VII); 6 Izvoare-Bahna (secolele VIII—IX).

orizontale. În așezarea de la Davideni au fost descoperite și două fragmente dintr-un vas lucrat la roată, dintr-o pastă albă având în compoziție nisip feruginos (caolin), vas importat probabil din zona sud-dunăreană.

În regiunea subcarpatică a Moldovei circulația monedei bizantine este prezentă în întreaga perioadă a secolelor VI—IX, cu observația că această circulație este ceva mai activă în secolele VI—VII, fenomen caracteristic de fapt întregului teritoriu nord-dunărean¹⁰.

Cu excepția tezaurului găsit în 1930 la Cleja-Bacău, toate celelalte monede bizantine cunoscute pînă acum, în regiunea de care ne ocupăm,

¹⁰ Constantin Preda, SCIV, 23, 1972, 3, p. 378.

reprezintă descoperiri izolate. În regiunea subcarpatică a Moldovei au fost descoperite pînă în prezent un număr de 51 monede bizantine, repartiția lor pe localități și împărați fiind următoarea :

Bacău. Într-o colecție particulară se păstrează un *folles* de la Justin I, descoperit în Bacău sau împrejurimi. Moneda a fost văzută și descrisă de D. Tudor¹¹.

Bacău. Tot întimplător, într-un punct neprecizat al orașului s-a descoperit în 1951 o monedă de bronz de la Justinian I¹².

Țirgu Ocna. Într-o colecție particulară se află o monedă de bronz de la Justinian I, emisă la Cyzic, descoperită în împrejurimile orașului Țirgu Ocna¹³.

Țibucani-Neamț. Pe teritoriul localității Țibucani, s-a găsit un *folles* de la Justinian I¹⁴.

Piatra Neamț. Provenind de pe teritoriul orașului, este menționată o monedă de la Justinian I¹⁵.

Poiana Dulcești. În campania de săpături arheologice a anului 1963, a fost găsită o monedă din bronz emisă la Thessalonice, de către Justinian I¹⁶.

Bacău. O monedă de bronz de la Justin II (anii 574/575), emisă la Constantinopol, a fost descoperită întimplător pe raza orașului¹⁷.

Bacău. Întimplător a fost descoperită o monedă bizantină, emisă la Constantinopol de Mauriciu Tiberiu (anii 599/600)¹⁸.

Bacău. O monedă bizantină de bronz, emisă la Constantinopol, care a fost rebătută, neputîndu-se identifica astfel emitentul, a fost descoperită pe str. V. Alecsandri din Bacău¹⁹.

Comănești. Există vagi indicații despre descoperirea a două monede bizantine de bronz, una de la Mauriciu Tiberiu și una de la Heraclius²⁰.

Scurta-Bacău. Pe teritoriul satului Scurta, com. Orbeni, jud. Bacău, a fost descoperită o monedă de argint de la Constantin al IV-lea²¹.

Cleja-Bacău. În anul 1930, un sătean din Cleja a descoperit pe lotul său de pămînt, între niște pietre, o monedă de argint și 38 de monede de bronz²².

După I. Dimian, cele 39 monede de la Cleja se eșalonează astfel :

Leon al V-lea și Constantin (813—820) : 1 ex. ; Mihail al II-lea și Teofil (812?—829) : 1 ex. ; Teofil (829—842) 2 ex. ; Teofil, Mihail al II-lea și Constantin (circa 832 ?—839) : 1 ex. ; Vasile I (867—869) : 2 ex. ; Vasile I și Constantin (869—879) : 7 ex. ; Leon al VI-lea (886—912) : 11 ex. ; Leon al VI-lea și Alexandru (886—912 ?) : 3 ex. ; Constantin al VII-lea și Zoe (913—919) : 1 ex. ; Roman I (919—921) : 7 ex. ; Constantin al VII-lea (945) : 3 ex.

După cum se observă majoritatea monedelor din tezaurul de la Cleja aparțin secolului al IX-lea.

Monedele bizantine descoperite în regiunea subcarpatică a Moldovei, în marea lor majoritate, provin din monetăriile de la Constantinopol.

¹¹ Bucur Mitrea, SCIV, 18, 1967, 1, p. 201 ; C. Preda, *op. cit.*, p. 395.

¹² Bucur Mitrea, Dacia, N.S., 11, 1967, p. 389, nr. 71. Moneda a fost descoperită în 1951 pe teritoriul orașului Bacău (fără precizarea exactă a locului). Nu este exclus ca această monedă să provină din așezarea prefeudală din secolele VI—VII de la Curtea domnească din Bacău, așezare cercetată sistematic începînd din 1970 și în care s-au găsit și alte materiale de factură bizantină.

¹³ C. Preda, *op. cit.*, p. 410.

¹⁴ Virgil Mihăilescu-Bîrliba, MemAntiq. 1, 1969, p. 429—430 ; B. Mitrea, SCIV, 21, 1970, 2, p. 346.

¹⁵ I. Minea, BSNR, 81—82, 1933—1934, p. 108 ; C. Preda, *op. cit.*, p. 405.

¹⁶ B. Mitrea, SCIV, 16, 1965, 3, p. 617, nr. 73 ; C. Preda, *op. cit.*, p. 406.

¹⁷ Viorel Căpitanu, Carpica, 4, 1971, p. 291, nr. 41.

¹⁸ *Ibidem*, p. 291, nr. 40.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 42.

²⁰ Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 113, nota 90 ; C. Preda, *op. cit.*, p. 399.

²¹ V. Căpitanu, *op. cit.*, p. 291, nr. 44.

²² I. Dimian, SCN, 1, 1957, p. 189—199.

Unele monede însă provin și din atelierele provinciale, ceea ce, după cum s-a observat, indică o particularitate a afluxului de monede bizantine la Dunărea de Jos²³.

Merită amintit în acest context că în apropierea regiunii de care ne ocupăm, pe versantul din stînga Siretului însă, la Horgești²⁴, a fost descoperit, în 1968, un vas de aramă în care s-au găsit mai multe monede bizantine, din care s-au recuperat 57 de bucăți²⁵, toate din bronz, emisiuni din vremea lui Justin al II-lea (28 ex.) Tiberiu al II-lea Constantin (4 ex.) și Mauriciu Tiberiu (25 ex.), precum și un colier din bronz²⁶.

Din așezările cercetate sistematic de la Bacău, Davideni și Izvoare-Bahna, provin mai multe piese de podoabă sau de cult, între care citeva fibule, o cruciuliță, un cercel cu pandantiv în formă de stea și un inel.

O fibulă de tip romano-bizantin a fost descoperită în locuința L₆ din așezarea de la Curtea domnească Bacău²⁷ (fig. 3/5). Fibula de la Bacău este turnată în bronz, de dimensiuni mici (lungimea 4 cm), ornamentată pe arc și spre capătul piciorului cu un decor format din linii paralele.

În Moldova, fibule romano-bizantine asemănătoare cu cea de la Bacău au fost descoperite la Șipot-Suceava²⁸ și Birlălești²⁹. Fibula de la Bacău își găsește analogii și în descoperirile de la Sucidava³⁰, Isaceea³¹, Garvăn-Dinogetia³², Histria³³ și București³⁴. Fibule asemănătoare au mai fost descoperite și la Hanska³⁵ și la Ripnev II³⁶.

Acest tip de fibulă a avut o mare circulație în Peninsula Balcanică, în special în secolul al VI-lea³⁷.

Avînd în vedere analogiile semnalate, cît și contextul arheologic în care a fost descoperită, atribuim fibula romano-bizantină de la Bacău secolului al VI-lea.

În așezarea de la Davideni au fost descoperite pînă acum două fibule. Prima dintre aceste fibule, descoperită în stratul prefeudal al așezării, este de tipul cu piciorul întors pe dedesubt, lucrată dintr-o bandă subțire din bronz, cu lățimea maximă de 11 mm. Are arcul plat și lungimea de

²³ Octavian Iliescu, în *Cultura bizantină în România*, București, 1971, p. 79.

²⁴ Viorel Căpitănu, *Carpica*, 4, 1971, p. 253—269.

²⁵ Viorel Căpitănu publică în articolul citat 46 de monede, iar un lot de 11 monede sînt publicate ulterior de Constantin Buzdugan, *Carpica*, 6, 1973—1974, p. 47—53.

²⁶ Viorel Căpitănu, *op. cit.*, p. 255, fig. 2.

²⁷ I. Mitrea și Al. Artimon, *op. cit.*, p. 236; p. 242, fig. 13/1; I. Mitrea, SCIV, 24, 1973, 4, p. 665.

²⁸ Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 107, fig. 6/2; p. 108.

²⁹ *Ibidem*, p. 107, fig. 6/1; p. 108.

³⁰ D. Tudor, *Sucidava. Une cité daco-romaine et byzantine en Dacie*, Bruxelles, 1965, p. 123, fig. 34/8—12; idem, *Oltenia romană*³, București, 1968, p. 457, fig. 142/8—11.

³¹ I. Barnea și B. Mitrea, *Materiale*, 5, 1959, p. 470, fig. 10/7.

³² Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa și B. Mitrea, *Materiale*, 7, 1961, p. 393, fig. 4/5.

³³ Em. Condurachi și colab., *Materiale*, 4, 1958 p. 19—21, fig. 7 (a.b.).

³⁴ Muzeul de istorie a municipiului București, Inv. 24 879 (col. Săpăturile Dinu V. Rosetti). Informații Mloara Turcu, căreia îi mulțumim și pe această cale.

³⁵ I.A. Rafalovici, *Slaviane VI—IX vekov v Moldavii*, Chișinău, 1972, p. 33, fig. 3/10.

³⁶ V.D. Baran, *MIAMoskva*, 116, p. 221, fig. 6/19.

³⁷ Chr. Pescheck, *PZ*, 34/5, 1949/1959, 2, p. 258, fig. 3/1; p. 260, fig. 3/2; p. 261, fig. 3/3, p. 262, fig. 4/2; D. Măno-Zisi, *Starinar*, 5—6, 1954—1955, 1956, p. 176, fig. 36/5, 6; idem, *Starinar*, 7—8, 1956—1957, 1958, p. 311 și urm., fig. 36; D.P. Dimitrov, M. Čičkova și B. Sultov, *IzvestijaSofia*, 27, 1964, p. 230, 231, fig. 16/1—2; G. Gomoika, *Klio*, 48, 1967, p. 315 și urm., fig. 19.

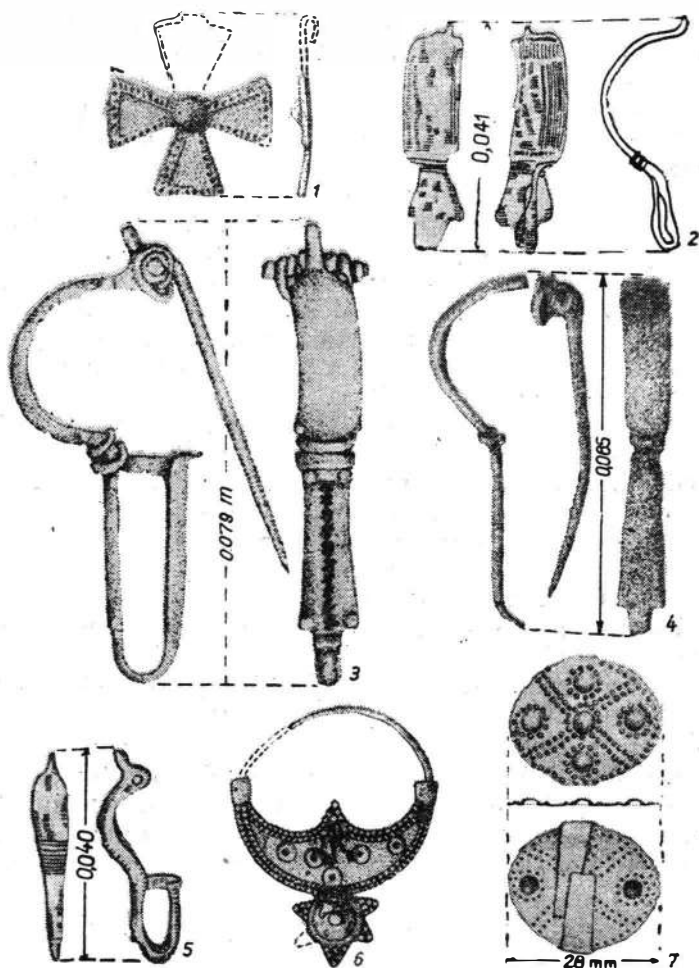

Fig. 3. Obiecte de factură și influență bizantină : 1–5 din secolele VI–VII ; 6–7 din secolele VIII–IX. 1, 2, 4 Davideni ; 3 Moldoveni ; 5 Bacău ; 6, 7 Izvoare-Bahna.

4,1 cm (fig. 3/2). Deși de un tip mai rar întâlnit, fibula romano-bizantină de la Davideni se apropie de fibulele descoperite la București-Militari³⁸ și în fortificația bizantină de la Iatrus³⁹. Dacă fibula de la București-Militari a fost atribuită secolului al VI-lea, iar cea de la Iatrus secolelor VI–VII, apreciem că fibula de la Davideni poate fi atribuită secolului al VI-lea.

A doua fibulă descoperită în așezarea de la Davideni a fost găsită în locuința L₁₆. Este o fibulă din fier, de tipul cu piciorul întors pe dedesubt

³⁸ Mioara Zgibea, CercetArhBuc. 1, 1963, p. 379, pl. 2/1. 2. În colecțiile Muzeului de istorie a municipiului București se mai află o fibulă, de tipul cu piciorul întors pe dedesubt, lucrată dintr-o foaie subțire de bronz, asemănătoare cu piesa de la Davideni. Fibula provine din săpăturile lui Dinu V. Rosetti și este înregistrată cu inv. 15 996. Piesa ne-a fost pusă la dispoziție de Mioara Turcu, căreia îi mulțumim și pe această cale.

³⁹ G. Gomolka, EthnArchZ, 4, 1970, p. 602–603, fig. 23.

și înfășurat, are arcul plat și de formă aproape semicirculară, piciorul lung (fig. 3/4). Fibula are lungimea de 6,5 cm și corpul ușor striat. Unele asemănări există între această fibulă și una din fibulele din bronz cu arcul plat de la București-Militari⁴⁰.

Fibula din fier de la Davideni reprezintă un tip evoluat din fibula de fier de la Bratei⁴¹, și poate fi atribuită secolului al VI-lea.

O altă fibulă de tip romano-bizantin a fost descoperită la Moldoveni, jud. Neamț⁴².

Fibula de la Moldoveni (fig. 3/3) este de tipul cu piciorul întors pe dedesubt, turnată din bronz, avînd o lungime de 7,9 cm.

Foarte bine conservată, avînd toate părțile componente, fibula de la Moldoveni este de dimensiuni mari, corpul mult arcuit. Pe arc, ca și pe piciorul fibulei, se observă bine un decor format din cîte patru puncte, situate, două cîte două simetric, la extremitățile celor două părți componente ale corpului fibulei (arc și picior). Pe mijlocul piciorului, pe axul longitudinal, se observă un decor în X. Pentru fibula de la Moldoveni nu cunoaștem analogii apropiate în spațiul nord-dunărean. Unele asemănări există între această fibulă și una din fibulele descoperite la Sucidava⁴³. Mai pot fi menționate unele elemente asemănătoare ale fibulei de la Moldoveni, cu cele ale unor fibule de la Csangrád⁴⁴, Madara⁴⁵ și Prugnac⁴⁶. Cum unele din fibulele menționate sînt datate în secolele V—VI, iar altele numai în secolul al VI-lea, înclinăm să atribuim fibula de la Moldoveni sfîrșitului secolului al V-lea și primei jumătăți a secolului al VI-lea.

În regiunea subcarpatică a Moldovei au fost descoperite în ultimii ani cîteva tipare din piatră, folosite pentru realizarea unor obiecte de podoabă, sau ca tipare pentru turnat calapoade-modele în vederea realizării unor obiecte de podoabă; obiecte care în ansamblu se încadrează în sfera civilizației bizantine.

În spațiul la care ne referim a fost descoperit întîmplător un tipar pentru turnat calapoade-modele⁴⁷ la Rădeni⁴⁸ (fig. 4/3) într-o așezare

⁴⁰ Mioara Zgibea, *op. cit.*, p. 379, pl. 2/2.

⁴¹ Ligia Bârz, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V (Cimitirul I de la Bratei)*, București, 1973, p. 63; p. 306, pl. 25/1, 4.

⁴² I. Mitrea, SCIV, 24, 1973, 4, p. 663; p. 664, fig. 1/1.

⁴³ D. Tudor, *op. cit.*, p. 89, fig. 19/5.

⁴⁴ D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454—568)*, Budapest, 1961, pl. 211/2.

⁴⁵ Chr. Pescheck, *op. cit.*, p. 258, fig. 2/1.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 262, fig. 4/1.

⁴⁷ V. Teodorescu, București, Materiale de istorie și muzeografie, 9, 1972, p. 91.

⁴⁸ Piesa descoperită la Rădeni, comuna Păstrăveni, jud. Neamț, cu mai mulți ani în urmă, ne-a fost pusă la dispoziție de către colegul V. Mihăilescu-Birliba, care a făcut și cercetarea la fața locului în oct. 1977. Pentru permisiunea de a menționa acest tipar în prezenta lucrare, îi mulțumim și pe această cale. Cinci tipare din piatră, apropiate oarecum de piesele de la Rădeni și Poienița-Vrancea se află în colecția lui N. Popa din Tirpești. Patru exemplare provin din satul Tirpești, iar al cincilea dintr-un sat apropiat, Topolița. Nu se poate preciza exact proveniența acestor tipare. Este posibil ca piesele din colecția lui N. Popa să se încadreze în aceeași epocă și serie cu tiparele de la Rădeni și Poienița-Vrancea. Nu este exclus însă ca aceste tipare să nu dateze din epoca prefeudală cl, așa cum susțin unli etnografi care le-au văzut, să fie tipare pentru turnat ținte și alte elemente de decor, folosite în anume zone ale Moldovei pînă în secolul al XIX-lea și foarte rare pînă în zilele noastre. În sfîrșit nu putem exclude posibilitatea refolosirii unor tipare mai vechi, de către meșteri din vremurile mai noi.

din care de la suprafață au fost culese și fragmente ceramice prefeudale (secolul V—VI). Tiparul de la Rădeni se încadrează în seria tiparelor de tipul celor descoperite la Poienița-Vrancea și la Aldeni-Buzău, în aria culturii daco-romanice de tip Ipotești-Cindești⁴⁹. Atât formele săpate pe tiparul de la Rădeni, cât și mulajele realizate, susțin apropierea tipologice ce se pot face între acest tipar și tiparele pentru turnat calapoade-modele de la Poienița-Vrancea și Aldeni-Buzău.

În așezarea prefeudală de la Ștefan cel Mare⁵⁰, între pietrele de la cuptorul locuinței L₂ dezvelită în 1977, a fost găsit un tipar de piatră, cu matrițe pe ambele fețe, folosit probabil pentru turnarea unor rozete, tortițe și alte accesorii, ale unor piese de podoabă și în primul rând a unor cercei (fig. 4/2). Pentru tiparul de la Ștefan cel Mare, menționăm unele analogii cu tiparul din piatră de la București—sold. Ghivan Nicolae⁵¹.

Din așezarea de la Davideni, provine un alt tipar din piatră (fig. 3/1), reutilizat după cum indică ruptura din partea de jos. Partea de tipar păstrată, de formă aproximativ dreptunghiulară, are pe o față incizate două linii subțiri, filiforme și paralele. Pe fiecare din aceste linii sînt adîncite cîte trei ornamente pătrate, punctate la colțuri, iar între aceste ornamente se află cîte un romb mic incizat. Din partea superioară a ornamentelor de formă pătrată, pleacă din fiecare colț cîte un jgheab subțire către pilnia de turnare. Foarte probabil acest tipar a fost folosit pentru turnarea unor aplici mici, necesare împodobirii cerceilor. Tipare asemănătoare au fost descoperite la Străulești-Măicănești⁵² și Budureasca⁵³ în Muntenia, precum și la Cristur⁵⁴ în S-E Transilvaniei. Inițial tiparul de la Davideni a fost folosit pentru realizarea unor cruciulițe, așa cum pare să indice brațul unei asemenea cruciulițe, vizibil în partea de jos a tiparului, acolo unde s-a produs ruptura.

Posibilitatea existenței unui tipar pentru turnat cruciulițe în așezarea de la Davideni nu trebuie exclusă, dacă avem în vedere că în locuința L₁₀, din această așezare, a fost descoperită o cruciuliță. Cruciulița de la Davideni (fig. 3/1) a fost confecționată din bronz, prin turnare. Este de dimensiuni mici, cu brațele egale (trei brațe păstrate, al patrulea, cel superior, fiind rupt din vechime). La extremități brațele sînt mai late. Ca ornament, în mijlocul cruciuliței se află o proeminență, în care e posibil să fi avut fixată o piatră semiprețioasă; iar pe marginea brațelor, o linie de pseudo-granule, formînd un chenar. Cruciulița are lățimea pe axul brațelor orizontale de 3 cm, iar greutatea de 4,70 g.

Cruciulița de la Davideni se încadrează în seria imitațiilor de tip Malta, ca formă și dimensiuni fiind asemănătoare cruciulițelor reprezen-

⁴⁹ V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 91 și nota 47.

⁵⁰ Sîpături Al. Artimon, căruii îi mulțumim și aici pentru permisiunea de a menționa acest tipar în lucrarea de față. Precizăm că materialul ceramic recoltat din locuința în care s-a aflat tiparul poate fi încadrat în secolele VI—VII.

⁵¹ Margareta Constantiniu, SCIV, 17, 1966, 4, p. 673—674, fig. 5/2; V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 81, fig. 3/1; p. 94, nr. 6.

⁵² Margareta Constantiniu, Panait I. Panait, Ioana Cristache Panait, CercetArhBuc., 2, 1965, p. 161, fig. 72; V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 77; p. 83, fig. 5/4.

⁵³ V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 85, fig. 6/9.

⁵⁴ Z. Székely, Dacia, J.N.S., 15, 1971, p. 354, fig. 1/3; idem, Aluta, 1971, p. 133, fig. 3/3—30.

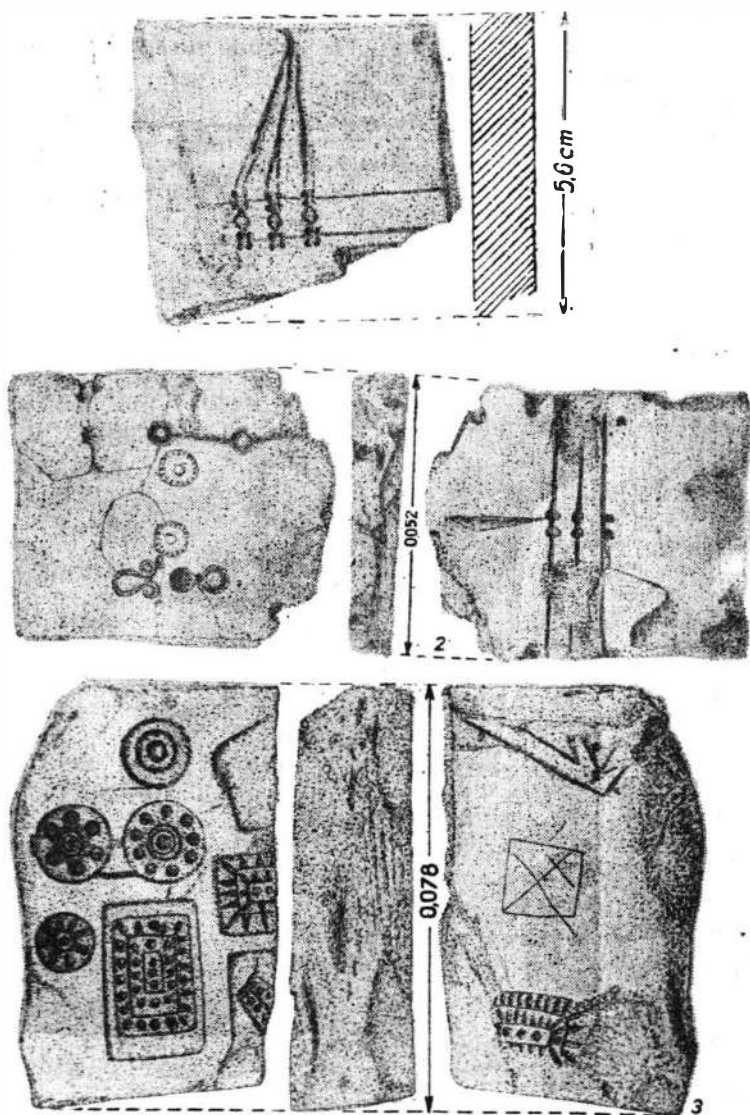

Fig. 4. 1-2 tipare pentru turnat podoabe; 3 calapoade-model.
1 Davideni; 2 Ștefan cel Mare; 3 Rădeni.

tate pe tiparele descoperite în Muntenia la Olteni⁵⁵ și Străulești⁵⁶, sau în Moldova la Botoșana⁵⁷, tipare datate în secolul al VI-lea.

⁵⁵ C. Preda, SCIV, 18, 1967, 3, p. 513 și urm.

⁵⁶ Margareta Constantiniu, *op. cit.*, p. 674, fig. 5/3; *Cultura bizantină în România*, București, 1971, nr. 102; V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 77; p. 81, fig. 3/6.

⁵⁷ Dan Gh. Teodor, în *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania* (sub redacția M. Constantinescu, Șt. Pascu, P. Diaconu), București, 1975, p. 159, fig. 2/3.

Piesa de Davideni este asemănătoare cruciuliței din bronz, cu orificiu în partea superioară pentru a putea fi agățată, descoperită la Sucidava (Celeiu)⁵⁸, precum și cu cele două cruciulițe din tezaurul de la Histria⁵⁹, datat în secolul al VI-lea; cit și cu unele exemplare din cruciulițele de la Pirjoaia⁶⁰, atribuite, de asemenea, secolului al VI-lea. Pe baza analogiilor cu exemplarele de pe tiparele de la Olteni, Străulești și Botoșana, precum și cu piesele de la Celeiu, Histria și Pirjoaia, atribuim cruciulița de la Davideni secolului al VI-lea. Dacă avem în vedere faptul că în partea de jos a tiparului de la Davideni se observă brațul superior al unei cruciulițe, nu este exclus ca acest obiect de cult să fi fost lucrat local, chiar în cadrul așezării de aici.

Fără îndoială că această cruciuliță, descoperită în așezarea de la Davideni, se leagă de răspîndirea creștinismului în secolul al VI-lea în aceste regiuni. Tot ca o expresie a răspîndirii creștinismului în aceste regiuni trebuie interpretate și cruciulițele executate pe umerii unor vase din secolul al VI-lea.

Astfel, în așezarea de la Bacău⁶¹, s-au găsit câteva fragmente ceramice pe care a fost incizat semnul crucii (fig. 1/2, 3; fig. 2/1, 2). Un fragment ceramic pe care a fost incizat semnul crucii, tot în pasta moale a vasului înainte de ardere, a fost descoperit și în vatra locuinței L₃, din așezarea de la Davideni⁶² (fig. 1/1, fig. 2/3).

Vase borcan, avînd incizat semnul crucii pe umăr sau mai rar pe pintec, au fost descoperite la Șipot-Suceava, Horga-Vaslui și Botoșana⁶³, precum și la Ursoaia-Murgeni⁶⁴ în Moldova, la Sălașuri⁶⁵ în Transilvania și la Dulceanca⁶⁶ în Muntenia.

Una din piesele interesante, descoperite în așezarea de la Davideni, al cărei decor trebuie legat de sfera de influență a civilizației bizantine, este un pieptene din os bilateral (respectiv cu două rînduri de dinți). Pieptenele din os de la Davideni (fig. 5/1,2), descoperit întîmplător⁶⁷, este prevăzut cu două teci (pe ambele laturi ale pieptenului), prinse cu nituri de fier, avînd la capăt, gaură de agățat. Plăcile mediane, fixate pe mijlocul pieptenului cu două nituri din fier, sînt decorate pe o față cu grupuri de linii verticale, iar pe cealaltă cu cîte două linii orizontale pe

⁵⁸ D. Tudor, *op. cit.*, p. 470; p. 471, fig. 147/7.

⁵⁹ Emil Condurachi și colab., SCIV, 5, 1954, 1–2, p. 85–86.

⁶⁰ Vasile Culecă, *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 421; fig. 1/11, 15, 19; fig. 2/11, 15, 19.

⁶¹ I. Mitrea și Al. Artimon, *op. cit.*, p. 244; p. 246; fig. 16/1, 2; p. 247, fig. 17/1, 2.

⁶² I. Mitrea, SCȘBacău, 1972, p. 16; p. 17, fig. 8/1.

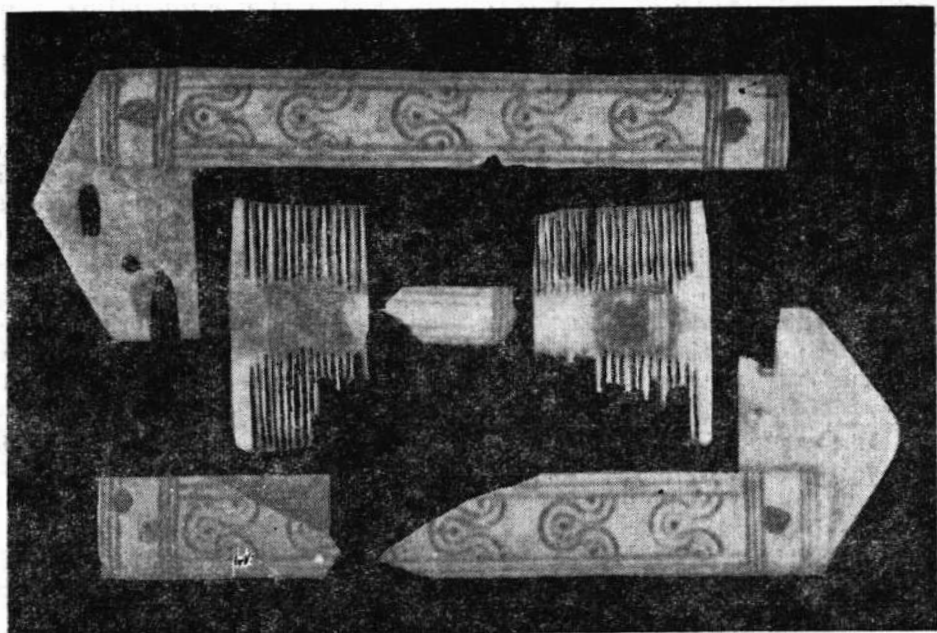
⁶³ Dan Gh. Teodor, SCIV, 21, 1970, 1, p. 124.

⁶⁴ Ghenulă Coman, *Murgeni. Contribuții la istoria unei străvechi așezări*, Vaslui, 1973, p. 54, fig. 26/3.

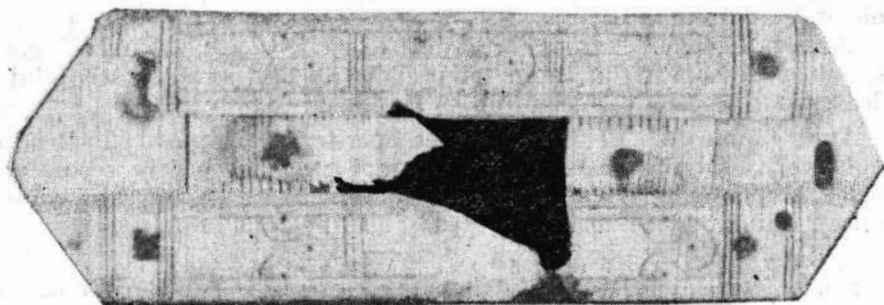
⁶⁵ Z. Székely, *Marisia*, 5, 1975, p. 74, pl. 36/1.

⁶⁶ Suzana Dolnecescu-Ferche, *Așezări din secolele III și VI în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, București, 1974, p. 65, fig. 52/2.

⁶⁷ Piesa a fost descoperită în febr. 1974, cu ocazia unor lucrări de interes obșteșc. În același loc s-au găsit fragmente ceramice caracteristice secolelor VI–VII și un vîrf de săgeată cu trei muchii. În apropierea locului în care s-a găsit pieptenele, în vara anului 1974, au fost dezvelite locuințele L₂₄ și L₂₇, datate în secolele VI–VII.

1

2

0 1 2 3cm

Fig. 5. Davideni, Pieptene cu două rânduri de dinți.

marginii, flancate la extremități de grupuri de linii verticale. Tecile sînt fixate la un capăt cu nituri de fier, iar la celălalt pe una din laturi teaca nu este fixată cu nit, pentru a permite glisarea, avînd însă o gaură ce putea fi blocată. Tecile, cu rol de apărare a celor două rînduri de dinți ai pieptenului, au fost frumos ornamentate. Pe una din fețe a fost executat un decor format din cîte două linii orizontale, împărțite în registre din cîte trei linii verticale, grupate. În cele trei registre de pe fiecare placă, a fost realizat un decor din trei motive florale, stilizate. Pe cealaltă parte la capete sînt cîte două grupe de linii verticale, iar pe lungimea plăcii, la margini, cîte două linii orizontale. În cadrul constituit de liniile orizontale, barate la extremități de linii verticale, a fost realizat același motiv floral stilizat, format în acest caz din cinci elemente.

Întregul ornament de pe acest pieptene a fost realizat prin incizie. Pieptenele de la Davideni a fost lucrat cu deosebită grijă și decorat cu mult gust artistic. Acest pieptene, adevărată lucrare de artă, poate fi considerat un obiect de lux, destinat unei tinere, probabil unei mirese.

Dacă pieptenii cu teacă de protecție sînt extrem de rari, în schimb pieptenii bilaterali simpli sînt relativ numeroși în complexe date în secolele V—VII e.n. Pieptenii cu dinți bilaterali sînt cunoscuți încă de la sfîrșitul secolului al IV-lea e.n. în unele complexe de pe teritoriul României. La Spanțov⁶⁸ (în M₁₇) a fost descoperit un pieptene cu dinți bilaterali, al cărui minier a fost ornamentat cu linii incizate orizontal și creștături pe margine. Un pieptene din os cu două rînduri de dinți cu plăcile nedecorate, prinse în nituri de fier, a fost descoperit într-un mormînt din secolele VI—VII de la Piatra Frecăței⁶⁹. Exemplare similare au fost descoperite la Celei⁷⁰ în Oltenia și la Berea-Ciumești⁷¹ în Maramureș. Piese de la Celei sînt decorate cu cercuri care au un punct în centru și sînt date în secolul al VI-lea e.n.⁷²

Un pieptene cu două rînduri de dinți și teacă, foarte asemănător cu exemplarul de la Davideni, a fost descoperit în Franța⁷³, fiind atribuit secolelor V—VI e.n.

Avînd în vedere analogiile amintite, ca și contextul arheologic în care a fost descoperit, atribuim pieptenele de la Davideni secolului al VI-lea (sau mai larg secolelor VI—VII e.n.).

Dintre obiectele de podoabă descoperite în regiunea subcarpatică a Moldovei, atribuite însă unei epoci mai tîrzii, respectiv secolului al VIII-lea și poate chiar cu prelungiri în secolul al IX-lea, amintim un cercel cu pandantiv în formă de stea și un inel din bronz.

⁶⁸ Bucur Mitrea, Constantin Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, București, 1966, p. 141; p. 223, fig. 35/2.

⁶⁹ Petre Aurelian, *Materiale*, 8, 1962, p. 581, fig. 18/5; p. 582.

⁷⁰ D. Tudor și colab., *Materiale*, 7, 1961, p. 482 și p. 485; O. Toropu, *Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia traiană sud-carpatică (secolele III—X)*, Craiova, 1977, p. 76.

⁷¹ Pieptenele din os cu dinți bilaterali de la Berea-Ciumești, atribuit secolelor V—VI, a fost descoperit în săpăturile conduse de Vl. Zirra. Piesa se află în expoziția permanentă a Muzeului din Baia Mare.

⁷² O. Toropu, *op. cit.*, p. 76.

⁷³ E. Salin, *Le haut Moyen Age en Lorraine*, Paris, 1939, p. 155—156. pl. 21/1, 2. Piesa a fost descoperită în M.59 din cimitirul franc de la Villey—St. Etienne și este atribuită secolelor V—VI e.n.

Cercelul cu pandantiv în formă de stea a fost descoperit în locuința L₃ din așezarea de la Izvoare—Bahna ⁷⁴ (fig. 3/6). Piesa, realizată prin turnare, din bronz, se încadrează în seria cerceilor de tip bizantin, cu partea inferioară semilunară și cu pandantiv în formă de stea ⁷⁵.

Cercelul de la Izvoare—Bahna are partea semilunară dezvoltată și ornamentată, iar pandantivul stelat este prevăzut în mijloc cu un buton semisferoidal. Partea semilunară este ornamentată înspre margini cu un motiv pseudofiligranat. Încadrat în acest ornament pseudofiligranat, este un decor format din șase cerceulețe imprimate, realizate prin ștanțare și dispuse simetric. Partea superioară, ascuțită, a „lunulei” este decorată cu un motiv compus tot din pseudogranulații, formind un triunghi.

Pendantivul este format dintr-un buton semisferoidal, având dispuse pe margini cinci triunghiuri umplute cu pseudogranule. Butonul semisferoidal este acoperit pe partea protuberanței de un bob, înconjurat de un cerc în relief.

Pentru cercelul de la Izvoare—Bahna, avem analogii în exemplarele de cercei stelați, descoperiți la Teiuș⁷⁶ și Noșlac⁷⁷. Piese asemănătoare apar și pe tiparul de os de la Costești—Iaiși⁷⁸. Unele detalii se întind și la cercelul, cu partea inferioară semilunară, descoperit la Satu Nou⁷⁹. În regiunile învecinate României, se cunosc cercei cu pandantiv stelat, asemănători cu piesa de la Izvoare—Bahna, în U.R.S.S.⁸⁰, în Ungaria⁸¹ la Otok și Diosvolgy și în Bulgaria⁸² la Razdelna—Gară.

După ultimele opinii, tipurile de cercei asemănători exemplarului de la Teiuș, cu partea inferioară sub formă de semilună, ascuțită la mijloc, se datează către anul 720; tipurile asemănătoare cerceilor de la Noșlac cu partea semilunară dezvoltată pot fi dateate către mijlocul secolului al VIII-lea sau chiar în a doua jumătate a acestui secol, iar tipurile asemănătoare cerceilor de la Satu Nou pot fi dateate la începutul secolului al

⁷⁴ I. Mltrea, *Carpica*, 6, 1973—1974, p. 65; p. 75, fig. 12/4; idem, *Crisia*, 4, 1974, p. 75—76; p. 86, fig. 5/1.

⁷⁵ M. Comșa, *RESEE*, 9, 1971, 3, p. 377 și urm.; V. Teodorescu în *XIVe Congrès international des études byzantines*, Bucarest, 6—12 septembre 1971, 1971, *Résumés. Communications*, p. 157—158.

⁷⁶ K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 74, fig. 12/19.

⁷⁷ M. Rusu, *Dacia*, N.S., 4, 1962, p. 272, fig. 2/4.

⁷⁸ Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, la nota 6, p. 103, fig. 3/2. Tiparele de Costești—Iaiși sînt atribuite secolului al VI—VII-lea. Foarte probabil ca aceste piese să aparțină unei perioade ulterioare, respectiv secolului al VIII-lea. Pentru această datare mai tîrzie a pieselor de la Costești—Iaiși, vezi și M. Comșa, *op. cit.*, p. 381—383 și nota 29.

⁷⁹ Bucur Mltrea și Niță Angelescu, *Materiale*, 5, 1959, p. 540, fig. 6. Autorii propun pentru cimitirul nr. 2 „datarea în secolul IX, cu posibilități de prelungire în secolul X, după cum ne indică un fragment de cercel din M.4”. Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuții la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1968, p. 112, atribuie cimitirul și în speță și cercelul de la Satu Nou „unei perioade mai vechi, probabil secolului VIII—IX”. M. Comșa, *op. cit.*, restringe datarea pentru cercelul de la Satu Nou, arătînd că această piesă poate fi datată la începutul secolului al IX-lea.

⁸⁰ D.T. Berezoveč, *Arheologija Klev*, 6, 1952, p. 113, pl. 2/3, 4; pl. 3/4.

⁸¹ S. Dimitrijevič, *Opuscula Archaeologica*, 2, 1957, p. 27, fig. 5/3, 4.

⁸² Piesa se află în Muzeul din Varna. Informații Dan Gh. Teodor, care ne-a pus la dispoziție un desen al piesei la care ne referim. Pentru toate fi mulțumim și pe această cale.

IX-lea⁸³. Exemplarele din U.R.S.S., la care ne-am referit, sînt datate în secolele VII—VIII⁸⁴, iar cele din Ungaria la începutul secolului al IX-lea⁸⁵.

Avînd în vedere încadrarea cronologică a cerceilor cu pandantiv în formă de stea de la Teiuș și Noșlac, a celor din U.R.S.S. și Ungaria, la care ne-am referit, precum și asemănările dintre aceste piese și cercelul descoperit la Izvoare—Bahna, ca și contextul arheologic în care a fost descoperit, apreciem că piesa de care ne ocupăm poate fi atribuită secolului al VIII-lea, cu posibilități de prelungire a datării pînă la începutul secolului al IX-lea. Cerceii de tipul celui descoperit la Izvoare—Bahna sînt probabil precedați în timp de cerceii de tip Teiuș și Noșlac și urmați de piese de tip Satu Nou.

Tot în așezarea de la Izvoare—Bahna, în stratul prefeudal, a fost descoperit, în 1976, un inel (fig. 3/7) lucrat prin batere dintr-o panglică de bronz, la mijlocul căreia prin ciocănire s-a alcătuit un chaton oval. Inelul are capetele verigii deschise. Este decorat cu motive realizate prin presare (ștanțare) din interior spre exterior, obținîndu-se un ornament format din cinci protuberanțe, una pe mijloc, celelalte patru dispuse simetric, în cruce, spre marginile inelului. Cele patru protuberanțe dispuse spre marginile chatonului oval sînt despărțite de cîte două linii punctate în relief, realizate în aceeași tehnică, dispuse perpendicular una față de alta, formînd o cruce. Pe marginea chatonului, ca și în jurul protuberanței rotunde, sînt realizate cercuri punctate.

Ca formă și dimensiuni, cele mai apropiate asemănări le găsim la inelul realizat tot dintr-o panglică din bronz, avînd capetele verigii desfăcute, descoperit în așezarea de la Oncești -- Bacău⁸⁶ și atribuit unei epoci cuprinse între mijlocul secolului al VIII-lea și începutul secolului al IX-lea.

Unele asemănări există între piesa de la Izvoare—Bahna și inelele de la Spinoasa⁸⁷ și Satu Nou⁸⁸. Inele din bronz, cu capetele verigilor deschise, detaliu caracteristic pentru acest tip de antichități în secolele IX—XI, se întîlnesc și în alte regiuni asupra cărora s-a exercitat influența bizantină cum ar fi în sudul Dunării⁸⁹ și Cimpia Panonică⁹⁰. Inelul de la Izvoare—Bahna, ca și piesa de la Oncești, reprezintă un tip evoluat față de inelele de la Izvoru⁹¹ și precede în timp piesele de tipul celor de la Satu Nou. Pe baza analogiilor menționate, atribuim inelul de la Izvoare—Bahna secolului al VIII-lea (poate sfîrșitul secolului al VII-lea — secolul al VIII-lea).

⁸³ M. Comșa, *op. cit.*, p. 384—385.

⁸⁴ D. T. Berezoveč, *op. cit.*, p. 118. Considerăm că datarea acestor cercel trebuie restrînsă numai la secolul al VIII-lea.

⁸⁵ S. Dimitrijevic, *op. cit.*, p. 27.

⁸⁶ I. Mitrea, *Carpica*, 4, 1971, p. 282, fig. 8/2; p. 283—284; p. 285, fig. 10/1.

⁸⁷ A. Nițu și D. Teodor, *Materiale*, 5, 1959, p. 488, fig. 4/1, dat de autori drept cercel. În realitate este un inel. Cf. Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 116, fig. 8/14; p. 117.

⁸⁸ B. Mitrea, *Materiale*, 7, 1961, p. 555, fig. 6/5.

⁸⁹ St. Stančev și I. Načeva, *Izvestia Sofia*, 23, fig. 8/15; fig. 9/14.

⁹⁰ G. Török, *Die Bewohner von Halimba im 10 und 11. Jahrhundert*, Budapesta, 1962, pl. 99/82, 83.

⁹¹ Săpături Bucur Mitrea, care a binevoit să ne arate inelele din M. 260 și M. 322, ultimul fiind mai apropiat ca tip de inelele de la Izvoare—Bahna și Oncești. După cum se știe necropola de la Izvoru a fost datată în secolul al VIII-lea. Cf. Bucur Mitrea, *SCIV*, 18, 1967, 3, p. 459.

Din cele de mai sus rezultă că majoritatea materialelor de factură sau de influență bizantină, descoperite în regiunea subcarpatică a Moldovei, se datează în secolele VI—VII. Mai rare, dar totuși prezente, aceste influențe sînt atestate și în secolele VIII—IX. Activă se dovedește a fi influența bizantină în această regiune în secolul al VI-lea și cu precădere în epoca lui Justinian I (527—565).

Elementele de factură și de influență bizantină s-au difuzat spre regiunea subcarpatică a Moldovei, de-a lungul Văii Siretului și principalelor săi afluenți, Trotuș, Bistrița și Moldova. Odată cu aceste elemente de factură sau influență bizantină au pătruns din spațiul sud-carpatic și elemente caracteristice culturii vechi românești de tip Ipotești—Cîndești. Aceste influențe de factură bizantină și de tip Ipotești—Cîndești, grefate pe un fond cultural autohton preponderent romanice, au contribuit la desăvîrșirea procesului de romanizare în regiunile de la răsărit de Carpați ale României. Evident că în acest proces un anume rol l-au jucat și influențele romanice pătrunse dinspre Transilvania.

Materialele de factură sau de influență bizantină, aparținînd secolelor VI—IX, din regiunea subcarpatică a Moldovei, sînt nu numai o dovadă a menținerii acestei regiuni în sfera civilizației bizantine, ci implicit o confirmare a prezenței unei populații autohtone, romanice, în acest spațiu geografic.

Monedele bizantine, mai ales cele de bronz, care de fapt reprezintă majoritatea, alături de alte materiale arheologice, pot fi considerate ca un argument în favoarea continuității populației autohtone în aceste regiuni⁹². De asemenea, fibulele romano-bizantine de la Bacău, Davideni și Moldoveni pot fi puse tot pe seama populației locale, dacă avem în vedere că aceste tipuri de fibule erau purtate cu predilecție de către o populație romanică⁹³. Firește că tot pe seama populației locale trebuie puse și celelalte materiale de factură sau de influență bizantină, cum ar fi: cerceii și inelele de tip bizantin, tiparele pentru podoabe sau tiparele pentru turnat calapoade-modele.

Unele din materialele descoperite în regiunea subcarpatică a Moldovei dovedesc o influență bizantină nu numai în sfera culturii materiale, ci și în sfera culturii spirituale. Astfel, cruciulița descoperită la Davideni și eventual tiparul din aceeași așezare, vasele pe care a fost incizat semnul crucii, de la Bacău și Davideni, corelate cu alte descoperiri din Moldova, între care reamintim aici tiparul pentru cruciulițe de la Botoșani⁹⁴ și tiparul de la Traian—Bacău⁹⁵, constituie argumente temeinice, după părerea noastră, ce probează răspîndirea creștinismului în secolul al VI-lea în sinul populației autohtone din regiunile de la răsărit de Carpați ale României. În aceste regiuni, ca și în tot spațiul nord-dunărean, creștinismul găsea un teren favorabil pentru a prinde rădăcini. Aceste condiții prielnice se explică pe de o parte prin apartenența acestei lumi la aria de

⁹² C. Preda, *op. cit.*, p. 384.

⁹³ A. Petre, SCIV, 17, 1966, 2, p. 271—272.

⁹⁴ Dan Gh. Teodor, in *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, București, p. 159, fig. 2/3.

⁹⁵ Idem, *Carpica*, 2, 1969, p. 272, fig. 13; idem, *MemAntiq*, 1, 1969, p. 202, fig. 16/11.

civilizație romanică, iar pe de altă parte și prin starea psihologică a acestei lumi aflată mereu în primejdii.

În rindurile unei populații mereu tulburate de neamurile în migrație, creștinismul primitiv „cu încărcătura sa umană”⁹⁶ găsea un teren favorabil, cu atât mai mult cu cât noua credință venea dinspre o lume, cea bizantină, care mai reprezenta încă o speranță de protecție, în condițiile unor vremuri atât de vitrege.

După cum s-a subliniat „creștinismul a constituit pentru localnici un factor de civilizație, care i-a diferențiat față de populațiile în migrație și i-a unit în cadrul comunităților de obști sau confederații de obști”⁹⁷. creștinismul a fost un factor de osmoză pentru elementul autohton romanizat, un element ce a influențat pozitiv trăinicia și continuitatea fondului etno-cultural autohton.

În secolul al VI-lea, cînd regiunea subcarpatică a Moldovei, ca și întreg teritoriul de la răsărit de Carpați, se dovedește a se fi aflat în sfera civilizației bizantine, drept mărturie fiind prezența numeroasă a elementelor de factură sau influență bizantină, corelată cu o posibilă protecție de natură politico-militară a imperiului asupra acestor regiuni, Creștinismul a fost o realitate în sinul populației autohtone din Moldova. Această realitate se înscrie în fenomenul general de răspîndire a creștinismului ortodox, căruia Justinian i-a reînsoțit viața, începînd cu anul 535⁹⁸. În contextul măsurilor luate de Justinian în imperiu, s-au creat indirect condiții favorabile răspîndirii creștinismului și în stînga Dunării⁹⁹, deci implicit și în regiunile de la răsărit de Carpați ale României.

Se poate conchide că dovezile privind răspîndirea creștinismului în Moldova constituie indirect o probă de necontestat a prezenței unei populații autohtone, romanice, în aceste regiuni. Căci așa cum spunea V. Pârvan „începuturile creștinismului nord-danubian... prezintă atât ca fenomen de istorie culturală, cât și ca însăși metoda de cercetare, cea mai deplină analogie cu chestiunea originilor națiunii noastre : din cercetarea unei probleme se poate să iasă puncte de vedere noi pentru adîncirea mai cu folos a celeilalte”¹⁰⁰.

Atît dovezile privind răspîndirea creștinismului, cît și celelalte elemente de factură sau de influență bizantină, corelate cu materialele arheologice de tradiție și factură autohtonă, descoperite în așezările cercetate metodic de la Costișa-Bacău, Davideni, Izvoare-Bahna etc., atestă în întreaga perioadă a secolelor VI—IX, în regiunea subcarpatică a Moldovei, prezența unei populații autohtone, romanice, parte integrantă a romanității carpato-dunărene. Tabloul conturat pe baza cercetărilor arheologice din regiunea subcarpatică a Moldovei, pentru secolele VI—IX, este de fapt o

⁹⁶ Guido A. Mansuelli, *Civilizațiile Europei vechi*, București, 1978, p. 82.

⁹⁷ D. Berciu, *RI*, 28, 1975, 8, p. 1 165.

⁹⁸ Paul MacKendrick, *Pietrele dacilor vorbesc*, București, 1978, p. 131. Pentru creșterea rolului creștinismului în vremea lui Iustinian, cf. N. Iorga, *Istoria vieții bizantine*, București, 1974, p. 68—72.

⁹⁹ C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 118—119.

¹⁰⁰ V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului la daco-romani*, București, 1911, p. 7.

parte a tabloului general al culturii vechi românești, expresie a încheierii procesului de formare a poporului român. În procesul de formare a culturii vechi românești și în context a desăvârșirii romanității nord-dunărene influențele bizantine au jucat un rol deosebit de important.

Mai mult sau mai puțin active de la secol la secol și de la regiune la regiune, în funcție de anume condiții concret-istorice, influențele bizantine au avut darul de a contribui într-o mare măsură la păstrarea și consolidarea „sigiliului Romei”, extins în cele din urmă asupra întregului spațiu al vechii Dacii, moment ce corespunde în timp cu încheierea procesului de formare a poporului român.

INFLUENCES BYZANTINES DANS LA CULTURE MATÉRIELLE ET SPIRITUELLE DE LA RÉGION SUBCARPATIQUE DE LA MOLDAVIE AUX VIe—IXe SIÈCLES

RÉSUMÉ

Dans la région subcarpatique de la Moldavie, par les recherches archéologiques effectuées ces dernières années ont été mis au jour beaucoup de matériaux de facture ou d'influence byzantine.

Aux matériaux découverts par les fouilles systématiques, on a ajouté quelques découvertes accidentelles plus anciennes ou plus nouvelles. Tous ces matériaux de facture ou d'influence byzantine attestent que la région subcarpatique de la Moldavie s'est trouvée, elle aussi, aux VIe—IXe siècles en permanence dans la sphère d'influence de la civilisation byzantine. De tels matériaux céramiques de facture byzantine ont été découverts aussi à Costișa, Davideni et Oituz.

Dans la région subcarpatique de la Moldavie ont été découvertes jusqu'à présent 51 monnaies byzantines (dont 39 provenant du trésor de Cleja et 12 de découvertes isolées). Les fibules romaines byzantines (fig. 3/2—5) des VIe—VIIe siècles ont été découvertes à Bacău, Davideni, Moldoveni.

De la même époque (VIe—VIIe siècles) proviennent aussi les moules en pierre découverts à Davideni (fig. 4/1), Ștefan cel Mare (fig. 4/2) et Rădeni (fig. 4/3). On peut considérer également d'influence byzantine l'ornement du peigne découvert à Davideni et attribué au VIe siècle (fig. 5/1, 2) et la boucle d'oreille (fig. 3/6) ou l'anneau (fig. 3/7) de l'établissement de Izvoare-Bahna, bijoux datés des VIIIe—IXe siècle de n.è.

Particulièrement importants sont les matériaux qui peuvent être mis en relation avec l'expansion du christianisme, en spécial la croix en métal, découverte dans l'habitation L₁₆ de Davideni (fig. 3/1), datée sur la base des analogies avec d'autres découvertes semblables du VIe siècle.

Tous les matériaux de facture ou d'influence byzantine découverts dans la région subcarpatique de la Moldavie sont attribués à la population autochtone, romaine, partie intégrante de la romanité carpato-danubienne.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Céramique autochtone travaillée à la main et à la roue des VI—VIIe siècle n.è. : 1—3 Bacău ; 4 Davideni.

Fig. 2. 1—3 céramique autochtone travaillée à la main ; 4—6 céramique autochtone travaillée à la roue. la 1—2 Bacău (VIe—VIIe siècles) ; 3—5 Davideni (VIe—VIIe siècles) ; 6 Izvoare-Bahna (VIIIe—IXe siècles).

Fig. 3. Objects de facture et influence byzantine : 1—5 des VI—VIIe siècles ; 6—7 des VIII—IXe siècle. 1, 2, 4 Davideni ; 3 Moldoveni ; 5 Bacău ; 6, 7 Izvoare-Bahna.

Fig. 4. 1—2 moule pour couler les parures ; 3 embauchoirs modèles. 1 Davideni ; 2 Ștefan cel Mare ; 3 Rădeni.

Fig. 5. Davideni. Peigne à deux rangées de dents.

FAUNA DIN AȘEZĂRILE FEUDALE TIMPURI (SECOLELE VIII—X) DE LA BUCOV-PLOIEȘTI

DE

SERGIU HAIMOVICI

Deși asupra epocii feudale timpurii se găsesc cu privire la regiunile noastre o serie de izvoare scrise, ele se referă în special la evenimente politice și social-economice. Asupra particularităților faunei și a caracteristicilor speciilor de animale domestice aceste izvoare ne dau doar indicații cu totul sporadice și uneori chiar contradictorii. Cunoașterea acestor caracteristici este însă de primă importanță întrucît în această perioadă are loc o evidentă perturbare în aria de repartiție a unor specii de mamifere, cit și constituirea acelor tipuri primitive aborigene care au stat la originea raselor autohtone de animale domestice. În această privință o serie de date mult mai ample și totodată mai precise decît cele rezultate din izvoare scrise ne pot fi furnizate de studiul resturilor de faună scoase la iveală în stațiunile arheologice aparținînd epocii sus-amintite. Dar este evident totodată că aceste resturi, ca și toate celelalte vestigii descoperite în săpături, vin să întregască cunoștințele noastre cu privire atît la unele caracteristici ale economiei, cit și ale vieții spirituale a locuitorilor respectivelor stațiuni și astfel studiul lor se arată a fi de un real folos arheologilor, istoricilor, și tuturor acelor care se preocupă de problemele dezvoltării societății omenesti de la sfîrșitul primului mileniu al erei noastre.

Materialul faunistic de care ne ocupăm provine din săpăturile executate timp de mai mulți ani în cele două așezări Tioca și Rotari de la Bucov-Ploiești, așezări care sînt contemporane și aparțin epocii feudale timpurii, adică secolelor VIII—X e.n. Conducătorul lucrărilor arheologice, Maria Comșa, a avut amabilitatea de a ni-l încredința pentru studiu.

Resturile de faună descoperite la săpături se ridică la un număr de peste 4 000 piese. Ele provin de la moluște, pești, păsări și mamifere. La prelucrarea materialului am determinat resturile provenite de la moluște (s-au luat în cînsiderare numai speciile de talie mai mare care sînt comestibile). Pentru pești însă dintre cele 7 fragmente osoase doar pentru 3 piese s-a putut pune diagnoza specifică. În ceea ce privește păsările au rămas 4 resturi pentru care nu s-a reușit determinarea speciei. La mamifere, grup de la care provine cantitatea cea mai mare din resturile faunistice găsite am dat o diagnoză precisă pentru un număr de 3 238 piese, dar 504 fragmente nu au putut fi determinate.

Prelucrarea și determinarea materialului s-a făcut separat pentru fiecare așezare în parte (Bucov-Rotari și Bucov-Tioca), iar în cadrul acestora au fost luate în considerație complexele închise (bordeie și case), materialul din șanțuri, casete etc., așa cum a fost el scos la iveală de către săpăturile executate. Ulterior s-a trecut la sumarea sa pe grupe și pe specii. Dăm în Tabelul 1 speciile ale căror resturi au fost găsite la Bucov.

Tabel 1

Lista speciilor determinate în săpăturile de la Bucov-Tioca și Bucov-Rotari

Mollusca	<i>Helix pomatia</i>
	<i>Cepaea</i> sp.
Pisces	<i>Cyprinus carpio</i>
	indeterminabili
Aves	<i>Gallus gallus domesticus</i>
	<i>Anser domesticus</i>
	indeterminabili
A. Sălbaticie	<i>Lepus europaeus</i>
	<i>Sus scrofa ferus</i>
Mammalia	<i>Cervus elaphus</i>
	<i>Capreolus capreolus</i>
	<i>Bos primigenius</i>
	B. Domestice
B. Domestice	<i>Canis familiaris</i>
	<i>Felis catus</i>
	<i>Sus scrofa domesticus</i>
	<i>Bos taurus</i>
	<i>Ovis aries</i>
	<i>Capra hircus</i>
	<i>Equus caballus</i>
	<i>Asinus domesticus</i>

Ținem să menționăm că resturile găsite sînt foarte fragmentare încît ele reprezintă un material alcătuit aproape exclusiv din resturi menajere. Un număr oarecare de piese poartă urme de lucru, adică de cioplire, șlefuire, scrijelare, găurire sau chiar reprezintă obiecte și unelte de os. Acestea nu au fost luate în considerare de noi în cele ce urmează. După ce le-am făcut doar determinarea ele au fost prelucrate de către Maria Comșa.

Tabelul 2

Frecvența pe grupe a materialului determinat în săpăturile de la Bucov

Grupa	Moluște	Pești	Păsări	Mamifere
Nr. absolut	312	7	60	3238
%	8.63	0.19	1.66	89.52

CARACTERELE GRUPELOR ȘI A SPECILOR DE ANIMALE DESCOPERITE LA BUCOV

MOLUȘTELE

Dintre moluște la Bucov au fost găsite doar cochilii de gasteropode. Am reținut, ca importante din punct de vedere economic, pe cele aparținând speciilor de talie mai mare și astfel, au fost numărate peste 300 piese; cele mai multe provin de la *Helix pomatia*, dar unele aparțin și melcului de talie mai mică *Cepaea sp.*

PEȘTII

Cele 7 resturi de la Bucov provin de la pești teleosteeni. Am putut stabili diagnoza precisă pentru 2 opercule, ele aparținând crapului și anume aceluiasi individ de talie mică (cel mult 25 cm); un alt opercul fragmentar provine, de asemenea, de la un ciprinid, poate tot de la un crap. Pentru 3 vertebre și o coastă nu s-a putut determina specia; și aceste 4 piese aparțin unor indivizi de talie mică.

PĂSĂRILE

Resturile păsărilor se cifrează la un număr de 60 fragmente. Pentru marea lor majoritate (56 piese) s-a putut da o diagnoză precisă, ele provenind de la două specii domestice și anume găina și gisca domestică. Cele 4 fragmente pentru care nu am putut determina specia, aparțin la 2 indivizi de talie mai mică decât găina; credem că provin de la o specie sălbatică tot dintre galinacee.

Gallus domesticus

Găina domestică este bine reprezentată în cadrul materialului de la Bucov, putindu-se astfel determina un număr de 51 resturi. După cum se vede în tabelul 3 nu s-au găsit fragmente de craniu, vertebre libere, coaste, dar nici resturi de stern, care este totuși o formațiune mai masivă la păsări; sint prezente însă toate segmentele osoase ale membrilor, cele ale piciorului predominând.

Tabelul 3

Păsări. Prezența resturilor scheletice

SPECIA	Craniu	Vertebre	Coaste	Stern	Coracoid	Claviculă	Scapular	Humerus	Radius	Cubitus	Carpometacarp	Pelvis	Tibiotars	Tarso-metatars	Falange	Fragmente Total	
Gallus domest.	—	—	—	—	2	1	1	3	8	3	2	2	8	16	5	—	51
Anser domest.	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3	—	—	—	1	—	—	5

Materialul apare relativ fragmentar, cele mai multe resturi fiind rupturi, dar se găsesc și unele case lungi bine păstrate, ceea ce ne-a dat posibilitatea să măsurăm pe lingă lărgimi și dimensiunile longitudinale. Rezultatul măsurătorilor executate este trecut în tabelul 4.

Tabelul 4

Gallus domesticus și *Anser domesticus*. Variabilitatea și media dimensiunilor în (mm)

Fragment	<i>Gallus domesticus</i>	Nr.	Variabilitatea	Media	<i>Anser domesticus</i>
Coracoid	1. Lung. max.	2	51; 54	—	
Humerus	1. Lărg. epif. infer.	3	12,5—15,5	13,60	
Radius	1. Lung. max.	4	51—63	55,50	
Cubitus	1. Lung. max.	2	62; 57	—	
Carpometacarp	1. Lung. max.	2	38; 33	—	
	1. Lung. max.	4	65—67	66,00	
Femur	2. Diam. epif. sup.	6	13—16	14,08	
	3. Lărg. epif. infer.	6	12—13,5	12,83	
	1. Lung. max.	3	90—106	97,66	
Tibiotars	2. Lărg. epif. sup.	5	14,5—21	17,10	
	3. Lărg. epif. infer.	12	8,5—12	9,83	
	1. Lung. max.	1	59—	—	82
Tarsometatars	2. Lărg. sup.	2	11; 11,5; —	—	17,5
	3. Lărg. infer.	2	10,5—14,5	—	19
			♀ ♀ ♂		

Se poate constata că există o destul de mare variație dimensională care credem că este dată în primul rând de către dimorfismul sexual evidențiindu-se oase mai grădile și altele mai masive, acestea din urmă fiind de altfel în număr mult mai mic. Pe resturile de tarsometatars s-a putut preciza în mod exact și sexul, dat fiind faptul că la masculi acest segment poartă pîntenul: astfel s-au găsit 3 găini și 1 cocoș (fig. 1 și 2).

Găina crescută de locuitorii așezării are o talie mică, dimensiunile ei încadrîndu-se în variația găsită în materialul provenit din diverse stațiuni feudale timpurii ale Europei Centrale [16, 19, 28], ea fiind în general mai apropiată de limitele inferioare ale acestei variații; cu alte cuvînte exemplarele de la Bucov sînt în medie mai mici, decît cele din multe alte așezări feudale.

În ceea ce privește vîrsta aproximativă constatăm că, din cele 51 resturi existente, doar 4 provin de la nematuri, adică prezintă epifizele desprinse din dreptul unde se găsește pe viu inelul de creștere.

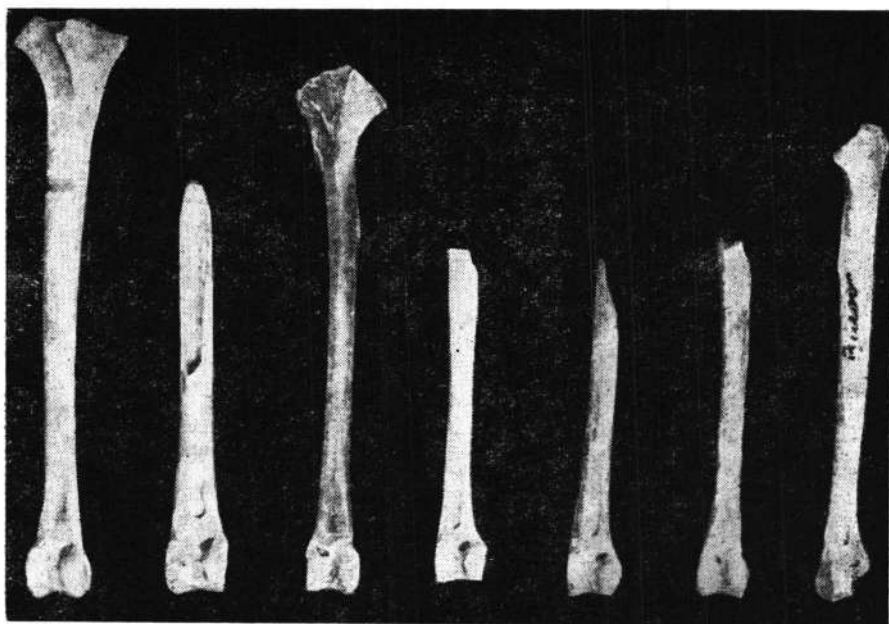

Fig. 1. Bucov. *Gallus domesticus*: tibiotarse.

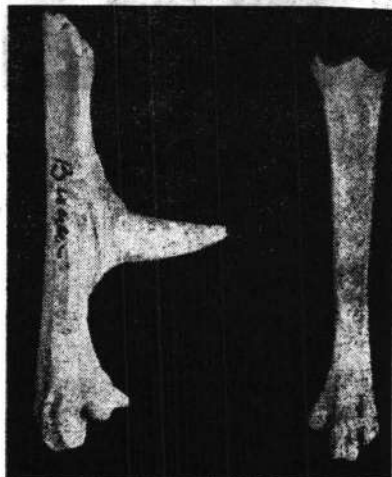

Fig. 2. Bucov *Gallus domesticus*: tarsometatarsae; stînga ♂, dreapta ♀.

Anser domesticus

Gîsca prezintă la Bucov doar 5 resturi osoase; dintre acestea un tarsometatars este întreg și a putut fi măsurat (vezi tabelul 4). Dimensiunile sale sînt doar cu ceva mai mici decît a exemplarelor femele de gîscă sălbatică, despre care se știe că este strămoșul celei domestice și că totodată se găsește și în fauna regiunilor noastre. Noi considerăm că resturile

găsite la Bucov provin de la indivizi domestici (fig. 3); ele coincid dealtfel dimensional cu gisca domestică din diferite așezări feudale din Europa Centrală [6, 19, 28].

Fig. 3. Bucov. *Anser domesticus*: cubituse fragmentare și tarsometatars.

MAMIFERELE DOMESTICE

Bos taurus

Între mamiferele domestice cantitatea cea mai mare de resturi o prezintă taurinele (*Bos taurus*) ele fiind reprezentate prin 1 625 fragmente. Repartiția resturilor pe piese osoase este trecută în tabelul 5.

Fragmentarea foarte puternică a resturilor nu ne-a permis să executăm prea multe măsurători; de asemenea, datorită aceleiași cauze o serie de caracteristici care apar din prelucrarea somatoscopică a materialului nu au putut fi întotdeauna bine relevate.

Trebuie să menționăm că așa cum se vede în tabelul 5 există o evidentă variabilitate numerică în ceea ce privește fragmentele aparținând diferitelor piese și segmente scheletice. Numărul relativ mic de vertebre și, mai ales, de coaste se poate explica prin aceea că majoritatea materialului pentru care nu s-a putut da o diagnoză specifică sau generică este alcătuit tocmai din porțiuni nesemnificative ale acestor oase. Nu surprinde nici existența unui număr mare de dinți izolați în raport de celelalte piese, ea datorându-se evident unei fragmentări puternice a maxilarelor. Apare însă destul de discrepant raportul între resturile pieselor mai proximale

Tabelul 5

Mamifere. Frecvența resturilor scheletice

SPECIA	Coarne	Craniu neural	Craniu facial	Maxilar sup.	Dinți sup.	Maxilar inf.	Dinți inf.	Hlold	Vertebre	Coaste	Omoplat	Humerus	Radius	Cubitus	Carp	Metacarp	Coxal	Femur	Rotula	Tibia	Peroneu	Astragal	Calcaneu	Alte oase ale tarsului	Metatars	Metapodale	Falanga I	Falanga II	Falanga III	Fragmente
Bos taurus	17	34	63	29	158	79	239	2	87	23	45	42	53	37	24	99	49	29	2	58		69	53	18	83	16	125	68	24	1 625
Sus scrofa dom.		19	23	29	95	88	157		27	4	36	42	39	18	3	9	22	7		49	4	20	6	1	7	13	9	11	2	740
Ovis aries	7	3	1	1					2		3	27	10	1		13	4					28	2	1	5		7			115
	1	4	5	14	29	69	114	1	43	9	8	6	7	6	2	5	13	6		39		3	2	2	7	8	3	5	3	414
Capra hircus	8	1							1		2	4	1			4						4			1		1	1		28
Equus caballus			1		13	2	17		8		2	6	7	2	6	6	1	7		9		6	3	4	5	7	9	8	3	132
Asinus dom.				1	3	2	7									1				1		2			2		2			21
Canis familiaris			2	1	1	4	2	28	12		4	3	2	2	1	6	3	2		4	2	1	1		4	1	3			89
Felis dom.																				1					1					2
Lepus europaeus												1					1			1										3
Sus scrofa ferus					2	1	2				1	1	3	2								1	1			2	1			17
Capreolus capr.	1												1																	2
Cervus elaphus	4	1	1			6	3		1			4	2			1		1		1		1			2		5	5		38
Bos primigenius						1			1		1	1				2		1									4	1		12

Total 3 238

ale scheletului membrelor și cele distale ale acestuia, numărul de metapodale fiind evident mai ridicat (mai ales metacarpul).

Cantitatea de fragmente provenite de la craniu este relativ mare, totuși aproape toate piesele reprezintă resturi mici sau sînt alcătuite din acele părți ale craniului de consistență mai masivă (porțiuni din bază, regiunea stîlcoasă a temporalului, regiunea condilară, arcadele zigomatice etc.) care s-au păstrat mai bine, dar care din păcate nu sînt deloc semnificative în ceea ce privește stabilirea unor caracteristici tipologice sau rasiale.

Un rest care reprezintă cornul drept, rupt spre vîrf, prezintă și o mică porțiune din craniu. Se poate constata că linia intercornuală adîncită foarte puțin la baza craniului se ridică doar ușor spre linia mediană, încît profilul ei va apare probabil undulat sau cel mult ușor convex; frontalul apare probabil plan, avînd însă o foarte ușoară scufundare în fața liniei intercornuale; fosa temporală pare să fie relativ largă și nu adîncă. O altă piesă, reprezentată de asemenea printr-un corn drept, prezintă o porțiune de craniu încă mai mică decît aceea de la restul prece-

Fig. 4. Bucov. *Bos taurus*:
fragmente de coarne.

dent. Adîncirea de la baza craniului nu mai este aici evidentă, iar linia intercornuală se îndreaptă oblic în sus încît este foarte probabil ca în ansamblul ei să apară convexă; dealtfel mai degrabă bombată decît plană pare a fi și porțiunea existentă din frontal (fig. 4).

Coarnele în număr de 17 piese sînt în bună măsură fragmente; unele fiind reprezentate doar prin mici porțiuni cu totul nesemnificative; doar 8 dintre ele au putut fi măsurate (vezi tabelul 6).

Se poate constata că aceste coarne (inclusiv fragmentele care n-au putut fi măsurate) sînt mici și totodată foarte gracile. În ceea ce privește caracteristicile morfologice putem menționa faptul că ele prezintă o răsucire slabă cu excepția unuia singur (B.d.), la care torsiunea este puternică fără a fi însă excesivă. Baza apare aproape rotundă sau subovală, mai rar ovală ca la piesa B.f. (vezi pentru aceasta și variabilitate indicelui de aplatizare pe tabelul 6), neputîndu-se sesiza de-a-lungul întregului corn nici o aplatizare, încît limitele dintre fețele coarnelor nu apar de loc evidente. Diametrul mare al bazei cornului este de obicei paralel cu suprafața frontalului, dar poate fi mai mult sau mai puțin oblic la alte coarne, mergînd de sus în jos și dinapoi înainte, față de acest plan. Curbura care poate fi moderată sau chiar mai puternică se face spre înafară și spre înainte cornul rămînînd în același plan cu frontalul; virful însă, poate privi totuși de obicei puțin în sus, dar și ușor în jos, ca de exemplu la piesa B.a. sau încă mai mult chiar, așa ca la B.c. La piesa B.g. curbura se face tot spre înafară, dar ușor spre înapoi, cornul situîndu-se totodată într-un plan ceva mai jos decît frontalul, virful, după curbura moderată a cornului, se va răsuci ușor și va privi puțin în sus. Reliefarea creștelor și a șanțurilor este foarte slabă, sau chiar poate lipsi cu totul ca la B.e. Prin excepție, piesa B.d., cît și un alt fragment mai mic nemăsurabil, prezintă șanțuri și creste mai bine exprimate în special pe fața infero-anterioară a cornului. La nici un rest, nu s-a observat spre bază, un inel perlat bine exprimat, dar piesa B.f. pare să prezinte ușoare asemenea ridicături mai cu seamă în zona infero-posterioară a circumferinței bazei.

Avînd în vedere caracteristicile dimensionale, cît și cele morfologice considerăm că toate fragmentele de coarne descoperite aparțin femelelor; nu s-au evidențiat deci nici coarne de masculi și nici de castrați (doar un rest nemăsurabil, despre care s-a vorbit mai sus, cu perlarea mai evidentă a bazei, ar putea proveni de la un mascul). Totodată nu am găsit decît un singur rest care ar aparține aproape cu siguranță unui individ tînăr.

Considerînd dimensiunile coarnelor de la Bucov putem constata că ele se încadrează în limitele de variație, destul de largi dealtfel, date de diferiți autori pentru bovinele evului mediu din stațiuni ale Europei Centrale [8, 16, 24, 25], estul și nord-estul [33, 34, 37] continentului sau Peninsulei Balcanice [17, 18] fiind însă deplasate mai mult către limitele inferioare. Față de vitele descoperite de noi în stațiunea de la Dinogetia [14], cele de la Bucov au coarnele evident mai scurte și mai gracile (chiar dacă ținem seama că ele provin în exclusivitate de la exemplarele femele).

Cu toată marea lor variabilitate morfologică, avînd în vedere caracteristicile dimensionale ale coarnelor și unele caractere morfologice ale resturilor de craniu putem considera că taurinele de la Bucov se încadrează în așa-zisul tip de vite cu coarne scurte, tipul „*brachyceros*”. Nu credem să fi existat la Bucov și vite fără coarne și nici indivizi cu coarnele mari și puternice, de tipul „*primigenius*”.

Tabelul 6

Bos taurus. Măsurătorile executate pe coarne (în mm)

									Nr.	Variabilitatea	Media
1. Lung. max.	103	106	(110)	115	120	124	134	—	7	103—134	116,00
2. Cîrcomf. la bază	104	116	104	130	105	109	121	120	8	104—130	113,62
3. Diam. mare al bazei	36	37	35	47	37	38	42	43	8	35—47	39,37
4. Diam. mic al bazei	34	33	31	38	29	31	37	33	8	29—38	33,25
Indicele $\frac{2 \times 100}{1}$	100,97	109,43	94,54	113,04	87,50	87,90	90,29	—	7	87,50—113,04	97,66
Indicele $\frac{4 \times 100}{3}$	94,44	81,18	88,57	80,85	78,37	81,57	88,09	76,74	8	76,74—94,44	84,72

Tabelul 7

Bos taurus. Repartiția pe vârste a indivizilor nematuroi în funcție de apariția diversilor dinți jugali definitiv și a erosiunii dinților de lapte (Pd)

Dintele	Caracterul	Vârsta aproximativă	Nr. de indivizi	%
M ₁	neapărut	sub 6 luni	—	—
M ₁	în diverse stadii de creștere	cca 6—15 luni	—	—
M ₂	în diverse stadii de creștere	cca 15—24 luni	1	7,14
M ₃	în diverse stadii de creștere	cca 24—28 luni	2	14,28
Pd ₃	foarte ușor erodat	sub 12 luni	2	14,28
Pd ₃	mijlociu erodat	cca 12—20 luni	4	28,57
Pd ₃	puternic erodat	cca 20—30 luni	5	35,73

Total 14

Așa cum se poate constata din tabelul 5 cantitatea de resturi de maxilare este relativ abundentă, iar dinții izolați se găsesc chiar în cantitate foarte mare. Totuși extrema fragmentare a maxilarelor nu permite să formulăm aprecieri cu privire la unele caractere morfologice și chiar dimensionale ale lor. Am putut totuși să stabilim pentru un număr destul de mare de indivizi vîrsta aproximativă și astfel să aducem date cu privire la momentul și etapele sacrificării taurinelor de către locuitorii așezării de la Bucov.

Din cei 57 de indivizi pentru care a fost posibilă aproximarea vîrstei, avînd în vedere, pe de o parte, decalajul în timp la apariția diferiților dinți definitivi, iar pe de altă parte, gradul de erodare al acestei dentiții (și mai cu seamă a lui M_3) se poate constata că doar un număr de 14 exemplare nu erau mature; restul de 43 sînt reprezentate prin indivizi care au atins maturitatea, adică aveau de acum dentiția jugală definitivă completă, ea fiind totodată supusă unui grad mai mic sau mai mare de eroziune.

Astfel, tineretul reprezintă doar cam 1/4 din totalul indivizilor sacrificați pentru care s-a putut aproxima vîrsta; totodată se poate observa (vezi tabelul 7) că prîdomină net în cadrul exemplarelor nemature acei indivizi care se apropie de faza adultă, iar vițeii sub un an par a lipsi cu totul.

Între exemplarele ce au atins maturitatea (vezi tabelul 8) aproape jumătate sînt reprezentați de indivizi ce au ajuns la 5—7 ani, adică la perioada optimă de exploatare a taurinelor; sînt foarte rare mai ales animalele bătrîne.

Tabelul 8

Bov taurin. Repartiția pe vîrste a indivizilor maturi în funcție de gradul de erodare a dentiției

Dintele	Caracterul erodării	Vîrsta aproximativă	Nr. indivizi	%
M_2	abia începută	cca $2\frac{1}{2}$ — $3\frac{1}{2}$ ani	2	4,65
M_3	ușoară	cca $3\frac{1}{2}$ —5 ani	11	25,58
M_2	medie	cca 5—7 ani	20	46,52
M_3	puternică	cca 7—10 ani	9	20,93
M_2	foarte puternică	peste 10 ani	1	2,32

Total 43

Oasele extremităților sînt reprezentate atît prin centuri, toate fragmentare, cît și prin oasele lungi și scurte ale membrilor propriu-zise. Cu excepția unor metapodale cantitatea oaselor lungi întregi este foarte restrînsă și ea se rezumă doar la 2 tibii (vezi tabelul 9); astragalele, calcaneele și falangele complete sînt în cantitate mai mare. De aceea cele mai multe măsurători s-au executat doar pe fragmente ale oaselor lungi urmărindu-se în special lărgimile acestora.

Tabelul 9

Bos taurus. Măsurătorile executate pe oasele lungi întregi (în mm)

Tibia		
1. Lung. max.	(272)	329
2. Lărg. epif. sup.	68	95
3. Lărg. epif. inf.	48	59
4. Lărg. supraf. art. inf.	43	51
5. Lărg. min. a diaf.	30	37
Înălțimea la greabăn conform cu coeficientul lui Matoesi	938	1135

Din tabelul 10 se poate constata că există o destul de mare variabilitate a acestor dimensiuni, amplitudinea ei întrecînd-o chiar uneori pe aceea din alte așezări feudale timpurii. S-ar putea ca într-o oarecare măsură această amplitudine largă să fie generată pe de o parte de dimorfismul sexual, iar pe de alta de existența masculilor castrați, dar este tot atît de evident faptul că înseși femelele prezintă o amplă variație dimensională. Se cunoaște de altfel faptul că rasele de animale domestice și mai cu seamă tipurile și rasele primitive neameliorate se caracterizează printr-o mare neomogenitate, privind nu numai dimensiunile, ci chiar și o serie de caractere morfologice. Considerăm deci că heterogenitatea mai ales dimensională a taurinelor de la Bucov, așa cum reiese ea din tabelul 10, nu trebuie interpretată ca fiind o consecință a unor amestecuri rasiale, sau prin prezența în stațiune a mai multor tipuri de vite, ci ea are, am putea spune un caracter intrinsec, rezultînd din înseși caracteristicile de primitivitate ale rasei aborigene crescută de locuitorii așezării.

Cantitatea relativ mare de metapodale întregi (13 metacarpe și 10 metatarse) ne-a dat posibilitatea ca pe baza studiului să putem desprinde două concluzii importante : pe de o parte componența pe sexe și existența masculilor castrați în cadrul materialului provenit de la indivizi maturi, dat fiind faptul că dimorfismul sexual și consecințele castrării apar cel mai bine reprezentate pe aceste oase. Pe de altă parte posibilitatea aflării taliei (înălțimii la grabăn) a taurinelor de la Bucov.

Pentru a putea sesiza influența dimorfismului sexual și a castrării asupra metapodalelor de bovine trebuie să ținem seama de două fenomene. Mai întîi de faptul că spre deosebire de celelalte oase lungi creșterea în lungime a metapodiilor se oprește cu mult înainte de atingerea maturității sexuale, avînd loc în continuare doar o creștere a dimensiunilor transversale (lărgimi) care e mai puternică la masculi decît la femele și deci dimorfismul sexual apare la metapodalele provenite de la maturi mai pregnant decît la alte oase lungi ale extremităților. Apoi că una din consecințele principale ale castrării este aceea a unei prelungiri a stadiului juvenil și ca urmare o creștere mai puternică pe dimensiunile longitudinale a metapodalelor castraților în raport cu indivizii necastrați, putîndu-se astfel

Tabelul 10

Bos taurus. Variabilitatea și media dimensiunilor (în mm)

		Nr.	Variabilitatea	Media
Maxilar sup.	1. Lung. mol.	1	80	—
	2. Lung. M ³	11	25—31	28,18
Maxilar inf.	1. Lung. dinți jugali	5	125—143	131,80
	2. Lung. mol.	4	76—84	80,75
	3. Lung. M ₃	32	31—38	34,65
Omoplat	1. Lung. max. a cap. artic.	14	57—73	65,07
	2. Lung. cavit. artic.	14	48—65	56,28
	3. Lărg. cavit. artic.	14	37—53	46,21
	4. Lărg. min. a git.	11	44—60	50,90
Humerus	1. Lărg. epif. inf.	8	67—93	75,62
	2. Lărg. supraf. artic. inf.	11	61—82	67,81
Radius	1. Lărg. epif. sup.	13	65—80	75,07
	2. Lărg. supraf. artic. sup.	16	60—73	68,25
	3. Lărg. epif. inf.	13	59—77	68,38
	4. Lărg. supraf. artic. inf.	13	54—68	62,69
Cubitus	1. Lărg. supraf. artic.	8	38—46	41,25
Coxal	1. Diam. acetabular	8	52—68	59,87
Femur	1. Lărg. cap. artic.	2	55; 56	—
	2. Diam. cap. artic.	2	41; 45	—
	3. Lărg. epif. inf.	1	93	—
Tibla	1. Lărg. epif. inf.	31	50—73	56,67
	2. Lărg. supraf. artic. inf.	16	44—56	50,37
Calcaneu	1. Lung. max.	10	119—117	132,60
	2. Lărg. max.	9	37—50	42,66
Astragal	1. Lung. max.	44	55—68	61,40
	2. Lărg. troclei inf.	43	34—44	39,44
Centrotars	1. Lărg. max.	13	43—58	51,46
Metacarp	1. Lărg. epif. sup.	35	45—68	54,08
	2. Lărg. epif. inf.	22	48—68	56,04
Metatars	1. Lărg. epif. sup.	28	37—52	44,32
	2. Lărg. epif. inf.	17	46—59	51,88
Falanga I	1. Lung. max.	89	50—66	57,94
	2. Lărg. epif. sup.	80	24—33	28,06
Falanga II	1. Lung. max.	32	35—47	41,00
	2. Lărg. epif. sup.	30	23—33	28,66
Falanga III	1. Lung. max.	14	58—77	66,28
	2. Lărg. feței plant.	15	19—30	23,33
	3. Lărg. feței artic.	15	18—24	21,33

semnala eventuala lor prezență (fig. 5). Evidențierea mai puternică a celor două fenomene se obține nu prin prelucrarea valorilor absolute, ci prin calcularea valorilor relative, adică a raporturilor dintre dimensiunile axiale (lungimea maximă) și cele transversale (lărgimea epifizei superioare,

Fig. 5. Bucov. *Bos taurus* : metacarpe de ♀, ♂ și ♂ castrat.

lărgimea epifizei inferioare și lărgimea minimă a diafizei) exprimate prin indici (vezi tabelul 11).

Se poate constata, pe baza indicilor stabiliți și înscrși în tabelul 11, că dimorfismul sexual apare relativ șters pe metapodalele de la Bucov. Menționăm că și acest fapt este cunoscut ca fiind caracteristic raselor primitive neameliorate de taurine. Totuși în seria noastră se evidențiază prezența unuia sau chiar a doi masculi.

Înceea ce privește existența masculilor castrați putem de asemenea considera că prezența lor în seria noastră apare ca aproape sigură. Totuși caracteristicile tipice de castrat sînt destul de slab evidențiate pe materialul de la Bucov. Se pune problema dacă nu cumva castrarea masculilor se făcea de către locuitorii așezării, în stadiile mai avansate de creștere ale taurinelor, ceea ce duce implicit la o diminuare a consecințelor acestora asupra metapodalelor indivizilor respectivi și deci la o ștergere a caracterelor tipice de castrat.

Făcînd frecvența indivizilor pe sexe, cît și a castraților în cadrul materialului provenit de la exemplarele mature, așa cum reiese ea conform cu seria metapodalelor, se poate constata că populațiile de taurine de la Bucov (excluzînd tineretul) erau alcătuite aproape în exclusivitate din

Tablul 11

Bos taurus. Măsurătorile executate pe metapodale (în mm)

M E T A C A R P														Nr.	Variab.	Media
1. Lung. max.	175	177	185	188	189	190	190	191	192	197	198	202	203	13	175—203	190,53
2. Lărg. epif. sup.	52	50	51	50	57	51	52	57	57	60	68	56	(53)	13	50—68	54,92
3. Lărg. epif. inf.	52	52	—	48	56	51	53	56	56	62	68	55	63	12	48—68	56,00
4. Lărg. min. a diaf.	27	28	29	26	29	27	28	28	28	39	36	32	33	13	26—39	30,00
Indicele $\frac{2 \times 100}{1}$	29,7	28,2	28,0	26,6	30,1	26,8	27,4	29,8	29,7	30,4	34,3	27,7	26,1	13	26,1—34,3	28,8
Indicele $\frac{3 \times 100}{1}$	29,7	29,3	—	25,5	29,5	26,8	27,9	29,3	29,2	31,5	34,3	27,2	31,0	12	25,5—34,3	29,2
Indicele $\frac{4 \times 100}{1}$	15,4	15,8	15,6	13,8	15,3	14,2	14,7	14,6	14,6	19,7	18,2	15,8	16,4	13	13,8—19,7	15,7
Sex	♀	♀	♀	♀	♀	♀	♀	♀	♀	♂	♂	♂	♂			

Tabelul 11 (continuare)

M E T A T A R S											Nr.	Variab.	Media
1. Lung. max.	198	200	205	213	213	214	219	219	224	226	10	198 - 226	213,10
2. Lărg. eplf. sup.	45	—	46	41	47	41	42	44	46	46	9	41 — 47	44,22
3. Lărg. eplf. inf.	57	—	—	49	55	49	48	49	51	54	8	48 — 57	51,50
4. Lărg. min. a diaf.	25	—	27	22	28	23	23	23	22	24	9	22 — 28	24,11
Indicele $\frac{2 \times 100}{1}$	27,8	—	22,4	19,2	22,1	19,1	19,2	20,8	20,5	20,3	9	19,1 — 27,8	21,3
Indicele $\frac{3 \times 100}{1}$	28,2	—	—	23,0	25,8	22,9	21,9	22,4	22,8	23,9	8	21,9 — 28,2	23,9
Indicele $\frac{4 \times 100}{1}$	12,6	—	13,1	10,3	13,1	10,7	10,5	10,5	9,8	10,6	9	9,8 — 13,1	11,2
Sex	♀	?	♀	♀	♀	♀	♀	♀	♀?	?♂			

femele (vezi tabelul 12). Reamintim că aceeași mare frecvență a femelelor a fost evidențiată de noi la prelucrarea morfoscopică și biometrică a coar-nelor. Totodată studiul a 9 fragmente de coxale (os care dă de asemenea posibilitatea de diferențiere a sexelor, dar cu un grad de probabilitate mult mai mare decît metapodalele) duce la același rezultat: toate aparțineau unor indivizi femeli.

Tabelul 12

Bos taurus. Frecvența femelelor, masculilor și a castraților în populațiile mature, aproximată după metapodale

S e x u l	Nr. de indivizi	%
Femel	17	77,28
Mascul	2	9,09
Mascul castrat	3	13,63
Total	22	

Tot pe baza studiului metapodalelor complete am putut afla și înălțimea la greabăn, adică talia taurinelor de la Bucov, înălțime care reprezintă destul de bine indicele mărimii lor.

S-a stabilit, plecînd de la exemplare atuale de taurine a căror talie și sex erau cunoscute, coeficientul cu care se înmulțește lungimea metacarpelor și metatarselor pentru a afla această înălțime. Evident că acești coeficienți, deosebiți pentru masculi, femele și castrați reprezintă doar media variației găsită la indivizii actuali la care s-au executat măsurătorile respective. Boessneck în Germania [5] și Talkin în U.R.S.S. [36] au calculat pentru prima oară aceste valori. Primul a stabilit coeficienții avînd la dispoziție un număr nu prea mare de exemplare aparținînd unor rase actuale foarte diferite, în special ameliorate. Cu acești coeficienți el a calculat — prin intermediul metapodalelor găsite în stațiunile arheologice — talia taurinelor din Europa Centrală în diferite epoci pre- și protoistorice; ulterior ei au fost folosiți și de alți cercetători care au determinat înălțimea la greabăn mai ales pentru vitele din vestul și centrul continentului nostru. Talkin a avut la dispoziție pentru stabilirea coeficienților un material actual mult mai abundent aparținînd totodată unei rase primitive locale: vitele din stepa calmucă. Determinînd acești coeficienți — care sînt mai joși decît cei găsiți de Boessneck — Talkin a putut stabili talia taurinelor din diferite perioade, în estul și nordul-estul Europei. Este evident că pentru vitele din epocile vechi, care sînt mai apropiate ca structură de rasele primitive actuale, coeficienții lui Talkin apar mai adecvați; acest lucru a putut fi constatat și prin studiile mai noi ale lui Fock [12] și Matolesi [23] care au găsit pentru materialul actual prelucrat de ei, coeficienți doar ceva mai mari decît cei stabiliți de către Talkin. Totuși pentru a avea la dispoziție date comparative cit mai complete, este necesar să întrebuițăm ambele serii de valori ale coeficienților deși, în general, înălțimea la greabăn calculată după cei stabiliți de Boessneck apare cu circa 6 cm mai înaltă decît cea calculată după coeficientul lui Talkin.

Din cifrele tabelului 13, unde sînt trecute înălțimile la greabăn calculate prin aplicarea atît a coeficienților lui Boessneck, cît și ai lui Talkin, se poate observa că atunci cînd considerăm la un loc femelele cu masculii și castrații, talia taurinelor de la Bucov, variază în limite nu prea largi, amplitudinea acestei variații fiind de circa 20 cm. Se știe că masculii și castrații sînt în general mai înalți decît femelele și această variație destul de restrînsă arată încă odată că dimorfismul sexual apare relativ șters în cadrul materialului nostru. Considerînd doar grupul femelelor se poate constata o amplitudine proporțional mai largă a variației, aceasta mergînd pînă la circa 15 cm cînd o calculăm după metatars; datele acestea vin să confirme faptul arătat cu ocazia prelucrării materialului osos reprezentat prin oasele extremităților și anume că taurinele de la Bucov au, mai cu seamă în ceea ce privește dimensiunile acestora, un caracter destul de eterogen. Reamintim că atît ștergerea dimorfismului sexual, cît și caracterul neomogen, atît dimensional cît și morfologic denotă prezența unui tip rasial primitiv, neameliorat.

Înălțimea la greabăn este în medie aproape aceeași, calculînd-o pe seria metarcarpelor și pe cea a metatarselor avute la dispoziție (vezi tabelul 13), ea fiind cu numai circa 1 cm mai înaltă pentru metarcarpe; această mică diferență are desigur doar un caracter fortuit și nu este cazul să considerăm că taurinele de la Bucov se caracterizau printr-un tren anterior relativ mai înalt.

Talia medie generală calculată după coeficienții lui Boessneck este de 121,1 cm, iar după cei ai lui Talkin de 114,7 cm. Aceste cifre ne arată că vitele de la Bucov erau de talie destul de mică, dar totuși ceva mai înaltă decît cele din așezările evului mediu din Europa Centrală [2, 4, 15, 24, 25, 30] și mai ales cele din nord-estul continentului [34, 37]. Talia lor este asemănătoare cu aceea a bovinelor din așezări feudale timpurii din Cîmpia Pannonică [8], din Podișul Volino-Podolic [33] și regiunea situată la sud-est de aceasta [36] de pe Volga mijlocie [35, 36], tătărăști [38] etc. Totodată mărimea lor este cam aceeași cu cele descrise de Ivanov la Popina și Novi Pazar [18], dar o întrec foarte puțin pe aceea a vitelor de la Dinogetia [14]. În ceea ce privește masivitatea se pare că taurinele de la Bucov sînt cu ceva mai grăcile decît cele de la Dinogetia; este posibil ca această gracilitate, ca dealtfel o înălțime medie la greabăn ceva mai joasă decît cea reală, să fie pentru taurinele de la Bucov o consecință a faptului că resturile după care am studiat caracteristicile lor provin aproape cu exclusivitate de la femele.

Trebuie să remarcăm că în materialul nostru nu există și indivizi de talie mai mare, care să se apropie ca mărime de așa-zisul tip „*primigenius*”, exemplare care apar însă sporadic în diferite stațiuni feudale timpurii din diverse regiuni ale Europei; aceștia sînt menționați la Popina [17], dar nu au fost găsiți de noi la Dinogetia [14]. Mai degrabă am putea spune că la Bucov se găseau și exemplare foarte mici, dacă ar fi să considerăm faptul că înălțimea la greabăn calculată conform cu coeficientul lui Matolesi [23] la una din tibiaile întregi (vezi tabelul 9) este doar de 93,8 cm.

Așa dar putem spune că taurinele așezărilor de la Bucov aparțineau unui tip de talie mică cu coarne scurte, cu o mare variabilitate dimensională, ceea ce caracterizează dealtfel rasele primitive aborigene, neameliorate.

Tabelul 13

Bos taurus. Calcularea înălțimii la greabăn prin aplicarea coeficienților lui Boasneck și Taikin (în mm)

M E T A C A R P														Nr.	Variab.	Media	
Lung. max.		175	177	185	188	189	190	190	191	192	197	198	202	203	13	175—203	190,53
Sex		♀	♀	♀	♀	♀	♀	♀	♀	♀	♂	♂?	♂?	♂			
Înălț. la	B.	1 104	1 117	1 167	1 186	1 193	1 199	1 199	1 205	1 212	1 322	1 329	1 293	1 299	13	1 104—1 329	1 217
greabăn după																	
coef.	T.	1 047	1 058	1 106	1 124	1 130	1 136	1 136	1 142	1 148	1 228	1 236	1 236	1 242	13	1 047—1 236	1 151

M E T A T A R S											Nr.	Variab.	Media	Variab. și medie gen.			
Lung. max.		198	200	205	213	213	214	219	219	224	226	10	198—226	213,10			
Sex		♀	?	♀	♀	♀	♀	♀	♀	♀?	♂?						
Înălț. la	B.	1 115	1 142	1 154	1 199	1 199	1 205	1 233	1 233	1 261	1 290	10	1 115—1 290	1 203	23	1 104—1 329	1 211
greabăn după																	
coef.	T.	1 057	1 098	1 095	1 137	1 137	1 143	1 169	1 169	1 196	1 241	10	1 057—1 241	1 144	23	1 047—1 241	1 148

Sus scrofa domesticus

Porcinele prezintă o cantitate destul de mare de resturi și anume au putut fi determinate ca aparținând cu precizie porcului domestic 740 fragmente.

Materialul se caracterizează printr-o fragmentare foarte puternică, chiar mai avansată decît la celelalte animale domestice, încît în raport cu abundența resturilor, măsurătorile ce au putut fi executate sînt în număr relativ mic. Ele au fost completate însă prin evidențierea unor caracteristici morfoscopice (fig. 6 și 7).

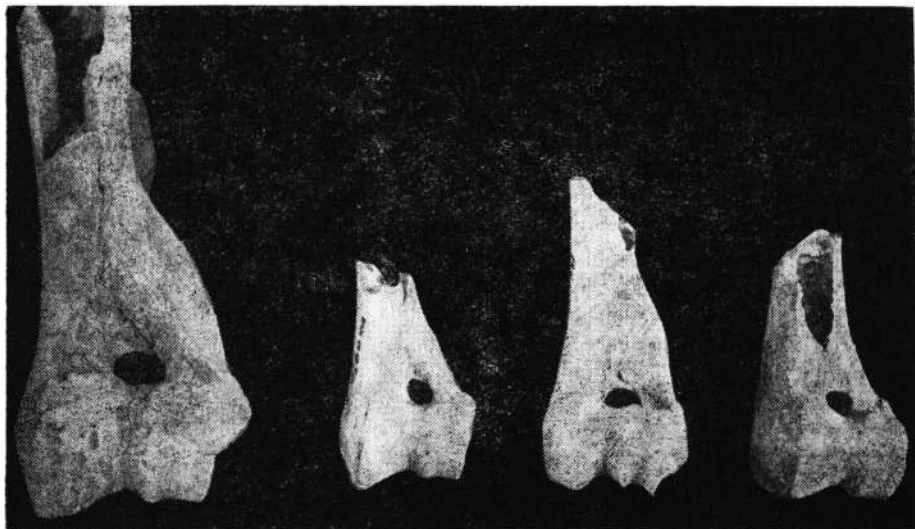

Fig. 6. Bucov. *Sus scrofa*: humerusuri fragmentare—primul din stînga mistreț.

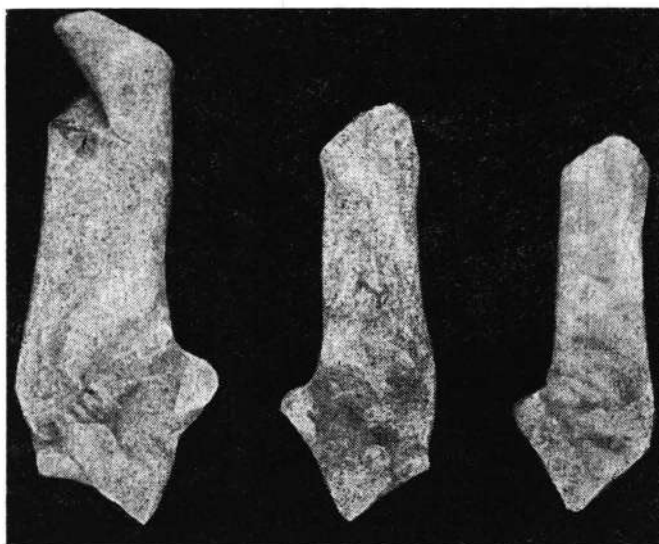

Fig. 7. Bucov. *Sus scrofa*: calcaneae—primul din stînga mistreț.

Așa cum se poate observa din tabelul 5 cel mai frecvent au fost găsiți dinți izolați și acest fapt se poate explica suficient de bine prin caracterul foarte fragmentar al materialului. Apare însă o neconcordanță între cantitatea relativ mare de maxilare inferioare și numărul mult mai mic al oaselor lungi ale extremităților. În ceea ce privește coastele și chiar vertebrele, penuria lor în materialul determinat nu este reală, ci se datorește faptului că ne-a fost imposibil să dăm pentru multe resturi foarte fragmentare ale acestor piese osoase o diagnoză diferențială.

În materialul nostru apar așa cum se vede și în tabelul 5, o cantitate relativ mare de resturi aparțin diferitelor regiuni ale craniului, dar ele sînt de cele mai multe ori și foarte fragmentare și nesemnificative. Cîteva piese mai întregi au putut fi luate în considerație pentru a evidenția o serie de caractere morfologice : pe două porțiuni la care se găsește regiunea nucală mai întreagă s-a putut constata că ea se îndreaptă relativ puțin pieziș către gaura occipitală, unghiul nucal fiind de circa 83° și 85° . La o altă piesă cu o parte a orbitei se poate observa că marginea anterioară a găurii orbitale este aproape dreaptă. În fine, pe un rest de craniu la care se păstrează lacrimalul se vede că acesta are o formă ușor oblongă, indicele său fiind de 1,18 (20 :17).

Resturile de maxilare sînt abundente, dar evident tot pe atît de fragmentare. Totuși dată fiind și cantitatea mare de dinți izolați am putut executa unele măsurători, distinge o serie de caractere morfologice și totodată putem determina, pentru un număr destul de mare de exemplare, aproximarea vîrstei și a sexului.

Mai întîi trebuie să arătăm că dinții jugali și mai ales M_3 prezintă o mare variabilitate în ceea ce privește suprafața ocluzală ; la aceasta din urmă ea se evidențiază mai cu seamă cu privire la regiunea talonului și a talonidului. În general la M_3 tuberculul posterior nu este prea masiv, iar cuspidii mîci, suplimentari, ce se găsesc în jurul acestui ultim tubercul apar slab dezvoltate, la un exemplar lipsind aproape cu totul. La M_3 talonidul poate apărea mai alungit sau mai scurt, dar se remarcă că de obicei tuberculul intermediar impar, situat pe axul longitudinal al dintelui, înaintea perechii posterioare de tuberculi, nu este puternic dezvoltat ; dealtfel chiar perechea a treia de tuberculi (tuberculii posteriori) nu sînt prea masivi și totodată cuspidii suplimentari așezați înapoia lor au o evidentă tendință de micșorare și regresare, încît la unele exemplare nu se păstrează decît un singur asemenea cuspid. Evident că toate aceste caracteristici duc la o scurtare a lui M_3 și implicit la gracilizarea întregii dentiții jugale.

Se pot pune în evidență, pe materialul de la Bucov și unele fenomene legate de scurtarea însăși a maxilarelor. Astfel, în general, simfiza mandibulei nu apare excesiv de prelungă, dimensiunile ei variînd între 57 și 68 mm, cu o medie de 60,14 mm, remarcîndu-se mai ales un rest care deși provine de la un mascul matur, prezintă botul relativ scurt. La un alt fragment de mandibulă, tot de mascul matur, se poate distinge pe fața externă a ramului orizontal, în dreptul lui M_2 , un ieșind puternic care este dat de împingerea spre înafară a tăbliei osoase de către virful rădăcinii dintelui canin. Se știe că, în cadrul micșorării prognatismului

maxilarelor, există între partea osoasă și dentiție o disarmonie, aceasta din urmă fiind mai conservativă. Astfel, odată cu scurtarea părții anterioare a mandibulei, caninul descrește mai încet ca dimensiuni și masivitate decât se scurtează maxilarul, păstrându-se astfel proporțional mai lung, iar rădăcina sa, pentru a avea loc, presează asupra tăbliei osoase, bombind-o spre înafară.

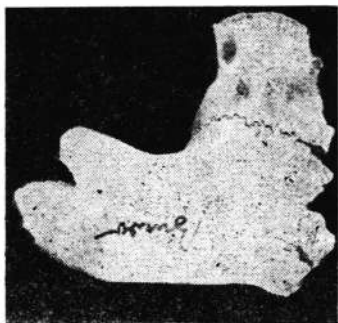

Fig. 8. Bucov. *Sus scrofa domestica*:
forma osului lacrimal.

Fig. 9. Bucov. *Sus scrofa domestica*:
mandibulă fragmentară de ♂.

Deși caracterele la care ne-am referit la craniu, cât și cele expuse mai sus cu privire la maxilare și dinți sînt legate de o scurtare a masivului facial și o gracilizare a capului în general, nu trebuie să conchidem că porcinele de la Bucov erau foarte evolute. Particularitățile arătate le diferențiau net și le depărtau morfologic (vom vedea că și dimensional) de mistrețul existent în zonă, dar totuși în raport cu rasele actuale ameliorate ele prezentau încă un mare grad de primitivitate. Tot aici trebuie să menționăm că prezența unui individ cu un lacrimal doar ușor oblong (fig. 8), apropiat astfel prin formă de „*Sus vitatus*” care-l are pătratic, nu este deloc un indiciu că porcinele de la Bucov l-ar avea pe acesta și nu mistrețul autohton drept strămoș. Noi credem că înălțarea lacrimalului trebuie privită și ea drept o caracteristică legată de restructurarea proporțiilor întregului masiv facial, determinată de o scurtare a botului, fiind astfel legată ca atare de fenomenul domesticirii și ameliorării rasiale; așa dar forma lacrimalului nu poate fi luată în considerație drept un criteriu valabil după care s-ar putea stabili pentru diferite rase și tipuri de porcine genitorul sălbatic care le-a dat naștere.

În ceea ce privește stabilirea vârstei aproximative și deci a momentului sacrificării indivizilor respectivi, putem observa urmărind tabelele 14 și 15, că din 107 exemplare un număr doar de 49 nu ajunseseră încă la maturitate, dar că o cantitate mai mare încă : 58 indivizi (54,20 %) prezintă de acum dentiția definitivă cu diferite grade de eroziune.

Tabelul 14

Susserofadomesticus. Repartiția pe vîrste a indivizilor nematuri în funcție de apariția diversilor dinți jugali definitivi

Dintele	Caracterul	Vîrsta aproxim.	Nr. indiv.	%
M ₁	neapărut	sub 6 luni	6	12,25
M ₁	în diverse stadii de creștere	cca 6—12 luni	13	26,53
M ₂	în diverse stadii de creștere	cca 12—18 luni	15	30,61
M ₃	în diverse stadii de creștere	cca 18—22 luni	15	30,61
Total			49	

Se constată ușor (vezi tabelul 14) că în cadrul nematurilor predomină nu indivizii foarte tineri — adică purceii de lapte —, ci din contra cei care au ajuns la vîrsta adultă. Pentru cei cu dentiția jugală completă sînt mai frecvenți indivizii la care M₃ abia își începe erodarea, sau la care aceasta

Tabelul 15

Sus scrofa domesticus. Repartiția pe vîrste a indivizilor maturi în funcție de gradul de eroziune a dinților

Dintele	Caracterul	Vîrsta aproximativă	Nr. indiv.	%
M ₃	abia începută	cca 2—3 ani	23	39,65
M ₃	ușoară	cca 3—4 ani	19	32,76
M ₃	medie	cca 4—6 ani	9	15,53
M ₃	puternică	cca 6—8 ani	6	10,34
M ₃	foarte puternică	peste 8 ani	1	1,72
Total			58	

este încă slabă, dar găsim totodată chiar și exemplare bătrîne. Vîrsta la care erau sacrificate cele mai multeporcine s-ar întinde cam de la 18—20 luni pînă la cca de 3—4 ani, deci atunci cînd maturitatea sexuală era de acum atinsă.

Sexul a putut fi aproximat după gradul de mărime și masivitatea caninului (sau a alveolei sale) pe un număr de numai 28 resturi, pentru multe exemplare neavînd posibilitatea să stabilim dacă dinții respectivi aparțin tineretului, adulților sau maturilor. Se constată din tabelul 16 că

masculii depășesc ușor femelele. S-ar putea ca acest fenomen să fie o consecință a faptului că dinții canini de la femele — mai cu seamă de la tineret — sînt relativ mici și fragili încît au putut să se distrugă sau pierde relativ mai ușor decît cei ai masculilor.

Dimorfismul sexual, deși evident, nu apare însă foarte accentuat.

Resturile provenite de la oasele extremităților, deși relativ multe, sînt totuși foarte fragmentare neexistînd nici un os lung întreg; de aceea măsurătorile executate pe fragmente s-au referit doar la lărgimile acestora. Numai pentru astragale, calcaneu și falange au putut fi luate și lungimile. Toate aceste date sînt înscrise, alături de măsurătorile executate pe maxilare și dinți în tabelul 17. Din cifrele acestuia se poate constata o

Tabelul 16

Sus scrofa domestica. Aproximarea sexului indivizilor pe baza dinților canini

Sexul	Nr. de indivizi	%
Mascul	16	57,14
Femel	12	42,86

Total 28

Tabelul 17

Sus scrofa domestica. Variabilitatea și mediadimensiunilor (în mm)

		Nr.	Variabilitate	Media
Maxilar sup.	1. Lung. mol.	8	60 — 68	62,62
	2. Lung. M ²	33	26 — 33	29,18
Maxilar inf.	1. Lung. simfizei	14	57 — 68	60,14
	2. Lung. dinți. jugali	3	102 — 106	103,66
	3. Lung. mol.	14	57 — 70	63,57
	4. Lung. M ₃	54	26 — 35	30,88
Omoplat	1. Lung. cap. artic.	14	31 — 39	33,85
	2. Lung. cavit. artic.	15	25 — 34	29,06
	3. Lărg. min. a git.	16	20 — 27	23,12
Humerus	1. Lărg. epif. inf.	19	34 — 42	38,36
	2. Lărg. supraf. artic. inf.	21	26 — 34	29,61
Radius	1. Lărg. epif. sup.	16	24 — 30	27,25
Cubitus	1. Lărg. supraf. artic.	7	19 — 24	21,28
Coxal	1. Diam. acetabular	7	29 — 34	31,71
Femur	1. Lărg. epif. sup.	1	67	—
	2. Lărg. epif. inf.	2	48 ; 48	—
Tibia	1. Lărg. epif. sup.	2	49 ; 52	—
	2. Lărg. epif. inf.	31	26 — 32	29,09
Calcaneu	1. Lung. max.	3	74 — 80	77,00
	2. Lărg. max.	2	24 ; 22	—
Astragal	1. Lung. max.	16	36 — 45	40,25
Falanga I	1. Lung. max.	6	32 — 40	35,66
	2. Lărg. epif. sup.	6	14 — 16	15,00
Falanga II	1. Lung. max.	7	21 — 28	23,28

mare variabilitate dimensională a porcului de la Bucov, dar totodată se vede că el apare bine delimitat față de mistreț, existînd un hiatus evident între limitele superioare de variație ale porcinelor și cele inferioare de la *Sus scrofa ferus*; nu se pun în evidență la Bucov resturi aparținînd așa-zisei „forme de trecere”, adică indivizii pentru care nu se poate preciza exact dacă aparțin porcului domestic sau mistrețului.

Amplitudinea mare de variație dimensională se vădește și atunci cînd calculăm înălțimea la greabăn, aplicînd la astragale și calcaneu (singurele oase complete ale extremităților) coeficienții lui Teichert [32]. Se poate observa (vezi tabelul 18) că dacă media taliei calculate este de

Tabelul 18

Sus scrofa domestica. Înălțimea la greabăn calculată pe calcaneu și astragal conform cu coeficienții lui Teichert (în mm)

Piesa osoasă	Nr. indiv.	Variația înălțimii	Media înălțimii
Calcaneu	3	691 - 747	719
Astragal	16	634 - 805	719

circa 72 cm, diferența între cea mai mică și cea mai mare înălțime la greabăn ajunge la 17 cm, ea fiind astfel foarte mare.

Menționăm că talia porcului de la Bucov se situează cu ceva sub media dată de către Teichert pentru porcinele evului mediu din Europa Centrală [32]. Totuși

acesta apare mai masiv decît cel găsit în cele mai multe așezări feudale timpurii ale Europei [1, 2, 8, 16, 34], el fiind astfel mai apropiat de porcul descoperit în alte stațiuni medievale, mai puține ca număr, dar răspîndite, de asemenea, pe întregul continent [24, 29, 37], printre acestea enumerăm ca mai apropiate de Bucov așezările dobrogene de la Dinogetia și Popina [14, 17].

Ovis aries și *Capra hircus*

Cornutele mici (ovicaprinele) au resturi destul de abundente, dar totuși în cantitate mai mică decît cele provenite de la taurine și de la porcine. Cantitatea totală a fragmentelor se ridică la 557 piese.

Se știe că în ceea ce privește scheletul, diagnoza diferențială dintre genurile *Ovis* și *Capra* este foarte dificilă mai ales cînd avem material fragmentar; există chiar unele segmente osoase pentru care această diagnoză apare imposibilă, neexistînd nici un criteriu de separare fie el somatoscopic sau biometric, între un gen și celălalt. Iată de ce în tabelul 5 au fost trecute pe lingă resturile aparținînd cu precizie genului *Ovis* și genului *Capra* și fragmente pentru care nu s-a putut executa o diagnoză diferențială, categorisindu-se într-o grupare intermediară, care evident va conține atît resturi de la oaie, cît și piese provenind de la capră; după cum se vede această grupă intermediară conține materialul cel mai abundent.

Resturile ovicaprinelor sînt și ele foarte fragmentare și acest fapt constituie una din cauzele pentru care diagnoza diferențială precisă între cele două genuri a putut fi făcută doar pentru foarte puține piese.

Și la ovicaprine, în materialul de la Bucov, cei mai abundenți apar dinții izolați (vezi tabelul 5), iar apoi fragmentele de maxilare. Cantitatea relativ mică de vertebre și, mai ales, de coaste are aceeași explicație ca și

aceea expusă la prelucrarea materialelor de la taurine și porcine. Se observă însă o discrepanță între numărul mic de resturi provenind de la diferite oase ale extremităților și cantitatea mai mare de maxilare (mai cu seamă mandibule). Totodată chiar în cadrul segmentelor osoase ale membrilor unele sînt în materialul nostru cu mult mai bine reprezentate decît altele (vezi tabelul 5); aceasta, deși multe tibii și astragale erau prelucrate, nu au fost luate în considerație de către noi.

Coarnele reprezintă piesele pentru care diagnoza diferențială între cele două genuri este dintre cele mai ușoare; iată de ce din cele 16 piese găsite, toate fragmentare, s-a putut stabili că 7 aparțin genului *Ovis* și alte 8 coarne genului *Capra* (fig. 10 și 11).

Cele 7 coarne de la *Ovis*, deși fragmentare (nu s-au putut executa măsurători), pot fi împărțite în trei categorii, ținînd cont de caracteristicile lor morfologice și dimensionale : a) Coarne cu baza puternică, masive, mari,

Fig. 10. Bucov. *Capra hircus*; coarne.

mai mult sau mai puțin răsucite, aparținînd masculilor ; b) Coarne mai mici, mai gracile, alungite, curbate mai mult sau mai puțin în arc, prezentînd un aspect caprin, provenind probabil de la femele și c) Coarne foarte mici și scurte, drepte sau ușor îndoite aparținînd femelelor.

Din prima categorie fac parte 2 coarne fiecare din ele avînd un aspect morfologic distinct : astfel, unul se caracterizează prin prezența a trei fețe, evidente mai ales către bază, și anume : una internă aproape plană, alta anterioară și a treia laterală, acestea din urmă fiind evident convexe ; pe secțiune baza cornului apare triunghiulară și totodată bine muchiată ; cornul se apleacă spre înapoi și spre în afară răsucirea nefiind prea puternică. Celălalt tip, care este ceva mai puțin masiv, prezintă spre bază doar două fețe, una medio-nucală foarte ușor concavă și o alta laterală puternic convexă, încît secțiunea bazei este aproape semicirculară, dar muchiile nu sînt prea tăioase ; cornul se apleacă, de asemenea spre înapoi, dar fiind rupt nu se pot da alte amănunte, ci doar se constată că răsucirea este aproape nulă. Menționăm că primul tip reprezintă forma comună pentru masculii de *Ovis*, dar și al doilea apare sporadic în diferite așezări pre- și protoistorice, fiind găsit de noi chiar pe teritoriul României.

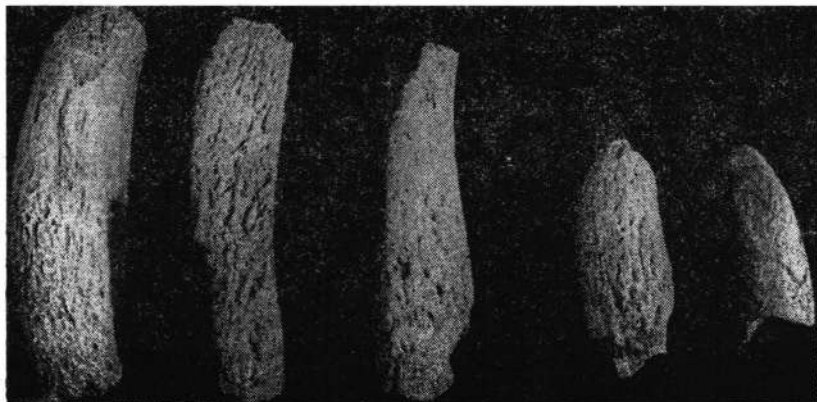

Fig. 11. Bucov. *Ovis aries* : coarne.

Coarnele din cea de-a doua categorie sînt reprezentate prin 2 fragmente. Ele au baza mai puțin masivă decît cele descrise mai sus, aparținînd masculilor. Se pot observa două muchii, dintre care cea anterioară apare mai puternică, iar dintre cele două fețe pe care acestea le determină, cea internă este doar ușor convexă sau chiar plană, la una din piese, iar cea laterală apare puternic convexă ; secțiunea bazei este astfel la un corn aproape semicirculară, iar la celălalt mai mult în formă de lentilă biconvexă ; coarnele se arcuiesc spre înapoi și ușor în afară încît îmbracă un aspect aproape caprin.

În ultima categorie putem încadra 3 fragmente la care secțiunea bazei apare aproape rotundă sau biconvexă, cu muchiile foarte șterse ; cornul se îndreaptă ușor spre înapoi, virful fiind mai ascuțit la o piesă, și rotund, teșit la o alta ; cel de-al treilea fragment pare a fi fost foarte scurt, încît credem că pe viu nici nu era vizibil la exterior.

Coarnele descrise mai sus arată prezența masculilor în cadrul populațiilor de indivizi maturi de *Ovis*, dar nu putem aduce nici o precizare cu privire la existența sau absența masculilor castrați. Este mai probabil că piesele din cea de-a doua categorie de coarne să aparțină totuși unor oi și nu batalilor, întrucît anumite caracteristici, despre care se spune că ar reprezenta o consecință a castrării, nu au fost evidențiate pe aceste fragmente. Nu putem deci preciza faptul dacă locuitorii de la Bucov foloseau sau nu castrarea la ovine, dar e ușor de constatat că existau oi cu coarne, unele din ele avindu-le chiar destul de dezvoltate. Lipsa unor resturi mai mari de craniu de ovine cu regiunea frontală, în cadrul materialului nostru, ne face să nu avem nici măcar posibilitatea să spunem dacă, pe lângă aceste femele ce purtau coarne, existau și oi fără coarne și dacă se găseau, care dintre cele două forme era mai frecventă.

Coarnele de la *Capra*, în număr de 8, sînt și ele fragmentare, încît doar unul singur, aproape întreg, a putut fi măsurat. Un fragment de corn care, prin masivitate, arată că aparține unui mascul, se îndreaptă în lături și este răsucit nu prea puternic spre în afară; secțiunea bazei apare plan convexă, iar muchia posterioară este relativ teșită; prin caracterile sale el se încadrează bine așa-zisul tip „prisca”. Celelalte 7 piese aparțin femelelor, printre ele găsindu-se și cornul aproape întreg; și el are caracteristicile tipului „prisca”, dar acestea apar aici ceva mai șterse decît la fragmentul provenit de la un mascul. Restul fragmentelor, deși variază ca morfologie, se apropie totuși de tipul mai sus menționat.

Se pare, considerînd numărul de coarne, că frecvența caprinelor este tot atît de ridicată în materialul nostru ca cea a ovinelor. Diagnoza diferențială executată pe piese scheletice, arată însă clar că la Bucov, oaia era cu mult mai abundentă decît capra, întrecînd-o de cîteva ori (vezi tabelul 5).

Așa cum am mai arătat puținele resturi de craniu găsite sînt foarte fragmentare și nici unul din ele nu prezintă vreo porțiune semnificativă; abia dacă am putut, pe baza unor caractere date de suturi și unele reliefuri osoase, să stabilim pentru cîteva piese diagnoza generică (vezi tabelul 5).

În ceea ce privește maxilarele superioare fragmentare, manidibulele și dinții izolați se știe că nu este posibilă executarea diagnozei diferențiale între oaie și capră. Pe baza acestor resturi destul de abundente am putut aproxima pentru un număr mare de indivizi vîrsta la care aceștia au fost sacrificați.

Astfel se poate constata că din cele 74 exemplare la care a fost posibilă stabilirea vîrstei (vezi tabelele 19 și 20), doar un număr de 18 indivizi, adică 24,32 %, sînt încă nematuri, restul de 56 prezentînd la dentiția jugală diverse grade de erodare. Așa cum reiese din tabelul 19 printre nematuri predomină indivizii ce se apropie sau au atins de acum stadiul de adult. În cadrul maturilor sînt mai frecvenți, așa cum era de așteptat, cei cu dentiția doar ușor erodată (vezi tabelul 20), exemplarele foarte bătrîne, dincolo de limita superioară a vîrstei zootehnice de exploatare, lipsind cu totul.

Tabelul 19

Ovicaprinae. Repartiția pe vîrstă a indivizilor nematuri în funcție de apariția diversilor dinți jugali definitiv

Dintele	Caracterul	Vîrsta aproximativă	Nr. indiv.	%
M ₁	neapărat	sub 3 luni	—	—
M ₁	în div. stad. de creșt.	cca 6—9 luni	2	11,12
M ₂	în div. stad. de creșt.	cca 9—12 luni	6	33,33
M ₂	în div. stad. de creșt.	cca 12—20—24 luni	10	55,55

Total 18

Tabelul 20

Ovicaprinae. Repartiția pe vîrstă a indivizilor maturi în funcție de gradul de eroziune a dentiției

Dintele	Caracterul erodării	Vîrsta aproximativă	Nr. indivizi	%
M ₃	abia începe	cca 2—3 ani	10	17,86
M ₃	ușoară	cca 3—4 ani	27	48,22
M ₃	medie	cca 4—5 ani	12	21,42
M ₃	puternică	cca 5—7 ani	7	12,50
M ₃	foarte puternică	peste 7 ani	—	—

Total 56

Piesețe provenite de la scheletul extremităților apar în general fragmentare, încît dintre oasele lungi ale membrilor doar 3 metapodale (2 de oaie și 1 de capră) s-au păstrat într-o stare aproximativ bună (vezi tabelul 22). De aceea cele mai multe măsurători se referă la lărgimile acestor fragmente. Ele sînt date, alături de măsurătorile executate pe dentiție, în tabelul 21.

În ceea ce privește ovinele se poate constata o variabilitate relativ amplă a acestor dimensiuni. În medie însă, oile de la Bucov apar cam de aceeași mărime cu cele din stațiunile feudale timpurii din Europa Centrală [8, 10, 15, 16] și chiar din nord-estul continentului [34], dar cu mult mai mici decît cele găsite în zona de stepă est-europeană [35, 38]; ele sînt totodată mai puțin masive și decît ovinele de la Dinogetia [14] și cele de la Popina [17], a căror talie mai mare s-ar putea datora unei componente esteuropoide.

Asupra genului *Capra*, cu toată penuria datelor rezultate din puținele măsurători ce s-au putut executa (vezi tabelul 21) putem spune că aceasta se încadrează totuși în limitele de variație a caprinelor din așezările feudale timpurii ale Europei Centrale. După cum se vede, față de oaie, capra de la Bucov apare mai masivă.

Tabela 21

Ovicaprine. Variațiile și media dimensiunilor (în mm)

		O V I S			C A P R A			x*		
		Nr.	Varlab.	Media	Nr.	Varlab.	Media	Nr.	Varlab.	Media
Corn	1. Lung. max.				1	(195)	—			
	2. Circ. la bază				1	102	—			
	3. Diam. mare				1	39	—			
	4. Diam. mic				1	24	—			
						♀				
Maxilar sup.	1. Lung. M ³							9	18,5—21	19,66
	1. Lung. dinți jugali							3	72—81	76,33
Maxilar inf.	2. Lung. mol.							6	50—53	52,83
	3. Lung. M ₉							38	19—26	23,00
	1. Lung. max. a cap. artic.	3	28—31	29,66	2	31 ; 31	—			
Omoplat	2. Lung. cavității artic.	2	23 ; 24	—	2	24 ; 22	—			
	3. Lărg. cavității artic.	1	21,5	—	1	21	—			
	4. Lărg. minimă a gît.	1	19	—	1	18	—			
	1. Lărg. epif. inf.	24	26—36	30,45	4	34—37	35,50			
Humerus	2. Lărg. supraf. artic. inf.	26	24—33	28,50	4	32—35	33,50			
	1. Lărg. epif. sup.	7	30—36	31,71	1	33	—			
Radius	2. Lărg. supraf. artic. sup.	7	27—33	29,00	1	32	—			
	3. Lărg. epif. inf.	3	27—29	28,00	—	—	—			
Coxal	1. Diam. acetabular	4	26—29	26,75						
Femur	1. Lărg. epif. inf.							1	31	—
Tibia	1. Lărg. epif. inf.							34	25—30	26,97
Astragal	1. Lung. max.	28	26—33	28,92	4	29—31	30,25			
	2. Lărg. troclei inf.	28	16—22	18,46	4	18—20	19,00			
Centrotars	1. Lărg. max.	1	22	—						
Metacarp	1. Lărg. epif. sup.	7	19—24	22,14	3	24—26	25,00			
	2. Lărg. epif. inf.	5	24—28	25,60						
Metatars	1. Lărg. epif. sup.	3	18—22	20,00						
	2. Lărg. epif. inf.	3	24—24,5	24,16						
	1. Lung. max.	7	32—43	38,28						
Falanga I	2. Lărg. epif. sup.	7	11—13	12,57						
	3. Lărg. min. a diaf.	7	9—11	10,42						

* Segmentele osoase pentru care nu s-a putut executa diagnoza diferențială.

Tabelul 22

Ovicaprinae. Măsurătorile executate pe metapodalele întregi înălțimea la greabăn calculată pentru *Ovis* conform coeficientului lui Tălkă (în mm)

	METACARP		METATARS
1. Lung. max.	125	(105)	134
2. Lărg. epif. sup.	—	25	20
3. Lărg. epif. inf.	26	—	24
4. Lărg. min. a diaf.	—	15	12
Indicele $\frac{4 \times 100}{1}$	—	14,3	8,9
Gen	Ovis	Capra	Ovis
Înălț. la greabăn	607,50	—	627,12

Equus caballus

Față de celelalte mamifere domestice de importanță economică, calul prezintă cu mult mai puține fragmente și anume 132. Resturile sale sînt însă și ele foarte fragmentare. Dacă ar fi să le comparăm, de exemplu, cu cele provenite de la taurine specie care prezintă cam aceeași talie cu ecvidele nu am putea spune că piesele osoase ale calului ar fi într-o stare de păstrare mai bună.

Din tabelul 5 se poate constata că lipsesc atît craniile întregi, cît și fragmente ale acestora, astfel încît precizarea caracteristicilor raseologice ale cailor de la Bucov devine imposibilă. Totuși prezența unui număr relativ ridicat de dinți, existența unor metapodale întregi, măsurătorile executate pe diferite piese osoase fragmentare, fac ca din sumarea tuturor datelor de ordin morfologic și metric să putem contura unele caractere ale acestor ecvide.

Dinții jugali apar relativ masivi. Se poate constata că plisarea smalțului este în general moderată, dar ea poate apare și foarte slabă sau chiar să lipsească cu totul (adică fosetele dinților superiori prezintă doar cornul respectiv nu și alte repliuri); în schimb mărimea și chiar forma protoconului variază mult, dar el nu este excesiv de alungit la nici un exemplar. La majoritatea dinților, imediat sub suprafața ocluzală se pot distinge 1—3 îngroșări ale smalțului de forma unor briie. Toate aceste particularități ar apropia ecvidele de la Bucov de tipul calului estic.

Avînd la dispoziție și o serie de incisivi am putut afla pentru oîteva exemplare vîrsta aproximativă: astfel, am găsit un individ de aproximativ 6 ani, altul de 7 — 8 ani, unul de 10 — 11 ani și 3 de 13 — 16 ani, așadar toți maturi, iar unii chiar bătrîni.

Absența tinerilor este relevantă și de faptul că în tot materialul provenit de la cabaline au fost găsite doar 2 epifize la care discul de creștere nu era închis; fiind vorba de epifiza inferioară de radius, indivizii cărora ele le aparținuseră erau precis deja adulți. Menționăm însă că au fost găsite împreună o serie de oase ale membrilor toate aparținînd unui fœtus

Fig. 12. Bucov. *Equus caballus* : metapodii — stînga metacarp, dreapta metatarse.

de ecvideu ; nu putem însă preciza dacă ele provin de la un cal sau de la un măgar.

Exemplarul în vîrstă de circa 7 — 8 ani (fig. 13) este reprezentat printr-o porțiune mai mare a ramului orizontal al mandibulei care a fost reîntregită de noi ; ea prezintă toți cei 6 incisivi, caninii, cît și dinții jugali de pe arcada dreaptă. Caninul moderat dezvoltat arată că fragmentul provine cu cea mai mare probabilitate de la un mascul castrat. Se pare,

Fig. 13. Bucov. *Equus caballus* : mandibulă fragmentară.

de asemenea, că acest cal nu a purtat zăbală, căci el nu prezintă la P_2 erodarea caracteristică pe care aceasta o dă dintelui respectiv.

Măsurătorile executate pe diferite fragmente ale oaselor membrilor arată un cal de mărime mijlocie sau submijlocie, iar pe de altă parte nu prea gracil (vezi tabelul 23).

Tabelul 23

Equus caballus și Asinus domesticus. Variația și media dimensiunilor (în mm)

		EQUUS CABALUS			ASINUS		
		Nr.	Variab.	Media	Nr.	Variab.	M
Maxilar inf.	1. Lărg. incisivilor	1	56	—	—	—	—
	2. Lărg. min. a diastemului	1	(45)	—	—	—	—
	3. Lung. dinț. jugali	1	169	—	1	(133)	—
	4. Lung. premolarilor	1	88	—	1	66	—
	5. Lung. molarilor	1	80	—	1	(67)	—
	6. Lung. diastemului	1	62	—	—	—	—
Humerus	1. Lărg. epif. inf.	1	76	—			
	2. Lărg. troclei	1	68	—			
Radius	1. Lărg. epif. inf.	2	73 ; 78	—			
	2. Lărg. supraf. artic. inf.	2	59 ; 65				
Tibia	1. Lărg. epif. inf.	5	68 — 70	69,40	1	52	—
	2. Lărg. supraf. artic. inf.	5	45 — 60	53,00	1	42	—
Calcaneu	1. Lung. max.	1	113				
	2. Lărg. max.	1	56				
Astragal	1. Lung. max.	3	58 — 62	60,00			
	2. Lărg. max.	2	59 ; 59	—			
	3. Lărg. supraf. artic. inf.	2	48 ; 49	—			
Metacarp	1. Lărg. max. a epif. sup.	2	52 ; 45	—	—		
	2. Diam. max. al epif. sup.	2	35 ; 31	—			
	3. Lărg. max. a epif. inf.	3	46 — 51	48,00	1	40	—
	4. Diam. max. al epif. inf.	3	36 — 38	37,00	1	29	—
Metatars	1. Lărg. max. a epif. sup.	3	46 — 51	48,00			
	2. Diam. max. al epif. sup.	3	38 — 47	42,00			
	3. Lărg. max. a epif. inf.	3	46 — 50	47,66	1	38	—
	4. Diam. max. al epif. inf.	2	36 ; 40	—	1	32	—
Falanga I	1. Lung. max.	7	75 — 86	80,57	1	73	—
	2. Lărg. epif. sup.	5	17 — 52	52,60	1	37	—
	3. Lărg. supraf. artic. sup.	3	49 — 51	49,66	1	36	—
	4. Lărg. epif. inf.	4	43 — 47	45,25	1	35	—
	5. Lărg. min. a diaf.	5	34 — 37	35,00	1	24	—
Falanga II	1. Lung. max.	7	43 — 49	46,85			
	2. Lărg. epif. sup.	7	46 — 56	52,00			
	3. Lărg. epif. inf.	6	43 — 53	47,16			
	4. Lărg. min. a diaf.	6	40 — 48	44,00			

În ceea ce privește caracteristicile extremităților, calculind indicele de gracilitate pentru metapodale și încadrându-l în scările stabilite de Brauer (vezi tabelul 25) se poate distinge faptul că, ecvidele de la Bucov, nu erau nici prea zvelte, dar ele nu apăreau nici masive. Totuși un individ (cu indicele diafizar la metacarp de 13,97) avea extremitățile subțiri și zvelte, așa cum le prezintă în general tipul cailor de călărie (vezi tabelul 26).

Tabelul 24

Equus caballus. Repartiția indicelui de gracilitate a metacarpului pe clase, după scara Brauner

Nr. crt.	Clasa	Nr.
1	F. subțiri —13,5	1
2	Subțiri 13,5—14,5	
3	Submijlocii 14,5—15,5	
4	Mijlocii 15,5—16,5	1
5	Submasive 16,5—17,5	
6	Masive 17,5—	

Tabelul 25

Equus caballus. Repartiția indicelui de gracilitate a metatarsului pe clase, după scara Brauner

Nr. crt.	Clasa	Nr.
1	Subțiri —12	1
2	Semlsubțiri 12 —12,7	
3	Semimasive 12,8—13,6	
4	Masive 13,7—	

Tabelul 26

Equus caballus. Dimensiunile metapodilor (în mm)

	METACARP			METATARS	
1. Lung. max.	228	229	255	257	268
2. Lung. later. max.	225	224	251	253	263
3. Lung. later. (K)	219	219	247	247	257 $\frac{1}{2}$
4. Lărg. max. a epif. sup.	52	45	(46)	47	51
5. Diam. max. al epif. sup.	35	31	38	41	47
6. Lărg. max. a epif. inf.	51	46	46	(47)	50
7. Diam. max. al epif. inf.	38	37	36	—	40
8. Lărg. min. a diaf.	36	32	29	31	34
9. Diam. min. al diaf.	23	21	22	23	28
10. Circumf. min. a diaf.	100	92	89	91	102
Indicele $\frac{8 \times 100}{1}$	15,78	13,97	11,37	12,06	12,68
Indicele $\frac{10 \times 100}{1}$	43,85	40,17	34,90	35,40	38,05
Indicele $\frac{4 \times 100}{1}$	23,11	20,08	(18,32)	18,57	19,77

Prezența în materialul nostru a 5 metapodale întregi (2 metacarpe și 3 metatarse), întrebunțind coeficienții lui Kisewalter, ne-au dat posibilitatea aflării înălțimii la greabăn. Se poate constata din tabelul 27 că talia cailor de la Bucov variază între 131,6 cm și 140 cm, cu o medie de 136 cm; așadar amplitudinea de variație nu este mare, ea fiind de circa 10 cm. Folosind scările lui Vitt [39] (vezi tabelul 28) se poate observa faptul că datele sînt în general aceleași, caii plasîndu-se în categoriile de

talie mijlocie și submijlocie stabilite de către acest autor. Media aflată prin intermediul coeficienților lui Kisevalter, vedem că se găsește exact între aceste două categorii.

Tabelul 27

Equus caballus. Înălțimea la greabăn a cailor de la Bucov calculată conform coeficienților lui Kisevalter

	Metacarp		Metatars			Variația	Media
Lung. lat.	219	219	247	247	257		
Înălț. la greabăn (în mm)	1403,8	1403,8	1316,5	1316,5	1369,8	1316,5—1403,8	1362

Tabelul 28

Equus caballus. Înălțimea la greabăn a cailor de la Bucov calculată prin încadrarea în scările lui Viss

	M E T A C A R P		M E T A T A R S			Categoria taliei
Lung. max.	228	229	255	257	268	128—136= submijlocie
Înălț. la greabăn (în cm)	136—144	136—144	128—136	128—136	136—144	136—144= mijlocie

Trebuie să remarcăm că ecvide cu aceeași variabilitate a înălțimii la greabăn se găsesc și în alte așezări feudale timpurii din Europa, dar în general se observă că media taliei este mai înaltă în partea centrală și vestică a continentului, decât cea găsită de noi la Bucov, încă de altfel și cea a cabalinelor din diferite regiuni mai răsăritene ale Europei. Calul de la Bucov apare în medie ceva mai înalt decât caii mongoli [31], dar probabil de o aceeași mărime cu caii avarilor [3] și ungurilor [7]; talia sa este, în medie, aproape asemănătoare și cu cea a cailor descoperiți la Dinogetia [14], Dridu [27], Popina [17] și Novi Pazar [18].

Asinus domesticus

Asinului îi corespund un număr de 21 resturi osoase care apar destul de fragmentare, ca și cele ale calului; mai mult chiar un astragal de măgar poartă urme de arsură (fig. 14, 15 și 16).

După cum se vede din tabelul 5, asinul este reprezentat atât prin fragmente ale oaselor membrilor, cât și prin porțiuni de maxilare și dinți. Ca piese mai semnificative se remarcă un fragment din ramul drept al mandibulei ce prezintă dentiția jugală foarte puternic erodată, el aparținând deci unui individ de vîrstă înaintată; un alt rest de mandibulă cu regiunea simfizară, dar din păcate cu toți incisiviii căzuți sau ruși, 5 incisivi inferiori și 1 canin care provin de la un exemplar de circa 15 ani, 2 metapodale fragmentare, 1 falangă I etc.

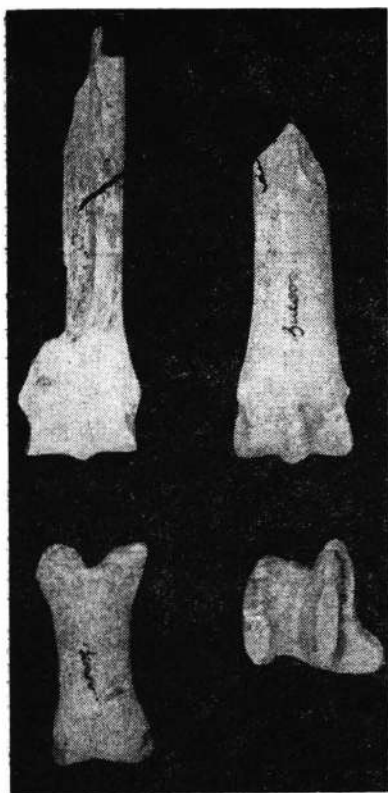

Fig. 14. Bucov. *Asinus domesticus*:
metapodit, falanga I, astragal.

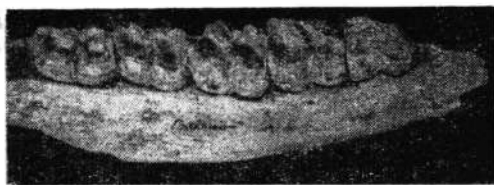

Fig. 15. Bucov. *Asinus domesticus*: mandibulă
fragmentară.

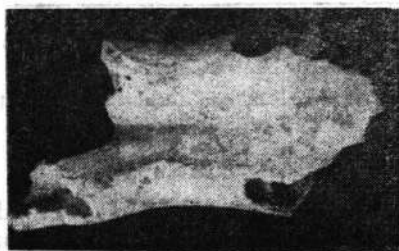

Fig. 16. Bucov. *Asinus domesticus*:
mandibulă fragmentară — regiunea
simfizară.

Puținele măsurători executate (vezi tabelul 23) par a țărăta existența unui măgar de talie mai degrabă mică deoit mijlocie. Nu am găsit resturi provenite de la catir.

Canis familiaris

Ciinele este reprezentat la Bucov printr-o cantitate mare de resturi adică 89 piese osoase, dar fenomenul își are explicația în faptul că în așezarea Bucov—Tioca, în groapa nr. 4, adincită în umplutura bordeiului nr. 19 a fost găsit un schelet întreg, incit 73 fragmente aprțin tocmai acestui individ. Pe lângă exemplarul citat, care are păstrat în bună stare atit craniul, cit și oasele lungi se mai găsesc : un fragment de craniu facial, 4 resturi de mandibule, cițiva dinți și unele oase fragmentare ale membrelor.

Individul găsit în groape nr. 4 este de talie foarte mare (vezi tabelul 29 cu măsurători). Craniul prezintă botul prelung, relativ ascuțit, cu o

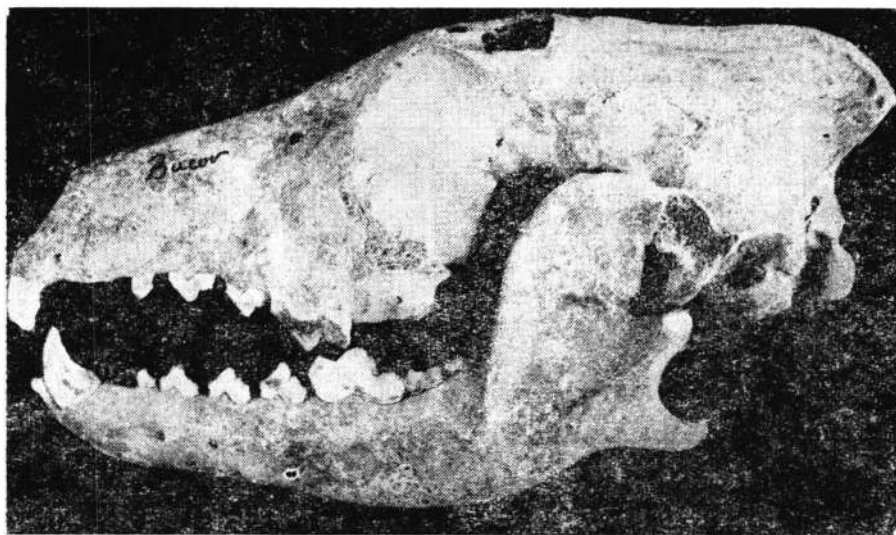

Fig. 17. Bucov. *Canis familiaris* : craniul ciinelui din groapa nr. 4 (b. 19).

îngustare în dreptul lui P^1-P^2 și o proeminare moderată în lături a alveolelor caninilor; fețele sale laterale sînt destul de abrupte, oasele nazale sînt prelungi și după o ușoară adîncire ele se ridică lent și continuu spre baza lor, aceeași pantă lină păstrîndu-se și pe frontale, profilul frunții fiind astfel relativ puțin ridicat față de cel al botului. Constricția postorbitală este evidentă dar nu prea puternică, aceasta și datorită unei frunți relativ înguste. Orbitale relativ mici sînt așezate pieziș. Creasta sagitală și cea occipitală puternice, dar neurocraniul aparereativ larg, cu parietale evident bombate. Triunghiul occipital jos și larg, datorită și crestei occipitale puternice, gaura occipitală moderat de mare, condilii relativ mici, dar bulele timpanice destul de mari. Arcada zigomatică nu prea masivă. Alveola caninului, cît și carnasiera moderat de mari, molarele relativ mici. Atît caninul, cît și M_1 apar la mandibulă moderat de mari. La ambele maxilare, premolarii sînt așezați distanțați între ei (fig. 17).

Prin mărimea sa craniul respectiv se apropie de limita inferioară de variabilitate pentru lup; dealtfel și unele caractere morfologice par a-l apropia de acesta din urmă. Totuși prin condilii relativ mici, caninii relativ scurți și carnasierele mai puțin masive, prin dentiția în general mai gracilă, prin craniul neural bombat, arcada zigomatică nu prea înaltă și nici prea masivă (lărgimea bizigomatică apare moderată), prin faptul că craniul neural îl întrece ușor pe cel facial în lungime (indicele este de 96,6), că oasele craniului apar oarecum relativ mai subțiri, iar reliefurile nu atît de pregnante, considerăm că sîntem în fața unui schelet de ciine. Este mult mai puțin probabil ca acesta să aparțină unei femele de lup (menționăm că nu am găsit în materialul nostru osul penian).

Fragmentul de craniu facial provine de la un individ cu botul relativ scurt și larg și prin comparație putem conchide că el aparținuse unui exem-

plar mare cu lungimea bazală a craniului cam de circa 90 mm. La cele 4 fragmente de mandibulă, care provin de la indivizi diferiți, calculându-se lungimea bazală a craniului prin aplicarea coeficienților lui Brinkmann și

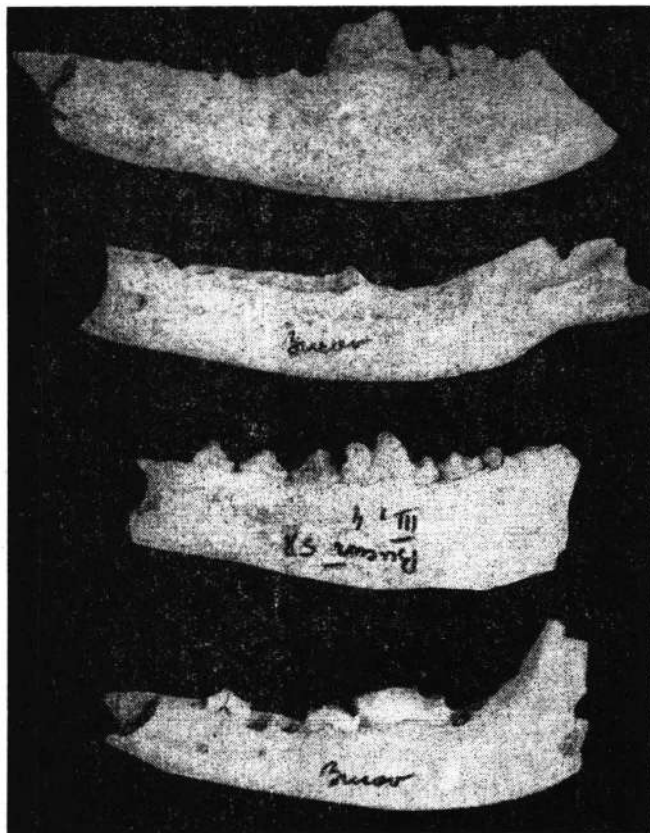

Fig. 18. Bucov. *Canis familiaris*; mandibule fragmentare.

Dahr, se ajunge la dimensiuni care ar varia între 136 și 208 mm (vezi tabelul 29). Restul de mandibulă care a dat o lungime bazală calculată de 208 mm — deci foarte mare — aparține cu siguranță unui câine și nu lupului, întrucât el apare chiar mai gracil decât maxilarul inferior de la exemplarul din b. 19 (fig. 18).

Urmărind caracteristicile dentiției putem constata că nici unul dintre exemplare nu era tânăr, iar individul cel mai mic are chiar dentiția foarte tare erodată.

Aplicând oasele lungi ale câinelui din b. 19 coeficienții lui Koudelka am putut stabili talia acestuia (vezi tabelul 30). Se constată că înălțimea la greabăn variază, așa cum era de așteptat, în limite foarte strânse fiind în medie de 68 cm; se vede încă o dată cât de mare era acest individ.

Având în vedere cele de mai sus, cât și luarea în considerație a oaselor fragmentare ale membrilor, putem conchide că la Bucov se găseau câini

Tabelul 29

Canis familiaris. Măsurătorile occipitale la craniu și maxilarul inferior (în mm)

b. 19

Craniu					
	1. Lung. totală	223			
	2. Lung. condilară	208			
	3. Lung. bazală	(197)			
	4. Axa bazicranială	(48)			
	5. Axa bazifacială	150			
	6. Lung. dorsală a craniului neural	(118)			
	7. Lung. dorsală a craniului facial	114			
	8. Lung. totală a botului	100	77		
	9. Lung. botului propriu-zisă	71			
	10. Lung. palatului osos	107	(91)		
	11. Înălț. craniului	72			
	12. Lărg. maximă a craniului	59			
	13. Lărg. minimă a craniului	38			
	14. Lărg. în dreptul orificiului auditiv	67			
	15. Lărg. bizigomatică	(112)			
	16. Lărg. minimă a botului propriu-zisă	38			
	17. Lung. dinților jugali	78		62	
	18. Lung. molarilor	21	(22)	20	
	19. Lung. P ⁴	22	19	17	
	20. Diam. max. al bulei	26			
	21. Diam. min. al bulei	18			
	22. Lărg. max. a găurii occipitale	(23)			
	23. Înălț. găurii occipitale	(17)			
	24. Înălț. max. a orbitei	30			
Maxilar inferior					
	1. Lung. max. condilară	163			
	2. Lung. max. angulară	164			
	3. Lung. de la eșancrură între apofize	153			
	4. Lung. de la condil la partea post. a alveolei C ₁	143			
	5. Lung. de la eșancrură la partea post. a alveolei C ₁	135	(93)	(108)	
	6. Înălț. ram montant	65			
	7. Înălț. corpului sub M ₁	29	21	24	26
	8. Lung. dinților jugali	82	66	(66)	70 (87)
	9. Lung. molarilor	39	33	34	(43)
	10. Lung. M ₁	24	20	20	(23)
	Lung. bazală Brinkmann (nr. 5 × 1,46)		(136)	(158)	
	Lung. bazală Dahr (nr. 8 × 2,9—44)		147	(147)	159 (208)

relativ mici, de talie mijlocie, mari și chiar foarte mari. Nu credem că ei erau reprezentați prin tipuri distincte, ci mai degrabă exista o puternică variabilitate a lor.

Tabelul 30

Canis familiaris. Calcularea înălțimii la greabăn la individul găsit în b. 19 aplicând coeficienții lui Maudslayi la oasele lungi ale membrilor (în mm)

Segmentul osos	Lungimea	Înălțimea la greabăn	Media
Humerus	209	704,3	680,00
Radius	209	672,9	
Femur	225	677,2	
Tibia	228	665,7	

Felis catus

Așa se cum se vede în tabelele 1 și 5, printre mamiferele domestice fără importanță economică directă, figurează alături de câine și o pisică. Ea este reprezentată prin două resturi:

Tabelul 31

Felis catus. Măsurătorile executate pe tibie (în mm)

1. Lung. max.	100
2. Lărg. epif. sup	16,7
3. Lărg. epif. inf	12,2

o tibie întreagă și un metatars V. Măsurătorile executate pe tibie (vezi tabelul 31) ne arată că prin gracilitatea sa osul aparține cu precizie unei pisici domestice și nu lui *Felis silvestris*.

MAMIFERELE SĂLBATICE

Lepus europaeus

Între mamiferele sălbatice un loc foarte puțin important îl are iepurele, pe de o parte datorită taliei sale mici, iar pe de altă parte prin faptul că el prezintă doar 3 resturi osoase. Așa cum reiese din tabelul cu

Tabelul 32

Lepus europaeus. Măsurătorile executate (în mm)

Humerus	1. Lărg. epif. inf.	13
	2. Lărg. troclei inf.	10
Tibia	1. Lărg. epif. inf.	18
	2. Lărg. supraf. artic. inf.	14
		3?

măsurători (vezi tabelul 32), fragmentul de tibie apare foarte masiv și este aproape sigur că provine de la mascul; humerusul mai gracil aparține altui individ.

Sus scrofa ferus

Mistrețul este reprezentat la Bucov printr-un număr de 17 resturi. Lui îi aparține un fragment de mandibulă provenit de la un individ încă foarte tânăr, dar foarte masiv, 4 bucăți de defense, cît și fragmente ale oaselor membrelor (vezi tabelul 5).

Măsurătorile executate arată că toate resturile sale se pot separa net de cele ale porcilor domestici atît prin dimensiuni, cît și prin masivitate, între cele două forme existînd un hiatus foarte evident în ceea ce privește mărimea (vezi pentru comparație tabelele 17 și 33).

Tabelul 33

Sus scrofa ferus și *Bos primigenius*. Măsurătorile executate (în mm)

		Sus scrofa	Bos primigenius
Maxilar inf.	1. Lung. dinți jugali		(153)
	2. Lung. molar.		(98)
Omoplat	1. Lung. cap. artic.	(46)	80
	2. Lung. cavit. artic.	38	63
	3. Lărg. cavit. artic.		54
	4. Lărg. min. a git.	32	62
Humerus	1. Lărg. epif. inf.	58	
	2. Lărg. supraf. artic. inf.	44	87
Radius	1. Lărg. epif. sup.	39 ; 38	
	2. Lărg. epif. inf.	45	
Metacarp	1. Lung. max.		224 ; 234
	2. Lărg. epif. sup.		69 ; 80 ; 67
	3. Lărg. min. a diaf.		43 ; 51
	4. Lărg. epif. inf.		70 ; 78
	$\text{Indicele } \frac{2 \times 100}{1}$		30,80 ; 34,18
	$\text{Indicele } \frac{4 \times 100}{1}$		31,25 ; 33,33
Calcaneu	$\text{Indicele } \frac{3 \times 100}{1}$		19,19 ; 21,79
			♀ ♂
	1. Lung. max.	103	
Astragal	2. Lărg. max.	26	
	1. Lung. max.	53	
Falanga I	1. Lărg. troclei inf.	33	
	1. Lung. max.	50	68 ; 69 ; 69 ; 70
Falanga II	2. Lărg. epif. sup.	22	32 ; 31 ; 35 ; 33
	1. Lung. diagonală		84
Falanga III	2. Lărg. feței plant.		28
	3. Lărg. fațetei artic.		25

Din tabelul 33 se constată că unele piese apar mai masive, iar altele mai gracile. Se evidențiază astfel existența unui dimorfism sexual destul de pregnant.

Deși în materialul de la Bucov nu am găsit resturi care să atingă mărimea unor piese capitale, se pare totuși că talia mistrețului era, acum un mileniu, în medie, mai mare decît cea a reprezentanților actuali ce trăiesc în aceeași regiune.

Capreolus capreolus

Căpriorului îi aparțin doar două resturi în cadrul materialului de la Bucov. Unul dintre ele este reprezentat printr-un fragment de corn la care este atașată o porțiune a osului frontal; sutura interfrontală încă deschisă

Tabelul 34

Cervus elaphus și *Capreolus capreolus*. Măsurătorile encefale (în mm)

		<i>Cervus elaphus</i>	<i>Capreolus capreolus</i>
Corn	1. Diam. bazei		25
Maxilar inf.	1. Lung. M ₃	34	
Humerus	1. Lărg. epif. inf.	58	
	2. Lărg. supraf. artic. inf.	54 ; (56) ; (62) ; (62)	
Radius	1. Lărg. epif. inf.	59	
	2. Lărg. supraf. artic. inf.	56 ; 48	
Femur	1. Lărg. epif. inf.	67	28
	2. Diam. epif. inf.	100	27
Tibia	1. Lărg. epif. sup.	83	
Astragal	1. Lung. max.	58	
	2. Lărg. troclei inf.	37	
Metacarp	1. Lung. max.	293	
	2. Lărg. epif. sup.	48	
	3. Diam. epif. sup.	34	
	4. Lărg. epif. inf.	48	
	5. Diam. epif. inf.	32	
	6. Lărg. min. a diaf.	27	
Metatars	1. Lărg. epif. sup.	(35)	
	2. Diam. epif. sup.	(33)	
Falanga I	1. Lung. max.	65 ; 67 ; 67	
	2. Lărg. epif. sup.	25 ; 23 ; 26	
	3. Lărg. min. a diaf.	19 ; 18 ; 20	
Falanga II	1. Lung. max.	45 ; 47 ; 48 ; 48 ; 49	
	2. Lărg. epif. sup.	21 ; 22 ; 23 ; 23 ; 23	
	3. Lărg. min. a diaf.	17 ; 16 ; 17 ; 18 ; 17	

arată că el aparținuse unui individ de vîrstă mijlocie. Celălalt rest este un fragment de radius cu epifiza inferioară, care aparține unui individ relativ masiv (vezi tabelul 34) (fig. 19).

Fig. 19. Bucov. *Capreolus capreolus*
corn și craniu fragmentare.

Se constată, dată fiind penuria resturilor sale în materialul determinat, că densitatea specifică a căpriorului era în raport de cea a cerbului cu mult mai joasă în zona din jurul așezării.

Cervus elaphus

Cerbul prezintă printre mamiferele sălbatice numărul cel mai mare de resturi și anume 38 de piese. Pe lângă 4 fragmente de coarne care nu prezintă urme de cioplire, s-au mai găsit : un fragment din regiunea parieto-occipitală a craniului provenind de la un mascul, o mică bucată a regiunii orbitare, porțiuni de maxilare și dinți ; s-au descoperit, de asemenea, resturi fragmentare de la diferite oase ale membrilor. Remarcăm prezența unui metacarp întreg, cît și cea a unui număr mai mare de falange (vezi tabelul 5) (fig. 20).

Se poate observa (vezi tabelul 34) existența unui evident dimorfism sexual, piesele de dimensiuni mai mari aparținînd masculilor, iar cele mai gracile femelelor. Totodată talia specifică a cerbului de la Bucov pare să fi fost în medie mai mare decît cea a reprezentanților actuali carpatini ai lui *Cervus elaphus*.

Bos primigenius

Este de remarcat faptul că printre mamiferele sălbatice un loc, deloc neglijabil, îl ocupă bourul (vezi tabelul 5). În afară de o serie de resturi fragmentare au fost găsite și două piese întregi și anume 2 metacarpe ;

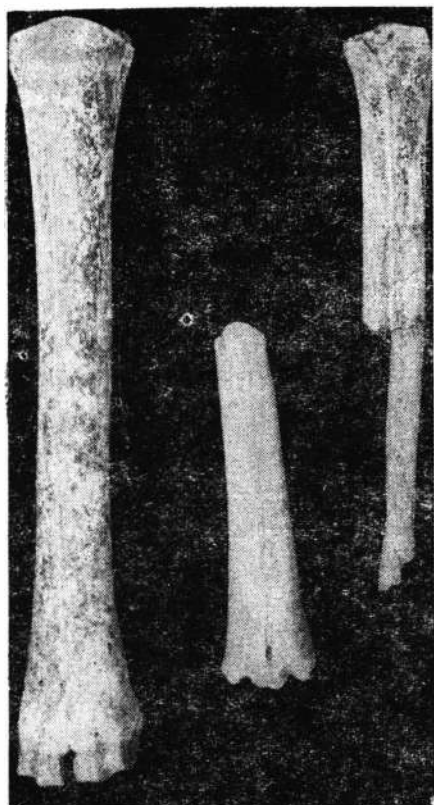

Fig. 20. Bucov. *Cervus elaphus*: metapodale.

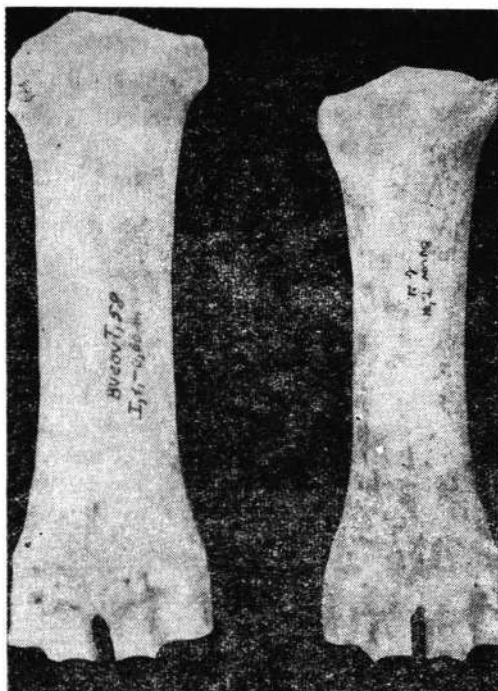

Fig. 21. Bucov. *Bos primigenius*: metacarpe —stinga ♂, dreapta ♀.

unul provine de la individ mascul iar celălalt aparține unei femele (vezi tabelul 33). Pe aceste oase cît și pe resturile fragmentare se poate distinge existența unui accentuat dimorfism sexual (fig. 21). Totodată, în raport cu taurinele domestice, chiar resturile mai gracile ale femelelor de *Bos primigenius* sînt cu mult mai mari, diferența dimensională dintre bour și vite fiind foarte evidentă (vezi comparativ tabelele 10 și 33).

Discuții și concluzii

Încă din primul moment, trebuie să precizăm faptul că între materialul provenit din așezarea Bucov — Rotari și cel de la Tioca, nu apar deosebiri sau particularități care le-ar putea fi specifice; similitudinea este evidentă. De asemenea nici în ceea ce privește caracteristicile resturilor și a frecvenței speciilor găsite în diversele complexe închise, nu par a exista deosebiri prea frapante. Faptul că în bordeie au fost descoperite proporțional mai multe resturi de păsări și porcine decît în case, iar în acestea frecvența calului și a ovicaprinelor pare a fi cu ceva mai înaltă, credem că are un caracter strict fortuit și deci deloc concludent.

Urmărind grupele și speciile determinate, cît și cantitatea resturilor provenite de la fiecare din ele se poate constata că locuitori de la Bucov utilizau toate resursele animaliere existente în zonă pentru satisfacerea nevoilor, în special pentru hrană (vezi tabelul 2). Totuși culesul moluștelor, dar mai cu seamă pescuitul nu pot fi considerate drept ocupații cît de cît conturate, caracterul lor cu totul sporadic apărînd foarte evident. Dealtfel un rol infim din punct de vedere economic îl avea și vînătoarea, întrucît mamiferele sălbatice prezintă în cadrul materialului o frecvență foarte joasă (2,22 % în fragmente de 6,60 % în indivizi prezumați); chiar dacă am adăuga aici cele 4 resturi de păsări care nu au putut fi determinate și care provin cu mare probabilitate de la o specie sălbatică, situația rămîne neschimbată. Vînătoarea în măsura în care era exercitată avea un caracter net alimentară; nici măcar un singur rest de la vreo specie de mamifer necomestibil, care putea fi vînat pentru blana sa, nu figurează în materialul nostru. Frecvența atît de joasă a animalelor sălbatice, chiar dacă printre ele găsim resturi de la speciile „nobile”: cerbul și bourul, credem că exclude și latura de divertisment a vînătorii, care se știe că apare foarte evidentă în evul mediu, acolo unde se găsesc o grupare militară sau un centru politico-administrativ mai important.

Ocupația de bază a locuitorilor de la Bucov era creșterea animalelor, înțelegînd prin aceasta atît mamiferele domestice, cît și păsările domestice, acestea din urmă avînd în raport cu primele un rol cu totul neglijabil, dacă avem în vedere atît cantitatea resturilor, cît și talia specifică mică față de cea a mamiferelor.

Locul prim printre animalele domestice (vezi tabelul 35) este ocupat, așa cum se vede, de către taurine care au frecvența cea mai ridicată, atît

Tabelul 35

Frecvența speciilor de mamifere în fragmente și indivizi prezumați

	FRAGMENTE		INDIVIZI	
	Nr. absolut	%	Nr. absolut	%
<i>Bos taurus</i>	1 625	50,18	81	31,39
<i>Sus scrofa domesticus</i>	740	22,86	76	29,45
Ovicaprineae	557	17,20	63	24,12
<i>Equus caballus</i>	132	4,08	11	4,27
<i>Asinus domesticus</i>	21	0,65	3	1,16
<i>Canis familiaris</i>	89	2,75	6	2,33
<i>Felis catus</i>	2	0,06	1	0,38
<i>Lepus europaeus</i>	3	0,09	2	0,77
<i>Sus scrofa ferus</i>	17	0,53	4	1,56
<i>Capreolus capreolus</i>	2	0,06	1	0,38
<i>Cervus elaphus</i>	38	1,17	6	2,33
<i>Bos primigenius</i>	12	0,37	4	1,56
Total	3 238		258	

ca număr de fragmente, cît și ca indivizi prezumați. Dar această pondere iese și mai mult în evidență dacă considerăm faptul că în greutate o vită ar reveni cam la 3 porci și la 5—6 ovicaprine.

Considerind vîrsta de sacrificare (vezi tabelele 7 și 8) observăm preponderența indivizilor maturi, fiind chiar ridicată frecvența acelor ce au trecut de stadiul de adult. Așadar vitele erau folosite mai întîi în scopuri utilitare și abia în mod secundar ca furnizoare de carne. În cadrul populațiilor mature, așa cum era de așteptat, cantitatea masculilor este foarte mică, dar totodată se evidențiază și penuria castraților (vezi tabelul 12). Probabil că vitele erau ținute mai ales pentru lapte și nu ca animale de muncă, întrucît este mai greu de admis că, nefolosind pe scară largă practica castrării masculilor, locuitorii de la Bucov, substituiau boii cu femelele la căratul poverilor sau la muncile agricole; din acest context ar reieși mai degrabă că agricultura nu era prea dezvoltată, avînd un caracter destul de limitat, necerînd forța de muncă animală în cantitate mare, practicarea castrării nefiînd astfel o necesitate stringentă.

Porcinele urmează ca frecvență imediat după taurine, dar importanța lor economică este cu mult mai mică decît cea a vitelor dacă luăm în considerație diferența de talie dintre un grup și celălalt.

Este știut că spre deosebire de alte animale domestice porcul se crește în exclusivitate pentru carne. Totuși așa cum s-a arătat (vezi tabelele 14 și 15) majoritatea indivizilor erau sacrificați, nu în jurul vîrstei de un an — cum ne-am fi așteptat —, ci mai tîrziu cînd trecuseră chiar și de perioada de adult. Credem că această practică folosită de locuitorii de la Bucov, la prima vedere cu totul ineficientă din punct de vedere economic se poate explica prin faptul că la rasele primitive, denumite și tardive, creșterea este cu mult mai lentă; probabil că abia după mai bine de 2 ani de la naștere indivizii atingeau talia și greutatea maximă.

Cornutele mici ocupau un loc mult mai restrîns decît taurinele și porcinele în economia locuitorilor de la Bucov. Se distinge faptul (vezi tabelele 19 și 20) că ovicaprinele erau ținute pentru scopuri utilitare, întrucît sacrificarea lor se executa de obicei cu mult după atingerea maturității. Ovinele au o cantitate de resturi mult mai mare decît caprinele; probabil că scopul principal pentru care erau crescute oile îl reprezenta furnizarea de lînă și piei, locuitorii de la Bucov folosind în cantitate mult mai mare laptele de vacă.

În ceea ce privește păsările, am arătat că de la ele provine o cantitate mică de resturi, dar dealtfel niciodată ele nu ar fi putut avea — dat fiind și talia lor — un rol economic preponderent. Găina era ținută mai ales pentru a furniza ouă, întrucît am găsit în special resturi de la indivizi maturi și totodată de sex femel. Creșterea găștelor era de o importanță minimă ele reprezentînd doar 1/10 din resturile provenite de la păsări. Nu s-a semnalat prezența raței domestice sau a altor păsări cum ar fi bibilica, păunul etc.

Pentru toate speciile de mamifere domestice specificate mai sus, care erau crescute fie pentru carne, fie inițial pentru alte scopuri utilitare, dar care deveneau odată cu tăierea lor furnizoare de carne, nu se constată o sacrificare sezonieră, moment critic legat de ivirea sezonului rece. Astfel, au fost găsite fragmente de maxilare de la indivizi nematuri pe care toate

stadiile de apariție și creștere a diversilor dinți jugali definitivi sînt reprezentate în proporție sensibil egală și deci tăierea acestora a avut loc de-a lungul întregului an și nu numai în anumite anotimpuri. Acest fapt arată că locuitorii așezărilor de la Bucov aveau o economie relativ stabilizată, cu posibilități de întreținere a animalelor domestice cu destulă ușurință pe parcursul întregului an; dealtfel porcinele și într-o oarecare măsură chiar taurinele și cornutele mici puteau să-și dobindească singure hrana, chiar și în timpul iernii, în marile păduri de foioase (fag) care se găseau în jurul așezărilor.

Calul prezintă la Bucov o frecvență destul de joasă (vezi tabelul 35), deci rolul său în economia locuitorilor celor două așezări era cu mult mai mic decît a altor animale domestice. Nu s-au găsit cai de talie mare și nici tipuri bine diferențiate încît credem că aceași indivizi erau folosiți la călărie, tracțiune și alte munci. Cu cea mai mare probabilitate el era întrebuințat și în alimentație — unde dat fiind talia sa specifică mare — trebuie socotit ca un factor deloc neglijabil în acoperirea necesităților de carne a locuitorilor așezărilor.

Asinul are puține resturi, dar totuși el apare la Bucov mult mai frecvent decît la Dinogetia [14]. Este probabil că și carnea lui să fi folosit în alimentație.

În ceea ce privește ciinele, acesta are resturi relativ destul de puține dacă ne gîndim la faptul că locuitorii de la Bucov aveau foarte multe vite cornute mari și mici. Deși nu am găsit ciini de talie foarte mică („de salon”), totuși este probabil că pe lângă utilizarea pentru pază, intervine în creșterea sa și factori de ordin afectiv: astfel menționăm prezența unui individ de statură mică, dar foarte bătrîn, cît și îngroparea în bordeiul 19 a unui ciine de talie mare.

Din descrierea materialului rezultă clar că animalele domestice de la Bucov erau reprezentate prin tipuri primitive, de talie relativ mică, cu o productivitate foarte redusă. Preocupări de ameliorare rasială nu se pot pune deloc în evidență. Se pare că există o relativă abundență a produselor animaliere de toate tipurile, dar totuși gospodăria locuitorilor celor 2 așezări trebuie considerată drept săracă.

Pe baza materialului faunistic avut la dispoziție putem să aducem unele clarificări în ceea ce privește caracterul peisajului geografic, cît și alte caracteristici ale regiunii din jurul așezărilor de la Bucov.

Absența în rîndul resturilor de moluște a valvelor de lamelibranchiate, penuria materialului piscicol, lipsa resturilor castorului, ne arată că apele Teleajenului aveau acum un mileniu un debit destul de mic și totodată probabil inconstant. Prezența în cadrul mamiferelor sălbatice a grupului ecologic „de pădure” vine să arate însă că în regiune se găseau mari masive forestiere care — dat fiind altitudinea locului — erau de foioase. În cadrul acestor păduri existau zone defrișate, porțiuni cu aspect de lizieră și luminișuri, mediu optim de trai pentru căprior, bour și chiar pentru cerb. Trebuie menționat ca important faptul că, spre sfîrșitul mileniului I e. n., *Bos primigenius* nu numai că era prezent în regiunea deluroasă din estul Munteniei, dar mai constitua încă un element relativ comun în această zonă.

BIBLIOGRAFIA

1. AMBROS C., *Zvieracie zovysky z Bešenova a Nitrianskeho Hradky okr.* Surany, SlovArch, 6, 2, 1958.
2. AMBROS C., *Zvieracie kosti zo stredovekych jam v Budmericiach*, Acta F.R.N. Univ. Comenianae (Anthrop.), 7, 3—5, 1962.
2. AMBROS C., *Zvieraci inventar zo slovansko awarskeho pohrebiska v Bernolákove*, SlovArch, 11, 1, 1963.
4. ANSCHÜTZ K., *Die Tierknochenfunde aus der mittelalterlichen Siedlung Ulm-Weinhof*, Stuttgart, 1966.
5. BOESSNECK J., *Ein Beitrag zur Errechnung der Widerristhöhe nach Metapodienmassen bei Rindern*, Zeitschrift f. Tierzucht u. Züchtungsbiologie, 68, 1956.
6. BOESSNECK J., *Zur Entwicklung vor- und frühgeschichtlicher Haus- und Wildtiere Bayerns im Rahmen der gleichzeitigen Tierwelt Mitteleuropas*, München, 1958.
7. BÖKÖNYI S., *Nonfoglaláskori lókoponyák a Nyíregyházi múzeumban*, EvkNyíregyháza 1, 1958 (1960).
8. BÖKÖNYI S., *Die Wirbellierfauna der Ausgrabungen in Zalavár (Zalavár)*, ArchHung, 41, 1963.
9. BOLOMEY AL., *Oscminte de cal (Date antropologice asupra oscmintelor din mormintul de calăreț de la Tîrgșor)*, SCIV, 13, 1962, 1.
10. CLASON A. T., *Die Tierreste aus der Molte bei Hans Meer*, Gemeinde Büderich, Rheinische Ausgrabungen, 1, 1968.
11. DRIESCH-KARPF A. v. d., *Neue Pferdeskelettfunde aus Reihengräberfeldern in Bayern*, Bayer Vbl, 32, 1967.
12. FOCK J., *Metrische Untersuchungen und Metapodien einiger europäischen Rinderrassen*, München, 1966.
13. ГРОМОВА В. П., *Остатки млекопитающих из раннеславянских городищ вблизи г. Воронежа*, МИА, 8, 1948.
14. GHORGHIU G., HAIMOVICI S., *Caracteristicile mamiferelor domestice descoperite în așezarea feudală timpurie de la Gârboi (Dinogelia)*, An. șt. Iași, seria II, 1965, 1.
15. HARTMANN-FRICK H., *Die Knochenfunde (die Burg Heilnau)*, Thurgau, Beitr. z. vaterl. Gesch. d. Hist. Ver. d. Kt. Thurgau, 93, 1957.
16. HERRE W., NOBIS G., REQUATE H., SIEWING G., *Die Haustiere von Hailhabu*, Heumünster, 1960.
17. ИВАНОВ С., *Домашните и диките животни от градището край с. Попина Силистренско (Славяно-Българското селище край село Попина Силистренско)*, Investija, Sofia, 1956.
18. ИВАНОВ С., *Животински кости и остатъци от некропола до Нови Пазар (Некрополът до Нови Пазар)*, Sofia, 1958.
19. KLUMPP G., *Die Tierknochenfunde aus der mittelalterlichen Burgruine Niederrealla Gemeinde Cais/Graubünden*, München, 1967.
20. KRATOCHVIL Z., *Die Tiere des Burgwalles Pohansko*, Acta sc. Brno, 3(1), 1969.
21. KRATOCHVIL Z., *Wildlebende Tiere und einige Haustiere der Burgstätte Pohansko*, Acta sc. nat. Brno, 3(3), 1969.
22. LEPIKSAAR J., *Restes d'animaux provenant du Grand Besle*, Meddelanden fran Lunds Universitets, Historiska Museum, 1966—1968.
23. MATOLCSI J., *Historische Erforschung der Körpergrösse des Rindes auf Grund von Ungarischem Knochenmaterial*, Zeitschrift f. Tierzucht u. Züchtungsbiologie, 87, 1970, 2.
24. MÜLLER H. H., *Die Tierreste von All-Hannover*, Hannovers Geschichtsblätt, 12, 1959.
25. MÜLLER H. H., *Die Tierreste der slawischen Burg Berlin-Köpenick*, Zeitschrift f. Tierzucht u. Züchtungsbiologie, 77, 1962, 1.
26. MÜLLER H. H., *Tierreste aus mittelalterlichen Siedlungen bei Dabrun, Kreis Willenberg*, Jschr. mitteldt. Vorgesch., 49, 1965.
27. NECRASOV O., HAIMOVICI S., *Studiul resturilor osoase de animale descoperite în așezarea feudală timpurie de la Dridu, în Săpăturile de la Dridu*, București, 1967.
28. SCHÜLKE H., *Die Tierknochenfunde von der Burg Neu-Schellenberg*, München, 1965.
29. SOBOCIŃSKI M., *Materiał kostry zwierzęcy z wykopalisk wczesnoredniowiecznego grodu w Bonikowie*, Prace Kom., Arch. PTPN, Poznań, 6, 1963, 2.
30. STAMPFLI H., *Die Tierreste der slawischen Siedlungen Oldenburg in Holstein und Scharstorf*, Offa Bücher, 17—18, 1962.
31. TEICHERT M., *Haustierhaltung in der Mongolischen Volksrepublik*, Wiss. Zeitschr. Martin Luther-Universität Halle Wittenberg (Nat. Naturwiss. Reihe), 13, 6, 1964.
32. TEICHERT M., *Osteometrische Untersuchungen zur Berechnung der Widerristhöhe bei vor- und frühgeschichtlichen Schweinen*, Kühn Archiv, 83, 1969, 3.

33. ТИМЧЕНКО К. Т., К характеристике быка домашнего (*Bos taurus domesticus*.) из древнерусского города Воиля, Вестник Зоологии, 6, 1969.
34. ЦАЛКИН В. И., Материал для истории скотоводства и охоты в древней Руси, МИА, 51, 1956.
35. ЦАЛКИН В. И., Фауна из раскопок археологических памятников среднего Поволжья, МИА, 61, 1958.
36. ЦАЛКИН В. И., Изменчивость метаподий и её значение для изучения крупного рогатого скота древности, Бюлл. МОИП., отд. биол., 65, 1960, 1.
37. ЦАЛКИН В. И., К истории животноводства и охраны в восточной Европе, МИА, 107, 1962.
38. ЦАЛКИН В. И., Домашние животные золотой Орды, Бюлл. МОИП, отд. биол., 72, 1967, 1.
39. ВИТТ В. О., Лошади Позыряжских курганов, СА, 16, 1952.

DIE FAUNA DER FRÜHMITTELALTERLICHEN SIEDLUNGEN (VIII.—X. JAHRHUNDERT VON BUCOV-PLOIEȘTI)

ZUSAMMENFASSUNG

Das untersuchte faunistische Material stammt von zwei frühmittelalterlichen Siedlungen Bucov Tioca und Bucov Rotari.

Die Ausgrabungen wurden von Maria Comșa durchgeführt.

Der Fundort Bucov liegt etwa 10 km N—O von der Stadt Ploiești entfernt.

Die faunistischen Funde bestehen aus über 4000 Überresten, von denen 3617 Stücke bestimmt wurden; die unbestimmten Knochen stammen fast ausschließlich von Säugetieren.

Die Übersicht der bestimmten Arten ist in der Arbeit angeführt. Aus den Zahlen der Tabelle 1 geht hervor, daß etwa 90 % des untersuchten Materials den Säugetieren zugeordnet ist. Tabelle 3 und 4 beziehen sich auf die Häufigkeit der Skelettreste und auf die an den zwei gefundenen Vogelarten vorgenommenen Abmessungen: Haushuhn und Hausgans. Die Tabellen 5 — 34 umfassen die Häufigkeit der Knochenreste, die vorgenommenen Messungen, den Ausdruck einiger morphologischer Charakteristiken, sowohl Alter, Sex und Körpergröße der 13 bei Bucov gefundenen Säugetierarten betreffend; Tabelle 35 gibt die Häufigkeit (der Knochenstücke und der Individuen) der Säugetierarten wieder.

Das Haushuhn weist eine relativ kleine Körpergröße auf, die an der unteren Grenze der Variationsbreite dieser Art in der frühmittelalterlichen Zeit liegt; die Gansknochen stammen sicher von Hausgänsen.

Die Rinder (*Bos taurus*) nehmen den bedeutensten Platz ein. In ihrem Rahmen überwiegen Kühe, adulte und mature Tiere, die senilen Exemplare sind sehr selten. Es kommen auch Ochsen vor. Von morphologischen Standpunkt aus ordnen sich die Rinder in die Gruppe der „brachyceren“ ein, mit kleinen und dünnen Hornzapfen, im allgemeinen charakteristisch für das europäische Frühmittelalter, und demnach sind sie durch einen primitiven ungezüchteten Typus vertreten.

Die Schweine (*Sus scrofa domesticus*) stehen in bezug auf ihre Häufigkeit an zweiter Stelle. Zu erwähnen ist, daß die meisten Überreste von adulten und maturen Tieren abstammen; der sexuelle Dimorphismus ist nicht sehr ausgeprägt. Der Schweinetypus ist primitiv, im allgemeinen

ähnlich mit dem im Frühmittelalter in anderen europäischen Siedlungen gefundenen Schweinetyt und weist eine viel kleinere Größe als die des Wildschweines auf.

Die Schafe und Ziegen (*Ovicaprinae*) nehmen den 3. Platz in bezug auf die Häufigkeit ein. *Ovis* ist viel häufiger als *Capra*.

Unter den Schafen wurden weibliche Tiere mit mehr oder weniger entwickelten Hornzapfen gefunden, wir wissen aber nicht ob Exemplare ohne Hörner vorkommen oder nicht. Ebenfalls konnte das Vorkommen von Kastraten nicht nachgewiesen werden. Die Hornzapfen der Gattung *Capra* sowohl der ♀ als auch der ♂, sind „priscaförmig.“ Von den Schafen sind nur 1/4 juvenil; senile Individuen wurden jedoch nicht gefunden. Ihrer Größe nach ordnen sich die Schafe denen in anderen frühmittelalterlichen Siedlungen in Europa gefundenen ein. *Capra* scheint massiver als *Ovis*.

Die Pferdereste (*Equus caballus*) sind viel spärlicher als die der vorangegangenen Arten, die Knochenreste sind jedoch gleicherweise fragmentiert. Die Messungen zeigen ein Pferd von mittlerer oder untermittlerer Größe und gleichzeitig ein nicht sehr graziles. Die errechnete Widerristhöhe ist im Durchschnitt 136 cm.

Vom Esel (*Asinus domesticus*) gibt es sehr wenige Überreste, die von Tieren von fast kleiner Körpergröße stammen. Das Maultier konnte nicht nachgewiesen werden.

Vom Hund (*Canis familiaris*) stammen relativ viele Überreste, da in der Hütte Nr. 19 ein vollständiges Skelett gefunden wurde, das einem großwüchsigen Exemplar gehörte. Andere Individuen haben eine errechnete Größe die von klein bis zu sehr groß reicht, wir nehmen aber an, daß es keine gut ausgebildete Hundentypen gab.

Felis ist nur durch zwei von einer Hauskatze stammenden Überreste vertreten.

Von den wilden Säugetieren erwähnen wir das Vorkommen des Feldhasen (*Lepus europaeus*), des Wildschweins (*Sus scrofa feras*), des Rehes (*Capreolus capreolus*). Der Rothirsch (*Cervus elaphus*) tritt häufiger auf (38 Reste). Wichtig ist das Vorkommen von *Bos primigenius*, von dem ebenfalls verhältnismäßig viele Knochenreste angetroffen werden.

Aus der Übersicht der gefundenen Arten geht hervor, daß die Bewohner von Bucov alle in der Region vorkommenden tierischen Angebote verwertet haben.

Die Jagd (ohne die Fischerei und das Sammeln von Muscheln zu erwähnen) spielte eine vollkommen untergeordnete Rolle. Sie spielte eine ausgesprochene Ernährungsrolle. Sie kann auch nicht als eine Vergnügungstätigkeit, so charakteristisch für den mittelalterlichen Adel, angesprochen werden.

Die Haustiere wurden in erster Reihe für Verwendungszwecke gezüchtet, wobei Milch, Wolle und nach dem Schlachten die Häute, das Fleisch und sogar die Knochen verwertet wurden. Die Haustierarten waren durch primitive, nicht hochgezüchtete Typen vertreten. Der Haushalt der Bewohner der zwei Siedlungen muß als recht ärmlich angesprochen werden.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

- Abb. 1. Bucov. *Gallus domesticus* : Tibiotarsen.
Abb. 2. Bucov. *Gallus domesticus* : Tarsometatarsen-links ♂, rechts ♀.
Abb. 3. Bucov. *Anser domesticus* : Cubitusfragmente und Tarsometatarsen.
Abb. 4. Bucov. *Bos taurus* : Hornzapfenfragmente.
Abb. 5. Bucov. *Bos taurus* : Metacarpen von ♀, ♂ und ♂.
Abb. 6. Bucov. *Sus scrofa* : Humerusfragmente-erstes von links Wildschwein.
Abb. 7. Bucov. *Sus scrofa* : Kalkaneen-erstes von links Wildschwein.
Abb. 8. Bucov. *Sus scrofa domesticus* : Die Form des Tränenbeines.
Abb. 9. Bucov. *Sus scrofa domesticus* : Unterkieferfragment von ♂.
Abb. 10. Bucov. *Capra hircus* : Hornzapfen.
Abb. 11. Bucov. *Ovis aries* : Hornzapfen.
Abb. 12. Bucov. *Equus caballus* : Metapodien-links Metacarpus, rechts Metatarsen.
Abb. 13. Bucov. *Equus caballus* : Unterkieferfragment.
Abb. 14. Bucov. *Asinus domesticus* : Metapodien, Phalange I, Astragalus.
Abb. 15. Bucov. *Asinus domesticus* : Unterkieferfragment.
Abb. 16. Bucov. *Asinus domesticus* : Unterkieferfragment — Symphysenregion.
Abb. 17. Bucov. *Canis familiaris* : Hundeschädel aus Hütte 19.
Abb. 18. Bucov. *Canis familiaris* : Unterkieferfragmente.
Abb. 19. Bucov. *Capreolus capreolus* : Horn und Schädelfragment.
Abb. 20. Bucov. *Cervus elaphus* : Metapodien.
Abb. 21. Bucov. *Bos primigenius* : Metacarpen-links ♂, rechts ♀.

RECTIFICĂRI ȘI ADAOSURI ARHEOLOGIC-EPIGRAFICE LA SCIVA, 29, 1978, 3, p. 437—443

DE

I. I. RUSSU

Materialul arheologic-gliptic și epigrafic al Daciei romane, relativ abundent, variat și instructiv pentru cunoașterea structurilor sociale, organizării și dezvoltării provinciei carpato-dunărene (în cursul celor 17 decenii de stăpânire efectivă și activă romană), sporește în fiecare an, îmbogățind considerabil și îmbucurător informația și posibilitățile de mai largă și justă interpretare social-istorică. El este (în chip firesc) mai numeros în punctele unde viața cu procesul de muncă productivă și circulația erau mai intense, adică marile centre urbane de producție și de manifestări colective, la marile unități militare care au jucat un rol nu numai militar și organizatoric (la comandamentul suprem al armatelor Daciei, ca și la unitățile tactice), ci și cultural, social, economic. Cele mai mari centre demografice și economice ale provinciei s-au dezvoltat dintru-nceput Ulpia Traiana Sarmizegetusa și Apulum (la Alba Iulia), unde inscripțiile lapidare și tegulare depășesc (în măsura cunoscută până acum) cu mult cifra de 500 în fiecare localitate. Numărul exact (de fapt numai un fel de „minimum”, limita inferioară) de materiale epigrafice pe ansamblul provinciei se va cunoaște numai după încheierea serialului (în vreo 8 părți — „fascicule”) din *Inscriptiones Daciae Romanae*. Dar piesele sculptural-epigrafice apar mereu deopotrivă în zonele de periferie ale provinciei, fiind publicate cu descrieri și comentarii pertinente în revistele noastre de specialitate de către harnicii descoperitori localnici, cercetători sau muzeografi. Publicațiile respective reclamă însă uneori o reexaminare cu mici reveniri și rectificări sau amplificări ale comentariilor și analogiilor ce nu totdeauna este posibil să apară ample sau chiar complete în prima editare. Astfel e cazul cu trei piese sculptural-epigrafice publicate în revistă anul trecut, provenind una din vestul, două din estul Daciei romane.

1. LESPEDE FUNERARĂ DIN ALBURNUS MAIOR

O descoperire fortuită de excepționale dimensiuni, formă, compoziție și valoare arheologic-epigrafică este din Roșia Montana (jud. Alba), marele centru montanistic daco-roman Alburnus Maior, în imediata apropiere a masivului Orlea (la locul numit „Tăul Secuilor”), unde în epoca romană s-a desfășurat o intensă activitate de exploatare minieră. Stela funerară se compune din trei piese lucrate separat și asamblate: un bazament de 112 × 90 cm cu lăcașul în care era înfipt pivotul de fixare a lespezii cu relief

și text; deasupra se află coronamentul de 74×44 cm. Toate trei bucățile au fost aflate (toamna 1976), împreună, astupate cu glijă, în locul unde se prăbușiseră la cîțiva ani sau decenii după înălțarea lor în „cimitirul” minerilor Alburnensi sau după abandonarea Daciei de stăpînirea romană. Reconstituită la muzeul arheologic al EM Roșia Montană, piesa de gresie calcaroasă are dimensiunile totale $244 \times 97 \times 20$ cm (V. Moga — R. Manta, SCIVA, 29, 1978, 3, p. 437—440; la p. 438, fig. 1 foto, ansamblul monumentului). Această grandioasă stelă iconografică, o raritate, chiar *unicum* la Alburnus și în vestul Daciei, are scenele grupate în patru planuri-registre: a) sus un coronament din doi lei funerari adosați (cu rosturi apotropaice), deasupra crucei lor era un con de pin (dispărut); b) attica înfățișînd în centru un mare vas-crater cu torți largi din care ies vițe lungi cu ciorchini, alături cîte un porumbel ciugulește din fruct; c) nișa arcuită cu portrete-busturi foarte corodate a trei persoane, două figuri în colțuri; d) cîmpul inscripției. Rețin atenția mai ales cîteva elemente din registrul c și textul epitafului. Sub listelul dintre cele două registre decorative, la colțurile de pe arcul medalionului, cum observă editorii, „a fost introdus un element pe cît de interesant, pe atît de rar utilizat: două portrete în profil ale unor bărbați cu barbă. Prezența lor e surprinzătoare cu atît mai mult cu cît acest spațiu (cînd e ornamentat) cuprinde cu predilecție delfini sau alte animale din simbolistica funebră, și, uneori, portrete de tineri imberbi (exemple din Apulum, Micia, Napoca ș. a.); ele simbolizează vînturile (Cagnat — Chapot, I, p. 416 — 417; DA, V, p. 715—721); aici sub înfățișarea unor bărbați în vîrstă, al căror suflu apare sub forma unei baghete spiralate, figurînd răsufierea puternică” (SCIVA, 29, 1978, 3, p. 437—438). Acest din urmă element figurativ, bine intuit de autori anul trecut, nu e de fapt nici rar, nici surprinzător, fiind destul de frecvent în plastica funerară a Daciei romane; surprinzător este numai faptul că la alte 10 piese întregi sau fragmentare (cunoscute în muzee ori publicate cu ilustrație) el nu a fost recunoscut just decît la trei (din Potaissa, nr. 4; din Cristești, nr. 5; una din Porolissum, nr. 8). În ordinea topografică (dinspre sud către nord) din Dacia Superior avem la îndemînă:

(1) la *Aquae* (între Călan și Călanu Mic, jud. Hunedoara) o mare și originală stelă funerară de piatră, cu inscripție, avînd trei registre: I. Sus un fronton și acroterii cu ornamente vegetale, II. Nișa cu un bust de bărbat, în colțuri înafara arcadei cîte un cap de bărbat suflînd în „bagheta” spiralică, III. Cîmpul inscripției, cu erori de limbă și grafie; partea de sus cu cei doi „sufletori” s-a rupt în timpul transportului din Călan la Deva; reproducem numai fragmentul de sus (fig. 1) (G. Téglás, Klio, 10, 1910, p. 499 — 500, cu erori la descriere, dimensiuni, lectura textului; Muz. jud. din Deva);

(2) din *Micia* (Vețel, jud. Hunedoara) stelă funerară, fragment cu medalion, inscripția complet corodată, în attica Meduza-bust încadrat de cîte un *Genius* cu *thyrsos* și ciorchini; în colțurile dintre attica și arcul medalionului se află două motive ornamentale nebagate în seamă de publicația primară (L. David, L. Marghitan, ActaMN, 5, 1968, p. 134, pl. II, fig. 3): în stînga un cap (bust) cu păr bogat și barbă suflînd puternic în baghetă (adică simbolul vîntului); în colțul din dreapta o mare frunză cu trei nervuri. (fig. 2) (Muz. jud. din Deva);

Fig. 1. *Aquac* (Călan, jud. Hunedoara). Stelă funerară de piatră : detaliu.

Fig. 2. *Micia* (Vețel, jud. Hunedoara). Stelă funerară de piatră : fragment (Muzeul județean Hunedoara—Deva).

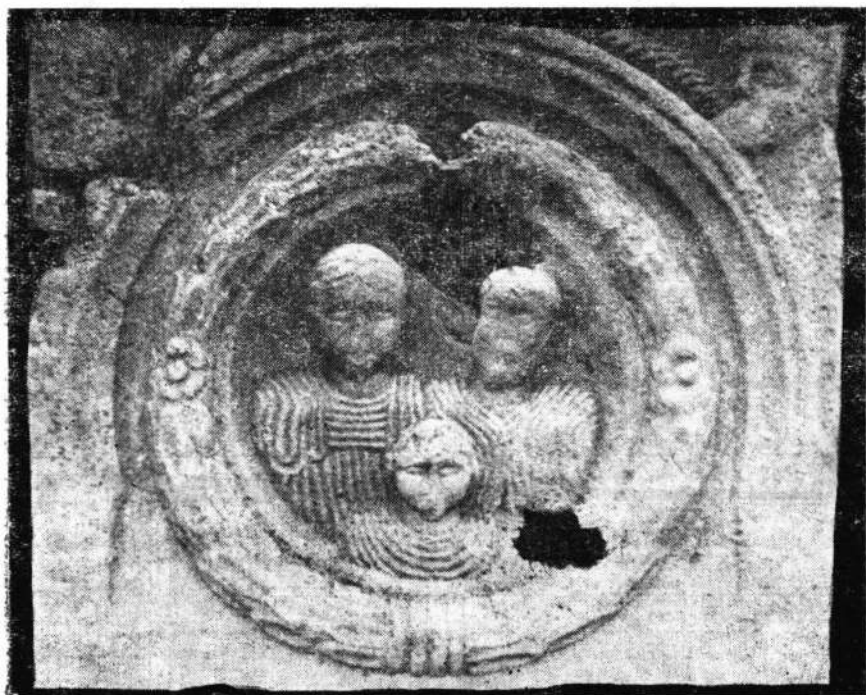

Fig. 3. *Alburnus Maior*. Stelă funerară de piatră : detaliu (Muzeul din Roșia Montană, jud. Alba).

Fig. 4. *Potaissa* (Turda, jud. Cluj).
Stelă funerară.

(3) la *Alburnus* s t e l ă funerară descrisă mai sus (fig. 3) ;

(4) la *Potaissa* (Turda) s t e l ă funerară : trei persoane în nișă, la colțuri cite un „suflător” (fig. 4) desen schematic al lui A. Fodor la mijlocul veacului al XIX-lea (V. Wollman, Pagini de istorie, Turda, 1978, p. 48, fig. 8) ;

la *Cristești* (jud. Mureș), pe malul sudic al Mureșului, două piese (5), s t e l ă funerară, fragment, partea superioară cu resturi din relief : sus trei *Genii* cu ghirlande pe umeri, două capete de Meduză, doi păuni (porumbei), viță de ciorchini, rosete ; registrul de jos : medalion cu resturi din portretele răposăților, la colțuri cite un „suflător” avînd în față cite un pui de animal mamifer („... egy-egy kürtös mellképe látható figyelve ülő kis emlőssel”, Paulovics L., *Dacia keleti határvonala* ... , Cluj, 1944, p. 91, fig. 38) (fig. 5) ;

(6) s t e l ă funerară, fragment, din marginea dreaptă avînd sus cap de Meduză, o persoană cu picioarele de la genunchi în jos ; rest din marginea medalionului, în colț bust de bărbat (cu păr abundent) suflînd în baghetă ; fig. 6 ; recunoscut de editor ca „zeul vintului” („... jobbra háromszögben Szélisten formájú alak mellképe kürt (szél ?) idomú rajzzal”, *ibidem*, fig. 40) ; nr. 5 și 6 se aflau cu trei-patru decenii în urmă la conacul feudal în Gornești (jud. Mureș ; Teleki D.) ; piatră calcareasă ;

(7) din *Gherla* (jud. Cluj) s t e l ă funerară, fragment din ruinele castrului ocupat de *Ala II Pannoniorum* (cf. broșura noastră *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București,

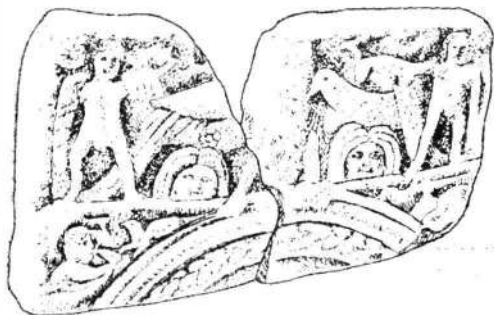

Fig. 5. *Cristești* (jud. Mureș). Stelă funerară de piatră : fragment.

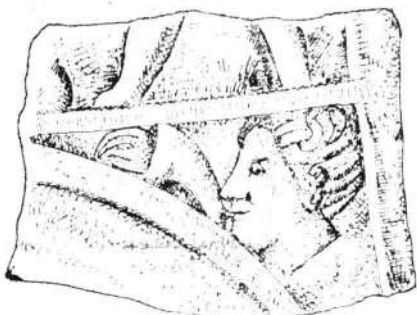

Fig. 6. *Cristești* (jud. Mureș). Stelă funerară de piatră : fragment.

1973, p. 33—34) ; la colțul stîng de sus, la marginea superioară un *Genius* cu ghirlandă pe umere, Meduză, în colțul stîng dintre attica și arcada medalionului un bust de bărbat suflînd de zor în pîlnia spiralică ; fig. 7 (Muz. or. Gherla) ;

(8) din *Porolissum* (Moigrad, jud. Sălaj), o piesă arhitectonică în chip de a r c a d ă pentru poartă (?), considerată ca un portal, piatră calcareasă gălbuie, fragmentară, frîntă în două, marginea dreaptă lipsă ; 117×74×27 cm, diametrul interior al arcadei 103 cm ; publicată în *Römer in Rumänien*, Köln, 1969 (Catalogul expoziției arheologic-epigrafice la Colonia), p. 239, G 51, „Torbogen, es zeigt in der Mitte ein Medusenhaupt und links eine Männerbüste. Links von dieser lässt sich eine gebogene Hacke erkennen, rechts die Spur eines nicht erkennbaren Gegenstands” ; dar catalogul italian al aceleiași expoziții duse la Roma, *Civiltà Romana in Romania*, 1970, p. 233, G 21 aduce precizarea „Arcata. Il pezzo, conservato parzial-

Fig. 7. Gherla (jud. Cluj). Stelă funerară de piatră : fragment (Muzeul orașenesc din Gherla).

Fig. 8. Porolissum (Moigrad, jud. Sălaj). Arcadă de piatră dintr-o construcție funerară (?) (Muzeul județean din Zalău).

mente, reca al centro una testa di Medusa, a sinistra un busto virile personificazione di uno dei Venti. Alla sinistra di quest'ultimo si distingue una scure ricurva, a destra si vedono appena le tracce di un oggetto non determinabile"; in rivista *Terra Nostra*, II, 1971, p. 63 — 64, fig. 5 (foto cam obscură) „arcadă de poartă” (pentru obiectul incovoiat din spatele bustului interpretat ca unealtă plugărească *rastrum*, C. Pop în catalogul *Inscripții și monumente sculpturale în Muzeul de istorie și artă Zalău*, 1975, p. 36, nr. 107 (descriere, N. Gudea — V. Lucăcel). Rostul figurii din marginea stângă a fost bine intuit la 1970 (în catalogul roman) „personificarea unui dinte Vinturi”; în realitate însă nu este unul, ci amîndouă personajele simbolizînd vîntul, plasat al doilea simetric la marginea dreaptă a piesei arhitectonice porolissense (ce poate să fie tot de caracter funerar, cum ne-a sugerat oral în 4 XI 1978 arheologul-muzeograf zălauan Al. Mateiu); de fapt reconstituirea noastră grafică făcută în anul 1969 la Köln (fig.8) (Muz. de ist. și artă al jud. Sălaj — Zalău), arată că la colțul din dreapta al piesei foarte corodate și lipsă o bucată, bustul „suflătorului” se repetă simetric putîndu-se distinge cu greutate, dar destulă probabilitate aceleași elemente din colțul stîng, unde „săpăliga” pare să fie mai curînd o teslă (*ascia*) frecventă pe monumente funerare în imperiu. La marginea dreaptă pare a se distinge și un obiect în formă de triunghi. Această piesă arhitectonică-funerară nu este singura din Porolissum cu personificarea vîntului: în același valoros catalog zălauan (Gudea — Lucăcel) se află la

(9) p. 45, nr. 154 un relief de piatră calcaroasă, fragment de 35×30×32 cm din partea superioară a unui monument cu colțul unui fronton; sub chenarul lat de 5 cm se distinge capul unui bărbat, profil spre dreapta, ducînd la gură un fel de trompetă sau corn (?); dedesubt — un chenar și o bordură (fig. 9) (Muz. din Zalău citat mai sus); este evident tot un asemenea „suflător”, la fel ca unul mult mai tîrziu:

(10) p. 47, nr. 163 relief de piatră calcaroasă, fragment de 30×16×16 cm; în cîmp e reprezentat un personaj nud al cărui corp se termină în coadă de pește încolăcit (Triton?); personajul duce la gură un fel de trompetă sau un corn (?) ținut în mina stîngă (fig. 10) (Muz. din

Fig. 9. Porolissum (Molgrad, jud. Sălaj). Relief funerar de piatră: fragment (Muzeul județean din Zalău).

Fig. 10. Porolissum (Molgrad, jud. Sălaj). Relief funerar de piatră: fragment.

Zălau); după poziție și compoziția scenei nu poate fi interpretat decât tot ca un „Ventus” mult mai tânăr decât cei anteriori, dar ca cel

(11) din *Cioroiu Nou* (jud. Dolj, în Dacia Inferior — Malvensis), stela funerară de piatră calcaroasă, $154 \times 96 \times 30$ cm, cu două registre: relieful în formă de nișă terminată sus în arc cu capetele sprijinite pe două

Fig. 11. *Cioroiu Nou* (jud. Dolj). Stelă funerară de piatră (Muzeul Olteniei, Craiova).

console (pilaștri) în formă de altar având gravate literele D și M; în nișă capul Meduzei; în colțurile deasupra arcului câte un Genius înaripat ținând într-o mână o făclie îndreptată în jos, iar în cealaltă mână un fel de „ghirlandă stilizată ca o funie”; pe friza dintre cele două registre o scenă vivace de luptă între animale, lateral cîmpul inscripției e încadrat cu viță de vie; textul epitafului *M(arco) Cassio Herculano* — — — (fig. 11)

(Muz. Olteniei, Craiova); Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della Dacia Inferiore*, București, 1942, p. 27 — 29, nr. 22, fig. 14; SCIIVA, 28, 1977, p. 380, 3, nr. 5, fig. 8 (legenda greșită „stela lui Aurelius Gratus”); *Inscripțiile Daciei romane*, II, 1977, nr. 147. Așa-zisa „ghirlandă stilizată” nu e decît simbolul vîntului, a „tubului” în care suflă acea personificare antropomorfă și care aici este înfățișat ca un obiect detașat și ținut în mină sus de geniile funerare, poate din cauză nu li s-a mai înțeles chiar corect funcția pentru piesa ornamentală potrivită și spre a umplea spațiul gol din colț.

Elementul simbolistic-funerar antropomorf înfățișat ca figuri de bărbați ori de juni, ca un „suflător” (asemenea unui trompet etc.) identificat pe seria (ce nu poate să fie completă) de monumente înșirate mai sus, simboliza vîntul, considerat de timpuriu în antichitatea greco-romană ca implicind — prin puterea sa activă, nemijlocită — niște forțe demonice, magice sau divine, aducătoare de binefaceri, dar și de primejdii, oricum puteri ale naturii și ale cerului necesar a fi menajate și cultivate. Despre aceste forțe misterioase și demonice ca elemente de cult și subiecte în plastica din întreaga lume greco-romană, bibliografia principală (cronologic): DA, V, p. 715—721 *Venti* (R. Lantier), p. 718 — 719 „le culte des vents dans le monde romain”, 719 cultul morților, 719 — 721 în artă; R. Cagnat — V. Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, Paris, I, 1917, p. 416 — 417 („soufflant dans une conque, une trompe allongée, par la quelle ils canalisent leur haleine; ... dans quelques exemplaires, leurs têtes seules sont indiquées; ils figurent à mi-corps sur plusieurs sarcophages; quant ils affectent la forme humaine entière, leur place est d'habitude aux angles des monuments, car les vents sont censés venir des quatre coins du monde”); LexMyth (Roscher), VI, 1924 — 1937, col. 511 — 517 *Windgötter* (Steuding); un articol-studiu mai amplu în RE, VIII A, 1958, col. 2 211 — 2 387 (H. Gundel, R. Böker). Vîntul personificat a devenit un important factor, prin forța sa naturală, în mitologia și plastica simbolistică prevalent funerară pe numeroase monumente din imperiu, iar în Dacia romană este unul din nenumăratele documente ale unității și caracterului omogen al culturii și credințelor populare, al factorilor spirituali care au contribuit în primul rînd la răspîndirea romanității și consolidarea ei în provincia carpato-danubiană.

Textul funerar al grandioasei lespezi alburnense a fost citit astfel: *D(is) M(anibus) | ALEXAND(ER) GAI VIX(it) ANOS XXXX / P(ublius) CAIUS FILIUS*, cu observația „o singură ligatură în r. 5 *FILIUS*: litera I în prelungirea lui L” (SCIIVA, 29, 1978, 3, p. 439); în realitate acestea din urmă sînt două litere separate trase în mod diform și chiar contorsionate, ca și întreaga scriere (cu totul nesimetrică, rudimentară). Epigrafa constă din două propoziții scurte-șablon, laconice și în adevăr „lapidare”: a) numele și vîrsta „titularului” decedat, subiect *Alexander*, predicat *vixit*; b) numele și calitatea celui ce pune monumentul, subiect e *Caius* (scris *Gaius*) cu predicatul ce ar putea să lipsească (fiind presupus), ca *fecit, posuit, ponendum (faciendum) curavit* etc. În textul nostru alburnens există însă și al doilea verb-predicat, pentru a doua propoziție epigrafică, și anume litera P în r. 5, care nu e *P(ublius)* nepotrivit (ca *praenomen*?) în combinație cu *Caius (Gaius)*, ci chiar verbul

P(osuit). Lectura trebuie să fie deci : *D(is) M(anibus) Alexand(er) Caii filius vix(it) / an(n)os XXXX / p(osuit) Caius filius*, fig. 12. Traducere : „Zeilor Manes (sufletele morților), Alexandru (fiu) al lui Caius a trăit ani 40, (i-a) pus (epitaful) Gaius fiul (său)”.

Este o familie din care se menționează trei generații, cu antroponimie foarte simplă și chiar... rudimentară : cite un singur element onomastic,

Fig. 12. *Alburnus Maior*. Stelă funerară : detaliu al textului epigrafic.

Alexander decedat în vîrstă de 40 ani, fiul unui *Gaius* și tată al unui alt *Gaius* (repetarea numelor personale în a treia generație, după bunic la nepot). Erau „romani” bine înstăriți, aparținînd desigur societății montanistice, de condiție juridică „peregrină” (fără cetățenie romană), cu nume romane (greco-romane) improvizate, luate după bunul plac, „în familie” și cam ilegal ; dar obirșia lor teritorial-etnică nu poate fi determinată, posibil de prin Orient (nume greco-macedonean *Alexander*, larg răspîndit, dealtfel, în tot Imperiul roman) ; ei pot fi însă și din Illyria, Pannonia, Moesia ori Dacia, numai din Italia nu, în nici un caz nu romani de „spîță veche”, ci provinciali nu prea demult romanizați, care scriu latinește și (chiar dacă ar fi orientali) nu grecește.

2. DOUĂ INSCRIPȚII VOTIVE DIN INLĂCENI

Sub titlul „Noi descoperiri epigrafice la Inlăceni (jud. Harghita)”, în SCIVA, 29, 1973, 3, p. 441 — 443 Z. Székely a publicat două valoroase piese epigrafice fragmentare de interes local deosebit, texte care implică unele reveniri și rectificări de amănunt, dat fiindcă reexaminarea fotografiilor și restituirea grafică a textelor îngăduie a se recupera ceva în plus din epigrafele cam degradate. Cele două inscripții descoperite în anul 1975 la o biserică din satul Inlăceni, fiind simple, mai schematic, fără elemente ornamentale complexe, nu prezintă probleme deosebite de glicptică provincială, ci doar citeva detalii privind textul, lectura, întregirile. Mai întîi, în SCIVA, 29, 1978, 3, p. 441, nota 1 se citește la început un verb la plural „aducem mulțumiri colegului Mólnar [corect: Molnár] St.”, apoi un singular „care mi-a cedat dreptul publicării” ; nota 2 : „W. Way-

ner" este W(alter) Magner; „Galienus" se scrie Gallienus. La materialul epigrafic din Înlăceni care menționează comandanți ai cohorței a IV-a Hispanorum trebuie adăugat: *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára* (volum Omagial lui K. L. la 80 de ani), Cluj — București, 1957, p. 532 — 541 (Un raport epigrafic din Mihăileni, Odorheiu; p. 536—541 *Publius Aelius Honoratus praef(ectus) coh(ortis) IIII Hisp(anorum) dom(o) Roma; L. Iulius Iucundus praef. coh. IIII Hisp.; P. Aelius Fuscus dec(urio) coh. IIII Hisp.*

1. — *Altar votiv* de piatră, foarte tocit-uzat, complet ilizibil pe jumătatea stângă de sus până jos (nu „martelat") în urma scrijelării cu un obiect ascuțit, posibil chiar fierul plugului, undeva în vreun ogor unde se va fi aflat altarul răsturnat și acoperit cu pământ, înainte de a fi dus la biserica satului cu ocazia vreunei reparații. După fotografie și desenul din SCIVA, 29 1978, 3, p. 442, fig. 1/1 și 2/3, și potrivit reconstituirii grafice, fig. 13, lectura cea mai probabilă este

[I(ovi)] O[ptimo] M(aximo)

[— — —] Sere —

[?nianus pr]aef(ectus) coh(ortis)

[IIII Hisp.] equi -

[tatae G] ordi -

[anae v. s. l. m. ?]

După epitetul imperial „Gordiana" aplicat unității auxiliare înlăcene „de Hispani", piesa datează cu precizie din anii 238—244, și nu apare

Fig. 13. *Înlăceni* (jud. Harghita). Altar votiv de piatră.

justificat comentariul „tous ces autels sont faits au cours de la seconde moitié du IIIe siècle de n.è." (SCIVA, 29, 1978, 3, p. 443). Epitetul mai apare în inscripții din Dacia, la alte unități, de exemplu *coh(ors) I Aelia*

Gaesatorum, coh. II *Hispanorum Gordiana* (ActaMN, 9, 1972, p. 415) ș.a. Comandantul-*praefectus* se numea nu „Serenus”, ci mai probabil *Serenianus*, avînd în r. 2 înainte de cognomen desigur un gentiliciu și foarte probabil *praenomen*.

2.— *Altar votiv* din piatră de gresie, avînd lipsă o fișie la marginea stîngă, cu ornament simplu și schematic executat, pe capitel un fronton

Fig. 14. Inlăceni (jud. Harghita), Altar votiv de piatră.

de trei linii frînte (unghiuri), la colțuri acrotere, cîmpul inscripției cu litere incizate cam rudimentar are în realitate nu trei, ci patru rînduri de text, ultimul greu de identificat fiind corodat și înghesuit la marginea stîngă : se distinge urma lui V și a lui M, între ele posibil (fiind o hastă verticală) P sau mai curînd L (?), SCIVA, 29, 1978,3, p. 442, fig. 1/2, foto, 2/2 desen (fig. 14) :

[I(ovi)] O(ptimo) M(aximo)

[Au]r(elius) Firminus

[Au]r(elius) Fir <i> manus

v(otum) l(ibenter) m(erito) (?)

Personajele erau evident din veacul al III-lea, după anul 212 (gentiliciul *Aurelius*, al împăratului Marcus Aurelius Antoninus-Caracalla, Constitutio Antoniniana), fiind eventual doi frați sau ortăci-prieteni (commilitones) cu același gentiliciu *Aurelius* și cognomen asemănător în două variante : *Firminus* și *Firimanus* ce poate fi eroare grafică (fonetică ? în loc de *Firmanus* ori chiar *Firminianus* (?). Par să fie vechi militari sau aparținători la o familie de veterani, oricum în vreo legătură cu unitatea militară și garnizoana locală a cohortei a IV-a *Hispanorum* din castrul Inlăceni la poalele muntelui Harghita.

RECTIFICATIONS ET ADDITIONS ARCHÉOLOGIQUES ET ÉPIGRAPHIQUES aux SCIVA, 29, 1978, 3, p. 437—443

RÉSUMÉ

En relevant tout d'abord l'importance documentaire exceptionnelle du matériel épigraphique et glyptique de la Dacie romaine, on soumet à un examen plus attentif trois pièces avec texte et ornementation publiées dans notre revue (29, p. 437—443) et on y apporte quelques rectifications de détail.

1. STÈLE FUNÉRAIRE DE ALBURNUS MAIOR (ROȘIA MONTANA)

C'est un monument admirable par la composition et ses dimensions (hauteur 244 cm; SCIVA, 29, p. 438, fig. 1), avec trois registres (couronnement; deux lions adossés; l'attique avec un vase-cratère; la niche avec trois bustes; l'inscription); pour le motif symbolique du Vent personnifié aux angles en dehors de la niche, soufflant dans une conque (une sorte de trompe allongée), on ajoute dix exemples de Dacie sur des monuments funéraires, avec un seul ou avec deux «dieux» des Vents. La lecture du texte funéraire doit être corrigée dans la 1.5 en *p(osuit) Gaius filius*.

2. DEUX INSCRIPTIONS VOTIVES DE INLĂCENI (DÉP. DE HARGHITA)

Ce sont deux dédicaces fragmentaires à I O M (SCIVA, 29, p. 441—443), l'une d'un - - - *Serenianus* (?) *praefectus coh. IV Hispanorum Gordianae* (donc des années 238—244), l'autre érigé par deux «civils» Aurelius Firmus et Aurelius Fir(i)manus.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Aquae (Călan, dép. de Hunedoara). Stèle funéraire en pierre : détail (Musée dép. de Hunedoara — Deva).

Fig. 2. Micia (Vețel, dép. de Hunedoara). Stèle funéraire en pierre : fragment (Musée dép. de Hunedoara — Deva).

Fig. 3. Alburnus Maior. Stèle funéraire en pierre : détail (Musée de Roșia Montana, dép. d'Alba).

Fig. 4. Potaissa (Turda, dép. de Cluj), Stèle funéraire.

Fig. 5. Cristești (dép. de Mureș), Stèle funéraire en pierre.

Fig. 6. Cristești (dép. de Mureș), Fragment.

Fig. 7. Gherla (dép. de Cluj). Stèle funéraire en pierre (Musée de la ville de Gherla).

Fig. 8. Porolissum (Moigrad, dép. de Sălaj), Arcade en pierre d'une construction funéraire (?) (Musée de Zalău).

Fig. 9. Porolissum (Moigrad, dép. de Sălaj). Relief funéraire en pierre : fragment (Musée départemental de Zalău).

Fig. 10. Porolissum (Moigrad, dép. de Sălaj). Relief funéraire en pierre (Musée de Zalău).

Fig. 11. Cioroiu Nou (dép. de Dolj). Stèle funéraire en pierre (Musée d'Oltenie — Craiova).

Fig. 12. Alburnus Maior. La Stèle funéraire : détail — le texte épigraphique.

Fig. 13. Inlăceni (dép. de Harghita). Autel votif en pierre.

Fig. 14. Inlăceni (dép. de Harghita). Autel votif en pierre.

CONSIDERAȚII DE ORDIN METODOLOGIC PRIVIND REALIZAREA REPERTORIULUI ARHEOLOGIC JUDEȚEAN

DE

ALEXANDRU PĂUNESCU, PAUL ȘADURSCHI, VASILE CHIRICA

Primele încercări de realizare a unor repertorii arheologice sînt legate de numele marelui om de cultură Alexandru Odobescu care a valorificat prin publicații cele dintîi rezultate ale răspunsurilor la chestionarul adresat intelectualității sătești a vremii (*Rămășițele antice din județul Dorohoi*, 1871, și *Antichitățile județului Romanți*, 1877—1878). În aceste răspunsuri găsim primele elemente ale unor lucrări de acest gen.

Acest efort este continuat apoi cu mai multă rigoare științifică de unul dintre pionierii arheologiei românești Pamfil Polonic, care în calitate de colaborator al lui Grigore Tocilescu, identifică numeroase vestigii aparținînd diferitelor epoci istorice (vezi P. Polonic și Gr. Tocilescu, manuscrise, Academia R.S.R.). Pentru Transilvania este necesar să amintim numele lui Karl Gooss, iar pentru Banat cel al lui Milleker Bódog.

În primul deceniu al secolului nostru, Iuliu Marțian publică în limba germană repertoriul descoperirilor arheologice din Transilvania (1909) republicat apoi în românește, amplificat, în anul 1920. Mai tîrziu Marton Roska strînge într-o lucrare de mare utilitate (*Thesaurus Antiquitatum Transsilvanicarum, I—Praehistorica*, Cluj, 1942) descoperirile „preistorice” din întreaga zonă intracarpatică.

După cel de-al doilea război mondial, Academia Română, reorganizată în anul 1948, a luat inițiativa, în anul următor, alcătuirii unui Repertoriu arheologic al României, a rămas încă inedit, la care timp de aproape un deceniu au lucrat circa 40 de cercetători de la institutele de specialitate din București, Cluj-Napoca și Iași. Astfel, pentru întocmirea celor aproximativ 30 000 de fișe de excerptare pe baza cărora s-au redactat cele circa 5 500 articole (voci—sate), s-a folosit toată bibliografia accesibilă pînă la acea dată ca de pildă, periodicele românești și străine, diversele lucrări cu caracter monografic, manuscrisele P. Polonic și Gr. Tocilescu, dicționarele istorico-geografice și topografice, diferitele acte referitoare la descoperiri aflate în arhivele statului din întreaga țară și Muzeului național de antichități, gazetele, notele personale ale unor cercetători reprezentînd investigații de teren, în muzee sau în colecții particulare etc. Fiecare din aceste voci conține una sau mai multe descoperiri făcute pe teritoriul satului respectiv precum și o bibliografie, de cele mai multe ori exhaustivă.

Totuși, cantitatea uriașă de informație arheologică, rezultat al cercetărilor intensive din ultimele decenii, complexitatea problematicii, la care se adaugă și dificila coordonare a datelor existente a făcut ca acest proiect îndrăzneț să nu poată fi realizat.

Ca urmare, s-a ajuns la ideea alcătuirii unor repertorii pe zone mai restrinse, mai precis pe unități administrativ-teritoriale (județe) în forma lor din 1968.

Realizarea unei lucrări de asemenea proporții cum a fost *Repertoriul arheologic al județului Botoșani* a necesitat o cercetare complexă și totodată dificilă, atât sub raportul investigațiilor de teren și implicit al prelucrării și ordonării materialului arheologic descoperit, cât și sub raportul documentării bibliografice¹.

Structura unei asemenea lucrări trebuie să cuprindă următoarele părți :

1. Repertoriul așezărilor ;
2. Repertoriul localităților ;
3. Indicele așezărilor și al localităților

Prima parte va fi precedată de o introducere, un istoric al cercetărilor, de unele considerații de ordin fizico-geografic privind teritoriul județului, precum și de un capitol cuprinzând considerații generale de ordin arheologico-istoric referitoare la zona cercetată, începînd cu cele mai vechi urme de locuire descoperite (eventual paleolitice) și sfîrșind cu cele medievale tîrzii.

În vederea realizării primelor două mari părți și îndeosebi a repertoriului așezărilor, este necesar să se folosească informațiile foarte utile din fișele-articol (aflate în manuscris la Institutul de arheologie din București, iar fișele pentru Transilvania la Cluj-Napoca) ale Repertoriului arheologic al României, precum și întregul material arheologic publicat sau nepublicat, recoltat pînă în prezent prin descoperiri intîmplătoare, cercetări de teren și săpături sistematice. De asemenea, se vor utiliza și numeroasele informații primite de la localnici care vor trebui verificate pe teren de către colectivul respectiv. Aceste informații pot fi obținute pe baza răspunsurilor la formularul-chestionar întocmit de colectivul redacțional și difuzat (recomandîndu-se totodată și sprijinirea acțiunii de depistare și de valorificare științifică a punctelor arheologice, a obiectivelor descoperite sau a colecțiilor realizate pe raza satului sau comunei respective), directorilor de școală sau de cămine culturale și îndeosebi profesorilor de istorie-geografie. Chestionarul va trebui să cuprindă următoarele rubrici :

- Comuna ;
- Satul.

1. Ce se știe despre întemeierea satului ? Prima atestare documentară ;
2. Ce nume a mai purtat satul în trecut și pentru ce perioadă a avut fiecare nume ;
3. Ce urme de cultură materială se găsesc pe raza localității (obiecte de piatră, ceramică, vase, obiecte de metal, monede, morminte etc.) ;
 - Denumirea locului (veche, actuală) ;
 - Denumirea punctului (veche, actuală) ;
 - Poziția geografică (precizarea topografică) a punctului sau punctelor (se va întocmi eventual o schiță a zonei, cu indicarea punctului sau a punctelor) ;
 - Anul în care s-a făcut descoperirea și cu ce ocazie ;

¹ Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, I—II, București, 1976.

- Cine a făcut descoperirea (numele informatorului);
- Condițiile de găsimă;
- Ce s-a descoperit (descrierea materialului);
- Unde se află materialul.

4. Dacă pe raza localității există movile :

- numele acestor movile;
- numărul lor;
- forma și mărimea (dimensiuni, diametre, înălțime);
- modul în care sint dispuse (în șir etc.) și unde (pe culme de deal, în șes etc.);
- se va face, dacă este cazul, o schiță a lor;
- dacă există legende despre aceste movile;
- starea lor actuală.

5. Ce colecții există în localitate :

- de arheologie;
- de numismatică;
- de cine sint realizate;
- unde se păstrează (școală, cămin cultural, colecție particulară etc.).

6. Alte observații :

- nume de locuri și văi care poartă denumiri de siliști, bordeie, cetățui, șanț, val etc.;

7. Numele și calitatea persoanei sau persoanelor care a completat sau au completat chestionarul.

Răspunsurile obținute prin completarea acestor chestionare vor contribui, fără îndoială, la îmbogățirea numărului de așezări sau a movilelor încă necunoscute etc., precum și la descoperirea de noi piese arheologice găsite întâmplător și aflate, în cele mai multe cazuri, în colecții școlare.

În felul acesta se va putea realiza un bogat material documentar care să cuprindă informații de ordin arheologic (așezări descoperite în urma cercetărilor de teren sau prin săpături sistematice, publicate sau nepublicate, obiecte găsite întâmplător, semnalări de puncte sau de obiecte etc.) și istoric (prima și ultima atestare documentară a satului, denumiri vechi purtate de sat etc.) la care se vor adăuga și hărțile comunale întocmite, cu toate elementele de toponimie minoră (nume de dealuri, de văi etc.).

Fișele cuprinzând acest material documentar vor fi repartizate pe comune (comuna fiind luată ca unitate administrativ-teritorială) și înseriate în dosare sau în fișier. Pe dosar sau în fișe se vor numerota în ordine alfabetică toate satele pendinte de comuna sau orașul respectiv; pentru aceasta se va folosi *Indicatorul localităților din România*, București, 1974, precum și alte eventuale completări apărute în Buletinul oficial după perioada 1968.

De pildă, comuna Hlipiceni poartă (în numerotarea alfabetică a comunelor) cifra romană XXXI. Satele de pe teritoriul ei vor fi numerotate cu cifre arabe :

1. Hlipiceni (satul, reședință de comună);
2. Dragalina;
3. Victoria.

Punctele arheologice descoperite pe teritoriul acestor sate vor căpăta câte o literă mare latină. De exemplu punctul „La Movilă” de pe teritoriul satului Hlipiceni, comuna Hlipiceni se va întâlni în Repertoriul așezărilor la XXXI.1.A.

Fișa de teren care va fi întocmită de către *colectivul repertoriului arheologic* (= CRA) trebuie să cuprindă următoarele puncte :

— Poziția geografică a punctului respectiv (precizări topografice, orientare, distanță față de un punct fix). Se pot considera ca puncte fixe anumite clădiri mari, cum ar fi școala, biserica, grajdurile sau complexele C.A.P., ferma de stat, stația de pompare etc., situate în vatra satului, în marginea acestuia sau la o anumită distanță de sat.

Cu cât precizările topografice sînt mai detaliate cu atît punctul arheologic va fi mai ușor de identificat și verificat în teren.

— Descrierea din punct de vedere geografic sau geomorfologic a locului unde se află așezarea (dacă așezarea este situată pe terasa inferioară, mijlocie a riului, pe un interfluviu, pe un pînten de deal, pe un martor de eroziune etc.). Acolo unde este cazul, de obicei în malurile surpate ale teraselor, se va căuta să se facă și descrierea stratigrafică a succesiunilor de depuneri, urmărindu-se chiar conturul gropilor de bordeie, întocmirea unor schițe etc.

— Întinderea aproximativă a așezării.

— Descrierea diverselor materiale arheologice recoltate de pe terenul respectiv, răscolit cel mai des de arături. Uneori vor fi consemnate și alte observații privind : conturul unor gropi de bordeie, locuințe cu sau fără platforme, adîncimea șanțurilor de apărare și înălțimea valurilor etc.

— Încadrarea culturală a materialului recoltat.

— În cazul movilelor, se va preciza poziția lor (ele aflîndu-se fie izolate, fie grupate sau înșiruite de obicei pe culmea dealurilor) forma și mărimea lor (diametrul, înălțimea).

— Numele persoanei care a făcut descoperirea și anul descoperirii.

— Numele persoanelor care au format colectivul în cazul așezărilor săpate sistematic ; anii cînd au avut loc cercetările.

— Dacă punctul semnalat a fost verificat de CRA, se va menționa „Cercetare CRA” și data. Dacă semnalarea nu a fost verificată se va specifica „Semnalare neverificată de CRA”.

— În cazul în care punctul semnalat, cunoscut prin cercetări de teren sau prin săpături sistematice a fost deja publicat, atunci se va indica bibliografia în întregime sau selectivă.

— Starea de conservare a așezării : bună, relativ bună, periclitată (de construcții, de lucrări de hidroameliorații alunecări de teren) și eventual dispărute ca urmare a acoperiri lor de apele lacului de acumulare.

— În cazul colecțiilor școlare, a muzeelor satești sau a colecțiilor particulare, se va căuta să se facă o descriere a întregului material aflat în aceste colecții, precizîndu-se locul de descoperire, denumirea lui, specificîndu-se totodată persoana care a oferit informațiile.

Pentru o mai bună evidență a acestor obiective se va face o inventariere a lor atît pe piese, cit și în registrul-inventar în care se va preciza denumirea punctului, anul descoperirii, numele descoperitorului, descrierea sumară a obiectului (dimensiuni, mod de realizare, materia primă utilizată etc.), încadrare cultural-cronologică.

— Cartarea pe harta comunală a punctului descoperit (de obicei în cazul punctelor verificate de CRA). Punctul respectiv va căpăta la legendă același număr aflat în paranteză pe fișă. Dacă punctul nu a fost cartat, fie datorită faptului că nu a fost verificat de CRA, fie că nu a fost suficient de bine descris din punct de vedere al poziției sale geografice, atunci se va menționa atât la legendă, cât și în fișe „necartat”.

— Numărul de inventar și locul de conservare a materialelor recoltate de CRA sau de alți descoperitori.

Pentru materialul arheologic recoltat de CRA în urma cercetărilor de teren, se va căuta să se aplice acel sistem în care obiectele găsite într-un punct să-și găsească un loc precis în depozit, întilnindu-se în mod obligatoriu cu descoperirile precedente din același loc.

Se va căuta totodată ca materialul să se grupeze și teritorial pe comune și sate. Astfel, fiecare localitate va primi un anumit cod. De pildă în cadrul comunei Hlipiceni satele componente vor primi, în ordinea lor alfabetică, o cifră de ordine : XXXI.1 — Hlipiceni ; XXXI.2 — Dragalina ; XXXI.3 — Victoria.

EVIDENȚA MATERIALULUI DESCOPERIT

Evidența obiectelor descoperite prin cercetări de teren — cunoscute și sub numele de periegheze — are în primul rînd o valoare documentară, cele mai multe din ele (cum ar fi de pildă fragmentele ceramice, piesele de silex atipice sau cele nefinisate etc.) neprezentînd un interes expozițional. Evidența unor asemenea obiecte se va ține într-un registru special în care, în prima parte, vor fi trecute toate localitățile cu codurile lor, păstrîndu-se loc în dreptul localităților respective pentru a se trece numărul sub care a intrat materialul în depozit.

În partea a doua a registrului se va înscrie, în ordine, materialul descoperit, acesta primind același număr, de pildă : P. 105, (adică Periegheză 105) și anume toate fragmentele ceramice recoltate de exemplu în punctul „La Movilă” aflat pe teritoriul satului Hlipiceni (comuna Hlipiceni), culese în urma cercetării de teren efectuată de CRA în anul 1974.

Dacă în anii următori se vor mai face și alte cercetări în acest punct „La Movilă”, atunci toate materialele care se vor culege vor primi numerele de ordine care vor urma atunci, de exemplu P. 610 etc.

În afară de numărul curent, notat începînd cu P. 1, în cea de-a doua parte a registrului se vor completa rubricile : localitatea, comuna, punctul, cine a dat informația, cine a efectuat cercetarea de teren, data, ce reprezintă materialul recoltat, încadrare culturală, cine a făcut încadrarea, starea de conservare a punctului, locul materialului în depozit. De exemplu la XXXI.1.A — P. 105 Hlipiceni (comună), Hlipiceni (sat) „La Movilă”, prof. Froicu Petre, cercetare CRA, 1974, fragmente ceramice Cucuteni B, Noua, hallstatt timpuriu, sec. III — IV e. n. și VIII — XI, CRA, S. Morintz, V. Spinei, D. Teodor, stare bună, XXXI. 1.

După ce materialul din punctul „La Movilă” care cuprinde, de pildă, 110 fragmente ceramice, a fost marcat cu sigla P. 105/1 — P. 105/110, se va pune într-o cutie ce va fi așezată în rafturile depozitului pe locul XXXI. 1 (a XXXI-a comună și primul sat în cadrul comunei respective).

Astfel, cercetătorul care s-ar referi într-un studiu la materialul din punctul „La Movilă”, făcând încadrarea cronologică ar trebui să indice că din acest punct s-au recoltat fragmente ceramice atribuite culturii Cucuteni (P. 105/1 — 27), culturii Noua (P. 105/28 — 54), hallstattului (P. 105/55 — 83), sec. III—IV (P. 105/84 — 98), sec. VIII — IX (P. 105/99 — 104) și eventual fragmente incerte (P. 105/104 — 110).

În acest fel, fiecare piesă descoperită se individualizează, nemai-putându-se crea confuzii.

Pe cutie vor fi trecute datele esențiale :

HLIPICENI, „La Movilă”, 1974,

passim, inv. P. 105, XXX. 1.

Dacă numărul de inventar ne indică unde să deschidem registrul, în schimb codul trecut în casetă fixează locul cutiei cu materiale în depozit. În această situație eventualele modificări ale împărțirii administrativ-teritoriale, trecerile de sate de la o comună la alta nu ar produce greutăți, singurele schimbări constind din regruparea cutiilor și modificarea codului localităților.

În ceea ce privește întocmirea fișelor obiectelor descoperite atât prin cercetări de teren, cât și prin săpături sistematice — bineînțeles a obiectelor care prezintă interes științific și expozițional sau numai științific — este necesar să amintim că trebuie să se țină seama de toate datele menționate mai sus, inclusiv indicația care se referă la poziția imaginii piesei respective pe clișeu și a locului acestuia în fototecă.

Așa cum s-a arătat mai sus, pentru o bună repertorizare a așezărilor, este necesar ca investigațiile de teren să se facă de așa natură încât să nu rămână nici o porțiune de teren necercetată. Numai așa se vor putea verifica toate punctele semnalate în chestionarele amintite, în răspunsurile la chestionarul Odobescu sau în manuscrisele lui P. Polonic, Gr. Tocilescu și alții.

De aceea este necesar să se treacă la fotografierea tuturor așezărilor depistate. Se va căuta ca în obiectiv să se cuprindă o zonă cât mai largă, în așa fel încât punctul arheologic, indicat cu o săgeată să se afle spre centrul imaginii.

Fotografia respectivă va purta același număr cu care punctul apare în legenda hărții.

Astfel, la fișa punctului respectiv din repertoriul așezărilor se va mai adăuga după numărul de inventar al materialului arheologic descoperit și numărul imaginii și clișeului aflat în fototecă.

Pentru ca repertoriul unui județ, deci implicit Repertoriul arheologic al României, să fie mereu actual, este necesar ca fișierile respective, atât cel de la muzeul județean sau din centrul provinciei istorice respective (Iași, Cluj-Napoca etc.), cât și cel de la București să se îmbogățească permanent cu noi puncte arheologice și cu cele mai recente informații bibliografice.

Pentru aceasta este necesar să existe o legătură permanentă între colectivul (din muzee și din institutele de cercetare) care a redactat repertoriul și profesori, învățători etc. din toate satele județului. Astfel, cercetătorii și muzeografilor interesați de o anumită epocă sau de o anumită cultură ce a evoluat în zonă, vor aduce, prin investigațiile lor, importante contri-

buții la îmbogățirea numărului de așezări sau la precizarea încadrărilor culturale a materialului recoltat.

Se va căuta, de asemenea, ca volumul cu text al repertoriului să fie însoțit și de o bogată ilustrație cu material tipic, de preferință inedit. Totodată s-ar putea trece la întocmirea unui atlas arheologic și istoric al județului. Acesta va trebui să cuprindă hărți, pe epoci și culturi, cu toate punctele arheologice cunoscute însoțite bineînțeles de texte explicative.

În ceea ce privește materialul arheologic tipic, descoperit în urma cercetărilor de teren și aflat atît în colecțiile muzeului județean, cît și în colecțiile școlare sau chiar particulare, este necesar ca el să fie valorificat cît mai repede.

De pildă, în seria *Inventaria Archaeologica* se vor putea publica diverse depozite de obiecte, descoperite în complexe închise.

Este necesar să relevăm că în afară de valoarea științifică a acestor descoperiri, în reconstituirea cît mai exactă a trecutului istoric din zona respectivă, un rol tot atît de important îl joacă și depistarea, cartarea și menționarea de fiecare dată a stării de conservare a tuturor punctelor arheologice. Amintim că prin *punct arheologic* înțelegem fie o așezare sau necropolă, fie o fortificație, val de pămînt, movilă etc. Aceste puncte pot fi depistate fie în urma unor săpături sistematice sau a unor cercetări la suprafața solului (mal surpat etc.), fie a unor săpături făcute cu scopuri edilitar-gospodărești, lucrări de hidroameliorații etc. Descoperirile cu totul întâmplătoare de obiecte de piatră, metal, monede, morminte izolate vor trebui verificate prin săpături, pentru a se putea preciza dacă ele fac parte din așezări sau necropole ori sînt simple puncte cu descoperiri de obiecte pierdute sau îngropări fortuite în cine știe ce împrejurări. Evidența strictă a stării lor de păstrare ne îngăduie să intervenim prompt atunci cînd o așezare sau o movilă este amenințată de diverse lucrări de hidroameliorații, agricole, amenajări de drumuri, de construcții edilitar-gospodărești etc. Să nu uităm că la acestea se mai adaugă și amenajarea unor mari lacuri de acumulare care, prin dimensiunile lor, vor acoperi pentru totdeauna zeci și zeci de așezări străvechi.

Din aceste considerente sarcina primordială este de a executa în punctele amenințate a fi distruse săpături de mai mică sau mai mare amploare pentru ca, astfel, să fie salvat de la pieire acest inestimabil documentar istoric.

De asemenea, este necesar să mai amintim că absența din repertoriu a unor sate trebuie pusă pe seama nedepistării sau nesemnălării în primul stadiu sau în primele stadii ale cercetării a unor puncte arheologice aflate pe teritoriul acestor localități. Din acest considerent satelor nemenționate în repertoriu, le vor fi rezervate numerele respective rămînînd ca pe viitor cercetările să permită sau nu descoperirea de noi puncte arheologice pe teritoriul acestora.

În privința celorlalte obiective arheologice, cum ar fi movilele sau valurile de pămînt etc., ele vor trebui să primească numărul în continuarea celui pe care-l poartă alfabetic ultimul sat component al comunei sau orașului, pe teritoriul cărora au fost identificate aceste obiective. Reamintim totodată că fișa arheologică a localității respective se va încheia, acolo unde

e cazul, cu prezentarea colecțiilor școlare (unele din acestea putînd fi adevărate muzee sătești) sau cu cea a colecțiilor particulare, care cuprind un număr mai mare sau mai mic de obiecte descoperite, de regulă, pe teritoriul satului sau comunei în care se află păstrate.

REPERTORIUL LOCALITĂȚILOR

În cea de-a doua parte a lucrării, deci în repertoriul localităților, se vor prezenta alfabetic toate localitățile existente și dispărute din județ, a căror vechime este anterioară anului 1800.

Ele s-ar putea grupa în următoarele categorii :

— sate sau cătune dispărute, neidentificate ;

— sate sau cătune dispărute sau care și-au schimbat numele, neidentificate (unele din ele putînd fi localizate, precis sau cu probabilitate pe teritoriul actual al unei comune) ;

— sate sau cătune desființate, dar înglobate la alte sate sau orașe, unele din ele devenind cartiere ;

— sate sau cătune desființate, sau dispărute (ori în curs de dispariție), ca urmare a sistematizării sau a unor lucrări hidrotehnice etc. ;

— sate aparținînd în prezent unei comune sau unui oraș.

Așa cum s-a arătat, la întocmirea repertoriului localităților se va folosi *Indicatorul localităților* din 1974 iar realizarea hărților comunale se va face pe baza hărților județene publicate de I.G.F.C.O.T. la scările 1/100 000 ; 1/200 000. Alte detalii de teren se vor putea lua după hărțile topografice la scara 1/25 000, 1/5 000, după fotografiile aeriene sau după alte hărți locale mai vechi.

La identificarea satelor și cătunelor desființate sau dispărute în secolele XIX — XX se vor consulta vechile dicționare geografice județene, sau *Dicționarul topografic și statistic al României* (D. Frunzescu, București, 1872), *Marele dicționar geografic al României* (vol. I — V, București, 1898 — 1902), *Dicționarul istoric, arheologic și geografic al României* (O. G. Lecca, 1937) și altele.

În ceea ce privește satele mai vechi decît secolul al XIX-lea, ne referim atît la cele dispărute în decursul secolelor, cît și la cele existente astăzi, se va căuta să se realizeze o fișă mai completă, care să cuprindă :

— Denumiri vechi sau denumirile anterioare purtate de satul respectiv ;

— Mențiuni documentare, dîndu-se de obicei cel puțin două mențiuni, prima reprezentînd cea mai veche atestare documentară a satului cunoscută pînă în prezent, iar cea de-a doua, ultima mențiune consemnată în documente, sau în hărți vechi.

Totuși, la unele sate ar putea exista și o a treia mențiune, ea apărînd numai în cazul în care prima atestare este îndoielnică sau în cazul în care la un anumit an satul era deja menționat ca siliște.

Pentru precizarea mențiunilor documentare va fi necesar să se cerceteze toate documentele medievale publicate sau nepublicate, aflate în arhive, recensămîntele populației (cum ar fi cel al Moldovei din anii 1772 — 1774), catagrafii etc., precum și hărțile vechi (ca cea a lui Dimitrie Cantemir sau a lui F. G. de Bawr) austriece, rusești etc.

— Observații referitoare la încercarea de identificare a vetrelor vechi de sate, menționate în documente cu așezările feudale (siliștile) descoperite de regulă în apropierea sau chiar pe actuala vatră a satului respectiv și datate pe baza resturilor de cultură materială (în special a ceramicii), fie în secolul (perioada) care coincide cu prima atestare documentară, fie anterioară sau posterioară acesteia. De asemenea, numeroasele toponime sau hidronime ca de pildă Dealul Săliștea, Valea sau Piriul Săliștea, ne vor putea permite atât depistarea multor așezări, cât și identificarea unor sate vechi dispărute.

— Ultima parte a fișei o constituie bibliografia, care la unele sate este completată și cu numărul fișei din repertoriul așezărilor (în cazul în care vatra vechiului sat a fost identificată cu siliștea depistată în urma investigațiilor de teren).

Pe baza acestor date o fișă a unei localități s-ar putea prezenta astfel :

Hlipiceni, sat comună (1968).

Denumiri vechi : Hlipiceni, Hlibiceani, Slobozia-Hlipiceni.

Mențiuni documentare (sau prima mențiune doc.): 7 mai 1546.

DIR, A, Moldova, XVI, v. I, p. 492—493.

În schimb, o fișă a unui sat dispărut ar putea fi redactată în felul următor : Glodeni sau *Glodeani*, sat dispărut, aflat pe teritoriul actualei comune Vorona.

Mențiuni doc. : 16 noiembrie 1433 ; 31 iulie 1463.

Observații : La hotarul de sud-vest al actualei comune Vorona și al celui de nord-est al comunei Liteni, la circa 0,500—0,700 km sud-vest de satul Vorona Mare există o vale denumită Valea Glodinoasa. Acest hidronim trebuie pus în legătură cu numele vechiului sat Glodeni, menționat în documente, a cărei vatră a fost identificată pe terasa (platoul) de pe partea dreaptă a văii amintite. Aici, de pe o întinsă suprafață, s-au cules, din pământul proaspăt arat, numeroase bucăți de chirpici și fragmente ceramice atribuite culturilor Cucuteni, Latène (secolelor II—I î. e. n.), secolelor V—VI e. n. și secolelor XV—XVI.

Este foarte posibil ca acest punct să reprezinte, ținând seama de ceramica feudală din secolele XV—XVI, siliștea satului Glodeni dispărut probabil din secolul al XVI-lea.

Costăchescu, Doc. Mold. în St. M., I, p. 369—371 ; DRH, A, Mold. I, (1384 — 1448), p. 173 — 174 ; vezi și fișa repertoriului așezărilor LXX 5B.

Avînd în vedere experiența elaborării *Repertoriului arheologic al județului Botoșani*² la a cărui bază au stat principiile metodologice expuse mai sus, considerăm că reușita realizării *Repertoriului arheologic al Româ-*

² Lucrarea a fost discutată în numeroase recenzii atât de arheologi, cit și de istorici medievaliști : M. Babeș, *Contribuții la cunoașterea trecutului îndepărtat al poporului român*, „Era socialistă”, LVII, 11/1977, p. 56—57 ; idem, *Cărți noi în științele istorice*. Referate și recenzii, 1, 1977, București, p. 51—55 ; R. Harhoiu, SCIVA, 28, 1977, 2. p. 291 ; Al. Vulpe, Dacia, N. S., 21, 1977, p. 384—385 ; C. Iconomu, Cercetări, S. N., 8, 1977, p. 571—572 ; I. Caproșu și I. D. Canciuc, AIIA Iași, 14, 1977, p. 585—588 ; Dan Monah și Silvia Antonescu, Carpica, 10, 1978, p. 422—425 ; Nicolae Stoicescu, RÎ, 31, 1978, 9, p. 1 675—1 677.

niei pe județe este absolut condiționată de respectarea următoarelor dezi-
derate :

1. Repertoriul trebuie alcătuit în colective mixte formate din specialiști ai Institutelor de arheologie din București, Cluj-Napoca, Iași și muzeografi cu experiență de la muzele județene, orășenești, de istorie a R.S.R., precum și istorici medieviști. Vor putea fi cooptați în colective și unii pasionați ai arheologiei care, prin cercetările lor de suprafață, au adus contribuții însemnate la identificarea a numeroase puncte arheologice.

2. Coordonarea colectivelor se va face de către Comisia arheologică a Academiei de Științe Sociale și Politice în colaborare cu Consiliul Culturii și Educației Socialiste.

3. Având în vedere experiența științifică a institutelor de arheologie, precum și fondul documentar existent în arhivele acestora considerăm potrivit ca redacțiile repertoriilor să aibă sediul la cele trei institute din București, Cluj-Napoca și Iași.

4. Este de dorit ca aceste repertorii să formeze o serie unitară, tipărite în condiții grafice identice și însoțite de o ilustrație cât mai suges-
tivă.

METHODOLOGISCHE ERWÄGUNGEN FÜR DIE ERARBEITUNG DES ÄRCHÄOLOGISCHEN KREISREPERTORIUMS

ZUSAMMENFASSUNG

Ausgehend von der, bei der Erarbeitung des archäologischen Repertoriums des Kreises Botoșani gesammelten Erfahrung, erklären die Verfasser die methodologischen Prinzipien, die bei der Gestaltung dieses Repertoriums angewandt wurden.

Diese Prinzipien werden zur wissenschaftlichen Diskussion gestellt, um damit zu allgemein gültigen Grundprinzipien zu gelangen, die dann bei der Erarbeitung der anderen archäologischen Kreisrepertorien angewandt werden sollen.

AȘEZAREA TARDENOAZIANĂ DE LA ICUȘENI (COM. VORONA, JUD. BOTOȘANI)

DE

ALEXANDRU PĂUNESCU

Intensele cercetări de teren efectuate în ultima vreme în zona de nord-est a Moldovei au dus la descoperirea a numeroase așezări paleolitice și epipaleolitice¹.

Printre acestea se enumeră și așezarea epipaleolitică sau mezolitică (dacă după opinia unor cercetători mezoliticul nu reprezintă altceva decît faza finală a unui epipaleolitic care se neolitizează) de la Icușeni (com. Vorona, jud. Botoșani).

Stațiunea tardenoaziană care constituie obiectul discuției noastre, se află situată în marginea de vest a satului Icușeni în punctul denumit de localnici „Poiana Eroilor”. Din punct de vedere geomorfologic se pare că ne aflăm pe o terasă superioară a Siretului.

Așezarea se întinde pe o suprafață relativ întinsă², a cărei arie — dacă ținem seama de împrăștierea materialului litic recoltat din arături — ar putea atinge circa 35 000 — 40 000 m².

Începînd din anii 1973 — 1974, profesorul C. Rusu de la Școala generală nr. 3 — Icușeni — a adunat an de an, din pămîntul răscolit de plug, un bogat material litic³.

În toamna anului precedent, autorul acestui studiu a efectuat un mic sondaj cu scopul de a stabili poziția stratigrafică a pieselor culese de la suprafață, precum și pentru obținerea unor probe de pămînt necesare analizelor sporopolinice. Sondajul a fost adîncit pînă la 0,80 m, distingîndu-se următoarele depuneri (de sus în jos):

a) depunere cenușie-gălbuie, groasă de circa 0,10 m.

b) depunere gălbuie cu pete albicioase, groasă de aproximativ 0,12 m.

¹ Al. Păunescu, P. Șadurschi și V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, I—II, București, 1976.

² *Ibidem*, p. 302. Punctul „Dealul Protopenilor” — „Poiana Eroilor” (menționat la LXX. 2. B.) se află la circa 0,400—0,500 km est de punctul „La Hlei” (menționat la LXX. 2. A) situat pe terasa inferioară a Siretului, între satele Protopeni-Deal și Protopeni-Vale (ambele înglobate în prezent la satul Icușeni). Este necesar să facem precizarea că în urma cercetărilor efectuate în anii 1977 — 1978 de către colectivul repertoriului arheologic nu au fost descoperite în punctul „La Hlei” piese de silex microlitice atribuite culturii tardenoaziene. Aceste piese s-au recoltat numai din punctul „Poiana Eroilor”.

³ Astfel, în urma intenselor cercetări de suprafață executate îndeosebi în toamna anului 1978 de către prof. C. Rusu împreună cu elevii școlii, s-a reușit să se realizeze o frumoasă colecție care numără circa 5 000 de obiecte litice, aflată în prezent în colecția Muzeului Școlii generale nr. 3. Cu asentimentul prof. C. Rusu, căruia îi mulțumim și pe această cale, aproape tot materialul litic tipic (decî obiectele prelucrate și nu materialul brut) a fost cedat autorului acestui articol spre studiu. S-a avut deci în vedere atît materialul litic tipic cedat de prof. C. Rusu, cît și cel cules de colectivul repertoriului arheologic (Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica) în anii 1977—1978.

c) depunere brun-gălbui, groasă de circa 0,20 m.

d) depunere gălbui cu nuanțe brune, groasă de aproximativ 0,15 m.

e) depunere brună cu nuanțe roșcate, groasă de peste 0,23 m; limita inferioară a acesteia nefiind atinsă de săpătura noastră.

Materialul litic, dealtfel foarte sărac în sondajul executat, se află în primele trei depuneri (a, b, c), nivelul de locuire înscriindu-se astfel pe o grosime de aproximativ 0,40 m. Este de remarcat că în depunerile d și e nu s-au mai găsit obiecte litice.

Se poate afirma deci că întregul material litic de care dispunem a fost cules din depunerile răscolite de lucrările agricole. S-a observat totuși că multe piese se aflau concentrate pe mici suprafețe distanțate între ele, ceea ce ne-ar putea îngădui să vorbim de existența unor sălașe (colibe).

Este interesant de relevat faptul că, pe întreaga suprafață cercetată nu s-au găsit alte resturi de locuire postpaleolitice, cum ar fi de pildă fragmente ceramice neo-eneolitice sau din epoca bronzului. S-au adunat doar câteva mici fragmente ceramice destul de atipice aparținând, se pare, culturii dacice.

În ceea ce privește materialul litic recoltat putem spune că el este destul de unitar din punct de vedere tehnico-tipologic și că aparține unui singur nivel de locuire tardenoaziană.

Prezența numeroaselor resturi de prelucrare (spărturi, așchii simple, așchii de descojire, nuclee etc.) ne îngăduie să vorbim de o prelucrare pe loc a uneltelor, deci de mici ateliere de prelucrare.

De asemenea, amintim că unele piese de silex au fost puternic calcinate ceea ce ar putea presupune existența în așezare a unor vetre de foc.

Trecind la studiul tipologic al uneltelor de care dispunem este necesar să menționăm că acestea au fost clasate conform listei-tip întocmită de dr. J. - G. Rozoy (cu cele 119 tipuri de unelte categorisite în 16 grupe) pentru materialul litic epipaleolitic („mezolitic”) franco-belgian⁴. S-a ținut seamă totodată și de studiile tipologice realizate de cunoscutul grup de studiu al epipaleoliticului — mezoliticului, publicate în *Bulletin de la Société préhistorique française*⁵.

Cu toate că avem unele rezerve, noi am folosit lista-tip specifică epipaleoliticului („mezoliticului” — respectiv tardenoazianului) occidental, pentru o mai bună înțelegere atât în ceea ce privește identificarea și clasarea diverselor grupe de unelte, cât și pentru citirea cu ușurință a graficelor cumulative privind proporția uneltelor⁶, deși tardenoazianul din zona noastră prezintă unele particularități locale (fig. 4).

⁴ Dr. J. - G. Rozoy, *Typologie de l'Épipaléolithique (Mésolithique) franco-belge*, *Bulletin de la Société archéologique champenoise* (nr. sp., iulie 1978), Charleville, 1978, p. 1—120.

⁵ Cl. Barrière, R. Daniel, H. Delporte, M. Escalon de Fonton, R. Parent, J. Roche, J. - G. Rozoy, J. Tixier, E. Vignard, BSPF, 66, 1969, p. 355—366; Cl. Barrière, R. Daniel, H. Delporte, M. Escalon de Fonton, R. Parent, J. Roche, J. - G. Rozoy, BSPF, 69, 1972, 1, p. 364—375; Cl. Barrière, R. Daniel, H. Delporte, M. Escalon de Fonton, M. Orillac, R. Parent, J. Roche, J. - G. Rozoy, A. Thévenien, BSPF, 72, 1975, p. 319—332.

⁶ Subliniind importanța folosirii tipologiei statistice J. - G. Rozoy afirmă pe bună dreptate că, aplicarea acesteia . . . ”industriilor epipaleolitice („mezolite”) este deci nu numai posibilă, dar și foarte fructuoasă; ea ușurează înțelegerea mecanismelor evolutive a acestor industrii, permite reintegrarea în cadrul stratigrafic a ansamblurilor izolate, pune în evidență curente tehnologice și prin urmare relațiile între grupele umane. Marea varietate a utilajului epipaleolitic necesită multiple studii de detaliu cantitative și calitative care vor preciza de un aspect nuanțat filiațiile și aculturațiile” (vezi J. - G. Rozoy, *op. cit.*, p. 24).

**Lista-tip a materialului litic descoperit la Iezgeni
punctul „Polana Krollor” (după metoda tipologică J. - G. Rozoy)**

Nr. crt.	Tipul de piesă	Nr. piese	%	% cumulate
1	Gratoare pe virf de lamă lungă	3	1,95	
2	Gratoare pe virf de lamă scurtă	10	6,49	18,19
3	Gratoare pe lamă spartă prin flexiune (<i>raccourci</i>)	18	11,70	
4	Gratoare simple pe așchie	15	9,74	
5	Gratoare pe așchie retușată	12	7,80	
6	Gratoar circular	1	0,65	
7	Gratoare unguiforme (simple, pe așchie plată)	15	9,74	14,29
8	Gratoare diverse pe așchie (dublu (1); evan- tail (1); ogival (3); gratoar-burin (de unghi pe spărtură (1)	6	3,90	
9	Gratoar carenat (pe așchie)	1	0,65	
11	Așchii groase denticulate	3	1,95	
15	Așchii subțiri trunchiate	3	1,95	3,24
16	Așchii subțiri retușate	2	1,29	
17	Racloare simple (cvaziconvex — ușor denticu- lat și convex)	2	1,29	
19	Străpungător (pe lamelă)	1	0,65	
21	Burine diedre (din care unul nucleiform și un altul multiplu)	4	2,60	
22	Burin pe trunchiere (oblică retușată)	1	0,65	
23	Piese <i>émoussée</i> (cu tăișul tocit) pe lamele	8	5,20	
25	Diverse	3	1,95	
30	Lamă cu retușe continui, regulate	1	0,65	0,65
32	Lamele tip <i>à bord abattu</i> (cu latura retușată abrupt) atipice	2	1,29	
36	Lamelă tip <i>à tôle arquée</i> (cu capătul arcuit). O formă diminutivă a virfului azilian, avînd retușe abrupte pe latura arcuită	1	0,65	
37	Lamele cu retușe parțiale regulate	2	1,29	
38	Lamele cu retușe continui, regulate	2	1,29	2,58
40	Lamele tip <i>à coche unique</i> (cu o singură sco- bitură)	6	3,90	5,19

Tabel (continuare)

Nr. crt.	Tipul de piesă	Nr. piesec	%	% cumulate
41	Lamele sparte deasupra unei scobituri (<i>coche</i>)	2	1,29	
44	Lamele cu trunchiere transversală	4	2,60	
47	Lamele cu trunchiere oblică opusă unei spăr-turi	3	1,95	
59	Segment asimetric (formă atipică.) Arcul re-tuşat abrupt nu are în partea stângă o curbă simetrică cu partea dreaptă ; coarda prezintă câteva reţușe fine și o mică sco-bitură	1	0,65	0,65
64	Lamele tip <i>à bord abattu</i> (reţușate abrupt) tipice. Una cu reţușe abrupte pe laturile lungi și cu vârful ascuțit amintind forma de microgravette	3	1,95	2,60
65	Fragment de lamelă tip <i>à bord abattu</i> (cu reţușe abrupte pe ambele laturi)	1	0,65	3,25
66	Lamelă tip <i>à bord abattu</i> trunchiată. Piesă de forma unui <i>rectangle</i> , cu trunchiere transversală	1	0,65	
83	Vîrf triunghiular scurt (cu baza dreaptă re-tuşată cu reţușe directe și inverse plate)	1	0,65	0,65
96	Trapez asimetric scurt (avînd cele două trun-chieri inegal oblice și cu sensuri opuse)	1	0,65	
98	Trapez simetric scurt (cu trunchierile recti-linii, dar inegal oblice ; lungimea bazei mici este mai mică decît jumătatea bazei mari ; baza mică prezintă o mică scobitură, iar cea mare este fin reţușată)	1	0,65	1,30
108	Lamelă cu scobituri (<i>à coches</i>) multiple uni-laterale	1	0,65	
110	Lamele cu reţușe parțiale, unilaterale, ne-regulate	5	3,25	
114	Lamele cu reţușe perechi sau simetrice pe ambele laturi (<i>lamelles à retouches jumelles</i>)	6	3,90	9,09
116	Lamele cu scobituri decalate, scobituri pla-sate mai sus pe o latură decît pe cealaltă (<i>lamelles à coches décalées</i>)	2	1,29	
TOTAL UNELTE		154	100,00	100,00

Material brut

Nuclee piramidale tipice și piramidale spre fusiforme	13
Nuclee fusiforme	3
Nuclee prismatice	4
Nucleu discoid	1
Nuclee globulare	2
Nuclee inoforme	3
TOTAL NUCLEE	26
Lame întregi	11
Lame fragmentare (extremități distale (2) și proximale (3))	5
Lame sparte la ambele capete (corpuri de lame)	7
Total lame (din care 2 utilizate)	23
Lamele groase	6
Lamele întregi	8
Lamele fragmentare (extremități distale (11), și proximale (70))	81
Lamele sparte la ambele capete (corpuri de lamele)	48
Total lamele (din care 11 utilizate)	143
Total așchii cu sau fără cortex (din care 8 utilizate)	53
Total resturi de prelucrare (deșeuri)	403
Total piese (material brut)	648

MATERIA PRIMĂ

Cea mai mare parte din obiectele litice sînt lucrate din silex de bună calitate (zis de Prut) și numai un număr foarte mic de piese sînt cioplite din alte roci.

Din tabelul de mai sus se poate observa că circa 92 % din materia primă o constituia silexul de calitate superioară care provenea din prundișurile riului Prut (segmentul Darabani-Ștefănești). Dealtfel distanța în linie dreaptă dintre Icușeni și riul Prut nu depășește aproximativ 50—60 km.

Într-un procent cu totul redus se folosea sillexul alburiu mat, adus probabil din zona Nistrului mijlociu (el găsindu-se frecvent în prundișurile acestui râu). De asemenea, tot în proporții scăzute se mai prelucrau și alte

Tabel privind procentual materia primă

Materia primă	%
Silex vinețiu (cu nuanțe mai închise sau mai deschise)	63
Silex alburiu-vinețiu translucid	5
Silex negru și negru-cenușiu (lucios)	14
Silex patinat (cu patină alburie-albăstruie)	5
Silex maroniu translucid	5
Silex alburiu mat (zis de Nistru)	2
Menilit	0,60
Șist negru	0,60
Gresie silicioasă cu gauconit	1,40
Silex calcinat	3,40

roci cum ar fi menilitul, șistul negru și gresia silicioasă provenite probabil din zona Carpaților Orientali.

DIMENSIUNILE PIESELOR

Aproape întregul material litic la care ne-am referit este microlitic (90 %). Dintre acestea 75 % îl constituie piesele microlitice (lungi până la 5 cm), iar 15 % piesele pigmee a căror lungime nu depășesc 2 cm ⁷.

În schimb, piesele care au o lungime de peste 5 cm (cea mai lungă fiind un racloar având dimensiunile de 7,7×4,8×1,6 cm) se întâlnesc într-un procent de numai 10 %.

CONSIDERAȚII ASUPRA INVENTARULUI LITIC

Studiind lista-tip reiese destul de clar că grupa de unelte cea mai bine reprezentată este cea a gratoarelor (52,62 % din totalul uneltelor recoltate) (fig. 1 și fig. 2/16 — 19). Ea este urmată apoi de grupa lamele-

⁷ După specialiștii Grupului de studiu a epipaleoliticului-mezoliticului menționați se consideră piese microlitice (cum ar fi lamelele, armăturile microlitice) acele obiecte având o lungime mai mică de 5 cm, iar lățimea fiind în general sub 1,2 cm și cu o grosime sub 4 mm; în schimb piesele care depășesc lungimea de 5 cm și lățimea de 1,2 cm sînt considerate ca lame; cu această ocazie reamintim definiția lamei: așchie a cărei lungime este cel puțin cît dubla lățime a piesei, iar lățimea cît dubla grosime (vezi și J. - G. Rozoy, *op. cit.*, p. 12—13).

lor retușate, cu scobitură și cu trunchiere, (fig. 2) de cea a lamelelor tip „Montbani” (cu retușe neregulate), precum și de cea a pieselor cu tăișul tocit și a așchiilor (retușate, denticulate și trunchiate).

Este necesar să remarcăm că unelte de tipul străpungătorului sau al celor combinate (de tipul gratoarului -burin, fig. 3/1) se întâlnesc cu totul sporadic. Într-un procent ceva mai ridicat (3,90 %) apar burinele (fig. 3/2, 4).

De asemenea, demn de relevat sînt și cele cîteva exemplare care alcătuiesc așa-zisele forme geometrice cum ar fi segmentul asimetric, virful triunghiular scurt (cu baza dreaptă retușată prin retușe directe și inverse plate) și trapezele (asimetric și simetric scurt), piese specifice culturii tardenoaziene (fig. 2/1 — 4).

Dacă studiem lista-tip a epipaleoliticului („mezoliticului”) franco-belgian putem observa că unele tipuri de piese, cum ar fi virfurile cu trunchiere, triunghiurile, microlitele cu retușe acoperitoare (*couvrantes*) etc. nu se întâlnesc printre obiectele litice culese din așezarea de la Icușeni, ca de altfel în nici o altă industrie din aceeași vreme descoperită în nord-estul Moldovei. Dacă pe de o parte ținem seama de absența acestor piese, iar pe de alta de prezența în așezările noastre a nucleelor fusiforme (fig. 3/8 — 13), obiecte necunoscute în stațiunile franco-belgiene, putem afirma că locuirile tardenoaziene descoperite în zona dintre Siret și Prut, reprezintă un *facies* cu particularități oarecum diferite față de cel occidental, cel puțin în ceea ce privește unele tipuri de unelte.

Este interesant de reținut că în urma săpăturilor sistematice și în deosebi a cercetărilor de teren efectuate în zona amintită, se cunosc pînă în prezent un număr de opt puncte aparținînd culturii tardenoaziene. Dintre acestea, cinci sînt descoperiri de suprafață, identificate pe baza unor piese de silex microlitice culese din solul răscolit de arături și care numai pe baze tehnico-tipologice au fost atribuite tardenoazianului⁸. În afara așezării în discuție (de la Icușeni), în zona la care ne referim, demne de menționat sînt și cele două așezări cercetate prin săpături în ultimii 17 ani. Avem în vedere marea stațiune de la Ripiceni—Izvor (întinsă pe ambele versante ale viroagei Sterleuca), precum și așezarea de dimensiuni mai reduse de la Erbiceni (jud. Iași)⁹.

Este foarte greu să se precizeze, ținînd seama de puținătatea așezărilor săpate metodice, care puncte reprezintă așezări permanente, stabile, și care din ele așezări sezoniere. Ceea ce putem spune totuși, este că stațiunea de la Ripiceni-Izvor prin poziția, întinderea și bogăția materialului litic a constituit o importantă așezare de bază.

Așa cum s-a arătat și cu alte ocazii, locuirile tardenoaziene descoperite pînă acum în regiunea cuprinsă între Siret și Prut, atît cele din partea nordică a acesteia (în care se află stațiunile menționate), cît și cele din partea sudică¹⁰ (avem în vedere așezările de la Berești — Dealul Taberei

⁸ Al. Păunescu, P. Șadurschi și V. Chirica *op. cit.* (ne referim la punctele de pe teritoriile satelor: Crasnaleuca, Ghireni, Hănești, Miorcani și Mitoc, jud. Botoșani); vezi și Al. Păunescu, *Materiale*, 10, 1973, p. 9—10 și fig. 1.

⁹ Idem, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970, p. 31—33, 145—147; idem SCIV, 15, 1964, 3, p. 321—331.

¹⁰ M. Brudiu, *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova*, București, 1974, p. 67—70; idem, SCIV, 22, 1971, 3, p. 361—375.

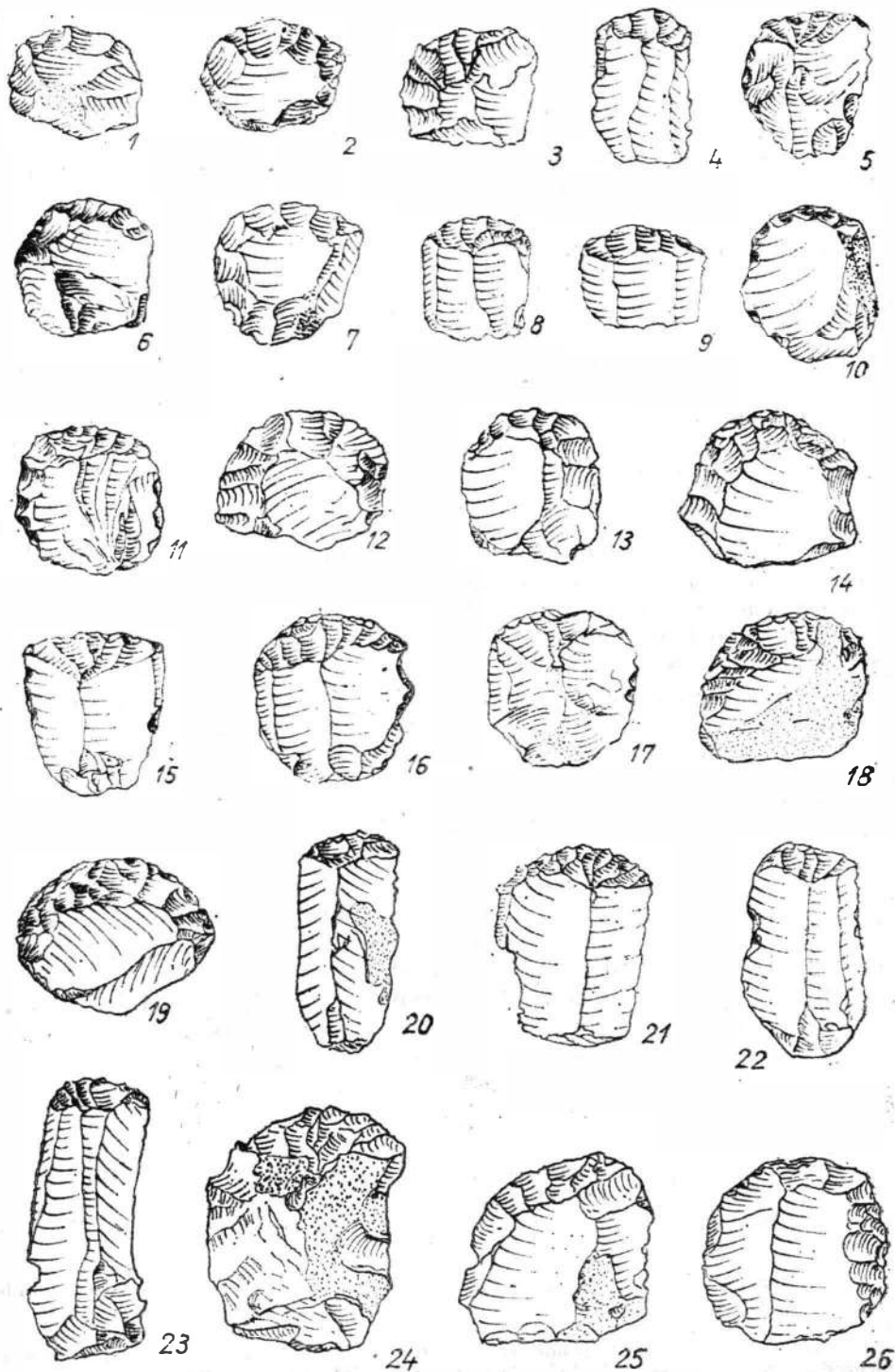

Fig. 1. — Icușeri — „Poiana Eroilor”. 1 — 26 gratoare pe așchii și lame de silex, microlitice (scara 1/1).

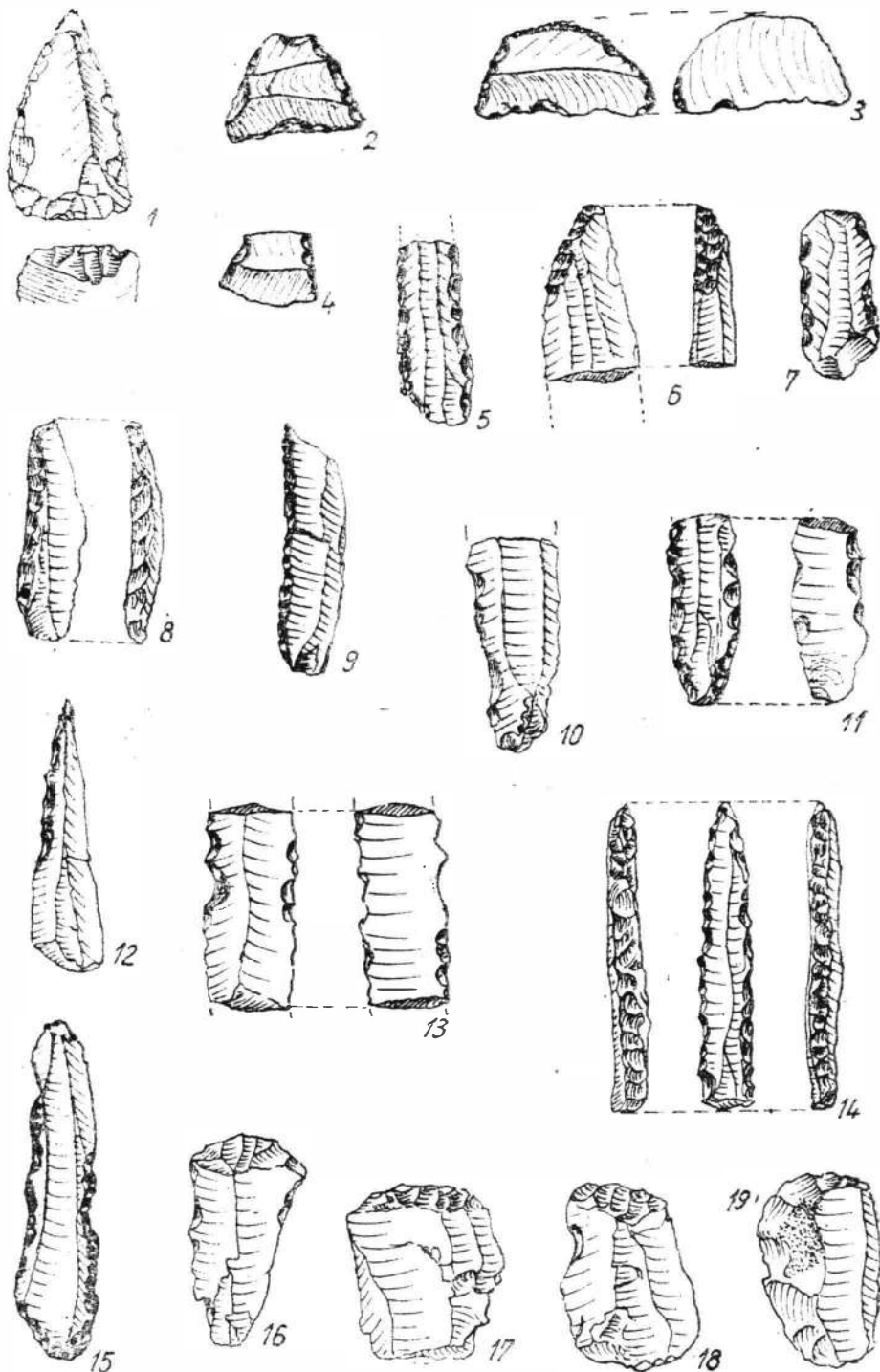

Fig. 2. Icușeni — „Poiana Eroilor”. 1—18 piese de silex microlitice: 1 vîrf triunghiular scurt cu retușe directe plate și inverse la bază; 2, 4 trapeze; 3 segment asimetric; 5—15 lamele divers retușate (à bord abattu etc.) și cu scobitură; 16—19 gratoare (scara 1/1).

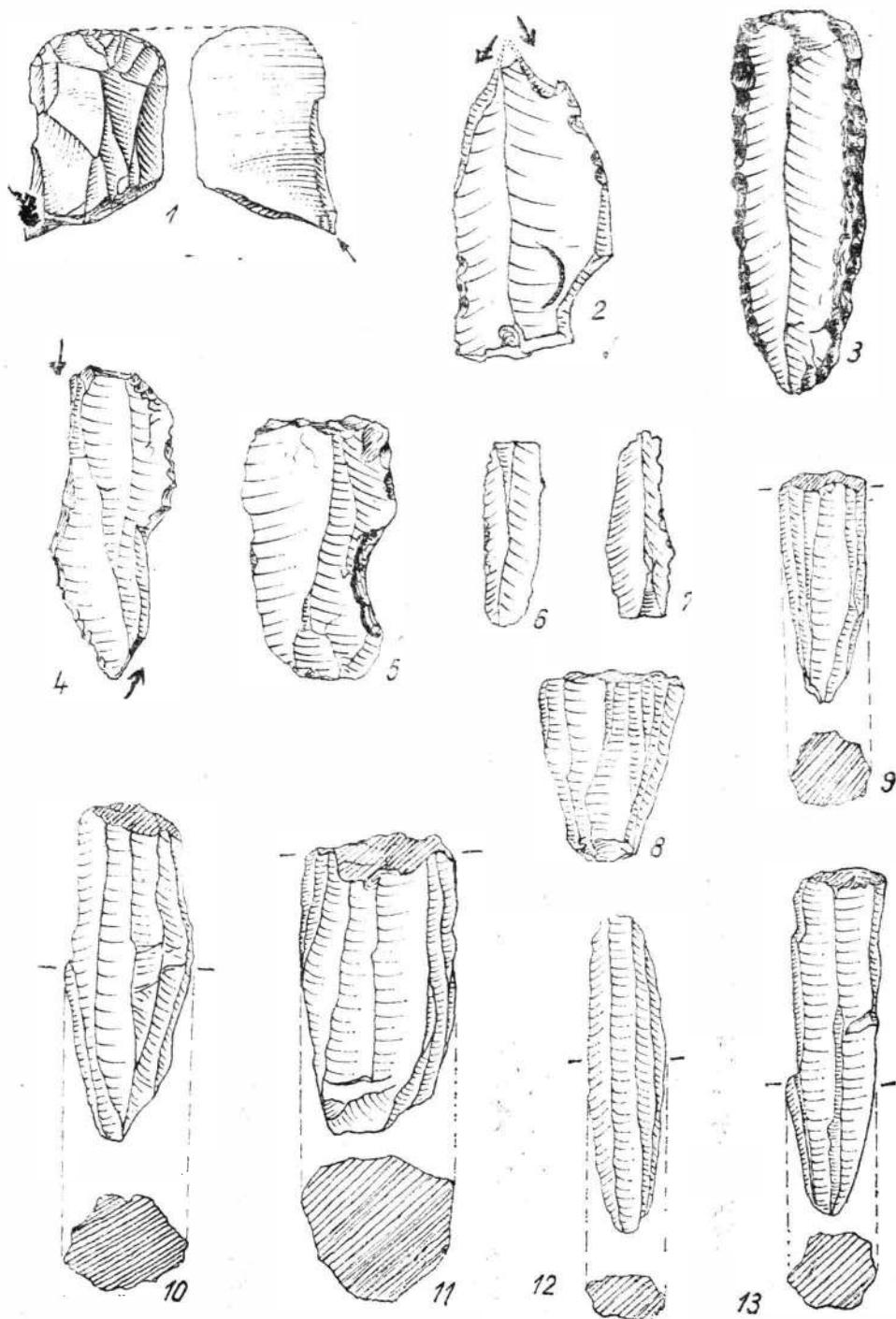

Fig. 3. Icuşeni — „Poiana Eroilor”. 1 — 13 piese de silex : 1 gratoar-burin ; 2, 4 burine ; 3, lamă cu reţuşe regulate ; 5 piesă trunchiată şi cu scobitură largă ; 6, 7 lamele utilizate ; 8—13 nuclee piramidale şi fusiforme (scara 1/1).

și Băneasa) fac parte din marea zonă a tardenoazinului vest-nord-vest pontic. În stadiul documentării actuale nu vom insista asupra genezei și evoluției acestei culturi, dar vom încerca totuși să emitem ipoteza potrivit căreia tardenoazianul de aici a avut se pare mai multe etape de dezvoltare, prima din ele (cea veche) dezvoltându-se pe un fond gravetian oriental final. Nu pare exclus ca locuirile gravetiene tardive cum ar fi cea de la Balăia Akarja (din apropiere de Odesa) sau cele din sud-estul Moldovei de la Puricani, Berești, Mălușteni, Moscu ¹¹ etc., să reprezinte acel orizont cultural care ar fi putut evolua spre un epipaleolitic (tardenoazian incipient) și la care ulterior s-au mai adăugat și alte elemente (poate din afara acestei zone) mai ales dacă ținem seama atât de tendința spre o micro-litizare accentuată a uneltelor (piese pigmee), cât și de apariția unor forme cvazigeometrice, cum ar fi de pildă lamela teșită abrupt (*à bord abattu*) trunchiată sau vârful triunghiular cu baza retușată, forme sesizate, în deosebi, în industriile litice din stațiunile descoperite de M. Brudiu pe teritoriile județelor Galați și Vaslui. ¹²

O altă etapă, evoluată, a culturii tardenoaziene din regiunea discutată ar fi reprezentată, credem, de locuirile de la Icușeni. Ripiceni—Izvor, Erbiceni, al căror inventar litic este aproape identic dacă nu chiar identic cu cel descoperit în numeroase așezări situate în regiunea de la est de Prut cum ar fi cele de la Frumușica I ¹³ etc.) sau la Grebeniki ¹⁴, în apropiere de Tiraspol și altele.

Fără îndoială că viitoarele cercetări vor îmbogăți harta descoperirilor tardenoaziene din Moldova, iar studiile tehnico-tipologice ale materialelor litice, precum și numeroasele analize cum ar fi cele palinologice sau cele referitoare la datările prin C₁₄ etc., vor aduce lumini noi în ceea ce privește originea și evoluția acestei culturi care premerge neoliticul.

L'ÉTABLISSEMENT TARDENOISIEN D'ICUȘENI (COM. DE VORONA, DÉP. DE BOTOȘANI) RÉSUMÉ

En bordure du village d'Icușeni, à l'ouest, au lieu-dit Poiana Eroilor, a été découvert sur une terrasse supérieure du Siret un vaste site tardenoisien.

Le matériel lithique, essentiellement en silex de bonne qualité, provient de recherches de surface, et non de fouilles. Seul un petit sondage a été effectué, pour permettre quelques observations d'ordre stratigraphique et récolter des échantillons de terre en vue de la réalisation des diverses analyses.

L'industrie lithique a été étudiée et analysée d'après la liste-type du Dr. J. G. Rozoy. On a pu constater que le groupe d'outils le mieux repré-

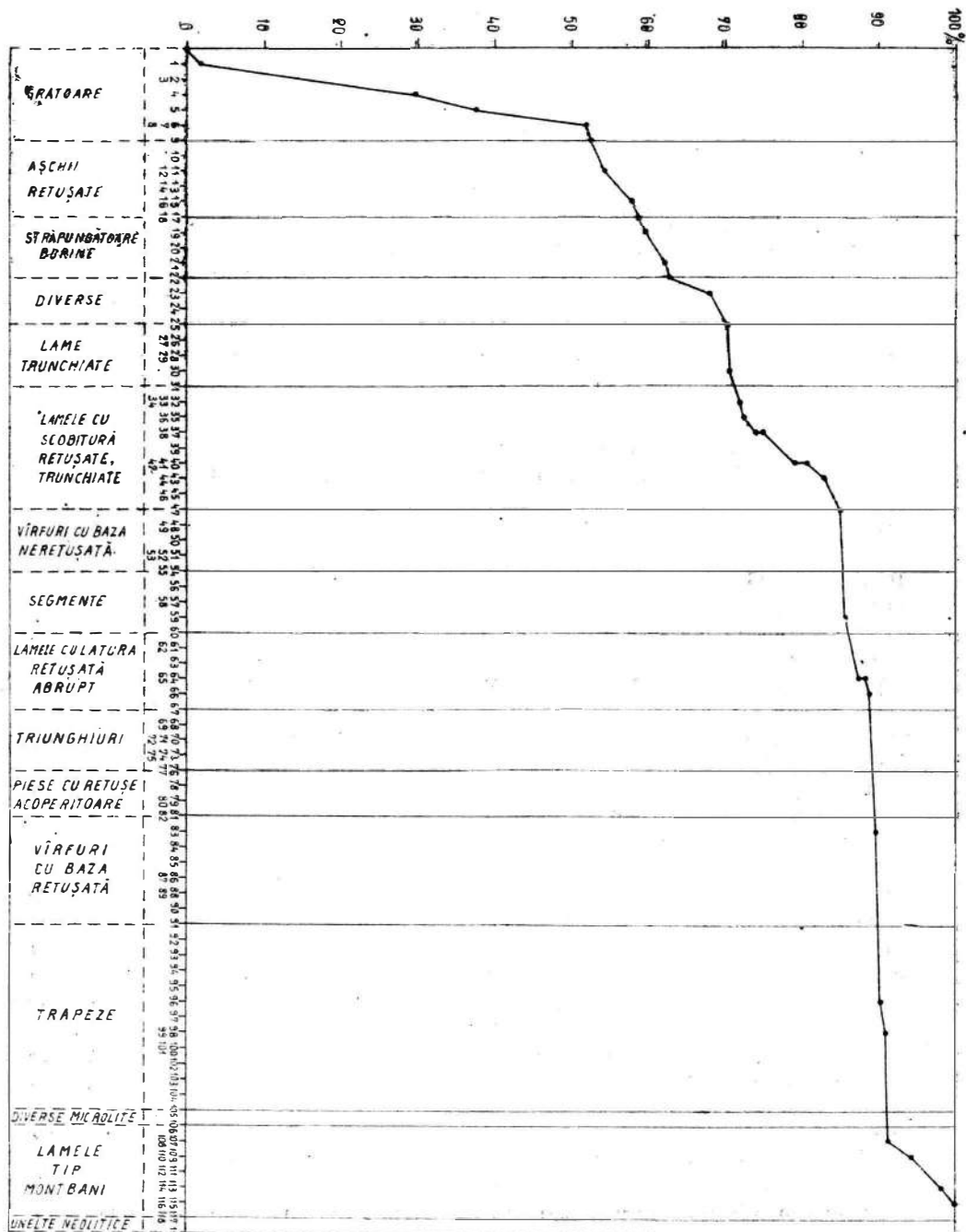
¹¹ P. I. Boriskovski, SCIV, 15, 1964, 1, p. 5—17.

¹² M. Brudiu, *Paleoliticul superior*..., p. 51—70; idem, SCIVA, 30, 1979, 2, p. 285—291.

¹³ N. A. Ketraru, *Pamiatniki epoh paleolitia i mezolita*, în *Arheologiceskaia karta Moldavskoi S.S.R.*, I, Chișinău, 1973, p. 140—158.

¹⁴ P. I. Boriskovski, *op. cit.*, ; V. N. Stanko, KS Moscova, 149, 1977, p. 40—53.

Fig. 4. Icușeni — „Polana Eroilor”, grafic cumulativ reprezentând proporția uneltelor tardoazienice.

senté est celui des grattoirs. Vient ensuite celui des lamelles retouchées, à encoche et à troncature, suivi des autres groupes. Les formes géométriques, comme par exemple le segment asymétrique, la pointe triangulaire courte (à la base droite retouché par des retouches directes et inverses plates), les trapèzes (asymétrique et symétrique court), apparaissent en nombre très réduit.

L'auteur est arrivé à la conclusion que le site d'Icușeni fait partie, comme ceux de Ripiceni, Ghireni, Erbiceni, du grand complexe du Tardenoisien Ouest-Nord-Ouest pontique. Du point de vue chronologique, les sites mentionnés appartiennent, semble-t-il, à la phase évoluée de cette culture. En ce qui concerne l'origine du Tardenoisien de la zone en question, est envisagée la possibilité de son développement à partir d'un fond local, le gravettien final, auquel auraient pu s'ajouter, en parcours, également quelques éléments venus de l'extérieur.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Icușeni — „Poiana Eroilor”. 1—26 grattoirs sur éclats et lames de silex, microlithiques (échelle 1/1).

Fig. 2. Icușeni — „Poiana Eroilor”. 1—18 pièces de silex microlithiques : 1 pointe triangulaire courte à retouches directes et inverses, plates à la base ; 2,4 trapèzes ; 3 segment asymétrique ; 5—15 lamelles diverses à retouches diverses (à bord abattu, etc.) et à encoche ; 16—19 grattoirs (échelle 1/1).

Fig. 3. Icușeni — „Poiana Eroilor”. 1 — 13 pièces de silex : 1 grattoir-burin ; 2,4 burins ; 3 lame à retouches régulières ; 5 pièce à troncature et à encoche large ; 6,7 lamelles utilisées ; 8—13 nucléi pyramidaux et fusiformes (échelle 1/1).

Fig. 4. Icușeni — „Poiana Eroilor”, graphique cumulatif représentant la proportion des instruments tardenoisien.

DEPOZITUL DE OBIECTE ROMANE DE LA CĂIANU MIC (JUD. BISTRIȚA-NĂȘĂUD)

DE

GEORGE MARINESCU și ALEXANDRU RETEGAN

În primăvara anului 1975, elevul Fazekas Teodor a descoperit întâmplător câteva obiecte de fier pe care le-a transportat la Școala generală din Căianu Mic. Ulterior, alte câteva obiecte mărunte, rămase neobservate de către descoperitor, au fost culese de către profesorul de istorie Al. Retegan care a semnalat descoperirea muzeului județean.

Descoperirea a fost făcută pe dealul „Poduri”, în punctul „Poderei”, loc situat la N—V de centrul comunei, spre satul Dobric. După informațiile furnizate de către descoperitor obiectele s-au aflat depuse grupat într-o groapă ovală, de mici dimensiuni și a cărei adâncime nu depășea 60—70 cm.

În aprilie 1976, însoțiți de către descoperitor am efectuat un sondaj la locul amintit pentru o cercetare mai amănunțită a condițiilor în care a apărut depozitul¹. Sondajul a dus la recuperarea altor fragmente de fier, identice în ceea ce privește starea de conservare cu piesele recuperate anterior. Am verificat astfel exactitatea informațiilor privind locul descoperirii și am putut face constatarea sigură că depozitul a fost recuperat în întregime. Sondajul, ca și cercetarea amănunțită a împrejurimilor nu a dus la descoperirea de fragmente ceramice, romane sau din alte epoci, fapt ce dovedește că obiectele au fost ascunse într-un loc izolat, la oarecare distanță de locuința posesorului lor.

Piesele recuperate sînt lucrate din fier prin batere la cald și prezintă urme evidente de întrebuințare. Toate obiectele sînt puternic atacate de rugină, din care cauză citorva fragmente mărunte, unele rupte probabil și cu ocazia descoperirii, nu le-am putut stabili cu certitudine tipul și utilizarea din epocă antică.

Depozitul, care se păstrează în Muzeul județean Bistrița, este compus așadar din următoarele piese :

1. *Brăzdar* (fig. 1/1). Lama ușor rotunjită spre vîrf se lățește spre partea superioară unde, prin crestarea și îndoirea plăcii de fier, s-au obținut cele două aripioare-manșon de fixare a brăzdarului pe talpa de lemn a plugului. Brăzdarul este ușor arcuit atît pe axul longitudinal, cît și pe cel transversal. Dimensiuni : lungimea totală = 19 cm ; lățimea maximă a lamei = 10,8 cm ; lățimea maximă a manșonului = 9 cm ; grosimea maximă a lamei = 1 cm ; inventar 12 357.

2. *Hitrleț* (fig. 1/2). Piesa este formată dintr-o lamă subțire, îngustă și ușor arcuită pe ambele fețe. Partea activă a lamei este dublată (pe ambele fețe) de o ramă atașată prin batere la cald. Partea superioară a lamei — inițial se pare de o formă rotunjită — intra, pînă la marginile de sus ușor pliate ale ramei, în despîcătura unei cozi de lemn. Fixarea unelei în coada de lemn era probabil consolidată apoi cu un manșon de fier. Dimensiuni : lungimea totală = 15,5 cm ; lățimea maximă = 8,4 cm ; grosimea maximă = 0,8 cm ; inventar 12 358.

¹ La cercetare a participat și arheologul Ștefan Dănilă.

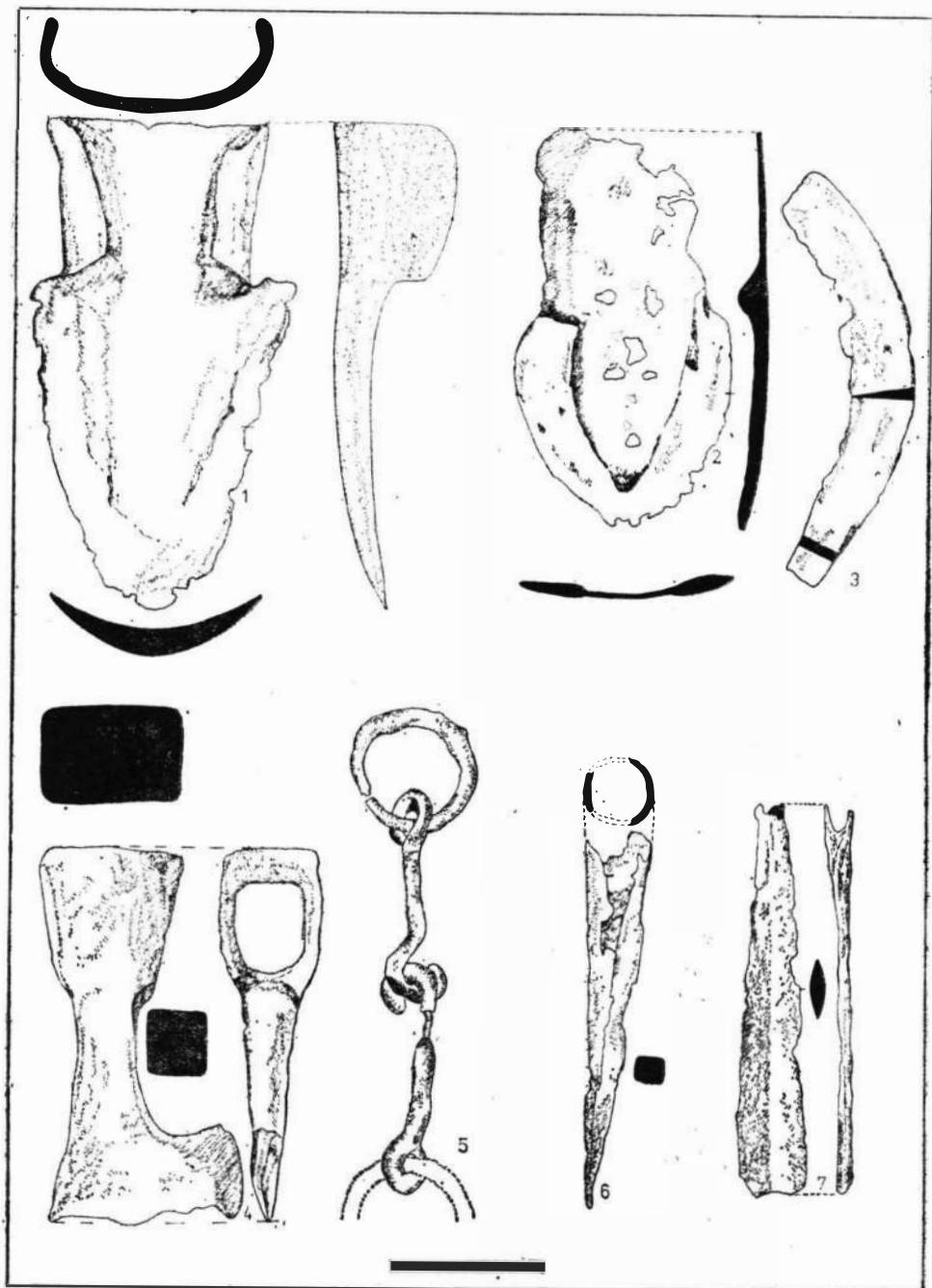

Fig. 1. Căianu Mic. 1 brăzdar de plug; 2 hirleț; 3 seceră; 4 topor; 5 zăbală; 6 vîrf de sulîță; 7 vîrf de lance (1/3).

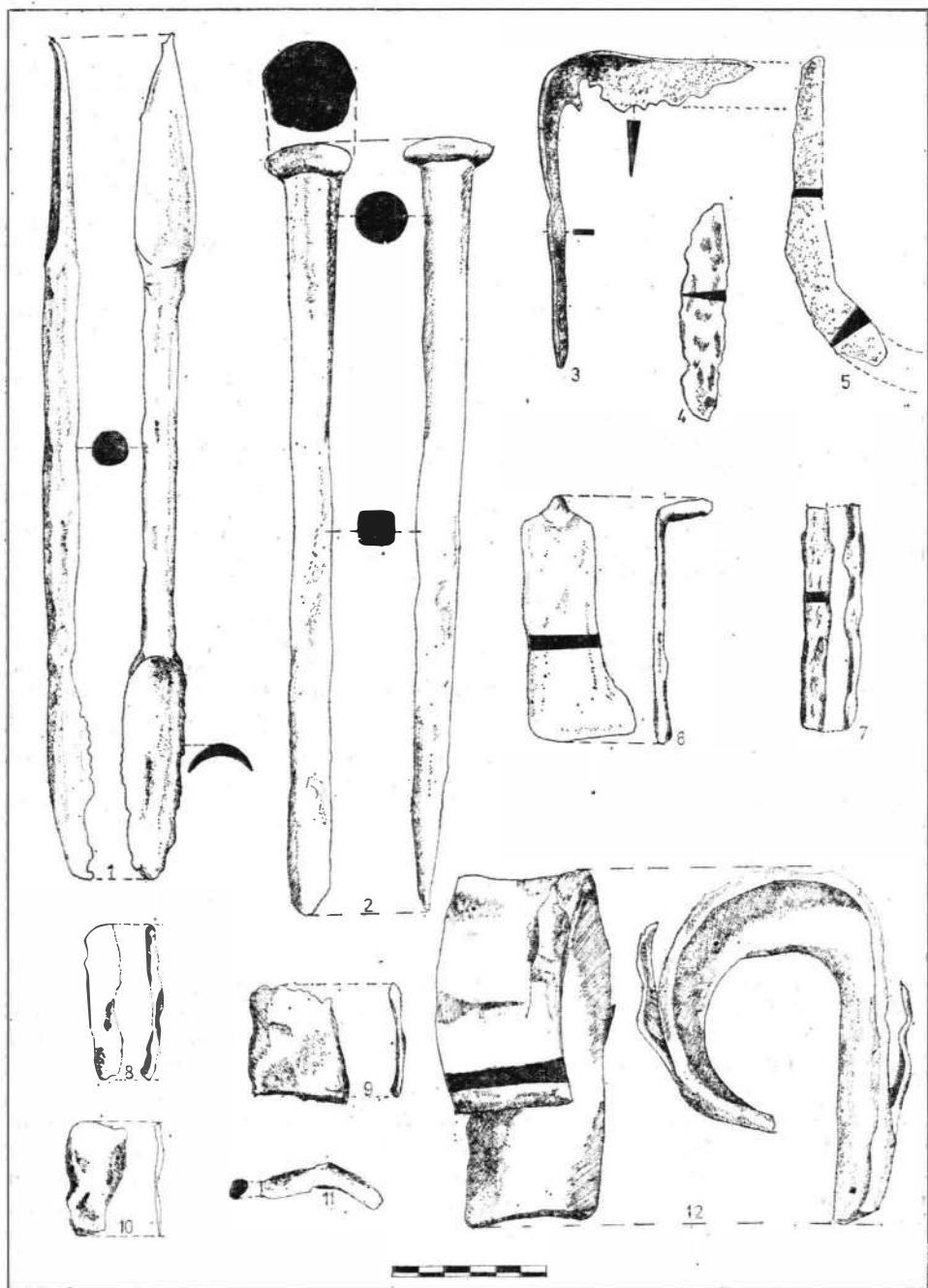

Fig. 2. Căianu Mic. 1 sfredel; 2 daltă; 3,5 cuțitoaie; 4 cuțite; 6 pană?; 12 bucșă?(1/3).

3. *Seceră* (fig. 1/3). Păstrată fragmentar, de tipul celor cu lama îngustă și puternic arcuită. Dimensiuni: lungimea totală = 15,5 cm; inventar 12 359.

4. *Topor* (fig. 1/4). De tipul celor cu orificiu transversal pentru fixarea cozii de lemn, cu muchia dreptunghiulară, tăișul alungit și deteriorat în parte după descoperire. Dimensiuni: înălțimea maximă = 14,6 cm; lățimea maximă a tăișului = 7,5 cm; inventar 12 360.

5. *Zăbală* (fig. 1/5). Piesa este compusă din două segmente mobile înălțuite cruciș la mijloc și avind la capete cite o verigă (una pierdută după descoperire) de secțiune rotundă. Dimensiuni: lungimea totală actuală = 19 cm; lungimea segmentelor mobile = 8,7 și 8,4 cm; diametrul exterior al verigii = 5 cm; inventar 12 361.

6. *Virf de sulijă* (câlcii de lance?) (fig. 1/6). Piesa are ascuțișul patruleter, iar tubul de înmănușare conic. Tubul a fost realizat prin lățirea și pliarea barei metalice. Dimensiuni: lungimea totală = 14,1 cm; diametrul maxim al tubului = 2,6 cm; inventar 12 362.

7. *Virf de lance* (fig. 1/7). Păstrat fragmentar, lama îngustă și cu muchia nervurii abia conturată. Piesa, realizată prin batere dintr-o singură bucată de fier, mai păstrează la capătul inferior o parte din minerul cu gaură de înmănușare. Dimensiuni: lungimea totală = 15,2 cm; lățimea maximă = 2,5 cm; inventar 12 363.

8. *Sfredel* (fig. 2/1). Lucrat dintr-o bară ușor torsionată, prevăzută la un capăt cu două muchii ascuțite realizate prin scobirea barei iar la celălalt cu o prelungire aplatizată. Dimensiuni: lungimea totală = 34 cm; lățimea maximă = 2,5 cm; inventar nr. 12 364.

9. *Daltă* (fig. 2/2). Masivă, cu suprafața de lovire în formă de disc, cu corpul rotund spre capătul superior și rectangular spre tăiș. Dimensiuni: lungimea totală = 28 cm; diametrul maxim al discului = 3,5 cm; inventar nr. 12 365.

10. *Cuțitoaie* (fig. 2/3). Fragmentară, lucrată dintr-o bară subțire, ușor lătită în zona tăișului. Lama curbată și ascuțită spre interior este plasată oblic față de cele două extremități ce se fixau în minerele de lemn. Dimensiuni: lungimea actuală, pe coardă = 15 cm; lățimea maximă a lamei = 2,1 m; inventar nr. 12 366.

11. *Cuțitoaie?* (fig. 2/5). Fragmentară, s-a păstrat doar una din extremități și capătul părții arcuite. Dacă fragmentul actual a făcut parte într-adevăr dintr-o cuțitoaie atunci aceasta a fost de tipul celor cu lama curbată și ascuțită spre exterior. Dimensiuni: lungimea totală actuală, pe coardă = 12,5 cm; lățimea maximă = 1,7 cm; inventar nr. 12 367.

12. *Cuțit* (fig. 2/4). Păstrat fragmentar, cu un singur tăiș. Dimensiuni actuale; lungimea totală = 8,5 cm; lățimea maximă = 1,7 cm; inventar nr. 12 368.

13. *Obiect de fier* (Pană) (fig. 2/6). Întreg, lucrat dintr-o bară aplatizată, lătită la un capăt iar la celălalt terminată într-un pinten ascuțit, indoit în unghi drept față de axul lung. Piesa a servit probabil la fixarea coasei sau toporului în coada de lemn. Dimensiuni: lungimea totală = 9,4 cm; lățimea maximă = 4,2 cm; lungimea pintelui = 2,4 cm; inventar nr. 12 369.

14 - 18. *Cinci fragmente* (fig. 2/7-11) cu o utilizare greu de stabilit, poate cu excepția fragmentului de la fig. 2/9 care pare să fi făcut parte dintr-o coasă; inventar 12 370.

19. *Bucșă?* (fig. 2/12). Lucrată din bară masivă, aplatizată, cu marginile ușor îngroșate, pe fețele exterioare apărind cite o prelungire ondulată. Remarcăm de asemenea și faptul că piesa a avut, pe butucul roții, capetele doar alăturate și nu sudate. Dimensiuni: diametrul maxim, dacă a servit ca bucșă; exterior = aproximativ 10 cm; lățimea maximă a barei = 5,2 cm; grosimea maximă = 0,8 cm; inventar 12 371.

Din prezentarea de mai sus a reieșit faptul că depozitul are în componența sa unelte agricole, de dulgherie, arme, piese de harnașament etc. Majoritatea obiectelor fac parte din categorii binecunoscute și au frecvente analogii în descoperirile făcute pe teritoriul țării noastre și datate în Latèneul dacic târziu, dar mai ales în secolele II - III e. n.

Brăzdarul (fig. 1/1), avind o formă bine proporționată, manșonul deschis și mai îngust decît maxima lățime a lamei triunghiulare, se înscrie în seria așa-numitelor brăzdare de „tip roman”. Acest tip, construit cu economie de metal, a cunoscut o largă răspîndire și folosire în lumea romană și în zonele sale de influență².

² V. Neamțu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle*, București, 1975, p. 58 și nota 63.

Descoperirea unor exemplare apropiate ca formă în incinta fortificației de la Căpilna³ a făcut pe unii cercetători să creadă că brăzdarele de „tip roman” s-au răspândit în Dacia încă înainte de cucerirea romană⁴. Deși nu excludem cu totul această posibilitate apreciem și noi că brăzdarele de la Căpilna nu pot fi un argument în susținerea ipotezei penetrației brăzdarului de „tip roman” în Dacia preromană⁵.

Cum este și firesc cele mai bune analogii privind forma și dimensiunile exemplarului nostru le-am găsit în brăzdarele de epocă romană de la Dedrad⁶, Mărculeni⁷, sau de la Corvinești⁸. Acest tip de brăzdar a continuat însă să fie folosit și în perioadele următoare, prefeudală și feudală timpurie, fapt dovedit de numărul relativ mare al descoperirilor de acest gen făcute pe teritoriul României⁹. În legătură cu acestea din urmă, se impune însă o precizare și anume aceea că ele sînt mai mult în principiu decît de fapt analogii pentru brăzdarele de tip roman „clasice”. Deosebirile privesc în special *modul de execuție* (în vădit regres față de piesele de epocă romană), *forma rudimentară* (datorită tendinței de lărgire disproporționată a lamei și manșonului) și *dimensiunile* (în special greutatea). Cîteva din remarcile de mai sus pot fi ilustrate de pildă prin brăzdarele de la Obreja¹⁰ și Bratei¹¹ databile într-o epocă postromană, dar lucrate rudimentar, sau prin cele medievale timpurii de la Căpilna¹², Mănăstirea¹³ sau Șieu¹⁴, identice ca formă cu cele de „tip roman”, dar mult mai mari și mai grele¹⁵.

Întrucît acest tip de brăzdar a fost folosit, alături de cel de „tip dacic”, pe tot timpul stăpînirii romane în Dacia, datarea sa în secolele II — III e. n. este asigurată, constatare cu atît mai importantă cu cît

³ M. Macrea, I. Berciu, Dacia, N. S., 9, 1965, p. 223, 228, fig. 41; R. Tanțău, *Meșteșugurile la geto-daci*, București, 1972, fig. 5.

⁴ Părerile formulate în scris mai întîi de I. Glodariu și M. Cîmpeanu, SCIV, 17, 1966, 1, p. 25 și preluată apoi de V. Neamțu, *op. cit.* p. 58.

⁵ După examinarea pieselor de la Căpilna, I. Glodariu, ActaMN, 4, 1967, p. 471, nota 2., revine asupra părerii enunțate anterior (SCIV, 17, 1966, 1, p. 25) considerînd brăzdarele ca fiind medievale (cel asimetric sigur și foarte probabil cel cu aripoare-manșon, publicat în Dacia, N. S., 9, p. 228, fig. 31). Brăzdarele „dacice” de la Căpilna prezentate de R. Tanțău, *op. cit.* fig. 5, sînt, după părerea noastră, cel mai devreme din epoca feudală dacă nu chiar din cea modernă.

⁶ I. Glodariu, M. Cîmpeanu, SCIV, 17, 1966, 1, p. 19 și urm., fig. 2/1 și fig. 4/1.

⁷ I. Glodariu, A. Zrinyi și P. Gyulai, Dacia, N. S., 14, 1970, p. 208, fig. 3/1 și fig. 21/5.

⁸ G. Marinescu, Arhiva someșană, Muzeul Năsăud, 3, 1975, p. 304—305, fig. 7.

⁹ Prezentarea tuturor acestor descoperiri, cu o bogată bibliografie și ilustrație, făcută recent de V. Neamțu, *op. cit.* p. 58 și urm. ne scutește de reluări.

¹⁰ Depozitul de unelte de la Obreja (D. Protase, ActaMN, 8, 1971, p. 140, 8/4—8) se datează după părerea noastră în secolul al IV-lea e. n. Pledează pentru această datare forma brăzdarului și a ramei-hirleț. Datarea depozitului în secolul al IV-lea e. n. — dacă presupunerea noastră este valabilă — nu schimbă cu nimic concluziile istorice și semnificația etnică atribuită de D. Protase descoperirilor de la Obreja, avînd în vedere că așezarea amintită datează din secolul al II-lea e. n. pînă în a II-a jumătate a secolului al IV-lea.

¹¹ Eugenia Zaharia, Materiale, 8, 1962, p. 626—627, fig. 7/3; L. Bărbu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V. Cimitirul 1 de la Bratei*, București, 1973, p. 55—56, pl. 21/9.

¹² M. Macrea, I. Berciu, Dacia, N. S., 9, 1965, p. 229, fig. 31.

¹³ G. Coman, SCIV, 20, 1969, 2, p. 309, fig. 16/14; V. Neamțu, *op. cit.*, p. 69, fig. 8/3.

¹⁴ Șt. Dănilă, Arhiva someșană, 1, 1972, p. 181 și urm., fig. 2.

¹⁵ Spre edificare menționăm că exemplarul nostru, identic ca formă cu cele 2 exemplare de la Șieu, se deosebește net de acestea prin greutate: exemplarul de la Căilanu Mic, lucrat dintr-o placă subțire, cîntărește 600 g, pe cînd cele de la Șieu, lucrate dintr-o placă masivă, cîntăresc peste 4 500 g fiecare.

avem în vedere faptul, după cum se va vedea mai jos, că brăzdarul este piesa de bază în datarea întregului depozit.

Hirlețul (fig. 1/2), ca unealtă de grădinarit, este atestat în mai multe descoperiri de epocă romană cum ar fi, de pildă, cele de la Hobita¹⁶, Răcari¹⁷, Peceneaga—Mangalia¹⁸ sau Mărculeni¹⁹. Trebuie să remarcăm însă faptul că unealta prezentată de noi nu este similară pieselor amintite care, de altfel, sint considerate de unii cercetători ca fiind de fapt brăzdare²⁰. Hirlețul nostru pare să reprezinte veriga de legătură între hirlețele mai vechi, de lemn, folosite pînă în epoca romană, și hirlețele de lemn cu ramă metalică folosite și ele se pare încă din epoca romană²¹ pînă în epoca feudală. Prezența unei rame metalice de hirleț în depozitul de la Obreja²² sau în așezarea din secolele III — IV de la Poienesti²³ dovedește că înlocuirea hirlețelor din prima categorie cu cele din categoria a doua a început încă de prin secolul al III-lea e. n. Înlocuirea poate fi pusă în legătură cu penuria de metal resimțită și în Dacia în a doua jumătate a secolului al III-lea e. n., ca urmare a situației de criză politică, economică, prin care trecea Imperiul roman, dar este posibil ca înlocuirea să fi fost făcută și din rațiuni tehnice, impuse de faptul că prin cioplirea, dintr-o singură bucată de lemn, a cozii și a lamei, pe marginile căreia se putea aplica cu ușurință rama, se evitau probabil dificultățile de fixare în coada de lemn a unor hirlețe de tipul celui de la Căianu Mic. Hirlețul se datează așadar, cel mai probabil, în secolul al III-lea e. n., poate chiar în a doua sa jumătate.

Secera (fig. 1/3) fiind păstrată fragmentar nu poate fi încadrată cu certitudine într-una dintre variantele de seceri stabilite pentru piese întregi găsite în depozite bine datate²⁴. De altfel, această unealtă apare, în forme similare, atît în descoperirile Latèneului dacic, în cele din secolele II — III din Dacia romană sau din afara granițelor ei, cît și în descoperiri mai tîrzii, practic pînă în epoca feudală.

Toporul, sfredelul, cuțitoaiele ca unelte de bază în practicarea dulgheriei sint piese ce apar frecvent în descoperirile databile în Latèneul dacic sau în cele de epocă romană. Toporul, de pildă, are analogii în piesa găsită la Grădiștea Muncelului²⁵ sau la Mărculeni²⁶, ca și în cele două topoare

¹⁶ O. Floca, *Materiale*, 1, 1953, p. 751, fig. 9.

¹⁷ D. Tudor, *Oltenia romană* 3, 1968, fig. 12/9.

¹⁸ *Istoria României*, 1, 1960, p. 510—511, fig. 112/2.

¹⁹ I. Glodariu, A. Zrinyi, P. Gyulai, *Dacia*, N. S., 14, 1970, p. 222—223, fig. 12/1—3 și fig. 25/3, 6.

²⁰ V. Neamțu, *op. cit.*, p. 57. În ce ne privește considerăm că argumentele formulate de I. Glodariu, A. Zrinyi și P. Gyulai *op. cit.* sint, cel puțin deocamdată, mai convingătoare, fapt ce ne face să apreciem și noi piesele cu lama triunghiulară și cu manșon lung și îngust ca fiind hirlețe.

²¹ V. Neamțu, *op. cit.*, p. 199 cu bibliografia problemei.

²² D. Protase, *op. cit.*, p. 140, fig. 8/7.

²³ R. Vulpe, *Materiale*, 1, 1953, p. 305, fig. 91/3.

²⁴ I. Glodariu, A. Zrinyi, P. Gyulai, *op. cit.*, p. 221; Gh. Bichir, *SCIV*, 16, 1965, 4, p. 658—689.

²⁵ R. Tanțău, *op. cit.*, fig. 14.

²⁶ I. Glodariu, A. Zrinyi, P. Gyulai, *op. cit.*, p. 215, fig. 14/2 și fig. 27/3.

romane descoperite recent la Șieu—Odorhei²⁷. Sfredelul apare în forme similare sau identice în descoperirile de epocă dacică²⁸, în cele romane: Bumbești²⁹, Mărculeni³⁰, Romula³¹ etc., ca și în cele carpo-dacice³² sau postromane³³. Cu exemplarul pe care-l prezentăm, fixat într-un minier de lemn și întărit probabil cu o garnitură metalică, se puteau face găuri în lemn de circa 2,5 cm. Cuțitoaiele, folosite în special pentru prelucrarea doagelor și a obezilor, și având partea activă spre interior sau spre exterior, apar frecvent atât în descoperirile dacice³⁴, cât și în cele romane³⁵.

Dalta (fig. 2/2) a putut fi folosită și la prelucrarea lemnului deși prin masivitate sugerează mai degrabă folosirea ei la prelucrarea unor materiale dure: metal, eventual piatră. Astfel de piese, mai mult sau mai puțin asemănătoare, dar cu o destinație similară, au fost găsite la Grădiștea Muncelului³⁶, la Hoghiz³⁷, la Poieniști³⁸, ca și în descoperirile mai târzii de la Trușești³⁹ sau Păcuilui lui Soare⁴⁰.

În afara uneltelor prezentate, depozitul mai conține și câteva piese cu o utilizare mai restrinsă, toate fiind însă cunoscute din diferite descoperiri făcute anterior. Astfel zăbala (fig. 1/5), având analogii încă în descoperirile celtice transilvănene⁴¹, se regăsește într-o formă identică în descoperirile făcute în castrul Jidava⁴² sau în cel de la Gilău⁴³, ca și în cele găsite în

²⁷ Unul dintre topoare se află în Muzeul județean Bistrița (inv. 12 459), celălalt în colecția satească Șieu—Odorhei, jud. Bistrița-Năsăud. Ambele topoare, găsite sigur într-un strat de cultură romană, sînt similare ca formă celui de la Căianu Mic, dar diferă, și ele, în ceea ce privește zona dinspre muchie. Toporul de la Căianu Mic prin forma plan-convexă a găurii de fixare, ca și prin lățirea triunghiulară dinspre muchie pare să fie, deocamdată, o descoperire singulară în Dacia romană, constatare confirmată și de I. Glodariu care a răspuns cu amabilitatea-i cunoscută solicitării noastre.

²⁸ La Grădiștea Muncelului (C. Daicoviciu și colab., SCIV, 3, 1952, 1, p. 301, fig. 20 și 22; C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, 1960, p. 269, fig. 60/7; I. Berciu, Al. Popa, SCIV, 14, 1963, 1, p. 159, fig. 2/5) sau la Piatra Craivii (I. Berciu, Al. Popa, *op. cit.*, p. 159, nota 2).

²⁹ Gr. Florescu, Ex. Bujor, A. Matrosenco, *Materiale*, 4, 1957, p. 103 și urm., pl. 3/20; D. Tudor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 399, fig. 94/5).

³⁰ I. Glodariu, A. Zrinyi, P. Gyulai, *op. cit.*, p. 214, fig. 13/4 și fig. 25/4—5.

³¹ G. Popilian, Dacia, N. S., 20, 1976, fig. 12/8.

³² La Mătăsaru (Gh. Bichir, Eug. Popescu, StComPitești, 1, 1968, p. 85 și urm., fig. 2/3) sau la Poiana—Dulcești „Varniță” (Gh. Bichir, SCIV, 16, 1965, 4, p. 675 și urm., fig. 9/1).

³³ La Obreja, (D. Protase *op. cit.* p. 140, fig. 8) sau la Bratei (I. Bărzău, *op. cit.* p. 57, pl. 22/1—2). Dealtfel această unealtă, într-o formă identică, s-a folosit vreme îndelungată fiind practic în uz și astăzi.

³⁴ C. Daicoviciu în *Istoria României*, I, 1960, p. 269, fig. 60/1—2; I. Glodariu, ActaMN, 12, 1975, p. 111, fig. 10/10.

³⁵ La Bumbești (Gr. Florescu și colab. *Materiale*, 4, 1958, p. 115, pl. 3/11), la Ciunăfaia (Z. Székely, StComSibiu, 14, 1969, p. 155, și urm., fig. 13/5) sau la Pojejena (N. Gudca, Barantica, 3, 1975, p. 333 și urm., fig. 8/4).

³⁶ I. Glodariu, ActaMN, 12, 1975, p. 110, fig. 7/4.

³⁷ K. Horedt, *Materiale*, 1, 1953, p. 794, fig. 6/11.

³⁸ R. Vulpe, *Materiale*, 1, 1953, p. 306, fig. 93/1.

³⁹ I. Ioniță, în *Relation between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, București, 1975, p. 78, fig. 114.

⁴⁰ P. Diaconu, D. Vilceanu, *Păcuilui lui Soare*, I, București, 1972 p. 166, fig. 66/1.

⁴¹ Piese analoge în privința formei (tehnica de execuție fiind însă întrucâtva diferită) apar în descoperirile de caracter celtic transilvănean. Pentru tipologie și datare vezi recentul studiu al lui Vlad Zirra, *File de istorie*, 3, 1974, p. 143 și urm., fig. 5.

⁴² Em Popescu, Eug. Popescu, StComPitești, 1, 1968, p. 76, fig. 5.

⁴³ M. Rusu, *Materiale*, 2, 1956, p. 687 și urm., pl. 1/16.

așezările carpice din Moldova⁴⁴. Prezența armelor, de tip roman, în depozit nu este nici ea neobișnuită⁴⁵ ba ne apare chiar normală dacă ne gândim că depozitul a fost ascuns într-o zonă de graniță, împinzită cu turnuri de pază și supraveghere⁴⁶ și permanent controlată de trupele unității *ala I Tungrorum Frontoniana*, ce staționa în castrul de la Ilișua⁴⁷, situat la circa 6 km de locul ascunderii depozitului.

În sfârșit, ultima piesă care a mai rămas de discutat este cea pe care noi am considerat-o ca fiind bucsă (fig. 2/12), deși nu excludem posibilitatea utilizării ei în alte scopuri. Forma și diametrul piesei o fac analoagă celor două bucsă de la Bratei⁴⁸. În ce privește cele două prelungiri ondulate, procedeul de prelucrare a fierului cunoscut atât în lumea dacică⁴⁹, cât și cea romană⁵⁰, credem că acestea au avut, mai probabil, un rol ornamental decât unul funcțional.

După cum am mai menționat depozitul a fost descoperit întâmplător și fără alte materiale însoțitoare (ceramică în primul rând) care ar fi ușurat mult problema datării sale. Pe baza formei, tipului și a analogiilor prezentate considerăm totuși că dispunem de suficiente argumente pentru datarea depozitului în epoca romană, adică în secolele II—III e. n., mai probabil în a doua jumătate a acestui interval.

DER DEPOTFUND RÖMISCHER GERÄTE VON CĂIANU MIC, (KR. BISTRIȚA—NĂȘĂUD)

ZUSAMMENFASSUNG

Die Verfasser legen ein Depot eiserner, im Frühjahr 1975 auf der Flur des Dorfes Căianu Mic zufällig gefundener Geräte vor. Das Depot, das unter anderem eine Pflugschar von „römischem Typ“, einen Spaten, eine Radwagenbuchse, Zimmermannswerkzeug, Waffen usw. umfaßt, datiert in das 2. — 3. Jh. und gehörte einem römischen Kolonisten.

Auf die gleiche Datierung weisen auch einige Geräte (Buchse, Meißel, aber besonders der Spaten) des Depots hin. Dieses wird — zur Gänze gerettet — im Kreismuseum von Bistrița aufbewahrt.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1 Căianu Mic. 1 Pflugschar; 2 Spaten; 3 Sichel; 4 Axt; 5 Gebißstange; 6 Speerspitze; 7 Lanzenspitze.

Abb. 2 Căianu Mic. 1 Bohrer; 2 Meißel; 3,5 Pflugmesser; 4 Messer; 5 Keil? 12 Buchse?

⁴⁴ La *Poenesti*, (R. Vulpe, *Materiale* 1, 1953, p. 304, fig. 90/2) la *Rogojent* (I. T. Dragomir *Materiale*, 9, 1970, p. 509, fig. 5/4) sau la *Bulnărești* (V. Ursachi, *Carpica*, 1, 1968, p. 147, fig. 27/14).

⁴⁵ Un vîrf de lance s-a găsit și în depozitul de la *Mărculeni* (I. Glodariu și colab., *Dacia*, N. S., 14, 1970, p. 218, fig. 15/1).

⁴⁶ Pentru cercetările mai noi a se vedea lucrările lui Șt. Ferenczi, *File de istorie*, 2, 1972, p. 37 și urm.; 3, 1974, p. 181 și urm.; *Sargetia*, 10, 1973, p. 79 și urm.

⁴⁷ Despre garnizoana de la Ilișua, vezi TIR, L 35, București, 1969, p. 46.

⁴⁸ Eug. Zaharia, *Materiale*, 8, 1962, p. 626, fig. 7/1; M. Macrea în *Istoria României*, I, 1960, p. 617, fig. 152/2—3; L. Bărzău, *op. cit.*, p. 224, pl. 21/1,3.

⁴⁹ C. Dalcoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, pl. 7/1—2.

⁵⁰ R. Popa, *ActaMN*, 9, 1972, p. 444, fig. 12.

DEPOZITUL DE UNELTE DESCOPERIT LA ZAHAREȘTI (JUD. SUCEAVA)

DE

EMIL I. EMANDI

Intensificarea și extinderea cercetărilor arheologice în bazinul superior al Șomuzului Mare au fost completate cu descoperirile din satul Zaharești¹ (comuna Stroești), de pe locul numit „Săliște”. În urma investigațiilor arheologice efectuate în vara anului 1977, au fost depistate două niveluri de locuire: unul din secolele IV—V e. n. și altul din perioada feudalismului dezvoltat, niveluri în care au fost surprinse mai multe complexe de locuire, gropi menajere și două pietrare. Alături de acestea, un loc aparte îl ocupă descoperirea unui depozit de unelte confecționate din fier, dezvelit în secțiunea S₁ (careul 58—60), la —0,85 m.

Dacă ne referim la stratigrafia locului unde au fost surprinse piesele respective situația se prezintă astfel: baza săpăturii este, fără excepție, reprezentată de solul viu de culoare galbenă, peste care se suprapune un strat de pământ de culoare cenușie-cafenie în care au fost îngropate uneltele, strat în care s-au găsit sporadic fragmente ceramice caracteristice secolului al XVI-lea. Acest nivel este suprapus de solul vegetal actual, în care s-au găsit materiale arheologice aparținând secolelor XVI—XVII.

Depozitul nu făcea parte din inventarul vreunei locuințe sau dependințe, el fiind depistat la circa 30 m sud față de locuința nr. 2, datată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, dezvelită tot în secțiunea S₁. Groapa în care au fost depuse uneltele este slab conturată și de dimensiuni reduse, ea fiind adâncită, față de nivelul actual de călcare, până la —0,85 m. În general, starea de conservare este destul de bună, piesele fiind doar parțial atacate de oxizii metalici. Depozitul de unelte se compune din următoarele piese: două burghie, un topor de tâmplărie, o coasă, un otic și un cuțit de plug aflat în stadiu de prelucrare, toate executate din fier.

După modul de folosință, uneltele se pot împărți în două grupe. Din prima grupă fac parte uneltele folosite la prelucrarea lemnului:

1. Topor tip bardă, cu tub de înmănușare, caracterizat prin dimensiuni mari, cu lama lată și muchia asimetrică față de tăiș². (fig. 1/5). Partea activă a toporului (tăișul), ușor arcuită,

¹ Cercetările din zona depresionară Intracolinară Liteni s-au făcut potrivit unui plan de lucru bine stabilit, având ca responsabil de șantier pe M. D. Matei.

² În această categorie de topoare specifice tâmplăriei se pot deosebi două tipuri: topor tip bardă având muchie simetrică față de tăiș (fig. 2/3,4), folosit în special pentru cioplirea butucilor și topor tip bardă cu muchia asimetrică față de tăiș, folosit pentru crăpatul birnelor în scinduri (fig. 2/1,5).

este executată pe ambele fețe ale lamei. Muchia, în secțiune ovală, este ușor rotunjită pe toată suprafața sa. Gîtul toporului este lung, în secțiune dreptunghiulară, făcînd legătura dintre lamă și muchia toporului. Păstrat integral, cu excepția tubului de înmănușare, care parțial s-a rupt.

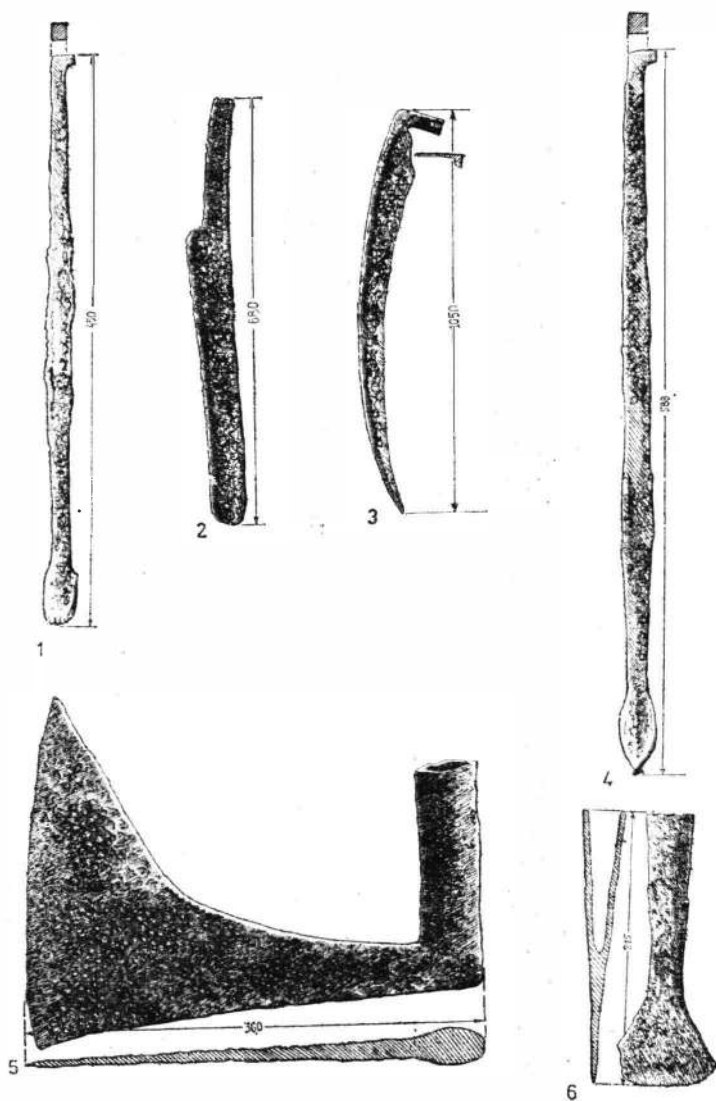

Fig. 1. Zaharești. Depozitul de unelte: 1,4 bughie; 2 cuțit de plug; 3 coasă; 5 topor tip bardă; 6 otic.

toporul era acoperit complet cu oxizi. Asemenea topoare de tip bardă erau folosite în dulgherie (fig. 2/3—5), în special, la cioplitul butucilor și crăpatul lor în scinduri³.

³ *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, II, p. 382—383; Tudor Pamfile, *Industria casnică la români*, București, 1910, p. 115 și urm.

Dimensiuni : lungimea totală 0,36 m ; lățimea a lamei 0,13 m ; lungimea gâtului 0,20 m ; lățimea muchiei 0,15 m ; lungimea tăișului 0,285 m ; diametrul exterior al tubului de înmănșare 0,024 m ; lungimea păstrată a tubului de înmănșare 0,17 m.

2. Burghie din fier (sfredele) de format mare — în total două exemplare (fig. 1/1, 1/4). Tițele, rectangulare în secțiune, au câte două spire la capătul inferior, care este ascuțit. Capătul superior este îndoit în unghi drept, într-o singură parte, unde era introdus minierul de lemn.

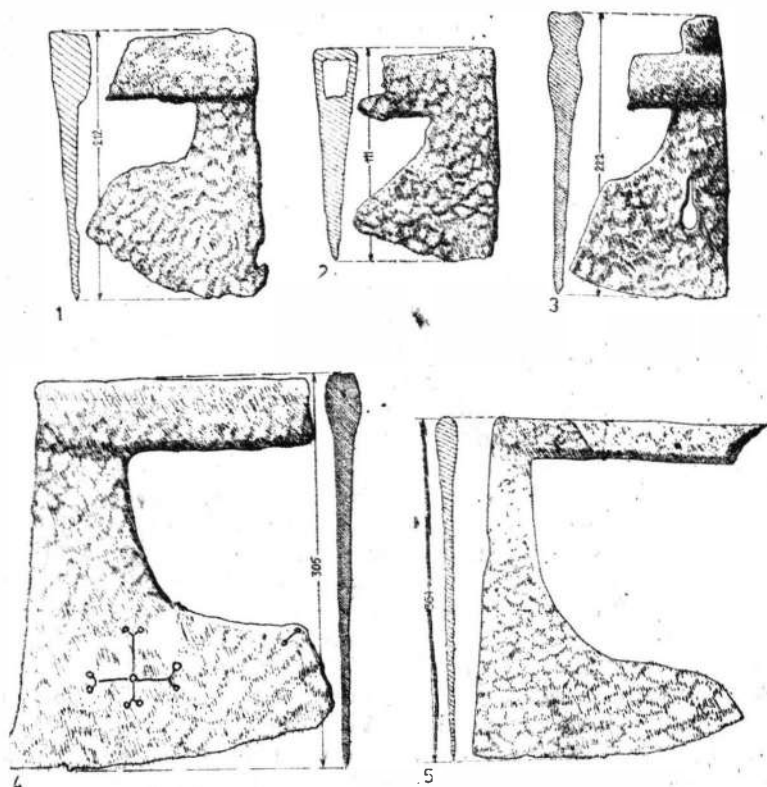

Fig. 2. Topoare tip bardă de timpłarie. 1— 4 Bistrița (din colecția muzeului de istorie Bistrița inv. 2 688) ; 5 Suceava (aceeași colecție, inv. 436).

Deși s-au păstrat integral, unul din burghie are partea activă ruptă parțial din vechime. De precizat că ambele burghie au fost lucrate dintr-o singură bucată. După forma și mărimea „florii” (partea activă a burghiului) burghiile erau folosite în dulgherie la perforatul roților de care și a birnelor de casă (putind face găuri cu diametrul de 0,020 m).

Dimensiuni : lungimea de 0,585 m și respectiv de 0,45 m ; grosimea de 0,015 m ; lungimea părții active de 0,06 m ; lungimea capătului de prins minierul de 0,013 m.

Din grupa a doua fac unelele folosite în agricultură :

3. Cuțit de plug (fig. 1/2), ușor arcuit, nefinisat (în prelucrare), se caracterizează prin masivitate și lungime mare. Era folosit la plugul cu brăzdar asimetric⁴. Adaptat la unelele de arat greoaie, trase de trei-patru perechi de boi, în vederea executării unor arături cit mai adânci. Prinderea cuțitului de grindei se făcea în unghi de circa 60°, pentru ca lama să poată tăia mai lesne rădăcinile și solul înțelenit.

⁴ V. Neamțu, ArhMold. 4, 1966, p. 307 ; idem, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle*, București, 1975, p. 75.

Dimensiuni : lungimea maximă de 0,68 m ; lungimea tăişului 0,47 m ; lungimea minerului de prindere 0,21 m ; lăţimea minerului de prindere 0,04 m ; lăţimea lamei 0,06 m ; grosimea minerului 0,012 mm.

4. Otic (fig. 1/6), cu tubul de înmănuşare pe verticală şi cu lama lăţită lateral. Este una din piesele auxiliare ale plugului, folosită la curăţatul brăzdarului de plug.

Dimensiuni; lungimea maximă 0,22 m ; diametrul exterior al tubului de înmănuşare 0,031 m ; lăţimea lamei 0,06 m.

5. Coasa s-a conservat foarte bine pe toată suprafaţa sa (fig. 1/3). Ea făcea parte din tipul celor lungi⁵ sau din tipul II⁶. Se caracterizează atât prin mărimea sa neobişnuită faţă de tipul scurt sau tipul I (dublindu-se ca lungime), cât şi prin sistemul de prindere a minerului în unghi diferit faţă de direcţia lamei şi a tălpii. Coasa se prindea de coadă cu ajutorul unei „măsele” care avea la unul din capete un „dinte” în secţiune pătrată ce se introducea în scobitura cozii, unde era fixată cu ajutorul unui inel. După formă este asemănătoare coaselor actuale, dar se deosebeşte prin aceea că talpa se găseşte la acelaşi nivel cu lama, pe cind la cele actuale talpa este ceva mai ridicată faţă de lamă şi se întinde pe toată lungimea ei⁷. Era folosită la cuprinderea unei brazde mai mari, în special la cositul finului şi rareori pentru cereale⁸.

Dimensiuni : lungimea totală 1,05 m ; lăţimea maximă a lamei 0,06 m ; grosimea muchiei 0,005 m ; grosimea tăişului 0,015 m ; lungimea „măselei” 0,12 m ; lăţimea „măselei” 0,03m ; grosimea „dintelui” 0,007 m.

Concomitent cu dezvelirea depozitului s-a deschis o casetă (de 2/2 m) în secţiunea S₁ pe latura de est, pentru a se verifica dacă în zona imediat apropiată nu se găsesc urme de zgură sau alte indicii de la vreun atelier de fierărie sau tâmplărie. În stadiul actual al cercetărilor, nu se poate face nici un fel de precizare în legătură cu provenienţa lor locală. În privinţa datării depozitului de unelte de la Zahareşti putem constata următoarele : el a fost depus într-un mediu arheologic corespunzător perioadei feudalismului dezvoltat. Aflate la o adâncime de 0,85 m, unelte au fost depozitate în groapă, fără nici o ordine vizibilă (fig. 5/1). S-a constatat că toate obiectele zăceau într-un strat arheologic relativ sărac. Fragmentele ceramice depistate în stratul ce suprapunea unelte erau caracteristice ca tehnică de lucru şi profil secolului al XVI-lea⁹, ele oferind posibilitatea de datare a depozitului în această perioadă. Un alt element în sprijinul datării noastre este şi descoperirea la circa 30 m nord-vest de depozitul de unelte a unei locuinţe de tip bordei, datată după o monedă de la sfîrşitul secolului al XVI-lea. Locuinţa a fost părăsită în împrejurări care deocamdată nu se cunosc şi nu este exclus ca tot atunci să fi avut loc şi îngroparea uneltelor. Dacă admitem această ipoteză putem plasa cronologic momentul îngropării uneltelor la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui următor.

Încadrarea descoperirilor de la Zahareşti într-un areal mai larg pe baza analogiilor cu alte descoperiri constituie un al treilea element cronologic care confirmă situaţia topo-stratigrafică din teren. Toporul de tip bardă cu tub de înmănuşare îşi găseşte deocamdată analogie numai cu cel descoperit de C. A. Romstorfer la Rogojeşti¹⁰, lângă Siret şi datat în a

⁵ V. Neamţu, *op. cit.*, p. 183—184.

⁶ P. P. Birnea, *Selskie poseleniia Moldavii, XV—XVII vv.*, Chişinău, 1965, p. 139, 141, fig. 24.

⁷ *Ibidem*, p. 141.

⁸ V. Neamţu, *op. cit.*, p. 183.

⁹ Elena Busuioc, *Ceramica de uz comun nesmălţuită din Moldova (Secolul al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea)*, Bucureşti, 1975, p. 64 şi urm.

¹⁰ C. A. Romstorfer, JBLM, Cernăuţi, 1893, p. 60.

doua jumătate a secolului al XVI-lea. Alte analogii foarte apropiate din punct de vedere tipologic și funcțional se pot face cu cele trei topoare tip bardă (fig. 2/2—4) descoperite la Bistrița și aflate în colecția muzeului județean din localitate¹¹. După informațiile primite ele au fost descoperite în casele unor meșteșugari timplari din secolul al XVI-lea¹². În stadiul actual al cercetărilor se poate avansa ipoteza că asemenea topoare folosite în dulgherie apar, pentru prima dată, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, fiind reprezentate pe tablele de breaslă a meșterilor dulgheri din Sibiu (fig. 3/1)¹³, și ele continuă să existe pînă la sfîrșitul secolului a

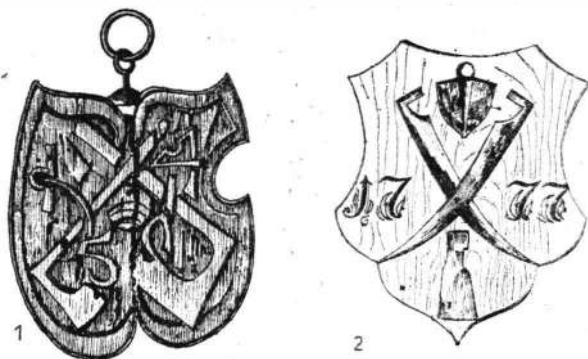

Fig. 3. 1 tablă de breaslă a meseriașilor timplari de la Sibiu (1450); 2 tablă de breaslă a meseriașilor fierari din Sighișoara (secolul al XVIII-lea).

XVII-lea¹⁴. Pentru cuțitul de plug executat din fier masiv și nefinisat, cele mai apropiate analogii le avem cu descoperirile de la Suceava¹⁵, care au fost datate în a doua jumătate a secolului al XV-lea: piese similare continuă să existe și în secolul al XVI-lea¹⁶. Asemenea cuțite de plug sînt reprezentate și pe picturile de la bisericile Sf. Ilie — Suceava¹⁷ și Voroneț¹⁸ datate în aceeași perioadă. Din punct de vedere tipologic și al caracteristicilor tehnicii de prindere, forme asemănătoare cu coasa descoperită

¹¹ Topoarele tip bardă cu tub de înmănușare descoperite la Bistrița sînt inedite și singurele cunoscute deocamdată în afara celor de la Rogojești și Zaharești. Mulțumim și pe această cale directorului Muzeului județean din Bistrița, George Marinescu, pentru sprijinul acordat în studierea pieselor.

¹² Mulțumim muzeografei Ecaterina Telceanu de la Muzeul din Bistrița pentru sprijinul acordat în datarea pieselor; Konrad G. Gändisch, *File de istorie*, Bistrița, 4. 1976, p. 159, 172.

¹³ D. Năgler, *ActaMN*, 4, 1967, p. 190.

¹⁴ Tudor Pamfile, *op. cit.*, p. 116.

¹⁵ M. D. Matei și M. Nicorescu, *Materiale*, 7, 1961, p. 611; M. D. Matei și colab., *Materiale* 9, 1970, p. 375; V. Neamțu, *ArhMold*, 4, 1966, p. 307, fig. 9; idem, *La technique...*, 73—75, fig. 12.

¹⁶ V. Neamțu, *ArhMold*, 4, 1966, p. 307; Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969, p. 65.

¹⁷ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959, p. 649 și urm.; V. Neamțu *op. cit.*, p. 131, fig. 30.

¹⁸ V. Vătășianu, *Pictura murală din nordul Moldovei*, București, 1974, fig. 30; V. Neamțu, *op. cit.*, p. 124, fig. 28/1.

la Zaharești le avem numai cu cele de la Poiana¹⁹ și Anen²⁰, încadrate cronologic la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor. Dacă datele referitoare la apariția și răspândirea acestui tip de coasă sînt destul de sărace pentru teritoriul țării noastre, neputîndu-se preciza cînd apare acest

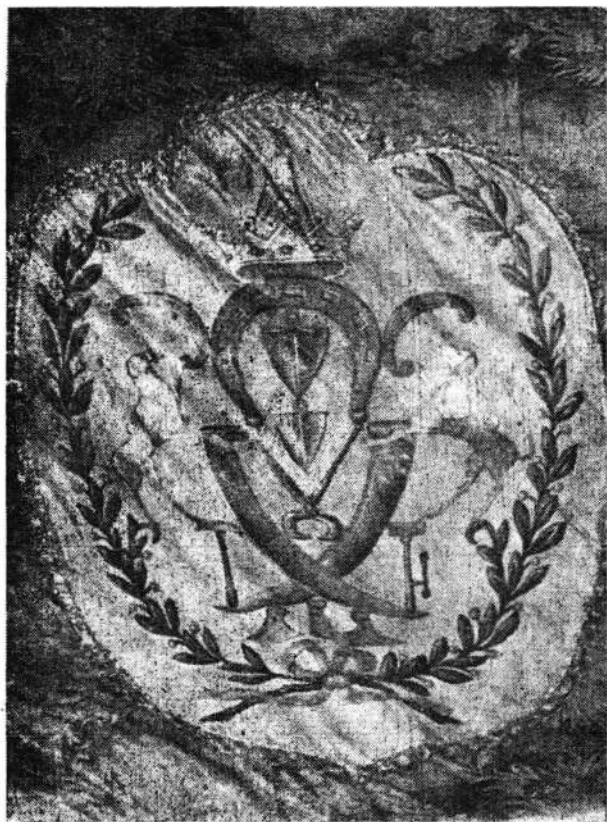

Fig. 4. Steag de breaslă a meseriașilor fierari de la Bistrița (copie de la sfârșitul secolului al XVII-lea).

tip de unealtă și dacă a fost produs în Moldova²¹, în schimb reprezentările de pe frescele de la Sucevița²² și de pe tablele de meșteri de la Sighișoara și Bistrița fig. 4 și 3/2²³ atestă o frecvență din ce în ce mai mare a acestui tip de coasă începînd cu secolul al XVII-lea și al XVIII-lea. Ținînd seama de aceste constatări apreciem că odată cu părăsirea locuinței nr. 2, care s-a petrecut la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor, poate fi datat și depozitul de unelte de la Zaharești.

Uneltele descoperite la Zaharești prin nivelul tehnic la care au fost ucrate depășesc posibilitățile tehnice ale meșterilor obișnuiți de la sate.

¹⁹ P. P. Birnea, *op. cit.*, p. 140, fig. 24 ; Ștefan Olteanu, SMIM, 3, 1959, fig. 9.

²⁰ P. P. Birnea, *op. cit.*, p. 140.

²¹ V. Neamțu, *op. cit.*, p. 185.

²² *Ibidem*, p. 186, fig. 46/1.

²³ M. Bunta și V. Iosub, ActaMN, 4, 1967, p. 211.

În acest sens edificatoare sînt analizele spectrografice și metalografice²⁴ efectuate asupra pieselor (fig. 5/2—4), analize în urma cărora s-a constatat că piesele au fost executate prin deformare plastică la cald (prin forjare). Aspectul structurii atestă că ele au fost reîncălzite după operația de for-

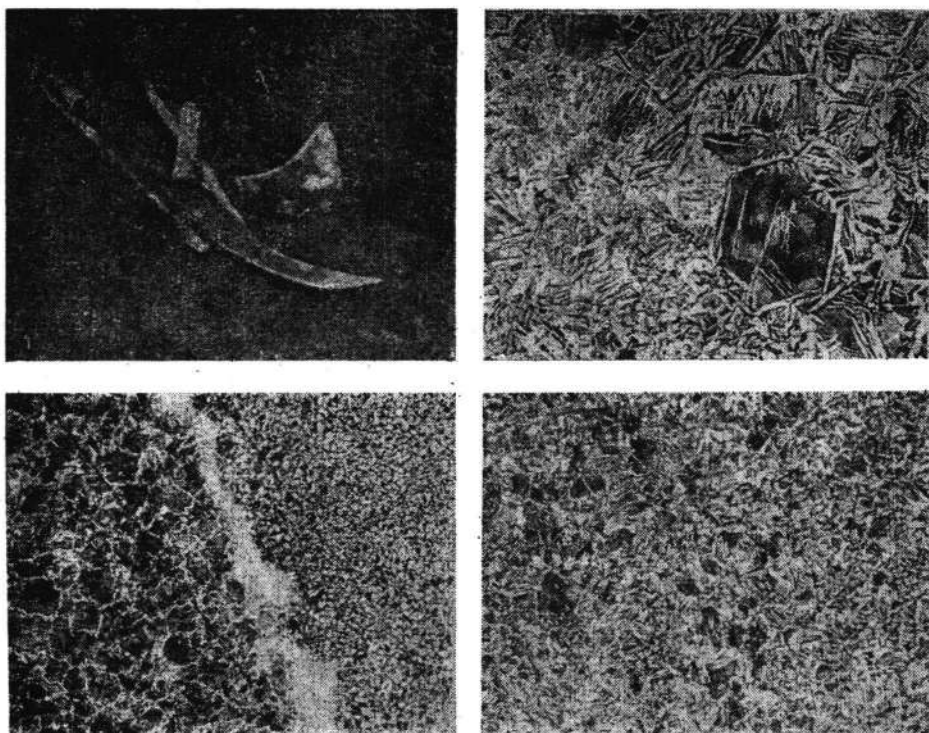

Fig. 5. 1 depozitul de unelte de la Zaharești; 2, 3 secțiune în tubul de înmănușare a toporului de tip bardă; 4 secțiune în marginea lamei de coasă.

jare, ceea ce echivalează cu un tratament termic de normalizare (aceasta fiind o metodă tehnologică superioară de tratament). Reîncălzite pînă la o temperatură de 850°C, părțile active ale pieselor căpătau o rezistență și duritate mult mai mare, răcirea făcîndu-se lent în aer liber. Observațiile efectuate la microscopul metalografic asupra unor părți din topor, coasă și burghiu ne oferă următoarea structură: centrul eşantioanelor are o structură feritică cu o granulație fină și omogenă; în zona exterioară a eşantioanelor se observă o structură ferito-perlitică cu o granulație relativ grosolană cu incluziuni nemetalice alungite, care sînt o altă dovadă a deformării plastice la cald. Apariția unei structuri Widmanstätten (fig.5/2—3) la tubul de înmănușare a toporului, semnalează existența unei suduri realizate la cald, la circa 1 000°C. La unele părți active ale pieselor se observă decarburări accentuate, precum și degradări datorate atît uzurii

²⁴ Mulțumim și pe această cale lui Nicolae Denghel de la Întreprinderea „23 August” din București și Zenoviei Catargiu de la Laboratorul zonal de restaurare din Suceava pentru sprijinul acordat în efectuarea analizelor metalografice și spectrografice ale pieselor.

din timpul folosirii lor, cit și acțiunii agenților corozivi pe parcursul păstrării lor în pământ. O altă constatare prilejuită de analizele metalografice ale pieselor se referă la tratamentul termochimic de cimentare ²⁵ în vederea realizării unei calități superioare de oțel prin difuzarea în pasta metalică a carbonului în proporție de 0,4 %. De asemenea, s-a constatat că la suprafața lamei (la topor) conținutul în carbon crește, tăișul fiind dintr-un oțel mai bogat în carbon. Pe lângă conținutul de carbon prin analizele spectrografice s-au pus în evidență într-o proporție foarte mică și alte elemente :

siliciu = 0,02 %

crom = lipsă

mangan = 0,10 %

nichel = lipsă

Analizele de laborator efectuate ne oferă informații utile referitoare la materia primă și tehnologia folosită de meșteșugari în această perioadă. Cunoștințele tehnologice permiteau obținerea unor temperaturi până la 1 000°C, realizând o sudură la cald a fierului. Aceste constatări vin să confirme observațiile unor cercetări anterioare ²⁶ făcute asupra unor piese metalice din perioade mai vechi, ceea ce reliefează că deși ne aflăm la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea, nu s-au realizat progrese tehnologice deosebite față de cunoștințele pe care le posedau meșteșugarii din secolul al XIV-lea și respectiv al XV-lea. În schimb, în această perioadă capătă o amploare deosebită diversificarea și specializarea unor meșteșuguri ²⁷. Astfel, în cadrul timpăriei, începând cu secolul al XVI-lea ²⁸ apar noi specializări, ca rotăria și dogăria, ceea ce implică și o diversificare a uneltelor.

Studierea pieselor din depozitul de la Zaharești ne permite enunțarea citorva concluzii. Existența unor posibilități tehnice deosebite în care au fost realizate piesele ne face să ne gândim că producerea acestora se datorează meseriașilor din centrele urbane, foarte probabil din Suceava. În acest caz, posesorul lor le-a procurat desigur, pe calea schimbului, Zahareștii aflându-se în imediata vecinătate a drumului ce ducea la Suceava („Drumul celor șapte poduri de piatră”) ³⁰ și nu prea departe de importanta cale comercială Suceava—Baia—Bistrița. Desigur că prin continuarea

²⁵ Șt. Olteanu, RevMuz, 2, 1967, p. 193 și urm; idem, Studii și materiale de istorie, 3, Suceava, 1973, p. 117.

²⁶ F. A. Kolcin, MIA Moskvă, 32, 1953, p. 221—250; Șt. Olteanu, RevMuz, 2, 1967, p. 195 și urm; I. Barnea, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 101; Petre Diaconu și Silvia Baraschi, *Păciul lui Soare*, II, București, 1977, p. 165—171.

²⁷ Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954, p. 27 și urm; Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, *op. cit.*, p. 111 și urm; M. D. Matei, *Studii de istorie orășenească medievală (Moldova, secolele XIV—XVI)*, Suceava, 1970, p. 83 și urm; Ion Lungu, Vasile Radu, Benjamin Bassa, Ion Ralca, Mircea Valea, *Meșteșugari și meșteșuguri din sud-vestul Transilvaniei*, București, 1970, p. 31 și urm.

²⁸ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 182; Ștefan Olteanu, *op. cit.*, p. 130; M. D. Matei și Ștefan Olteanu, SCIV 12, 1961, 1, p. 128.

²⁹ Trifu Martinovici, SCIV, 12, 1961, 2, 329; M. D. Matei și M. Nicorescu, *Materiale*, 7, 1961, p. 612; Ștefan Olteanu, RevMuz, 2, 1967, p. 123; V. Neamțu, *op. cit.*; M. Dan și S. Goldemberg, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, seria Historica*, 2, Cluj, 1964, p. 43; Alexandru Matel, *File de istorie*, Bistrița, 4, 1976, p. 453; M. D. Matei, SCIVA, 28, 1977, 1, p. 84.

³⁰ N. Grămadă, *Toponimia satelor din Bucovina* (ms.), Arhivele statului Suceava, inv. 113—117, 3, p. 328.

cercetărilor de la Zaharești, concluziile de ordin istoric, ca și acelea privind nivelul economic, social și cultural al comunităților sătești vor putea fi substanțial îmbogățite, prin lărgirea bazei informative asupra evoluției societății omenеști din nordul Moldovei în perioada evului mediu.

LE DÉPÔT D'OUTILS DÉCOUVERT À ZAHAREȘTI (DÉP. DE SUCEAVA)

RÉSUMÉ

Les recherches archéologiques effectuées pendant l'été de l'année 1977 dans l'endroit nommé « Săliște », dans le village de Zaharești, commune Stroești (dép. de Suceava), ont eu comme résultat la découverte de quelques complexes d'habitation de diverses périodes (siècles IV — V n. è ; XV et XVII), de fosses ménagères et deux foyers de pierre. À côté de ces découvertes, un lieu particulier occupe un dépôt d'outils contenant deux vrilles, une hache de menuiserie, une faux, une petite pelle et un coute de fer en stade de travail, tous réalisés en fer.

Les conditions topo-stratigraphiques du terrain, ainsi que les analogies effectuées, ont mené à la datation du dépôt à la fin du XVIème siècle et le commencement du siècle suivant.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Zaharești. Dépôt d'outils : 1, 4 vrille ; 2 soc ; 3 faux ; 5 hache ; 6 *otic* (pièce accessoire pour la charrue).

Fig. 2. Haches utilisées dans la menuiserie. 1 — 4 (de la collection du Musée d'Histoire Bistrița), inv. 2688 ; 5 Suceava (la même collection, inv. 436).

Fig. 3.1 firme de la corporation des menuisiers de Sibiu (1450) ; 2 firme de la corporation des forgerons de Sighișoara (XVIIIe siècle).

Fig. 4. Drapeau de la corporation des forgerons de Bistrița (copie datant de la fin du XVIIe siècle).

Fig. 5. 1 Dépôt d'outils de Zaharești ; 2, 3 section dans le tube qui sert à ganter la hache ; 4 section en marge du fer de la faux.

AȘEZAREA CULTURII CERAMICII LINIARE DE LA MIHOVENI (JUD. SUCEAVA)

DE

NICOLAE URSULESCU și PARASCHIVA VICTORIA BATARIUC

Cercetarea stațiunii arheologice de la Mihoveni — punctul „Cahla morii” (sau „Seliște”), începută în 1973¹, a continuat în vara anului 1975, având drept rezultat sesizarea unor noi complexe în toate cele trei șanțuri (numerele 2—4), săpate în sectoarele denumite convențional A și B (fig. 1).

În timp ce unele complexe au confirmat și îmbogățit documentarea despre orizonturi de locuire deja sesizate în campania anterioară, altele au apărut acum pentru prima oară în acest loc. Este vorba de cultura ceramicii liniare, semnalată până acum în județul Suceava doar o singură dată, într-un mic complex, rămas nepublicat, de la Suceava (punctul „Șipot”)². Descoperirea de la Mihoveni a reușit să umple o lacună de cercetare și documentare, având în vedere că în mod curent prezența ceramicii liniare în restul Moldovei era pusă pe seama unei pătrunderi dinspre nord³ și că lipsea veriga de legătură între descoperirile din centrul și estul Europei și cele din centrul și sudul Moldovei.

Complexele de locuire. Pe lângă o serie de materiale liniar-ceramice apărute sporadic, în cursul săpăturilor din 1975 au fost surprinse și dezvelite integral două complexe de locuire aparținând acestei culturi: o locuință de suprafață (nr. 1) în șanțul nr. 2 și o locuință semiîngropată (nr. 2) în șanțul nr. 4 (fig. 1). Ambele locuințe au fost construite la marginea sudică a îngustului interfluviu din zona de vărsare a pârului Hoșleag în râul Suceava urmărindu-se astfel ca locuirea să fie orientată spre valea pârului, evitându-se curenții puternici dinspre largă albie a Sucevei. Și aici s-a aplicat deci principiul amplasării și orientării locuințelor în funcție de condițiile climatice locale, așa cum s-a constatat și în alte zone ale vastului complex cultural cu ceramică liniară⁴.

Interessant este faptul că săpătura a surprins în aceeași așezare două tipuri de locuințe: coliba de suprafață și semibordeiul. Dacă în aria originală a ceramicii liniare (Slovacia), locuințele sînt aproape în exclusivitate construcții mari de suprafață⁵, în schimb în zonele de răspîndire est-euro-

¹ N. Ursulescu și P. Batarîuc, *Cercetările arheologice de la Mihoveni (Suceava)*, Suceava, 5, 1978 p. 89—106

² SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 777.

³ I. Nestor, SCIV, 2, 1951, 2, p. 20; E. Comșa, SCIV, 11, 1960, 2, p. 221; 22, 1971, 3, p. 384; Vl. Dumitrescu, MEPPE, vol. 2, p. 718.

⁴ B. Soudský, SlovArch, 1969, p. 78.

⁵ Idem, MEPPE, vol. 2, p. 717.

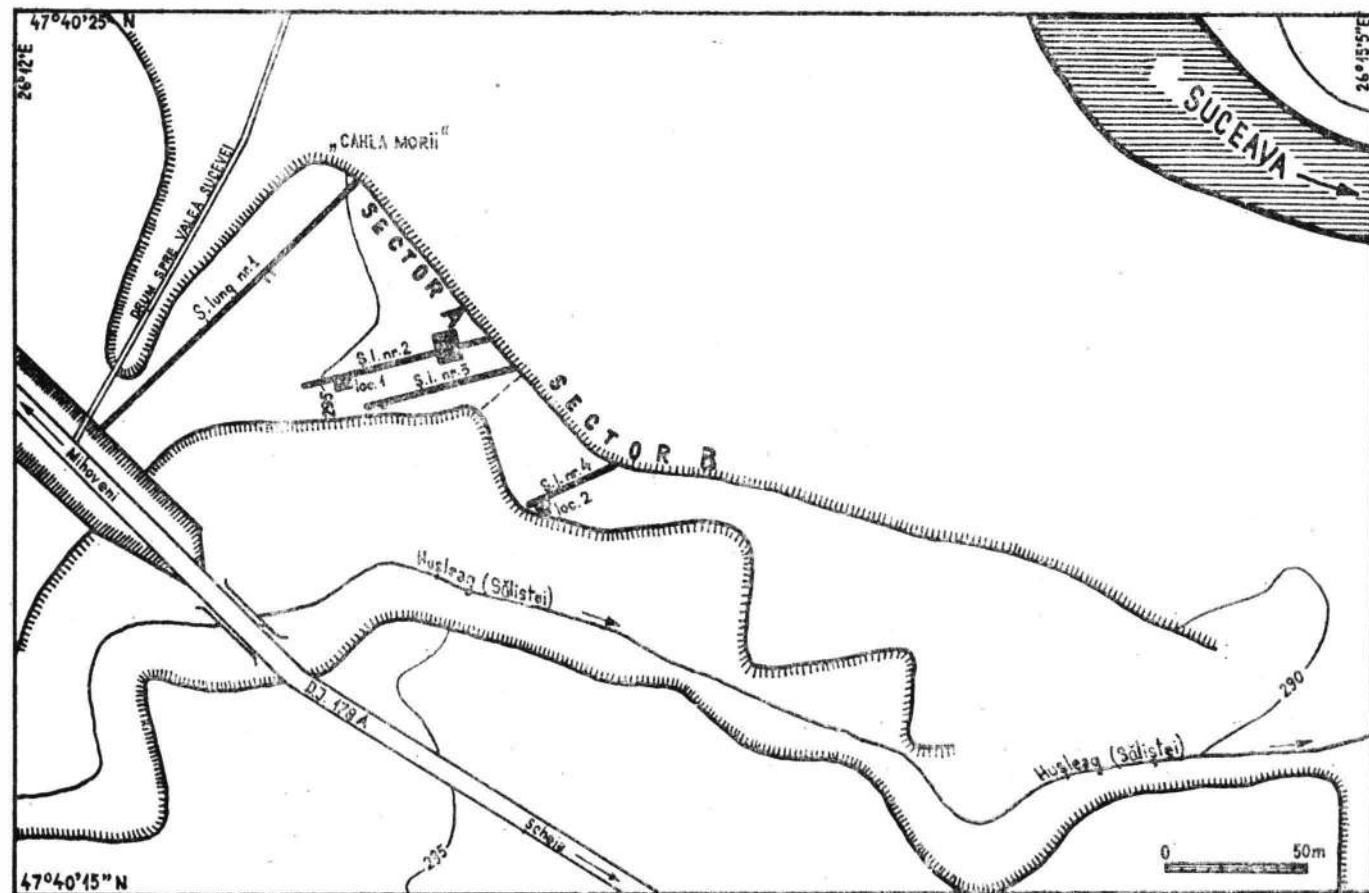

Fig. 1. Mihoveni. Planul general al săpăturilor.

peană a acestei culturi⁶ apar în genere locuințe mici, uneori de suprafață, alteori îngropate. Acest fapt ar putea fi explicat prin caracterul mai stabil al locuirii liniare în Slovacia, față de cel al așezărilor din zonele periferice ale acestui complex cultural⁷. O altă cauză ar putea s-o reprezinte clima mai aspră din zona exterioară arcului carpatic, ceea ce necesită o reducere

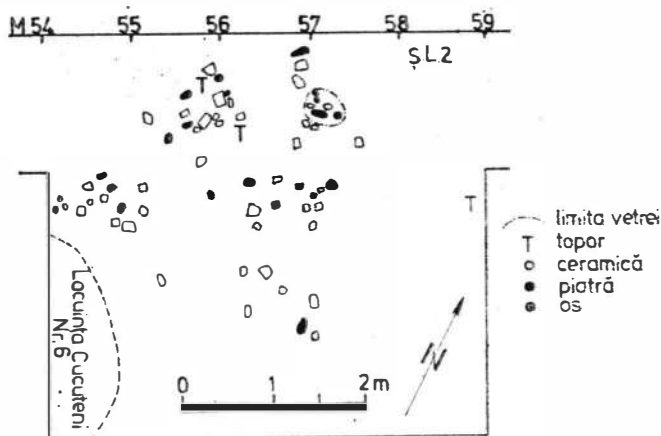

Fig. 2. Mihoveni. Planul locuinței nr. 1.

a spațiului care urma să fie încălzit. Credem că o altă explicație s-ar putea găsi și în relațiile nu tocmai pașnice cu vechea populație neolitică (purta-toare a culturilor Criș și Bugo-Nistriana), care s-a văzut înălțurată din vechile sale așezări de purtătorii culturii ceramicii liniare, în continuă înaintare spre est și sud.

Folosirea a două tipuri de locuință în cadrul aceleiași așezări ar putea fi un prim-indiciu despre necontemporaneitatea lor. O asemenea situație, de prezență a locuințelor îngropate și a celor de suprafață în aceeași așezare, s-a mai constatat pînă acum doar la Nezvisko⁸ și poate la Tîrpești⁹. În rest apar fie numai locuințe de suprafață (de exemplu la Glăvănești¹⁰ și la Rogojani¹¹), fie numai locuințe adîncite (Florești și Torskoe)¹².

Locuința nr. 1 (fig. 2 și 4) se prezenta sub forma unei slabe aglomerări de materiale, pe o suprafață de circa 8—9 m². Depunerea liniară

⁶ A. Kulczycka-Leciejewiczowa, în *The Neolithic in Poland*, Ossolineum, 1970, p. 34; T.S. Passek și E.K. Černyš, *Pamiatniki kul'tury linejno-lentočnoi keramiki na teritorii S.S.S.R.*, Moscova, 1963, p. 31; I. Nestor și col., SCIV, 2, 1951, 1, p. 55; E. Comșa, SCIV, 11, 1960, 2, p. 228.

⁷ A. Kulczycka-Leciejewiczowa, *op. cit.*, p. 32.

⁸ T.S. Passek și E.K. Černyš, *op. cit.*, p. 14, 15, 19, 31.

⁹ S. Marinescu-Bîlcu, SCIV, 19, 1968, 3, p. 396. Deși aici nu s-au găsit clar locuințe de suprafață, autoarea presupune că acestea ar putea fi indicate de depunerile de ceramică liniară, în care apar și chirpici, depuneri care au fost răvășite de cele ulterioare. N-ar fi exclus ca o situație similară să existe și la Traian — „Dealul fintinilor”, cf. H. și Vl. Dumitrescu, *Materiale*, 9, 1970, p. 43.

¹⁰ I. Nestor și col., *op. cit.*, p. 55.

¹¹ L.N. Makarova, *Arheologičeskie issledovania v Moldavii* (1973), Chișinău, 1974, p. 40.

¹² T.S. Passek și E.K. Černyš, *op. cit.*, p. 21—23, 26, 27.

se afla între $-0,50$ — $-0,65$ m, fiind suprapusă între $0,40$ — $-0,50$ m de un strat cucutenian, iar la $-0,30$ m se aflau urme sporadice din Hallstattul timpuriu.

Construcția a fost o colibă de suprafață, ridicată probabil doar din material lemnos (urme de chirpici aproape nu existau). Nici scheletul lemnos nu a fost prea adânc înfipt în pământ, neconstatându-se nici o urmă

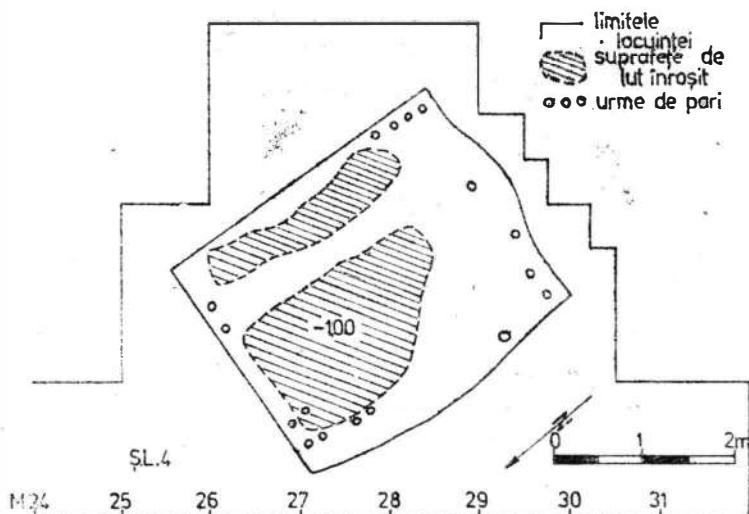

Fig. 3. Mihoveni. Planul locuinței nr. 2.

de par. Din aceste motive conturul locuinței nu se poate stabili cu precizie (firește, în asemenea situație supozițiile asupra formei locuinței nu și-ar avea rostul). Elementul care indică în mod clar că avem de-a face cu o locuință (și nu cu o simplă aglomerare) îl constituie vatra, situată în partea nordică a complexului. Vatra se prezenta sub forma unei mici alveolări, în care se aflau pietre de gresie nisipoasă, înroșite în foc și câteva fragmente de ceramică liniară. Suprafața vetrei a fost de circa $0,25 \text{ m}^2$.

Locuința a furnizat puține fragmente ceramice și câteva unelte din piatră, în mare măsură deteriorate. Sărăcia materialului, ca și lipsa chirpiciului, ne indică o construcție sezonieră, aparținând unei populații care nu a locuit aici multă vreme.

Locuința nr. 2 (fig. 3) era un semibordei. Adâncimea maximă, de la suprafața actuală, era de un metru. Săparea semibordeiului s-a făcut de la $-0,30$ m; deci partea adâncită a locuinței era de $0,70$ m, restul de aproximativ $1,3 \text{ m}^{13}$ aflându-se deasupra solului. Umplutura locuinței era suprapusă de un strat Precucuteni II final.

Planul semibordeiului s-a conturat perfect la $0,50$ m adâncime, arătând că este vorba de o construcție aproape rectangulară, cu pereții săpați cu o foarte ușoară înclinare spre interior. Abaterea de la planul

¹³ B. Soudský, pe baza unor bogate date și a unei analize judicioase, ajunge la concluzia că înălțimea pereților în cultura ceramicii liniare era de aproximativ 2 m , cf. SlovArch, 1969, p.12.

rectangular o face doar latura vestică, ușor absidală. Forma rectangulară reprezintă o excepție față de planul oval al locuințelor adâncite cunoscute până în prezent la est¹⁴ și la nord¹⁵ de Carpați. Adâncimea de săpare a semibordeiului coincide cu datele observate în această zonă¹⁶, bordeiele propriu-zise fiind o excepție¹⁷.

Fig. 4. Mihoveni. Vedere de ansamblu asupra locuinței nr. 1 (în prim-plan, pe traseul șanțului, se văd resturile vetrei).

Orientarea locuinței a fost făcută exact pe axul nord-sud. Pe mijlocul laturii sudice exista o ușoară convexitate, peretele în acest loc nemaifiind săpat vertical, ci în pantă destul de accentuată. Probabil că aici se afla intrarea în semibordei, așa cum s-a observat în mai multe cazuri¹⁸. Datorită eroziunii, treptele nu s-au păstrat, dar se știe din alte locuri (Florești, Țira) că ele existau și că aveau cam 15 cm înălțime¹⁹.

Semibordeiul (la $-0,50$ m) avea laturile de $3,5 \times 2,75$ m, deci o suprafață de $9,625$ m². La construcția pereților s-a utilizat aproape în exclusivitate material lemnos, fapt dovedit de raritatea chirpiciului (probabil s-a aplicat doar o foarte ușoară lutuială între grinzile construcției). De-a lungul pereților s-au constatat urme dese, verticale, de pari, care

¹⁴ H. și Vl. Dumitrescu, *Materiale*, 9, 1970, p. 42; E.K. Černyš, *Territoire orientale des tribus de la céramique linéaire*, Moscova, 1962, p. 3.

¹⁵ A. Kulczycka-Leciejewiczowa, *op. cit.*, p. 34.

¹⁶ T.S. Passek, și E.K. Černyš, *op. cit.*, p. 31.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ B. Soudský, *op. cit.*, p. 9; T.S. Passek și E.K. Černyš, *op. cit.*, p. 27. Doar la Țira, ca o excepție, intrarea apare pe latura nordică (*ibidem*, p. 29).

¹⁹ *Ibidem*, p. 27 și 29.

aveau diametre de circa 5 cm²⁰. Dată fiind grosimea redusă a țăruișilor se poate presupune că acoperișul era făcut din materiale ușoare (paie, rogoz, papură etc.).

Podina consta din lut bătătorit. În partea sa nordică s-a făcut focul direct, fără vreo amenajare specială²¹. În această zonă lutul apare puternic înroșit, ca o crustă, mai ales în partea sa centrală. Focul a atins în unele puncte și partea inferioară a pereților, înroșindu-i parțial. Pe podină s-au găsit în câteva locuri urme carbonizate, provenite fie de la lemnul ars intenționat în timpul utilizării locuinței, fie de la scheletul lemnos al construcției după dezafectarea ei.

În umplutura semibordeiului s-au găsit fragmente ceramice, foarte puține unelte din piatră, resturi osteologice animale și trei cochilii de melci. Inventarul sărăcăcios și al acestei locuințe ne lasă să presupunem că locuitorii de aici și-au părăsit locuințele în mod intenționat, probabil în momentul mutării într-o zonă învecinată, în cadrul cunoscutului sistem al „agriculturii ciclice”. Pe loc rămăneau numai resturile, piesele întregi fiind transportate în noua locuință.

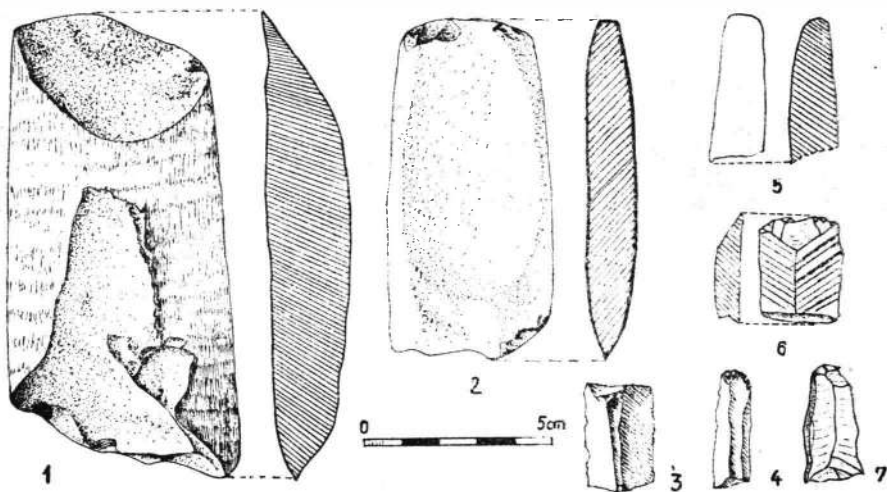

Fig. 5. Mihoveni. Unelte din piatră și silex; 1—4, locuința 1; 5—7, locuința 2.

Obiectele din piatră. În locuința nr. 1 s-au găsit două unelte de tip calapod. Unul (fig. 5/1), din marnă cenușie, cu convexitatea mai accentuată și cu multiple urme de utilizare, a fost probabil întrebuințat ca săpăligă²²; altul (fig. 5/2) din marnă gălbuie, mult mai bine conservat și cu convexitatea mai slab reliefată, a servit probabil ca teslă²³. S-au găsit

²⁰ În alte zone urmele de pari aveau un diametru mai mare (20—50 cm), deoarece erau dispuși la distanțe mai mari, cf. B. Soudský, *op. cit.*, p. 7; T.S. Passek și E.K. Černýš, *op. cit.*, p. 14.

²¹ Același lucru a fost constatat, de exemplu la Torskoc, cf. T.S. Passek și E.K. Černýš, *op. cit.*, p. 22.

²² E. Comșa, SCIV, 23, 1972, 2, p. 255—256.

²³ *Ibidem*, p. 255.

aici și două topoare din marnă gălbuie, în curs de prelucrare (începuseră să fie cioplite, dar nu erau încă șlefuite).

În umplutura semibordeiului nu s-a găsit decît ceafa unei dăltițe-calapod din marnă gălbuie, cu convexitatea mai redusă (fig. 5/5).

În fiecare locuință s-au găsit și cîteva piese din silex. În locuința nr. 1 se remarcă un gratoar pe lamă, din silex gălbui-fumuriu, probabil de Prut (fig. 5/4) și un fragment de lamă din silex translucid de Nistru (fig. 5/3). În semibordei s-au mai găsit și alte piese de același tip (fig. 5/6, 7) — executate din aceeași materie primă — și un mic nucleu epuizat (4 cm lungime), din silex de Prut, cu urme de cioplire neregulată.

Tot în umplutura semibordeiului au apărut două pietre (una paralelipipedică, alta rotundă), care au servit probabil ca frecătoare sau percutoare. De asemenea, aici, chiar pe podină, s-a găsit o gresie calcaroasă de culoare cenușie-verzuie închisă (circa 14×7 cm), cu o crustă superioară formată din marnă cretoasă. Prin alterarea crustei a rezultat un model curios (*ludus naturae*), amintind intrucitva de o mască umană. Probabil piatra a fost culeasă din albia Sucevei de locuitorii semibordeiului și păstrată pentru modelul său curios.

Nu s-au găsit deloc piese de obsidiană, os, corn și nici rîșnițe.

Ceramica. Prezintă în ambele complexe trei categorii de pastă :

A. Specia foarte fină are o compoziție densă, cu amestec de nisip extrem de fin. Suprafețele sînt foarte bine netezite, neprezentînd porozități. Grosimea pereților oscilează între 3—7 mm, cu o frecvență medie de 5 mm. Culoarea este predominant cenușie, dar apar și nuanțe negricioase, gălbui și roșietice. Se remarcă totuși, faptul că în locuința nr. 1 această specie are o nuanță mai gălbuie, față de cea cenușie din locuința nr. 2. Suprafețele interioare sînt uneori complet cenușii, dar majoritatea au culori mai întunecate.

B. Specia fină, prin aspectul general, se apropie mai mult de ceramica foarte fină, deosebindu-se totuși de ea prin faptul că, pe lîngă nisip, conține și materii organice în compoziție. Acestea îi dau un aspect mai poros, deși încercările de netezire sînt evidente și aici. Grosimea pereților se încadrează în aceleași limite ca la ceramica foarte fină. Culoarea e de un cenușiu mai închis, uneori cu pete negre provenite de la arderea inegală. Mai apar și nuanțe cărămizii-gălbui. Suprafețele interioare sînt cenușii, de diferite nuanțe, sau gălbui. La unele fragmente sînt evidente urmele de netezire interioară, element specific ceramicii grosiere. Această categorie ceramică este mai clar delimitată în semibordei decît în locuința de suprafață.

C. Specia grosieră se remarcă prin amestecul masiv în compoziție a unor materiale organice (indeosebi pleavă), uneori și pietricele, ceea ce dă un aspect poros suprafețelor. Părțile interioare sînt mult mai puțin îngrijite în comparație cu celelalte două specii, poate și datorită faptului că unele forme ale acestei categorii nu permiteau prelucrarea minuțioasă a interiorului. Apar în general dire lăsate de instrumentul cu care s-a încercat realizarea netezirii²⁴. Pereții sînt groși, între 6—15 mm, cu o frecvență medie spre 10 mm, deci dublu față de grosimea primelor două categorii

²⁴ T.S. Passek și E.K. Černý, *op. cit.*, p. 23.

ceramice. Culoarea cenușie este cu totul rară la această categorie, predominând cea cărămizie-gălbuie. Arderea este inegală, miezul fiind de culoare închisă.

Tabelul 1

Situția statistică a descoperirilor de ceramică liniară

Complexul	Nr. fragmentelor (categorii de pastă)			Total fragmente	Nr. aprox. de vase (categorii de pastă)		
	A	B	C		A	B	C
Locuința nr. 1	12	4	24	40	5	3	5—6
Locuința nr. 2	20	15	20	55	8	6	8

F o r m e. În locuințe nu s-a găsit un număr prea mare de fragmente ceramice și nu s-a putut reconstitui nici un vas în întregime, ceea ce îngreunează reconstituirea repertoriului de forme. Fragmentele existente indică totuși că la primele două categorii ceramice apar predominant boluri semisferice (fig. 6—8). La unele fragmente de boluri se observă însă încercarea de a se contura ușor marginea (fig. 6/7 ; 7/6 ; 8/6). Fundurile sînt atît de tipul rotunjit (fig. 7/9, 10), cît și de cel profilat (fig. 7/11 ; 8/1) ; chiar și la cele rotunjite se observă formarea unei concavități ușoare (fig. 6/9), pentru creșterea stabilității vasului, element considerat caracteristic pentru ceramica liniară mai tîrzie²⁵. Dintre fundurile profilate se remarcă unul cu o adîncitură rotundă la mijloc, care totuși nu-l perforează complet (fig. 6/5).

La ceramica grosieră, pe lângă boluri (fig. 9/1, 4), apar și castroane (fig. 9/5), precum și oale cu gîtul distinct (fig. 10/5).

D e c o r u l. Primele două categorii folosec aproape în exclusivitate decorul liniar (într-un singur caz, la specia foarte fină, apare și ampren-ta lăsată de o proeminență ruptă, fig. 6/4), pe cînd ceramica grosieră utilizează pentru decor numai proeminențele și alveolele.

Ceramica foarte fină și fină din cele două complexe are unele elemente comune : decorul acoperă toată suprafața vaselor, pînă în zona fundului (fig. 6/5 ; 7/10) ; marginile sînt înconjurate de benzi formate din cîte două (fig. 6/6, 7 ; 8/5, 6) sau patru linii (fig. 6/10 ; 7/6) ; „capetele de note” sînt dispuse atît la întretăierea liniilor, cît și pe „portative” (fig. 6/7, 10, 11 ; 7/2, 6) ; decorul format din fragmente de spirală (fig. 6/12 ; 7/1), dar mai multe deosebiri. Astfel în locuința nr. 2 se observă o predilecție pentru mai puține linii în jurul marginii ; doar un singur fragment are decorul format din mai mult de două linii (fig. 7/6) ; într-un caz tradiționalele linii din jurul marginii lipsesc complet (fig. 7/1), iar pe alt fragment apare o singură linie (fig. 8/3). Trei linii în jurul marginii există numai în locuința nr. 1 (fig. 6/1, 12). În general, în locuința semibordei se observă o tendință de scădere a importanței liniilor în decor, decorul aerisit, pe cînd în locuința de suprafață este mai dens. Caracteristice sînt astfel pentru locuința nr. 1,

²⁵ A.D. Alexandrescu, Cumidava, 5, 1972, p. 12.

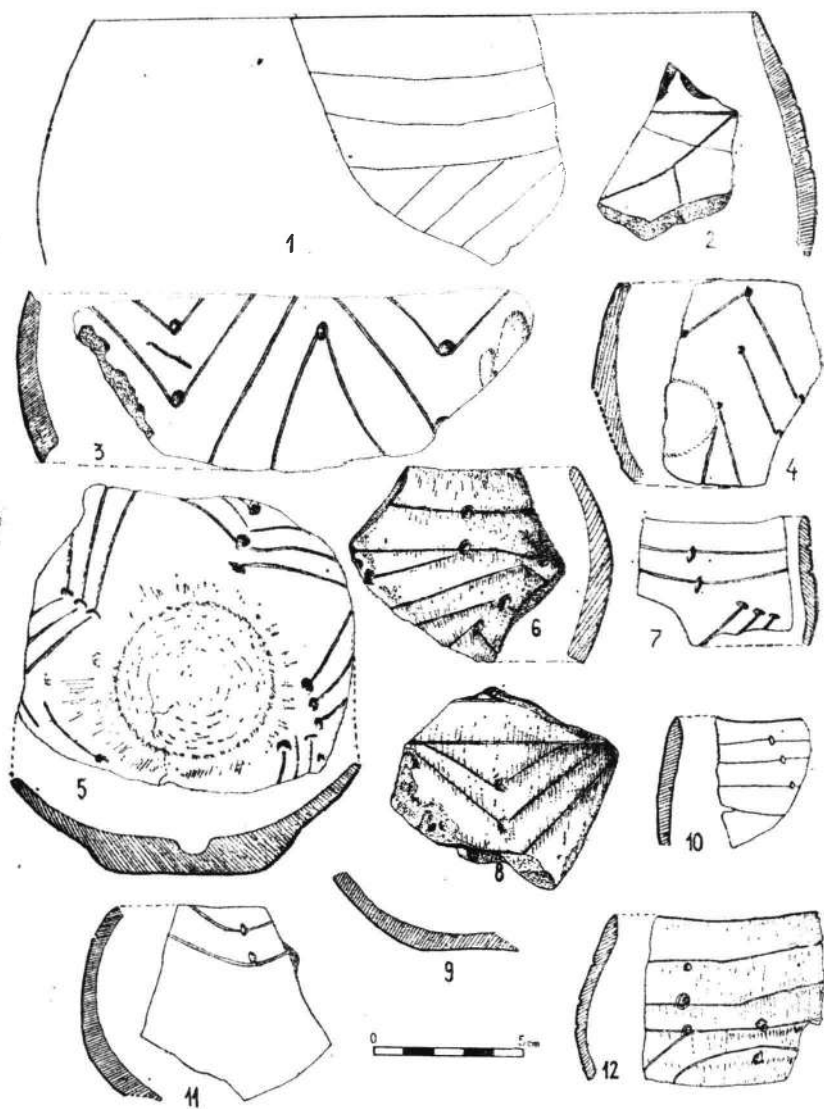

Fig. 6. Mihoveni. Ceramică foarte fină din locuința nr. 1.

benzile unghiulare, formate de regulă din câte trei linii; aceste benzi formează diverse ornamente pe suprafața vasului: zigzaguri (fig. 6/5), unghiuri alternând în direcție opusă (fig. 6/3) etc. Liniile sînt în genere mai evidente trasate la ceramica din locuința nr. 1, în timp ce în locuința nr. 2, datorită netezirii puternice, ele sînt mai estompate, uneori aproape complet șterse. În schimb, în locuința nr. 2, în unele cazuri, se observă incizii profunde (fig. 7/4).

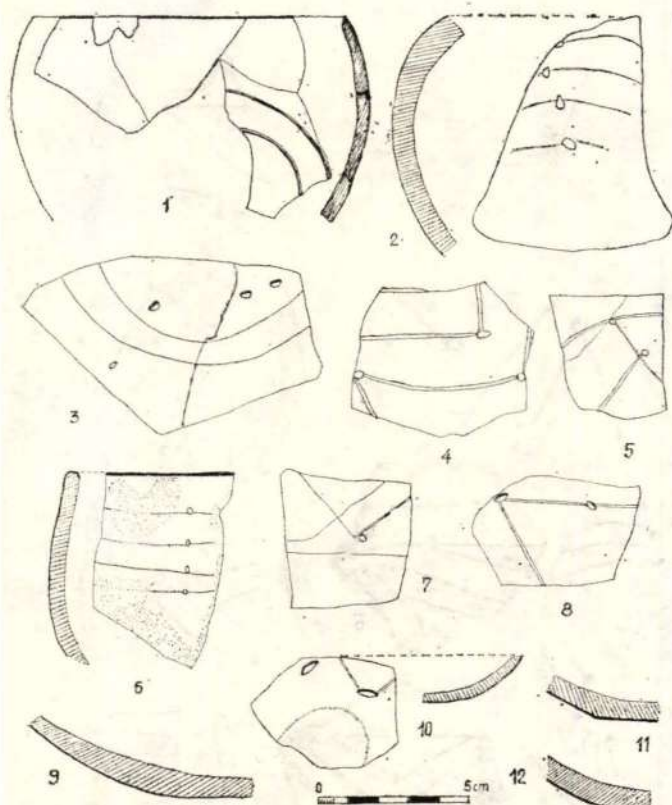

Fig. 7. Mihoveni. Ceramică foarte fină din locuința nr. 2.

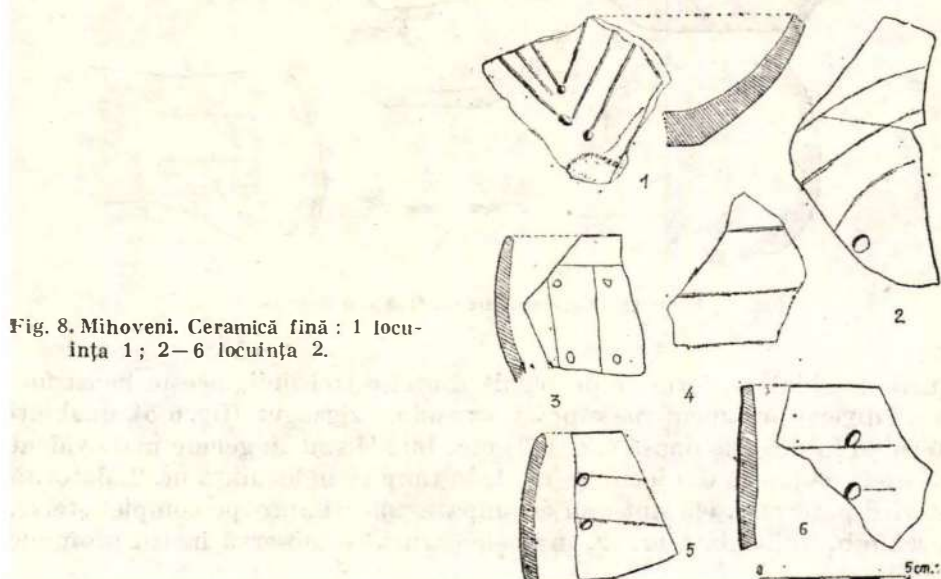

Fig. 8. Mihoveni. Ceramică fină : 1 locuința 1; 2-6 locuința 2.

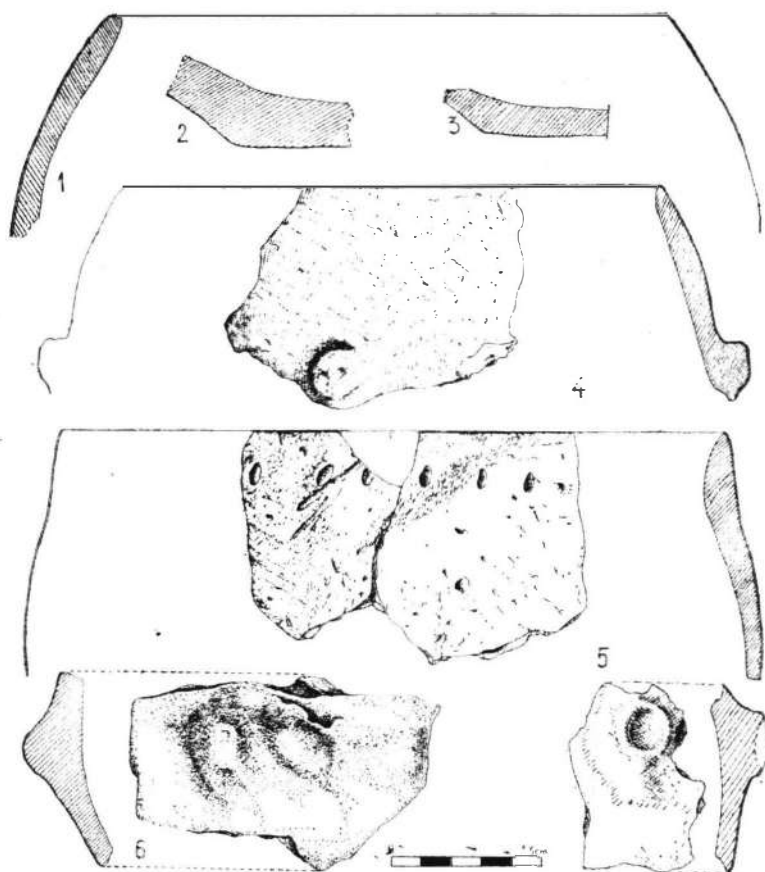

Fig. 9. Mihoveni. Ceramică grosieră din locuința nr. 1.

În privința „capetelor de note”, în locuința de suprafață se întâlnesc uneori fragmente decorate numai cu linii (fig. 6/1), pe când în semibordei apar în unele cazuri „capete de note” trasate independent, dublind desenul liniar sau formind motive proprii (fig. 7/3 ; 8/2, 3).

Ceramica grosieră are ca elemente comune proeminențele cu impresiuni de deget la mijloc (fig. 9/7 ; 10/1, 4). În locuința de suprafață mai există și proeminențe simple, rotunde (fig. 9/4) și duble cu o înșeuare oblică între ele (fig. 9/6), iar în semibordei s-au găsit proeminențe apucători (fig. 10/2). Alveolările sînt dispuse sub margine, în locuința nr. 1 (fig. 9/5), iar în locuința nr. 2, la îmbinarea gîtului cu umărul (fig. 10/5) și pe corp (fig. 10/3).

Dacă la specia grosieră deosebiri aproape că sînt inexistente, în schimb speciile fină și foarte fină prezintă evident deosebiri ce pot fi interpretate ca avînd valoare cronologică.

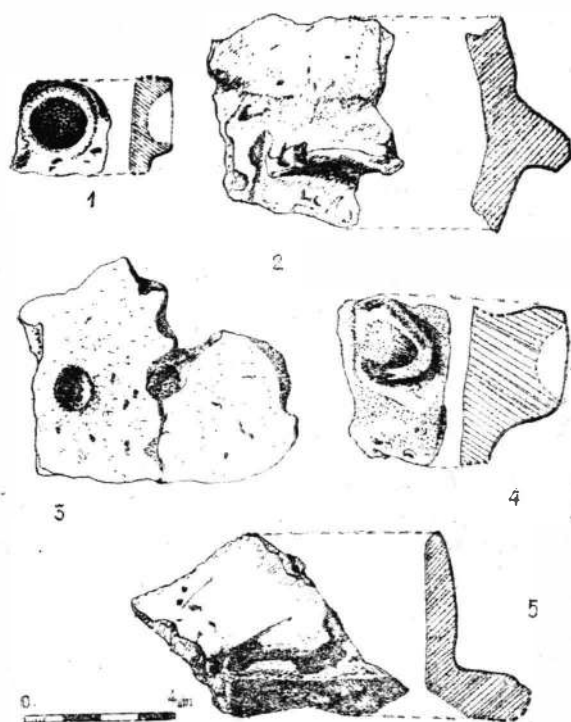

Fig. 10. Mihoveni. Ceramică groasă din locuința nr. 2.

Până în prezent s-au propus mai multe încercări de periodizare a evoluției ceramicii liniare în regiunile răsăritene ale României²⁶, în dorința de a se găsi o schemă evolutivă proprie, deoarece adoptarea integrală a celor cehoslovace ar fi inoperantă²⁷. După opinia noastră, principala greutate în stabilirea unei periodizări proprii acestor regiuni a fost determinată de publicarea și tratarea în bloc a materialelor care provin din aceeași stațiune, dar desigur din complexe diferite, corespunzând unor momente diferite de locuire a respectivelor așezări. Aceste așezări, după cum s-a presupus pe baza studierii materialelor, au cunoscut o locuire prelungită²⁸, desigur în baza sistemului „agriculturii ciclice”, specifică acestei populații. Așa se explică de ce în unele așezări (Țirpești, Traian, Glăvănești²⁹) se constată un amestec al elementelor mai vechi cu cele mai noi.

²⁶ E. Comșa, SCIV, 11, 1960, 2, p. 234; idem, AFB, p. 177—178; S. Marinescu-Bîlcu PZ, 46, 1, 1971, p. 35.

²⁷ Ibidem, p. 35. Până în prezent nici arheologii cehoslovaci nu au ajuns la un consens în privința periodizării ceramicii liniare, existând mai multe sisteme propuse de B. Soudský, E. Neustupný, J. Pavúk, J. Lichardus și I. Pavlu (referindu-ne doar la cele din ultimul sfert de veac). Remarcăm totuși că orice încercare de realizare a unei scheme evolutive a ceramicii liniare în zonele răsăritene ale arealului trebuie să țină seama neapărat de evoluția din zona originară, deoarece legăturile dintre aceasta și ținuturile periferice nu au încetat niciodată, chiar dacă în aceste locuri ceramica liniară a intrat în contact cu alte cercuri culturale.

²⁸ E. Comșa, *op. cit.*, p. 177.

²⁹ S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 21.

Considerăm că și așezarea de la Mihoveni a cunoscut o locuire în etape diferite. În afară de tipurile deosebite de locuințe, pentru aceasta ar pleda și diferențele în inventarul lor, în primul rând în ceramică. Deși ceramica ambelor complexe prezintă o serie de trăsături evoluat, care indică spre o încadrare corespunzătoare în timp sfârșitului fazei mijlocii și începutului fazei târzii a ceramicii liniare mai noi din Slovacia sud-vestică³⁰, totuși sintem de părere că materialele semibordeiului sint mai noi decât cele ale locuinței de suprafață. Considerăm că elementul care pledează decisiv pentru o astfel de succesiune cronologică îl constituie prezența decorului de „note” situat în afara liniilor (fig. 7/3; 8/2, 3)³¹, element care și în aria vest-slovacă anunță trecerea spre tipul Želiezovce. Tot ca elemente târzii pot fi considerate: decorul de linii verticale³² (fig. 8/3)³³; liniile profund incizate (fig. 7/4)³⁴; abaterea de la canoanele liniilor care înconjoară marginea³⁵, precum și predominarea decorului unghiular față de cel spiralat³⁶.

În același timp, comparativ cu materialele de tip Tîrpești — Hărman ceramica din semibordeiul de la Mihoveni nu prezintă o serie de elemente, târzii și foarte târzii, care indică deja acolo spre un paralelism cu tipul Želiezovce (decorul format numai din puncte³⁷; benzi umplute cu puncte³⁸; „capete de note” trasate sub formă de creștături, care uneori unesc cite două linii³⁹, decorul de tip Šaraka⁴⁰; exciziile⁴¹ etc.).⁴²

Putem considera deci, că în timp ce materialele din locuința nr. 1 ar atesta la Mihoveni o etapă „clasică” a ceramicii liniare cu „capete de note” (corespunzând începutului răspîndirii purtătorilor acestei culturi în regiunile răsăritene ale Europei)⁴³, în schimb cele din locuința nr. 2 ilustrează o etapă intermediară, care face tranziția de la tipul „clasic” la

³⁰ Am adoptat aici periodizarea propusă de J. Pavúk, deoarece ni s-a părut mai nuanțată față de vechile sisteme, permițînd o încadrare mai precisă a diferitelor descoperiri; cf. *Die Slowakei in der jüngeren Steinzeit*, Bratislava, 1970, p. 249.

³¹ Decor întâlnit în mai multe stațiuni târzii: Traian (H. Dumitrescu, *Materiale*, 3, 1957, p. 122, fig. 4/8; Idem. SCIV, 6, 1955, 3—4, fig. 9/21); Tîrpești (S. Marinescu-Bîlcu, SCIV, 19, 1968, 3, p. 398, fig. 3/1, 2; Idem. AFB, p. 167, fig. 2/1); Dănești (M. Petrescu-Dimbovița și Em. Zaharia, *Materiale*, 8, 1969, fig. 2/1, 3); Hărman (A.D. Alexandrescu, *op. cit.*, fig. 3/3, 5, 16; 4/3, 4, 10, 15); Florești (T.S. Passek și E.K. Černýš, *op. cit.*, fig. 25/1) etc.

³² S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 169 și fig. 1/4.

³³ *Ibidem*, fig. 1/5; 2/3; A.D. Alexandrescu, *op. cit.*, fig. 7/3.

³⁴ E. Comșa, SCIV, 11, 1960, 2, p. 232; 20, 1969, 4, p. 570.

³⁵ M. Petrescu-Dimbovița, *Materiale*, 3, 1957, p. 76, fig. 9/6; H. Dumitrescu, SCIV, 6, 1955, 3—4, fig. 9/21; H. și Vl. Dumitrescu, *Materiale*, 8, 1969, fig. 7/1; S. Marinescu-Bîlcu, PZ, 46, 1, 1971, p. 11.

³⁶ E.K. Černýš, *op. cit.*, p. 4; S. Marinescu-Bîlcu, AFB, p. 163.

³⁷ Cipău (N. Vlăsia, SCIV, 10, 1959, 2, fig. 2/5); Traian (H. Dumitrescu, *op. cit.*, fig. 9/4; H. și Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, fig. 7/4); Dănești (M. Petrescu-Dimbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, fig. 2/10); Tîrpești (S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, fig. 1/2, 9, 10); Hărman (A.D. Alexandrescu, *op. cit.*, Îndecsebi, fig. 6).

³⁸ Traian (H. Dumitrescu, *op. cit.*, fig. 9/21); Tîrpești (S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, fig. 2/2); Hărman (A.D. Alexandrescu, *op. cit.*, fig. 4/12).

³⁹ Traian (H. Dumitrescu, *op. cit.*, fig. 9/12); Tîrpești (S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, fig. 2/4); Hărman (A.D. Alexandrescu, *op. cit.*, fig. 2/11, 12).

⁴⁰ H. Dumitrescu, *op. cit.*, fig. 9/11.

⁴¹ S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, fig. 1/1; 2/6.

⁴² Enumerarea și analiza acestor elemente la S. Marinescu-Bîlcu, PZ, 46, 1, 1971, p. 15—18.

⁴³ Cele mai bune analogii pentru această etapă par a fi în Moldova cele de la Larga Jijia, cf. I. Nestor și col., *op. cit.*, fig. 2; E. Comșa SCIV, 11, 1960, 2, pl. 3/40—54.

cel târziu al evoluției acestei culturi. Caracteristica definitorie a materialului acestei etape îl constituie, după părerea noastră, plasarea între linii a „capetelor de note”, care totuși nu formează încă singure decorul.

L'ÉTABLISSEMENT DE LA CULTURE À CÉRAMIQUE LINÉAIRE DE MIHOVENI (DÉP. DE SUCEAVA)

RÉSUMÉ

Dans la station de Mihoveni « Cahla Morii » (« Seliște »), riche en vestiges de plusieurs périodes, ont été découverts (fig. 1), par les autres deux complexes au temps de la civilisation à céramique linéaire : un habitat de surface et une hutte à demi enfouie. La hutte à demi enfouie (fig. 4) a un plan à peu près rectangulaire, forme attestée pour la première fois au territoire oriental de la civilisation à céramique rubanée. Le feu dans la hutte à demi enfouie était fait sur la planche même, à la moitié nord de l'habitat.

Les deux habitats ont été construits presque exclusivement en bois. Pendant que dans la hutte à demi enfouie on a observé des traces de pieux en bois, dans l'habitat de surface celles-ci n'ont plus apparû. Dans les deux cas il s'agit des habitats temporaires (à la manière de « l'agriculture cyclique »), qui ont été quittés en douce par leurs habitants (on peut expliquer ainsi la pauvreté de l'inventaire tout à fait fragmentaire).

L'analyse du matériel céramique, à côté de ressemblances, a relevé aussi une série de différences, qui ont mené à la conclusion que la hutte à demi enfouie a été à l'étape ultérieure à habitat de surface.

La principale nouveauté est l'emplacement entre les lignes « des têtes de notes de musique », qui toutefois ne forment pas à elles seules le décor, comme à l'étape suivante (dans laquelle se rangent des établissements du type Tirpești—Hârman).

Comparativement à la Slovaquie de sud-ouest, les complexes de Mihoveni peuvent être datés à la fin de la phase moyenne et au début de l'étape tardive de la civilisation à céramique linéaire récente.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. Mihoveni. Le plan général des fouilles.
- Fig. 2. Mihoveni. Le plan de l'habitat n° 1.
- Fig. 3. Mihoveni. Le plan de l'habitat n° 2.
- Fig. 4. Mihoveni. La vue générale de l'habitat n° 1 (en premier plan, sur le tracé de la fouille on voit les débris du foyer).
- Fig. 5. Mihoveni. Outils en pierre et en silex : 1— 4 habitat n° 1 ; 5— 7 habitat n° 2.
- Fig. 6. Mihoveni. Céramique très fine de l'habitat n° 1.
- Fig. 7. Mihoveni. Céramique très fine de l'habitat n° 2.
- Fig. 8. Mihoveni. Céramique fine : 1 habitat n° 1 ; 2— 6 habitat n° 2.
- Fig. 9. Mihoveni. Céramique grossière de l'habitat n° 1.
- Fig. 10. Mihoveni. Céramique grossière de l'habitat n° 2.

PICTURI RUPESTRE LA CUCIULAT PE SOMEȘ. MANIFESTĂRI ARTISTICE PREISTORICE?

DE

MARIN CÂRCIUMARU și MARIA BITIRI

În timpul unei campanii de cercetări în Valea Someșului, în 1978, o echipă a Clubului de speologie „Emil Racoviță” al Universității din București a descoperit și investigat parțial o peșteră în cariera de la Cuciulat, în interiorul căreia, pe plafonul unei încăperi greu accesibile, au fost sesizate pete roșii, în cadrul cărora se detașa figura unui cal¹. Un diapozitiv al acestui cal fiindu-ne prezentat la Institutul de arheologie din București, am hotărît să facem o deplasare la Peștera din cariera Cuciulat, echipați pentru fotografierea mai în detaliu a pieturilor.

Am pătruns în peșteră împreună cu doi membri ai Clubului de speologie „Emil Racoviță” pe data de 30 martie 1979, în condiții destul de grele, fotografierea fiind, de asemenea, foarte dificilă, în măsura existenței în sala cu picturi a unui număr mare de bolovani, aflați într-un echilibru relativ, care au făcut uneori imposibilă fixarea trepiedului. Totuși, cu mici excepții, ceea ce era foarte important din sala cu picturi a fost fotografiat.

Peștera este situată în cadrul Platformei Someșene (Culmea Prisnelului) la circa 500 m de satul Cuciulat, com. Letea, jud. Sălaj. Este săpată în calcare de vîrstă cocenă, iar actuala intrare a peșterii se găsește la circa 210 m altitudine absolută, fiind plasată în fruntea unei „terase în rocă” a Someșului, foarte bine reliefată în această regiune (fig. 1). Peste calcare se dispune un pachet de nisipuri și pietrișuri de terasă bine rulate, cu grosime neuniformă din cauza proceselor de eroziune. Altitudinea relativă a peșterii nu depășește 20 m. O bună porțiune din prima parte a ei a fost distrusă de lucrările de exploatare a calcarului într-o carieră (fig. 2). Intrarea actuală a peșterii este foarte strîmtă, fiind obținută de prăbușirile blocurilor de calcar rezultate în urma exploziilor din carieră.

Pătrunderea în galeria fosilă se face printr-un horn îngust (fig. 3). Galeria fosilă, pe circa 15 m, prezintă o lățime de 1,5–2 m și o înălțime de circa 2 m, după care urmează o sală largă, cu podeaua în formă de pilnie spre puțul de legătură cu etajul subfossil. Această sală are circa 10 m lungime și este fragmentată de bolovani rezultați din prăbușire. De aici, galeria fosilă se îngustează, iar tavanul coboară la 1–1,2 m, pe un parcurs de-a lungul a circa 25 m, de unde se înalță și se lărgeste

¹ Au participat la această expediție următorii membri ai clubului: Adrian Done, Florin Cucu, Tarquinius Vadeanu, Mihail Codescu și Simona Manolescu. Cu această ocazie s-a făcut și cartarea unei părți din peșteră.

din nou, formînd o sală de dimensiuni relativ mici, în comparație cu precedenta, sală care conține picturile rupestre. Etajul fosil continuă, de la sala cu picturi, încă circa 25–30 m, apoi se întrerupe. Pe un diverticol lateral, la aproximativ 8–10 m de sala cu picturi, se află al doilea puț de legătură cu etajul subfossil.

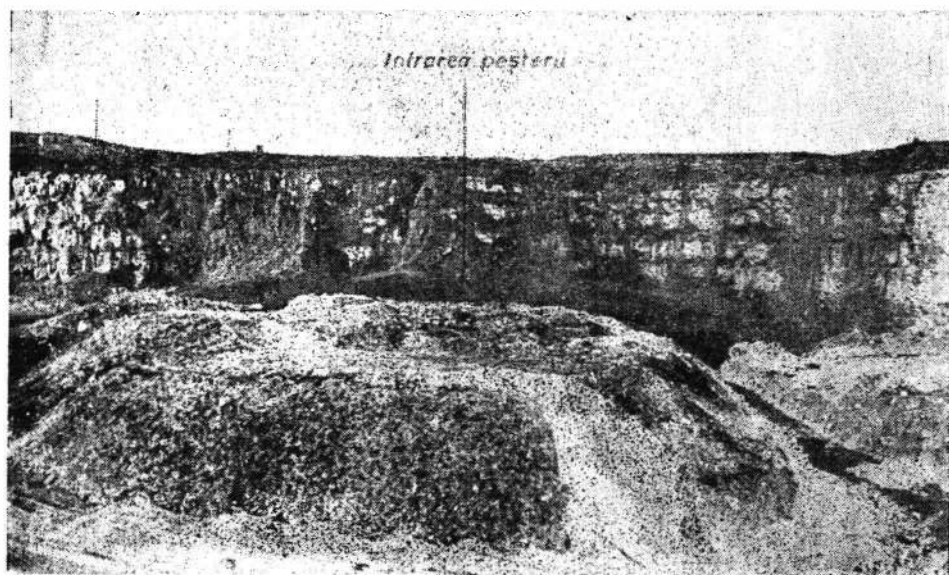

Fig. 1. Terasă în rocă a Someșului în zona carierei de la Cuciulat.

Dimensiunile sălii cu picturi sînt modeste, iar forma ei este destul de neregulată. Cu totul general se poate considera că lungimea variază în jurul a 4 m, iar lățimea nu depășește sau nu scade foarte mult sub 3 m (fig. 4).

În sala cu picturi, bolovani mari acoperă aproape în întregime podeaua, aici fiind singura porțiune unde galeria nu prezintă urmele foarte clare ale unui curs de apă care curgea cîndva prin ea. Este evidentă concen-

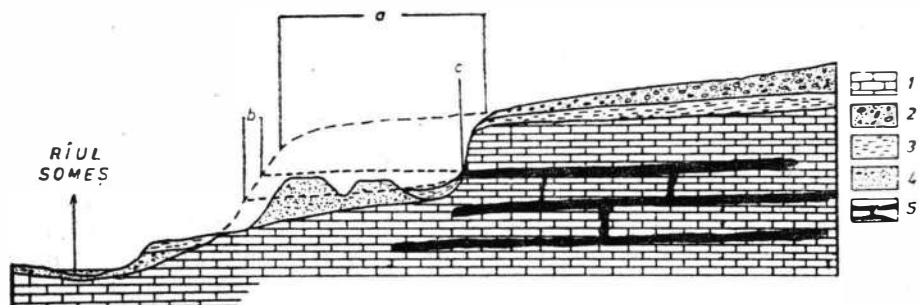

Fig. 2. Profil transversal schematizat prin terasa Someșului în zona carierei de la Cuciulat.

1 calcare eocene; 2 nisipuri și pietrișuri de terasă; 3 argilă; 4 pietrișuri mărunte rezultate din exploatarea în carieră; 5 schistă generală a etajelor peșterii; a versantul inițial, distrus azi de exploatarea în carieră; b posibilă intrare inițială peșterii; c intrarea actuală a peșterii.

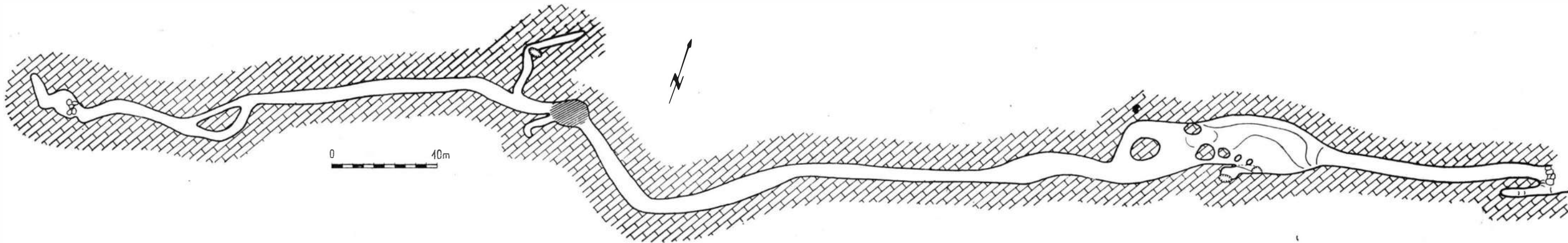

Fig. 3. Planul galeriei fosile în care se găsește sala cu picturi (hașurată) (Cartarea a fost făcută de A. Done, F. Cucu, T. Vădeanu, M. Codescu și S. Manolescu).

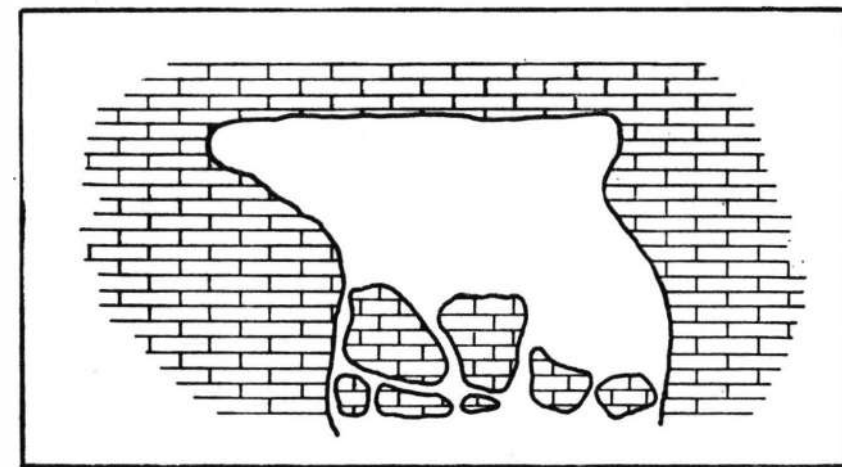

Fig. 4. Profil transversal schematic prin sala cu picturi.

trarea mai mare a bolovanilor de calcar în cadrul încăperii cu picturi, în raport cu restul galeriei. Se poate bănuî chiar o selecție a lor în funcție de dimensiuni, în sensul că în cadrul sălii cu picturi predomină acei bolovani cu dimensiuni mari, puși parcă anume pentru ca să se poată ajunge cu ajutorul lor mai ușor la plafon. Dealtfel, fără existența lor, înălțimea sălii ar depăși statura medie a omului, încît prezența bolovanilor de calcar să impresia că au fost concentrați în mod intenționat aici pentru a facilita eventual executarea desenelor de pe tavan.

Delimitarea sălii cu picturi este reliefată de coborîrea plafonului galeriei la cele două extremități și prin dispunerea la ambele capete ale sălii a unor bolovani mai mari, care îngustează și îngreuează evident trunderea în acest spațiu din ambele sensuri.

Pereții sălii sînt destul de neregulați, poate motivul pentru care sînt posîți în totalitate de desene. Figurile, cu un contur mai mult sau mai puțin clar, precum și semnele cărora nu le-am găsit încă o semnificație, sînt concentrate în exclusivitate pe plafonul sălii, fără a se observa o concentrare a desenelor într-o anumită parte a încăperii.

Venind dinspre intrarea peșterii, odată pătrunși în sala cu picturi, primul desen care frapează pe vizitator este cel care redă silueta unui cal (fig. 5). Ca toate celelalte figuri sau semne, calul este redat cu culoare roșie-cărămizie, fiind plasat pe tavanul peșterii pe o porțiune înclinată a acestuia, încît, în momentul cînd ridici capul, după ce ai pătruns prin intrarea foarte joasă, este destul de greu să nu îți atragă atenția. Calul nu are precizat conturul corpului cu o altă nuanță sau tentă mai închisă, asemănîndu-se, din acest punct de vedere, cu desenele de mamuți, cai, rinoceri etc. din Peștera Kopova din Munți Ural², unde figurile sînt redade, de asemenea, din profil, cu ocru, fără o delimitare a corpului cu o altă culoare, așa cum se întîmplă cu majoritatea picturilor parietale din Spania și Franța³.

Dimensiunile calului din peștera de la Cuciulat sînt : 24,5 cm lungime și 12,5 cm înălțime.

Aproximativ în centrul încăperii este reprezentată cea mai mare dintr-o altă figură care, prin forma sa, sugerează silueta unui animal (lungimea de aproximativ 100 cm, iar înălțimea maximă a corpului de circa 50 cm). Desenul părții posterioare a corpului este bine conservat și pare să aparțină, prin poziția sa, unui animal din grupul felinei aflat în atac sau fugă. Nu este exclus totuși să aparțină și unui urs. Prima jumătate a desenului este mai slab păstrată, încît orice semnificație care i s-ar acorda, în funcție de elementele vizibile în această parte, comportă o mare doză de risc. Totuși, cu totul ipotetic, considerăm că forma capului s-ar apropia, de asemenea, de al unei feline, distingîndu-se ceva mai bine urechile mici și botul care ar justifica o astfel de afirmație. Cu oarecare imaginație s-ar întrevedea forma picioarelor anterioare, destul de neclare totuși din cauza umezelii. Acestea par a fi în concordanță cu partea posterioară a corpului, sugerînd un animal în fugă sau atac, mai cu seamă datorită poziției întinse a picioarelor și faptului că sînt destul de depărtate unul de altul.

² Z. A. Abramova, în *Kamenni vek na teritorii SSSR*, Moscova, 1970, p. 84.

³ A. I. Ieroi-Gourhan, *Préhistoire de l'art occidental*, Paris, 1965, p. 75—110.

Desigur că adevărarea unei astfel de ipoteze cu privire la apartenența acestui desen la o felină ar fi de mare însemnătate și ar putea deveni eventual un prețios element de datare. Ne gândim la faptul că dacă ar reda, de exemplu, forma panterei de peșteră (*Panthera spelaea*), acest animal a trăit pe teritoriul țării noastre doar în pleistocen. Aceasta înseamnă dintr-o dată o concluzie cu totul senzațională, pentru că atunci când spunem pleistocen nu ne putem gândi decît la omul paleolitic, deci la o vîrstă a desenului care depășește 10 000 de ani. Nu trebuie însă exclusă nici posibilitatea redării în acest desen a risului (*Felis linx*), comun și azi în pădurile noastre, și deci ipoteza unei vechimi așa de mari a picturii să comporte discuții, atîta timp cît s-ar baza pe acest singur argument.

Mergînd totuși pe această idee a atribuirii desenelor respective perioadei paleolitice, dorim să relevăm cîteva aspecte care ar putea constitui elemente de plecare pentru susținerea unei astfel de ipoteze.

În contextul unei imagini complete a formei inițiale a peșterii, reconstituită în fig. 2, topografia galeriei fosile și mai cu seamă poziția sălii cu picturi oferă un prim-element de referință. Se știe că în Franța și Spania, binecunoscutele picturi rupestre executate de omul paleolitic se concentrează de cele mai multe ori pe galeriile secundare, în locuri mai greu accesibile. Acest aspect subliniază semnificația lor ca săli de efectuare a unor magii înainte de vinătoare. Din acest punct de vedere locurile alese pentru asemenea procesiuni aveau probabil destinația unor locuri de răgăciune, fiind considerate săli de cult.

Sala din cadrul peșterii din cariera Cuciulat, pe tavanul căreia se disting figurile amintite, se aseamănă foarte mult în această privință, prin modul de amplasare, cu cele din vestul Europei, unde sînt concentrate deocamdată picturile rupestre paleolitice cunoscute pe continentul nostru. Nu este exclus ca în sala din prima parte a peșterii, largă și deosebit de spațioasă, după spusele localnicilor și muncitorilor de la carieră, care azi este distrusă din cauza exploatării calcarului, să fi existat locuirea paleolitică. De aici, omul preistoric pătrundea în etajul fosil, în cadrul căruia și-a ales sala pentru efectuarea picturilor, într-o zonă retrasă, destul de izolată și nu foarte ușor accesibilă.

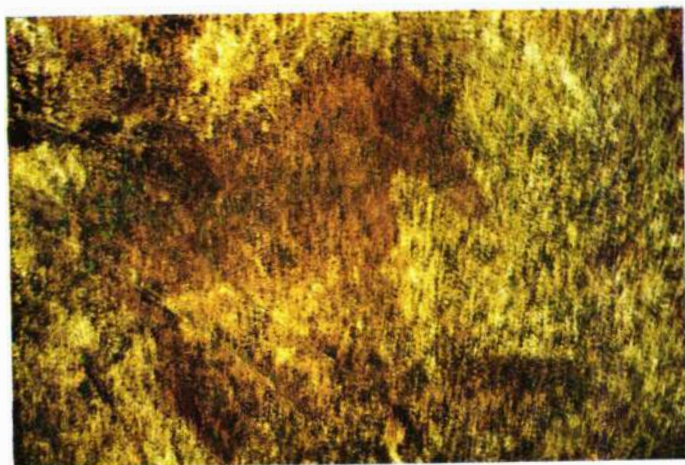
În arta parietală paleolitică din vestul Europei, cel mai frecvent animal pictat pe pereții peșterilor este calul⁴. Să fie oare o simplă întîmplare că și în peștera de la Cuciulat calul beneficiază de poziția cea mai favorabilă fiind figura care frapază în cel mai înalt grad?

Nu este neglijabilă nici maniera în care sînt redată cele două figuri care se mai păstrează, distingîndu-se stilul deosebit de realist de tratare a formei animalelor, specific paleoliticului, caracterizat prin surprinderea mișcării animalului, precum și alegerea celei mai caracteristice poziții a sa, cum ar fi alergarea calului sau atacul felinei. În mezolitic și mai tîrziu redarea figurilor este mult schematizată.

Se admite că în limitele perioadei paleolitice, picturile rupestre sînt destul de tîrzii, plasîndu-se către finele pleistocenului sau, mai precis, cum subliniază A. Leroi-Gourhan⁵, la sfîrșitul ultimei perioade glaciare

⁴ *Ibidem*: idem, *Les religions de la préhistoire*, Paris, 1964, p. 91.

⁵ Idem, *Préhistoire de l'art Occidental*, p. 130—143.

1

2

Fig. 5. Picturi rupestre din cariera de la Cuciulat.
1 cal : 2 felină (?)

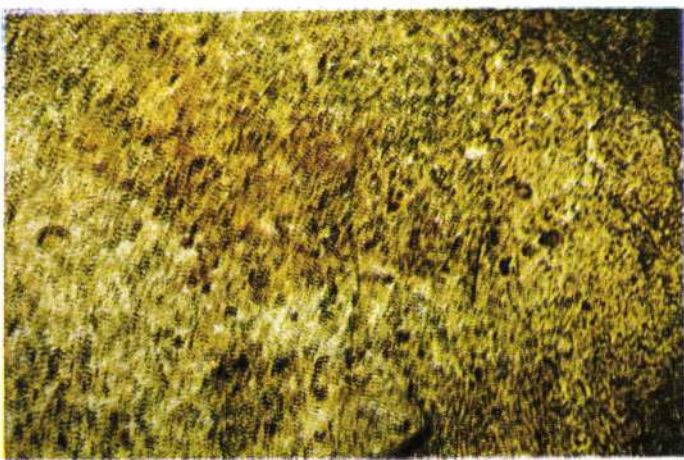

Fig. 5. Picturi rupestre din peștera din cariera de la Cuciulat.
Pete nedeterminabile.

și începutul ciclului climatic actual. Ruptura climatului dintre frig și temperat ar corespunde unei rupturi în numeroase domenii de activitate a cămenilor și în special dispației artei desenului în peșteri.

Întrebuințarea culorii roșii-cărămizii nu pare nici ea întâmplătoare, în măsura în care este cel mai frecvent întâlnită în pictura paleolitică.

Nu putem trece, de asemenea, cu vederea faptul că prin poziția ei peștera în discuție se află între două așezări paleolitice : Bușag-Baia Mare la nord și Perii Vadului-Ileanda la sud. Ambele așezări sînt situate pe malul drept al Someșului, au cîte două straturi de cultură din paleoliticul superior, iar ultimul din aceste orizonturi de cultură este descoperit în depozite specifice etapei finale a pleistocenului. Inventarul litic conține instrumente specifice fazei tirzii a culturii gravetiene ⁶, cultură larg răspîndită dealtfel în Oaș ⁷, podișul Podolic ⁸ și Cîmpia Pannonică ⁹.

Evident, prin relațiile de mai sus nu putem decît să subliniem prezența omului preistoric, purtător al culturilor paleolitice, în zonă și să sugerăm eventualitatea că picturile rupestre de la Cuciulat ar putea să îi aparțină. Posibilități directe de datare nu există și nici nu putem spera în a le descoperi în viitor. Considerăm că pînă la lămurirea definitivă a tuturor aspectelor legate de picturile rupestre din peștera de la Cuciulat mai este un drum foarte lung și anevoios și probabil că multe întrebări își vor face loc. Dealtfel, ele au început în momentul primului contact cu desenele de pe tavanul sălii din această peșteră. Așa de exemplu, primul gînd a fost să ne convingem în ce măsură aceste *figuri* nu sînt un „joc al naturii”. În acest sens, am gîndit că este necesar să observăm, avînd în vedere proprietățile calcarului de a permite apei să se infiltreze prin el, dacă desenele respective nu reprezintă rezultatul unor astfel de fenomene. Mai exact, apa în procesul circulației prin calcar ar putea transporta cu ea hidroxizi de fier pe care să îi precipite la suprafața calcarului sub cele mai bizare forme. Pentru a constata existența unui fenomen de acest fel am îndepărtat, dintr-o zonă fără nici o importanță artistică, culoarea roșie în scopul de a sesiza în ce măsură între aceasta și calcar este o limită netă sau o trecere gradată care ar sublinia bineînțeles infiltrarea apei cu hidroxizi de fier. Am observat că după îndepărtarea stratului subțire de culoare roșie urmează un calcar alb imaculat care în nici un caz nu probează un proces de pătrundere de sus în jos a unor hidroxizi de fier.

De fapt, dacă ar fi vorba de un fenomen de infiltrare cu ajutorul apei, era normal ca acesta să fi avut loc și în alte porțiuni ale galeriei fosile sau în celelalte galerii. Or, picturile se concentrează, se pare, în exclusivitate în această mică încăpere.

Mai mult, tot în această sală cu picturi a fost descoperită o bucată de calcar pe care se păstrează un strat destul de gros de vopsea. Este greu să știm, în faza actuală, atîta timp cît nu s-au putut face încă observații prea ample, dacă piatra respectivă constituie un suport pe care se prepara sau încerca vopseaua. Nu este exclus să aibă și altă semnificație,

⁶ M. Bitiri, SCIV, 20, 1969, 4, p. 515—531.

⁷ Idem, *Paleoliticul din Țara Oașului*, București, 1972, p. 116—121.

⁸ L. Banasz, *Quartär*, 18, 1967, p. 32—56.

⁹ M. Gábori, V. Gábori, *ActaArch*, 8, 1957, p. 3—117.

pe care deocamdată nu o bănuim. Oricum, vom încerca în viitor o serie de analize ale vopselei de pe această bucată de calcar, care sperăm să ne permită considerații mai detaliate.

În fig. 5, alături de figurile celor două animale, la care ne-am referit, mai sînt reprezentate o serie de semne cărora nu li se poate găsi încă o semnificație, deoarece timpul și vicisitudinile mediului de peșteră au fost neîndurătoare și au lucrat asupra lor, atenuînd, sau chiar ștergîndu-le pur și simplu în mare parte. Le-am redat pentru o imagine cît mai globală asupra ansamblului sălii pictate din peștera de la Cuciulat, menționînd că din cauza condițiilor grele de fotografiere nu putem, deocamdată, să le prezentăm pe toate, urmînd ca într-un studiu viitor să aducem din subteran și imaginea celorlalte.

În încheiere, vrem să subliniem că descoperirea de la Cuciulat, în măsura în care se va dovedi că este opera omului paleolitic sau dintr-o perioadă ceva mai recentă, va fi desigur o importantă contribuție la arta preistorică nu numai din țara noastră, ci din întreaga lume. Pentru aceasta este necesar să i se acorde cea mai mare atenție, avînd în vedere că această *singulară* descoperire, în jumătatea estică a continentului european, ar putea foarte ușor să fie distrusă de reînceperea exploatării în cariera care deja a făcut să dispară o bună parte din peșteră și, poate, odată cu ea, valori de natură istorică, inestimabile și irecuperabile.

Chiar de ar fi numai un „hazard al naturii”, e prea frumos acest „joc” care a creat acest superb cal pentru a rămîne din el doar imaginea pe un diapozitiv sau pe o planșă a acestui articol.

ANEXĂ

CONSIDERAȚII SPEOLOGICE PRELIMINARE ASUPRA PEȘTERII DIN CARIERA CUCIULAT

DE

ADRIAN MURARU și ADRIAN DONE

Regiunea calcaroasă din cadrul Platformei Someșene, în care este săpată peștera din cariera Cuciulat, este destul de puțin cercetată din punct de vedere speologic, pînă nu demult timp fiind considerată ca neinteresantă în această privință¹⁰. În urma cercetărilor membrilor Clubului de speologie „Emil Racoviță” s-a descoperit o rețea subterană dezvoltată, cuprinzînd 36 de fenomene carstice (peșteri și avene). Se estimează potențialul zonei, incluzînd circa 20 km de-a lungul Someșului, la peste 200 fenomene carstice.

¹⁰ T. Morărin, V. Sorocovschi, *Județul Sălaj*, București, Edit. Acad., 1972, p. 22.

Din punct de vedere al codificării speologice, malul drept al Someșului între Ciocmani și Răstoci formează zona 4 001, iar peștera din cariera Cuciulat are codul 4 001/1.

Peștera din cariera Cuciulat este săpată într-un calcar cenușiu, compact, fin cristalizat, adesea puternic fosilifer. Straturile sînt în general nederanjate, avînd o foarte ușoară înclinare spre est. Între straturile de circa un metru grosime se află pături subțiri de marne nisipoase sau argile marnoase impermeabile. Compoziția chimică medie a calcarului este următoarea : CaCO_3 — 95,78 %, MgO — 0,54 %, SiO_2 — 1,75 %¹¹.

Peștera a fost puternic afectată de exploatarea calcarului, o porțiune din prima parte a ei, incluzînd cel puțin 150 m de galerie (galeria fosilă), fiind distrusă. Din relatările localnicilor rezultă că peștera avea inițial, înainte de începerea exploatării calcarului, în urmă cu peste 50 de ani, o deschidere largă și înaltă (5 — 6 m), menținîndu-se astfel pe primii 20 — 30 m, după care tavanul cobora la 1,2 — 1,8 m.

În faza actuală a cercetărilor se poate spune că în ansamblul ei peștera din cariera Cuciulat prezintă trei etaje aproape orizontale. Lungimea totală a galeriilor, explorate pînă în prezent, este de 1 130 m (150 m = etajul fosil, 700 m = etajul subfosil și 180 m = etajul activ). Cele trei etaje sînt dispuse în planuri relativ paralele, la circa 15 m unul față de altul și cu o înclinare foarte ușoară de aproximativ $1,5^\circ$, conformă dealtfel cu cea a straturilor de calcar în care s-a dezvoltat peștera. Orientarea generală a galeriilor este de la vest la est (fig. 6).

Referitor la circulația apei în peșteră se poate menționa că se face aproape integral pe orizontală. Intercalările marnoase și argiloase care se găsesc între straturile de calcar nu permit circulația apei de infiltrație pe verticală. În sprijinul acestei ipoteze stă faptul că nivelul fosil este complet uscat, deși ar avea posibilitatea păstrării umezelii și chiar a ochiurilor de apă în concavități. Pe acest etaj apa nu pătrunde nici chiar în cursul viiturilor mari. Etajul subfosil ar putea primi eventual apă doar în condițiile viiturilor care ar inunda complet etajul activ, care are un curs permanent, cu un debit variabil, influențat mult de precipitații.

Datorită circulației restrinse a apei pe verticală, legăturile dintre etaje se fac doar în două locuri pe puțuri formate pe diaclaze.

De asemenea, trebuie remarcată absența precipitărilor de CaCO_3 , sub formă de stalactite, stalagmite sau chiar cruste subțiri, tot ca un rezultat al circulației reduse a apei. În afară de „lingurițele” (mici concavități de eroziune carstică datorate curenților turbionari) care tapetează toată peștera, se întîlnesc pe etajul subfosil, într-un singur loc, urme de calcit precipitat sub formă de crustă subțire, iar în etajul fosil doar la intrare, în partea inferioară a galeriei, cîteva cristalizări de gips alb.

Un alt element deosebit al peșterii din cariera Cuciulat este prundișul grosier de cuarțit care se găsește înglobat în sedimentul dispus pe patul celor trei etaje. Prundișurile bine rulate provin fără nici o îndoială din depozitul de terasă care suprapune pachetul de calcare, fiind pătrunse

¹ G. Părvu, Gh. Mocanu, C. Hibomvschi, A. Grecescu, *Roci utile din România*, București, Edit. tehnică, 1977, p. 319.

în cele trei galerii ale peșterii prin sistemul de doline de pe platoul de deasupra peșterii, încă insuficient cercetat.

Având în vedere că pînă în prezent nu s-a ajuns să fie cunoscută întreaga peșteră, cercetările de cartare vor continua și în anii viitori.

LES PEINTURES RUPESTRES DE CUCIULAT SUR LE SOMEȘ. S'AGIRAIT-IL DE MANIFESTATIONS ARTISTIQUES?

RÉSUMÉ

En 1978, la carrière du village de Cuciulat (comm. de Letca, dép. de Sălaj) a relevé la présence d'une grotte, dont une bonne partie (environ 150 m) fut affectée à l'exploitation du calcaire sur place. La galerie fossile de la grotte comporte une petite salle dont le plafond présente des taches de couleur, d'un rouge-brique. Parmi ces taches se dégage la silhouette (très nette) d'un cheval et celle d'un félin ou peut-être d'un ours (moins bien conservée) (fig. 5).

Les recherches débutent à peine. À leur étape actuelle, on serait enclin d'attribuer lesdites peintures à l'art du paléolithique supérieur.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Terrasse en pierre du Someș dans la zone de la carrière de Cuciulat.

Fig. 2. Schéma d'un profil transversal de la terrasse du Someș dans la zone de la carrière de Cuciulat.

1 calcaires éocène; 2 sable et gravier de terrasse; 3 argile; 4 gravier menu résultat de l'exploitation de la carrière; 5 ébauche des étages de la grotte — vue d'ensemble; *a* versant initial, actuellement détruit par l'exploitation de la carrière; *b* ce qui a pu être l'entrée initial de la grotte; *c* l'actuelle entrée de la grotte

Fig. 3. Le relevé de la galerie fossile avec la salle des peintures (hachurée) (Carte dressée par A. Done, F. Cucu, T. Vădeanu, M. Codescu et S. Manolescu).

Fig. 4. Schéma d'un profil transversal de la salle des peintures.

Fig. 5. Peintures rupestres de la grotte de la carrière de Cuciulat 1 cheval; 2 félin(?); 3 taches indéterminées.

Fig. 6. Fragment du relevé de la grotte de la carrière de Cuciulat (4 001/1) (Cartographie: A. Done, F. Cucu, T. Vădeanu, M. Codescu et S. Manolescu) 1 étage fossile; 2 étage subfossile; 3 étage actif.

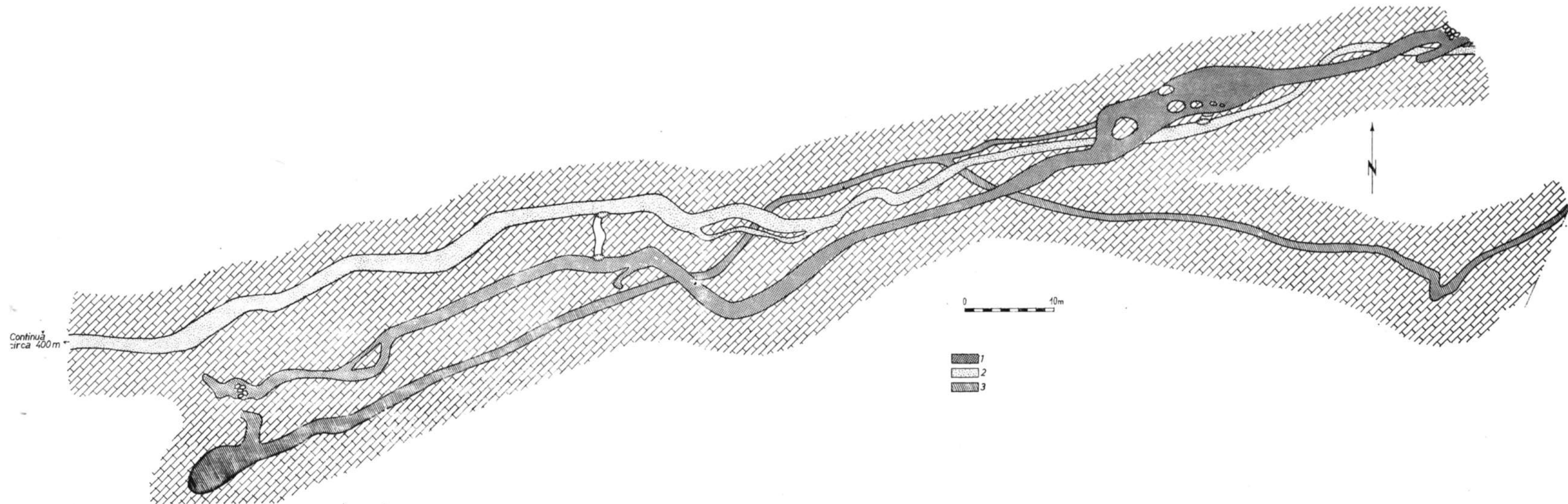

Fig. 6. Fragment din planul peșterii din cariera de la Cuciulat (4 001/1) (Cartare: A. Done, F. Cucu T. V. ăceanu, M. Codescu și S. Manolescu). 1 etajul fosil; 2 etajul subfosil; 3 etajul activ.

ELEMENTE EPIPALEOLITICE ÎN GRAVETIANUL ORIENTAL FINAL DIN SUD-ESTUL MOLDOVEI

DE

M. BRUDIU

În urmă cu zece ani au fost descoperite primele aşezări paleolitice din sud-estul Moldovei care, după specificul tipologic al utilajului litic, ca şi prin poziţia stratigrafică, au fost atribuite culturii gravetianului oriental, faza finală¹. De asemenea, unele analize datorate lui H. Asvadurov², ca şi concluziile similare ale palinologului M. Cărciumaru care a analizat polenul din sedimentele unor aşezări paleolitice de la Topile — Valea Seacă³, au justificat această încadrare cultural-cronologică. Din aşezarea paleolitică de la Puricani, com. Bereşti—Meria a rezultat un număr însemnat de unelte paleolitice. Acolo, cu ocazia săpăturilor, au fost descoperite trei complexe arheologice pe care le-am considerat locuinţe-atelier ale unor grupuri de vânători. Acestea au avut o durată scurtă, datorită popasului sezonier pe care îl făceau grupurile de vânători în cadrul unor pendulări migratorii, în Podişul Central al Moldovei⁴.

În sud-estul Moldovei au mai fost cercetate şi alte aşezări paleolitice în care s-au descoperit mai puţine complexe-atelier, cum este situaţia la Bereşti—Dealul Taberei (2)⁵, Suceveni (1)⁶, Cavadineşti (1)⁷, Moscu (1), Măluştteni III (1)⁸, Măluştteni IV (1)⁹.

Specificul inventarului litic rezultat din fiecare complex este caracteristic ariei largi a gravetianului oriental, descoperit pe teritoriul Moldovei: bazinul inferior şi mijlociu al Bistriţei, sau în alte aşezări din Podişul Moldovei (Valea Ursului¹⁰, Valea Seacă—Topile¹¹, Strachina—Dorohoi¹², Movileni—Heleşteni¹³).

¹ M. Brudiu, *Paleoliticul superior şi epipaleoliticul din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 51—61. 114.

² H. Asvadurov, Maria Bitiri, P. Vasilescu, SCIV, 23, 1972, 3, p. 314—345. Mulţumiri şi pe această cale cercetătorului H. Asvadurov pentru comunicarea rezultatelor asupra profilului pedologic de la Puricani şi Măluştteni.

³ M. Cărciumaru, SCIV, 21, 1970, 4, p. 554.

⁴ M. Brudiu, Danubius, 2—3, 1969, p. 7—9; 4, 1970, p. 3—9; idem, Materiale, 10, 1973, p. 15—18; idem, *Paleoliticul superior...*, p. 113—117.

⁵ M. Brudiu, *op. cit.*, p. 102—104.

⁶ Idem, Danubius, 6—7, 1972—1973.

⁷ Idem, RevMuz, 7, 1970, 6, p. 525—526.

⁸ Idem, *Paleoliticul superior...*, p. 107—109.

⁹ *Ibidem*, p. 109—111.

¹⁰ *Ibidem*, p. 122—124.

¹¹ Al. Păunescu, SCIV, 21, 1970, 4, p. 539—549.

¹² Al. Păunescu, Gh. M. Vasiliu, RevMuz, 4, 1967, 4, p. 364—366; Al. Păunescu, *op. cit.*, 19, 1968, 1, p. 31—39.

¹³ *Ibidem*, 17, 1966, 2, p. 327—329.

Cultura gravetianul oriental se caracterizează printr-un inventar litic format din gratoare, burine, lame *à dos* (retușate abrupt), virfuri de tip zis „La Gravette”, și diferite unelte compuse ca gratoar-burin, gratoar-străpungător ș.a.

Inventarul litic al culturii gravetianului oriental cunoaște în etapa finală un grad foarte avansat de microlitizare. Această caracteristică a fost evidențiată de noi și cu altă ocazie¹⁴. Din săpăturile întreprinse în așezările aparținând gravetianului final, de pe teritoriul județului Galați a rezultat un număr de peste 600 piese reprezentind tipuri specifice acestei culturi. Între acestea se găsesc câteva unelte care nu se cunosc în alte zone din Moldova în această fază culturală. Este vorba, mai întâi, de virful microlitic lucrat cu retușe abrupte pe una sau pe ambele laturi, avind baza retușată drept, sau concav, cu retușe abrupte. Aceste piese se deosebesc de lamele *à dos* trunchiate și retușate prin faptul că retușarea a înaintat adinc în corpul lamei așa cum s-a procedat și la virfurile de tip „La Gravette”. În afară de aceasta, unele piese sînt lucrate de cele mai multe ori pe ambele laturi, cu scopul de a se amenaja un virf ascuțit. Piese care au fost descoperite pînă acum sînt, din nefericire, fragmentare, lipsindu-le tocmai capătul distal. Considerăm că faptul nu este întimplător, dacă ne gîndim că cele întregi au fost utilizate în timpul activităților din afara spațiului așezării, iar cele cărora li s-a rupt virful au devenit resturi nefolosite care au rămas în zona locuințelor-atelier.

Astfel de virfuri au fost descoperite în locuința-atelier denumită complexul C din așezarea de la Puricani¹⁵ (fig. 1/1, 2, 4, 5) și cite un exemplar în așezarea-atelier (complexul A) de la Berești — Dealul Taberei¹⁶ (fig. 1/3) și în așezarea de la Moscu¹⁷ (fig. 1/6 și fig. 2).

În legătură cu geneza acestei categorii de virfuri considerăm că ele reprezintă un tip de unealtă descendentă din virful zis „La Gravette” care a dominat o perioadă îndelungată paleoliticul superior. Schimbările survenite în aspectul său prin micșorarea dimensiunilor și retușarea bazei, sînt impuse de o nouă etapă prin care treceau grupurile gravetienilor din sud-estul Moldovei, ca și din alte zone, dealtfel. Așa cum s-a arătat recent¹⁸, în legătură cu geneza formei uneltelor în epoca pietrei, analiza exigentă a datelor experienței umane a generat idei tehnice a căror rezolvare s-a concretizat în formele uneltelor, iar principala lor însușire trebuia să fie funcționalitatea.

Pentru a înțelege, pe de altă parte, cadrul cultural cronologic în care a apărut acest tip de virf, trebuie să apelăm la rezultatele obținute de cercetarea palinologică din țara noastră.

Astfel, potrivit unor cercetări anterioare, s-a considerat că cultura gravetiană din Moldova s-a dezvoltat în patru etape, acestea fiind raportate la poziția stratigrafică a diferitelor nivele arheologice descoperite pe tera-

¹⁴ M. Brudiu, *op. cit.*, p. 53—56.

¹⁵ *Ibidem*, fig. 41/1.

¹⁶ *Ibidem*, fig. 43/1.

¹⁷ Material inedit.

¹⁸ V.I. Kraskovskij, *Arheologija* Kiev, 22, 1977, p. 21—28

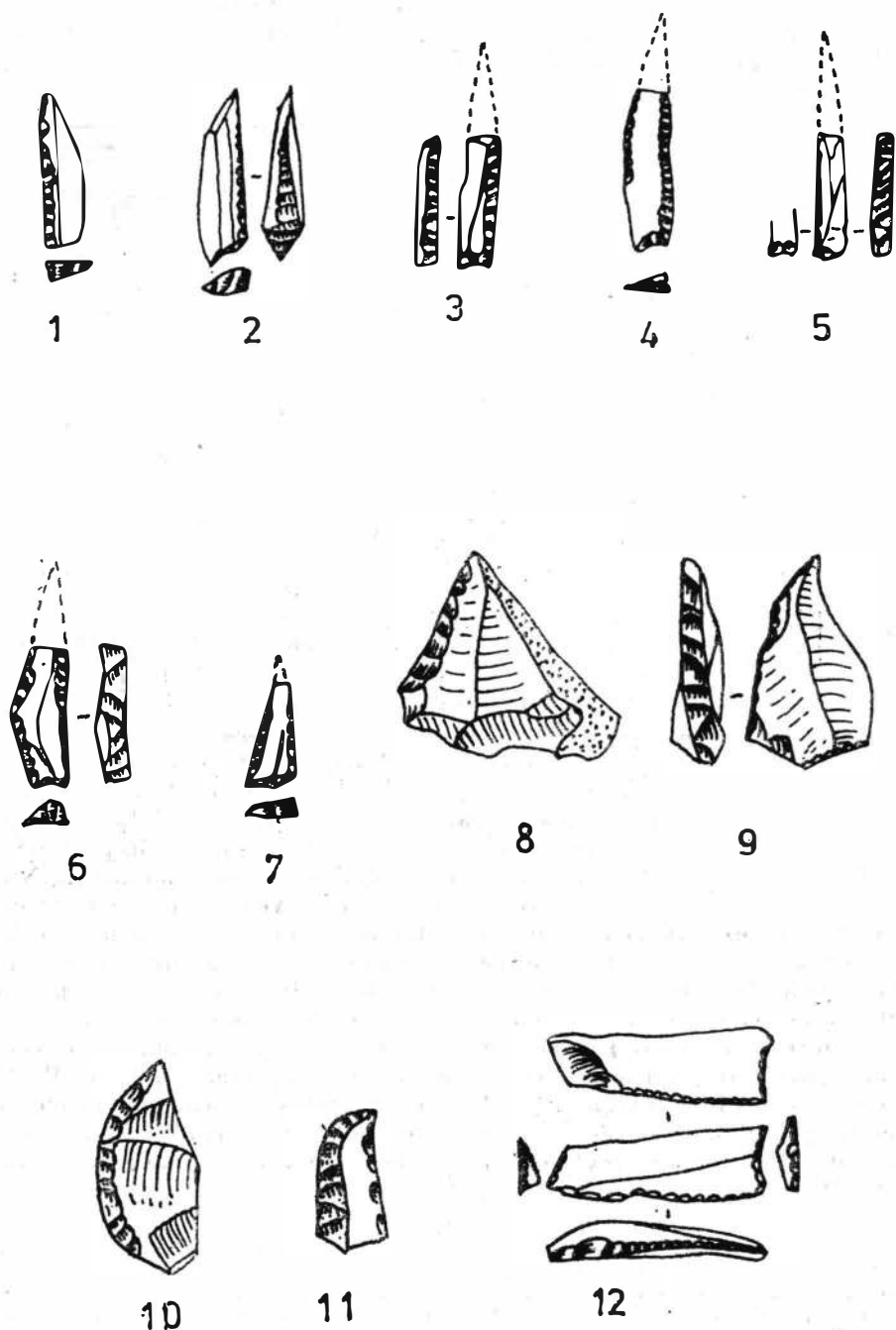

Fig. 1. 1—6 vîrfuri cu baza retușată; 7 triunghi; 8, 9 vîrfuri cu o latură retușată; 11 vîrf de tip azilian; 12 trapez arhaic. 1, 2, 4, 5, 9, 10, 12 Puricani; 3, 7 Berești; 6, 8 Moscu.

sele din bazinul Bistriței mijlocii ¹⁹. La această schemă a fost racordată și situația gravetianului din bazinul mijlociu al Prutului ²⁰. Etapa gravetianului final se presupunea că s-a dezvoltat în timpul ultimului stadiu al glaciațiunii Würm (3).

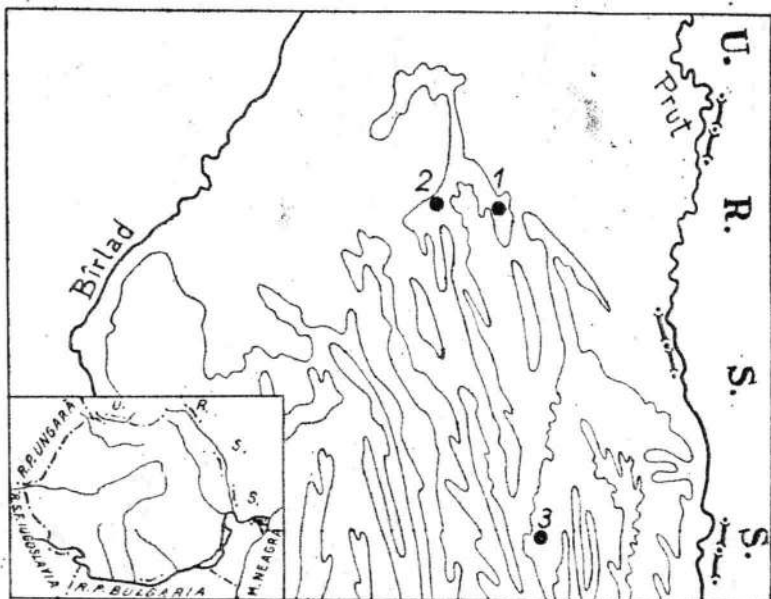

Fig. 2. Zona sudică a Podișului Moldovei cu așezările paleolitice în care au apărut elemente epipaleolitice; 1 Puricani; 2 Berești; 3 Moscu.

În ultimul timp, cercetările paleolitice din țara noastră au beneficiat de concursul analizelor de polen, care au adus schimbări importante în configurația cadrului climatic în care s-a dezvoltat această cultură. Nu ne vom opri aici asupra noii perspective pe care o avem asupra paleoliticului superior din Moldova, ci, ne vom referi numai asupra etapei finale a acestuia.

Analizele palinologice efectuate pe probe de pământ din stațiunea paleolitică Cremenea (depresiunea Întorsura Buzăului) au permis mai întâi detașarea din stratul arheologic atribuit tardenoasianului a unui nivel de locuire aparținând gravetianului oriental final. Din punct de vedere paleoclimatic depozitul galben prăfos atribuit anterior stadiului Würm₃, a fost încadrat în postglaciar și holocen ²¹. De asemenea, rezultatele unor analize palinologice în așezări paleolitice din bazinul Ceahlăului au indicat apartenența aceleiași depuneri galben prăfoase, la perioada tardiglaciului ²².

¹⁹ C.S. Nicolăescu Plopșor, Alexandru Păunescu, Fl. Mogoșanu, Dacia, N.S., 10, 1966, p. 16—17, 28; C.S. Nicolăescu Plopșor a propus în mod ipotetic schema cronostatigrafică prin care aurignacianul inferior era încadrat în Würm₁—Würm₂, aurignacianul mijlociu și superior, precum și gravetianul inferior, mijlociu și superior în Würm₂, iar gravetianul final în Würm₃.

²⁰ Al. Păunescu, Dacia, N.S., 9, 1965, p. 23.

²¹ Marin Cărciumaru și Alexandru Păunescu, SCIVA, 26, 1975, 3, p. 317 și 329.

²² Al. Păunescu, Emilia Cărciumaru, Marin Cărciumaru, Pompiliu Vasiliu, SCIVA, 28, 1977, 2, p. 157—184.

În legătură cu depunerea galben prăfoasă trebuie să menționăm că ea se găsește acolo unde, în succesiunea stratigrafică, nu au fost observate fenomene de denudare sau deflație, deasupra depunerii brun-roșcate cu structură nuciformă. Aceasta din urmă a fost considerată ca reprezentând un sol fosil format în interstadiul Würm₂—Würm₃.²³ Or, cercetările palinologice au indicat că solul brun-roșcat s-a format în cel de-al treilea stadiu glaciatic al Würmului, iar depunerea galben prăfoasă de deasupra, în tardiglaciatic. Situația cronostatigrafică referitoare la sfârșitul pleistocenului din Carpații Răsăriteni este similară cu cea din Podișul Moldovei.

Materialul litic din așezările gravetianului oriental din sud-estul Moldovei se întâlnește la partea superioară a depunerii brun-roșcate (B), precum și în solul de tranziție (AB) nisipos prăfos, brun-galben.

Din punct de vedere paleoclimatic orizontul B a fost încadrat de către H. Asvadurov în perioada finală a Würmului, iar orizontul AB în post-Würm—început de holocen, vreme corespunzătoare tardiglaciaticului.²⁴ Prin urmare, noile cercetări palinologice și paleopedologice ne dau posibilitatea să înțelegem mai corect unele elemente noi care apar în această vreme în inventarul arheologic al gravetianului oriental final.

Odată cu schimbările climatice din tardiglaciatic apar și schimbări în regimul florei și faunei, care determină unele inovații ca un reflex de adaptare a omului la noile condiții ale mediului.

Considerăm posibil ca în această vreme să apară arcul a cărui răspîndire va avea loc în epipaleolitic. Apariția virfurilor cu baza retușată, în cadrul unor așezări din etapa finală a gravetianului oriental din sud-estul Moldovei, reprezintă un element al tendinței, care se va afirma în epipaleolitic, cînd se întîlnesc piesele de formă geometrică cum sînt triunghiul, trapezul, romb. Virfurile în discuție pot fi considerate drept triunghiuri arhaice. Referitor la tendința spre geometrizarea pieselor, trebuie să mai adăugăm că nu este întîmplătoare nici prezența unui triunghi veritabil, descoperit tot în așezarea de la Berești, în complexul B (fig. 1/7).²⁵ De asemenea, germenii epipaleoliticului se afirmă în același complex arheologic de la Puricani prin prezența unui vîrf de tip azilian (fig. 1/10), a unei piese trapeziforme, lucrată pe lamă cu laturile lungi retușate altern, iar laturile neparalele fiind retușate una concav și alta oblic (fig. 1/12). Alături de acestea s-au mai găsit un vîrf cu baza neretușată, lucrat pe așchie (fig. 1/9). Un vîrf asemănător cu precedentul (fig. 1/8), precum și un vîrf similar celui de tip azilian a fost descoperit în așezarea de la Moscu (fig. 1/11).

În gravetianul oriental tendința de a trunchia și retușa baza unui vîrf pare a fi cunoscută mai demult. Astfel, în stațiunea Molodova V, nivel 7, care este datat la sfârșitul interstadiului Würm₂ — Würm₃, ca și mai tîrziu în nivelul 3, datat în postglaciatic (Dryas II)²⁶, apar piese din această categorie.²⁷

²³ C.S. Nicolăescu Plopșor, Alexandru Păunescu, Fl. Mogoșanu, *op. cit.*, p. 13 și urm.

²⁴ M. Brudiu, *op. cit.*, p. 114.

²⁵ *Ibidem*, fig. 44/1.

²⁶ A.P. Cernyș, *Paleolit i mezolit Prindnestrovia, Moscova*, 1973, lab. 21.

²⁷ Janus K. Kozłowski, Ștefan Carol Kozłowski, *Pradzieje Europy od XI. do IV tysiąclecia p.n.e.*, Varșovia, 1975, pl. 35/21; 36/6.

În sfârșit, mai putem menționa tot din zona Nistrului prezența unor virfuri și trapeze asemănătoare, apărute în nivelul superior din stațiunea Oselivka (Kișla Nedjimova), datată în holocen (boreal), aparținând epipaleoliticului ²⁸.

În gravetianul final din Moldova, se mai cunosc piese cum ar fi o semilună, trei virfuri cu marginea arcuită, retușată, similare virfurilor azi-liene ²⁹, toate descoperite în nivelul de locuire gravetiană de la Ripiceni-Izvor.

Cercetările privind gravetianul final din sud-estul Moldovei dovedesc atât pe cale tipologică, cât și paleopedologică faptul că această fază a paleoliticului a durat și în decursul tardiglaciului. De asemenea, analizele palinologice efectuate de Marin Cărciumaru asupra sedimentelor cu inventar arheologic, din așezările gravetianului final, situate în sud-estul Moldovei, confirmă încă odată că tardiglaciul era deplin instalat în această zonă ³⁰. Chiar dacă în decursul săpăturilor arheologice n-am putut obține cărbune pentru datarea absolută a vreunui complex arheologic din această zonă, rămân însă celelalte repere pe care le-am prezentat aici, pentru a atesta o legătură directă între paleolitic și epipaleolitic.

Acest proces de introducere a unor inovații din punct de vedere tipologic în repertoriul inventarului litic al gravetianului oriental final din sud-estul Moldovei, reprezintă o situație generală în tardiglaciul și la începutul holocenului. Este un fapt remarcant și de cercetătorul Karel Valoch, care arăta, nu demult, că populația din paleoliticul târziu și final a Europei, ne dă un exemplu de adaptare a unei economii neproductive, de vânătoare, pescuit și cules, la condițiile de mediu complet modificate ³¹.

ÉLÉMENTS ÉPIPALÉOLITHIQUES DANS LE GRAVETTIE FINAL DU SUD-EST DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Les recherches archéologiques pratiquées dans le sud-est de la Moldavie ont mis au jour un riche patrimoine d'outillage lithique appartenant à la période du gravettien oriental final. Dans le mobilier de plusieurs ensembles archéologiques — de Puricani (ensemble C), Berești et Moscu, tous dans le dép. de Galați — sont apparues des pointes ayant l'un ou les deux côtés travaillés « à dos », à la manière des pointes du type La Gravette. Ce qui est caractéristique pour ces pointes, c'est leur base à retouches — concaves ou droites — abruptes, ce qui leur

²⁸ A. P. Cernyâ, *op. cit.*, fig. 18/34, 35.

²⁹ Al. Păunescu, *Dacia*, N.S., 9, p. 22, fig. 13/4.

³⁰ Marin Cărciumaru, *Contribuții la cunoașterea paleoclimatului și geocronologia paleoliticului din România*, Comunicare ținută la Institutul de arheologie din București, 30 mai 1978.

³¹ Karel Valoch, *Eine endpaläolithische Industrie von Přebice (bez. Břeclav) in Südmähren*, Časopis Moravského Muzea, 60, 1975, p. 54.

donne la forme de triangles allongés (fig. 1/1 — 7). Dans ces mêmes ensembles archéologiques on a trouvé des pointes au côté retouché (fig. 1/8 — 9), des pointes de type azilien (fig. 1/10 — 11) et un trapèze à retouches alternes sur les côtés longs (fig. 1/12).

L'apparition de ces éléments typologiques tardenosiens dans le milieu gravettien oriental final est justifiée par le caractère tardif de celui-ci du point de vue chronologique et climatique. Du reste, les recherches palynologiques et paléopédologiques effectuées par M. Circu-maru et H. Asvadurov pour chacun des sites fouillés ont montré que ceux-ci coïncident avec la phase de végétation du pin (fin du tardiglaciaire et commencement de l'holocène).

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. 1 — 6 pointes à base retouchées; 7 triangle; 8, 9 pointes à un bord abattu; 11, 12 pointes aziliennes; 12 trapèze archaïque. 1, 2, 4, 5, 9, 10, 12 Puricani; 3, 7 Berești; 6, 8 Moscu
- Fig. 2. Carte des découvertes paléolithiques finales du sud-est de la Moldavie: 1 Puricani; 2 Berești; 3 Moscu.

UN TOPOR-CIOCAN DE TIP VIDRA, DESCOPERIT LA LUPEȘTI (JUD. VASLUI)

DE
EUGENIA POPUȘOI

La sfârșitul lunii martie 1978, cu prilejul unei periegeze efectuate de colectivul Muzeului „Vasile Pârvan” din Birlad¹, a fost descoperit un topor-ciocan de aramă de tip Vidra. Locul descoperirii se află la izvoarele Horincei de la „Fîntina Mare” în punctul numit „La stufărie”, loc aflat la circa 2 km nord — nord-est de satul Lupești, comuna Mălușteni. Cu un an înainte, aici a fost descoperită o așezare neolitică cu locuințe prevăzute cu platforme din lut ars. Așezarea se află la poalele dealului de deasupra locului la „Fîntina Mare” cu orientarea est-vest. La vest, așezarea dă în ripa formată de izvoarele Horincei. Ploile de primăvară, din acest an, au rupt din mal, dezvelind platforma din lut ars, aflate la —0,40 — —0,60 m de la suprafața actuală a solului. O mică casetă efectuată deasupra unei platforme, ce se afla în mal, a dus la descoperirea unor fragmente dintr-o vatră perforată, a câteva fragmente ceramice de vase aparținând fazei A a culturii Cucuteni, precum și a piesei care constituie obiectul notei de față.

Toporul-ciocan (fig. 1), are suprafața exterioară acoperită neuniform cu o patină verzuie, peste care din loc în loc, se observă o crustă de culoare mai închisă. Pe partea inferioară și pe laturi, patina este ștearsă în mare măsură, în urma acțiunilor de spălare, lăsând să se vadă culoarea roșcată a metalului. Piesa prezintă trăsăturile caracteristice tipului Vidra². Pe brațul cu tăișul vertical, se observă pe partea inferioară, o urmă asemenea unei cusături de turnare. Tăișul nu prezintă urme de folosire. Muchia (ceafa) este subțire și se termină cu o ușoară rotunjire a colțului sting, datorită unor lovituri ulterioare (lung : 0,134 m ; greutate 0,385 kg). Topoare aproape identice, diferențele limitându-se doar la lungimea părții dinspre ceafă și a găurii de înmănușare a unor piese, sînt cunoscute pînă acum în așezări aparținînd culturii Gumelnița și Cucuteni A³. Cele mai apropiate analogii pentru toporul-ciocan de la Lupești, le prezintă toporul de la Prundu⁴, Vidra⁵ și Cucuteni—Băiceni⁶. Recent am avut prilejul să vedem o nouă descoperire asemănătoare, toporul de la Mărgineni—Județul Bacău⁷.

¹ Cercetările de teren au fost conduse de Vasile Palade, directorul muzeului din Birlad, care ne-a dat toate indicațiile privitoare la locul descoperirii, pentru care îi mulțumim și pe această cale.

² Al. Vulpe, SCIV, 15, 1964, 4, p. 459; 24, 1973, 2, p. 217 și urm. idem, *Die Äxte und Beile im Rumänien II*, München, 1975, p. 22—23; Ersilia Tudor, SCIV, 23, 1972, 1, p. 19—22.

³ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 23; Ersilia Tudor, *op. cit.*, p. 19 și urm.

⁴ Ersilia Tudor, *op. cit.*, p. 19—20, fig. 1/1, 1/4; A. Vulpe, *op. cit.*, nr. 23.

⁵ Al. Vulpe, *op. cit.*, nr. 22; E. Comșa, Dacia, N.S., 20, 1976, p. 125—126, fig. 26.

⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, 1966, p. 23, fig. 7; Al. Vulpe, *op. cit.*, nr. 26.

⁷ Dan Monah, SCIVA, 29, 1978, 1, p. 39; aducem mulțumiri și pe această cale descoperitorului, care ne-a dat posibilitatea să vedem piesa și ne-a oferit toate informațiile utile.

Fig. 1. Lupești (jud. Vaslui). Topor-ciocan de tip Vidra.

La încadrarea cronologică a toporului în discuție ne ajută fragmentele ceramice, aparținând fazei A a culturii Cucuteni, adunate din același loc. Astfel, complexul de locuire nederanjat, surprins de noi la Lupești, ne permite să stabilim apartenența cronologică a toporului-ciocan la nivelul culturii Cucuteni faza A, cu atât mai mult cu cât, celelalte descoperiri similare din Moldova⁸, se plasează la același orizont, iar cele din Muntenia, aflându-se la nivelul Gumelnița A2—B1⁹.

EINE BEI LUPEȘTI (KR. VASLUI) ENTDECKTE HAMMERAXT VOM VIDRA-TYPUS

ZUSAMMENFASSUNG

In der Fundstelle „La Stufărie” von „Fintina Mare”, auf dem Gebiet der Gemeinde Mălușteni, Dorf Lupești, wurde eine Kupferhammeraxt vom Vidra-Typus entdeckt. Das Fundstück wurde auf Plattformen aus gebranntem Lehm gefunden welche chronologisch der Phase A der Cucuteni-Kultur angehören. Die nächsten Gegenstände der Hammeraxt von Lupești befinden sich auf dem Gebiet der Moldau in Cucuteni-Băiceni und Mărgineni und weiter südlich in Prundu und Vidra.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Lupești. Hammeraxt vom Vidra-Typus.

⁸ M. Petrescu-Dimbovița, *op. cit.*, p. 23; Dan Monah, *op. cit.*, p. 39.

⁹ Ersilia Tudor, *op. cit.*, p. 21; A. Vulpe, *op. cit.*, p. 23.

COMUNICĂRI EPIGRAFICE VIII*

DE

D. TUDOR

Cu excepția fragmentului de cărămidă din Romula Malva (nr. 1), restul textelor epigrafice de mai jos au apărut în timpul ultimelor campanii de săpături arheologice din cetățuia romano-bizantină de la Sucidava. Toate constituie *membra disjecta* culese din dărâmături sau din ziduri ruinate.

I. ROMULA MALVA (Reșca, jud. Olt)

1 (fig. 1/1). Două fragmente de țiglă s-au achiziționat de la un locuitor din Reșca, de către Muzeul orașenesc din Caracal (inv. 8 627), prin grija directorului acestei instituții, Șt. Chițu, care a avut amabilitatea a le pune la dispoziția noastră pentru publicare. Ele măsoară în lungime 0,25 m și păstrează o șampilă cu dublu cadru de mărimea: 0,115 × 0,038 m. Literele șampilei sînt înalte de 0,01–0,016 m. Primele litere (cel mult trei) sînt atît de șterse, încît nu pot fi descifrate. Numeralul de la centrul rîndului, bine păstrat, este puțin înclinat și s-a încadrat cu două cerceulețe. Un atare punct de abreviere putea exista și la finele textului (în mijlocul spărturii dintre cele două fragmente). Literei A îi lipsește bara orizontală. După aspectul grafic, scrierea se datează din prima jumătate a secolului al III-lea e. n. Tipul acesta de șampilă este necunoscut la Romula Malva. Se păstrează:

..... I. S A G

Deci avem de a face cu numele unei trupe auxiliare din titulatura căreia se păstrează numeralul *I* și *sag(ittariorum)*.

Se știe că la Romula Malva a staționat mult timp un *numerus* *Surorum sagittariorum*¹. Dar în prezenta șampilă nu poate fi vorba de aceasta. Identificarea acestei unități militare nu se poate face din cauza absenței literei *S* ce trebuia să indice etniconul *S(uri)*. Apariția în locul ei a numeralului *I* nu-și are nici o explicație, deoarece n-a intrat în titulatura acestei trupe auxiliare. Aceleași dificultăți epigrafice de întregire ne stau în cale și pentru *cohors I Tyrriorum sagittariorum*, prezentă între trupele Daciei Inferioare în anul 140 e. n.².

* Pentru seriile anterioare vezi SCIV, 13, 1962, 1, p. 115–123; 16, 1965, 1, p. 177–188; 16, 1965, 2, p. 357–372; 17, 1966, 3, p. 393–603; 19, 1968, 2, p. 331–338; 21, 1970, 2, p. 313–326 și SCIVA, 26, 1975, 1, p. 125–136.

¹ Informație documentară completă și recentă despre activitatea acestei trupe de sirieni la Romula Malva, Slăveni apoi în Mauretania Caesariensis, se găsește la D. Tudor, *Oltinia romană*⁴, 1978, p. 339–340 și M.P. Speldel, *Dacia, N.S.*, 18, 1973, p. 169–177.

² AnnEp, 1962, nr. 264 și IDR, I, 13.

Dintre trupele de arcași ce au staționat în Dacia Inferior se mai cunoaște o *cohors I sagittariorum* (*milliaria equitata*), care și-a avut garnizoana în castrul de la Drobeta³. Se pare că numele acesteia se poate întregi pe ștampila descoperită la Reșca:

[*coh(ors)*]. *I. sag(ittariorum)*

În prima jumătate a secolului al III-lea e. n., arcașii din cohorta drobetană constituiau un efectiv de o mie călăreți capabili a se deplasa la

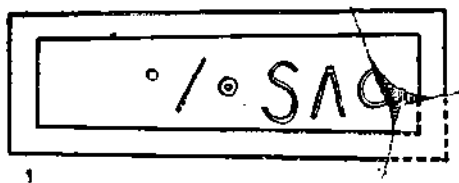

Fig. 1. Romula Malva. 1 ștampilă cu *cohors I sagittariorum*; 2 dedicație a zeiței *Fortuna redux*; 3 dedicație lui *Apolenaris Theonoks*.

mari distanțe pentru lupte sau lucrări de natură militară. Romula Malva a beneficiat de importante lucrări strategice pe timpul lui Septimiu Sever, și apoi sub Filip Arabul. Este foarte posibil ca un detașament din *cohors I sagittariorum* să fi participat la războiul lui Filip Arabul cu carpii (anii 245–247), ca apoi împreună cu alte trupe să fi contribuit la fortificarea Romulei în anul 248 e. n.⁴

II. SUCIDAVA (Celei—Corabia, jud. Olt),

Toate monumentele de mai jos sint depuse în colecția Muzeului orașenesc din Corabia.

2 (fig. 1/2 și 2). *Statuetă de marmură*, înaltă de 0,525 m, cu brațele, capul și un colț din postament pierdute. S-a extras din parametrul interior

³ D. Tudor, *op. cit.*, p. 335; M. Moga, *Tibiscus*, 3, 1974, p. 129–131; Dolna Benea, SCIVA, 27, 1976, 1, p. 77–84 și IDR, I, 106.

⁴ D. Tudor, *Pontica*, 9, 1976, p. 89–97 și *Oltenia romană*⁴, p. 37.

al curtinei bizantine de la colțul de sud-est al cetății. Așa cum ne spune și inscripția de pe soclu, reprezenta pe zeița *Fortuna redux*. Divinitatea îmbrăca un chiton scurt, o rochie lungă și o mantie petrecută pe sub bust. În mina stângă susținea obișnuita *cornucopia*, acum deteriorată în partea superioară. Mina dreaptă a zeiței (ciuntită deasupra cotului) se găsea puțin îndepărtată de corp pentru a susține o vislă al cărei capăt se putea rezema pe colțul distrus al bazei statuetei. Ca execuție artistică, sculptura

Fig. 2. Sucidava. Statueta
zeiței *Fortuna redux*.

este destul de modestă, fiind o copie de atelier, probabil opera unui *lapidarius* din valea Dunării. Inscripția dedicatorie (litere înalte de un cm și jumătate) se restituie astfel :

[*Fortu*]nae reduci

..... vil(l)icus

Între cuvintele din primul rînd s-au gravat o *hedera distinguens* și un ochi patrulater în al doilea rînd. Literele apar specifice ultimei jumătăți a secolului al II-lea e.n. Numele dedicantului este complet pierdut. Spațiul ce i s-a rezervat arată că se reducea la un singur nume caracteristic sclavilor.

Anonimul dedicant făcea probabil parte din rîndul personalului de administrație al serviciului vamal din Sucidava, fiind unul dintre *servi*

villici. O importantă *statio portorii*, administrată de către doi *servi villici*, se cunoaște la Sucidava prin anii 180—183 e. n.⁵. Anonimul dedicant mai poate fi identificat și cu un „vechil” de la o *villa rustica* din teritoriul sucidavens.

În cîmpia românăteană „zeița norocului” a fost mult adorată de către coloniștii romani. Fortuna era considerată divinitate poliadă a Romulei Malva, fiind protectoarea ogoarelor, pășunilor și a întregului belșug agricol din teritoriul orașului. Se cunosc de aici numeroase sculpturi din marmură și bronz, ce o reprezintă cu *cornucopia* și un turn pe cap. Repertoriul gemelor gravate la Romula Malva a înregistrat numeroase reprezentări ale ei, cu cornul de belșug și cirna corabiei în mâini⁶.

Fortuna este prezentă la Slăveni printr-o statueta din marmură⁷ lucrată în genul celei descoperite la Sucidava. Mai apare pe un fragment de basorelief⁸ și într-o inscripție fragmentară gravată pe colțul unei cărămizi, care se poate descifra [*Fortu*]*n(ae) reduci*⁹. La acestea mai sînt de adăugat și cîteva figurine de lut descoperite la Sucidava, Romula și Slăveni, rămase încă inedite.

Cu prezentul document epigrafic dispunem azi de 172 inscripții privitoare la sclavii și libertzii din Dacia, provincie în care ei apar mult mai numeroși decît în cele vecine ei¹⁰.

3 (fig. 1/3 și 3). Printre vechile dărimături ale laturii vestice a cetății a apărut, în 1978, colțul de jos din stînga al unui relief de marmură, lung

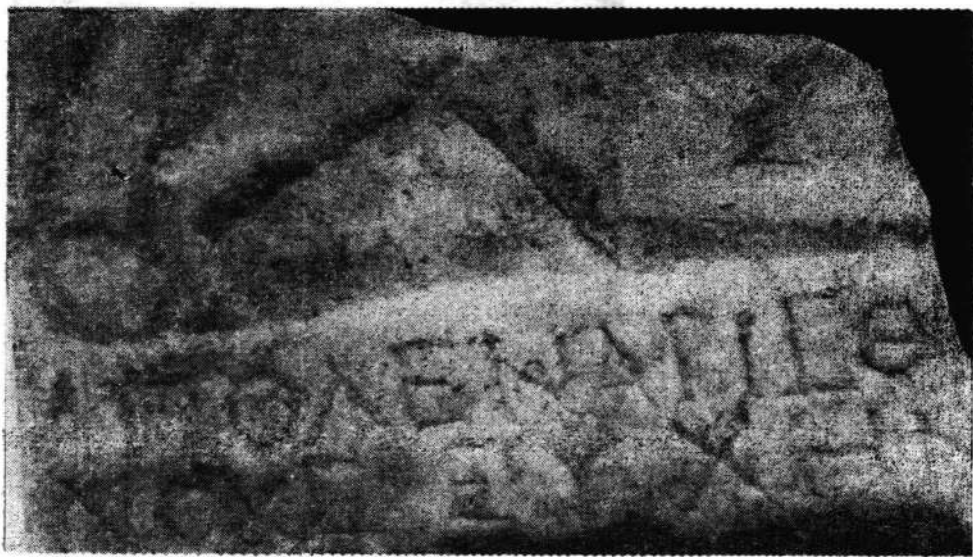

Fig. 3. Sucidava. Basorelief al lui *Apolenaris Theonoks* pentru Cavalerul trac.

⁵ CIL, III, 8 042 și D. Tudor, *op. cit.*, p. 167. Pentru topografia orașului și cetății v.D. Tudor, *Sucidava*, Craiova, 1974, *passim*.

⁶ D. Tudor, *Oltenia romană*⁴, p. 372.

⁷ Idem, în *Oltenia. Studii și comunicări*, I, 1974., p. 40, fig. 1.

⁸ Inedit în Muzeul Olteniei, Craiova.

⁹ D. Tudor, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 129, nr. 7 = IDR, II, 538.

¹⁰ Pînă în 1957 se cunoșteau numai 152; cf. D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957.

de 12,5 m. Într-o manieră „aplatizată” o foarte modestă sculptură reprezintă pe *Cavalerul trac*. Din scena ce-l înfățișă la vânătoare se mai păstrează picioarele dinapoi ale calului și un animal sub el (ciine? leu?). Partea interesantă o constituie însă inscripția votivă, gravată cu destulă neîndeminare pe soclul reliefului și avînd litere înalte de un cm. Se poate citi: ΑΠΟΛΕΝΑΡΙΣ ΘΕ... / ΝΟΚΣ ΕΥΧΕΝ 'Απολ(λ)ενάρις Θε[ο]νόκς εὐχεν.

Numele dedicantului, de factură elenică, este scris *sui generis*. În loc de 'Απολλινάρις, el semnează 'Απολεναρίς cu un singur Α și înlocuiește pe *iota* cu *epsilon*, formă neîntilnită pînă acum în textele epigrafice cu această transcriere¹¹. Mult mai neobișnuit apare cel de-al doilea nume al său, compus din θεός „zeu” și νύξ-νοκτός „noapte”; deci în traducere: „Zeul nopții”. Se constată, de asemenea, transcrierea lui *ipsilon* prin *omi-eron* și a lui *xi* prin *kappa* și *sigma*.

Relieful se datează cel mai devreme din a doua jumătate a secolului al III-lea e. n. Dedicantul era probabil un grecofon de la sud de Dunăre, sau un soldat din garnizoana Sucidavei. Cu prezentul relief numărul monumentelor închinat Cavalerului trac descoperite la Sucidava se ridică la opt piese¹².

4 (fig. 4/1). Fragment de calcar de mărimea: 0,27 × 25 × 0,15 m descoperit în dărîmăturile curtinei dintre turnurile C — D (1969). Lectură cu totul nesigură:

... e?o(n)s(ul) I...
... it ...

5 (fig. 4/2). Colțul de sus din dreapta rupt de la o cărămidă de epocă tîrzie. Măsoară: 0,13 × 1,105 × 0,05 m. Litere variabile ca înălțime: 0,02 — 0,05 m. Grafitul a fost realizat pe cărămida coaptă și cu multe ligaturi. Îscălitura personajului este precedată de o cruce, ceea ce dovedește caracterul creștin al scrierii. Primele două litere ce urmează după simbolul religios sînt greu de identificat.

+ AN? *Iulius*

Deci, încă un nume latinesc la Sucidava.

6 (fig. 4/3). De la poalele sudice ale cetății s-a cules (1971) din vechiul pămînt evacuat din cetate, un fragment de amforă bizantină cu „coaste” (secolul al VI-lea). Pe gîtul ei a fost așternută o scriere cursivă executată cu vopsea roșie, din care se păstrează mai bine ultimul rînd. Descifrarea nu o putem face și ne mulțumim doar a semnala obiectul.

7 (fig. 5). Fragment de calcar dintr-o coloană care are dimensiunile de 0,41 × 0,45 × 0,20 m și litere înalte de 0,04 m. S-a descoperit în paramentul căzut în afară al turnului exterior B (1977). Partea inferioară a textului este pierdută, ceea ce ne lipsește de informații privitoare la motivarea acestei închinări.

¹¹ W. Pape — G.E. Benseler, *Wörterbuch griech. Eigennamen*³, Braunschweig, 1884, s.v.

¹² D. Tudor, *Olfentia romand*⁴, p. 363 (două inedite).

Fig. 4. Sucidava. Inscriptii diverse.

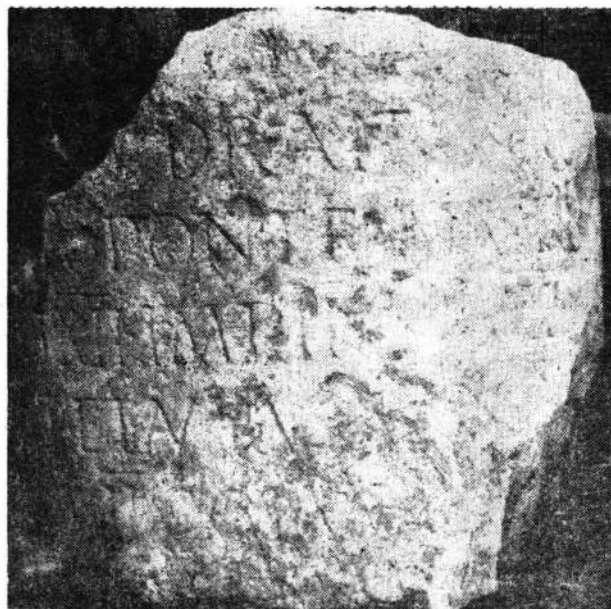

Fig. 5. Sucidava. Inscriptie dedicată lui *Antoninus Pius* și lui *Aurelius Verus*, provenind din *colonia Ulpia Oescus*.

Textul conține multe ligaturi : NT și NI în r. 1 ;

IF și IB în r. 2 și AV în r. 4. Se întregeste :

[*Imp(eratori) Caes(ari) T(ito) Ael(io) H*] *adr(iano) Antonino*
Pio pontif(ici) max(im)o trib(unioia)

pot(estate) XII imp(eratori) II co(n)s(uli) IIII

p(atri) p(atriae) et Aur(elio) Vero Caes(ari)

5. co(n)s(uli) II. Col(onia) Ulp(ia) O[escus]

ob

Puterea tribuniciară a împăratului Antoninus Pius ne ajută a data inscripția în anii 148/149 e. n. El este onorat împreună cu ginerele său și principe moștenitor (Caesar) *Aurelius Verus*, viitorul împărat Marcus Aurelius. Motivul acestei cinstiri exprimat după prepoziția *ob* nu s-a mai păstrat în text. Surpriza cea mare constă în faptul că cinstirea imperială nu se face de către Sucidava (locul descoperirii monumentului), ci de către *colonia Ulpia Oescus*, oraș situat pe malul drept al Dunării. Rezultă clar că piatra a fost transportată de la sud de fluviu pentru a fi folosită ca material de construcție la turnul exterior B al cetății sucidavense. Turnul exterior B a fost construit în timpul celei de-a treia refaceri a cetății, odată cu poarta de lângă el și podul roman, prin grija lui Constantin cel Mare (328 e. n.)¹³.

Monumentul de față trebuie să ne pună „în gardă” în privința provenienței materialului epigrafic și sculptural ce se descoperă în zidăria cetății romano-bizantină. Este clar că o parte din el s-a transportat de la Oescus la Sucidava în epoca lui Constantin cel Mare și apoi a lui Justinian, epoci când cetățile de pe malul dacic a cunoscut importante restaurări. Până acum se cunoștea (sigur) ca adus din Oescus, numai un fragment de coloană ce poartă o închinare adresată guvernatorului Moesiei inferioare C. Ulp. Pacatus Prastina Messalinus¹⁴.

COMMUNICATIONS ÉPIGRAPHIQUES VIII*

RÉSUMÉ

L'auteur présente 7 inscriptions récemment découvertes dans les fouilles archéologiques qu'il dirige à Romula Malva (Reșca, dép. d'Olt) et Sucidava (Celei—Corabia, dép. d'Olt). Le premier texte épigraphique provient de Romula Malva, les autres de Sucidava.

1 (fig. 1/1). Estampille imprimée en relief sur une tuile par la [*coh(ors)*] *I sag(ittariorum)*. Cette cohorte siégait à Drobeta. Elle est présente à Romula Malva pendant les guerres carpo-gothiques de Philippe l'Arabe.

2 (fig. 1/2 et 2). Statuette en marbre de *Fortuna-redux*-dédiée par un *villius* dont le nom est perdu.

¹³ Idem, *Sucidava*, p. 82. Publicarea acestui sector, recent descoperit, a fost încredințată lui Oct. Toropu.

¹⁴ D. Tudor, *Dacia, N.S.*, 4, 1960, p. 523—524. Pentru colonia Oescus, v. Chr.M. Danoff, *RE*, XVII, 1937, col. 2 033—2 038.

3 (fig. 1/3 et 3). Fragment d'un bas-relief qui représente le *Cavalier thrace*. Le monument porte une dédicace en grec faite par *Apolinarius Theonoks*.

4 Fig. 4/1 Fragment en pierre.

5 (fig. 4/2). Fragment d'une brique avec le nom d'un *Iulius* précédé d'une croix.

6 (fig. 4/3). Fragment d'une amphore byzantine (VIe siècle) qui porte une inscription peinte et indéchiffrable pour nous.

7 (fig. 5). Fragment d'une colonne qui porte une dédicace pour *Antoninus Pius* et son gendre *Aurelius Verus Caesar*, datée en 148/149. L'inscription provient de *colonia Ulpia Oescus*. À Sucidava elle fut utilisée pour la construction des murailles de la forteresse aux temps de Constantin le Grand ou de Justinien.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. Romula-Molva. 1 estampilles de la *cohors I sagittariorum*; 2 inscription pour *Fortuna redux*; 3 inscription d'*Apolinarius Theonoks*.

Fig. 2. Sucidava. Statuette de *Fortuna redux*.

Fig. 3. Sucidava. Bas-relief d'*Apolinarius Theonoks* pour le Cavalier thrace.

Fig. 4. Sucidava. Inscriptions diverses.

Fig. 5. Sucidava. Inscription dédiée à *Antoninus Pius* et *Aurelius Verus* provenant de *colonia Ulpia Oescus*.

Marija Gimbutas și colab., *Obre I and Obre II*, în „Wiss. Mitteil. des Bosnisch-herzegowinischen Landesmuseums”, Bd. IV, Heft A, Sarajevo, 1974; 363 p. cu fig. și tabele în text și cu XXXVIII pl.

În fapt se poate spune că această amplă dare de seamă a săpăturilor colectivului american din aşezările Obre I și Obre II din Bosnia nu are un titlu unic, căci este vorba de o serie de şapte contribuţii privind săpăturile şi materialele rezultate în urma activităţii acestui colectiv la Obre. Dintre acestea, trei contribuţii (1, 2 şi 7) sînt datorate Marijei Gimbutas şi cîte una altor patru cercetători.

În introducerea, M. G. începe prin a arăta din cîine a fost compus colectivul şi care este contribuţia fiecăruia la acest volum, indicînd apoi ce şi cît s-a săpăt în cele două aşezări vecine. Se trece apoi la cîteva consideraţii asupra aşezării Obre II (pe care o numeşte o aşezare stratificată de tip Butmir) şi a aşezării Obre I, pe care o defineşte drept aşezare stratificată a culturii Starčevo, definiţii care constituie simplificări evidente, dacă se ţine seama de cele arătate de Alois Benac în cele două monografii publicate în vol. III al aceleiaşi serii, recenzate, de asemenea, de noi. Se precizează apoi că s-au descoperit piese de cupru în ambele aşezări: la Obre I chiar în stratul cu materiale de tip Kakany, acestea fiind cele mai vechi obiecte de cupru din vestul Iugoslaviei, iar la Obre II în cele trei niveluri pe care ea le consideră pe toate ca fiind niveluri ale culturii Butmir. Vlaşa în cele două aşezări s-a desfăşurat cam de-a lungul a două milenii, între 6000—4000 î. e. n., pe baza datelor C14 recalibrate (respectiv între circa 5000—3000 î. e. n. în funcţie de datele C14 necalibrate).

În capitolul următor — *Cronologia aşezărilor Obre I şi Obre II* — se arată că examenele C14 au fost făcute pe cărbune şi pe oase de vite, la mai multe laboratoare (Berlin, Groningen, Los Angeles şi San Diego), luîndu-se ca perioadă de înjumătăţire a radiocarbonului 5568 de ani, datele respective fiind apoi recalibrate. Toate aceste 22 de date sînt prezentate în tabela I, iar în tabela II este indicată „cronologia generală a celor două aşezări” — „recalibrarea” fiind făcută prin adăugarea a circa 1 000 de ani la datele C14, pentru a se obţine ceea ce autoarea numeşte „vîrsta (vechimea) adevărată”.

Trecîndu-se la descrierea săpăturilor, se precizează că la Obre I au fost constatate trei

perioade: A=Starčevo tîrziu; B=Kakany timpuriu sau Proto-Kakany şi C=Kakany tîrziu.

Printre piesele din prima perioadă sînt amintite resturile ceramice cu pictură neagră sau brună pe fond oranj, flgurine cu cap cilindric şi nas „ciupit” între degete, mici vase rituale, numite de obicei altare cu 3 sau 4 picioare, spatule de os şi ceramică cu decor barbotină. Toate aceste descoperiri au strîns legături în nordul, centrul şi sudul Iugoslaviei (Gornja Tuzla VI în Bosnia, Starčevo, Sarvas pe Drava, Tečić, în centrul Iugoslaviei, Gladnice lângă Pristina şi Anza (Anzabegovo) în Macedonia răsăriteană. Pentru acest nivel s-au obţinut mai multe date C14 (6795 ± 150 şi 6710 ± 60 B.P.) ceea ce ar însemna în date recalibrate 5780 şi 5750 î. e. n., dar şi o dată foarte înaltă (7240 ± 60 B.P.), care ar trebui să indice sfîrşitul mileniului VII î. e. n., deci aceeaşi dată ca pentru cel mai vechi neolitic din Macedonia (Anza I şi Nea Nikomedea). Dar această dată fiind obţinută pe baza unui os pe care autoarea îl atribuie unei eventuale locuri anterioare, ea nu crede probabil că Obre I ar fi putut începe aşa devreme, ceea ce este destul de verosimil, deşi nicăieri nu se vorbeşte şi de resturi mai vechi în această aşezare decît cele aparţinînd unei faze tîrzii Starčevo.

Tot în stratul cel mai vechi au fost descoperite 5 schelete umane în situ, toate în poziţie chirchită, uneori cu inventar, iar unul din ele fiind acoperit cu şase rînduri de pietre.

Stratul următor (B) e mai gros decît primul şi conţine resturi de locuinţe rectangulare, dintre care unele vor fi avut 5 m. lungime, una avînd o vatră rotundă cu o lespede de piatră la bază şi mai multe straturi de lut. Examenul unei probe de cărbune din această locuinţă a indicat data 6430 ± 60 B. P., deci „vîrsta exactă” de 5450 î. e. n., care corespunde cu datele pentru cultura Criş din S—E Ungariei. Deci perioada B, în date recalibrate, s-ar putea situa între 5700/5600 şi 5300/5200 î. e. n. Materialele indică continuitatea culturii Starčevo şi legături clare cu cultura Danilo timpurie de la Adriatică, vizibile foarte bine în vasele *rhytona* cu 4 picioare specifice acestei culturi. Pleava e mai puţină decît în

faza precedentă, dar în schimb crește procentul de nisip ca degresant. S-a descoperit și o mică piesă de cupru, cea mai veche pînă acum din tot vestul Iugoslaviei.

Perioada C este situată, pe baza datelor C14, recalibrate, între 5300—5100/5000 î.e.n., fiind sincronă cu Vinča timpurie și cu ceramica liniară veche (?). S-au descoperit două case rectangulare, una avînd podină de lut și alta fundație de platră. Degresantul ceramicii este acum exclusiv nisipul, iar ceramica cu barbotină reprezintă mai puțin de 10%, decorul incizat dispărînd aproape cu totul. Evoluția ulterioară a acestei culturi a fost observată în așezarea Obre II.

Faptul că în așezarea Obre II au fost precizate opt niveluri de locuințe ale culturi Butmir, urmate de un orizont Kostolac, o determină pe autoare să considere această așezare drept cea mai importantă cunoscută pentru cronologia neoliticului și a chalcoliticului din Bosnia. Se poate vorbi de trei faze Butmir — I, II și III — reprezentate de orizonturile A, B și C de la Obre II, fiecare avînd mai multe niveluri.

În nivelul a din orizontul A s-au identificat locuințe rectangulare semisubterane, dar și altele de suprafață. Pereții erau din birne groase și lut, iar fundațiile de platră (de fapt e vorba nu de fundații propriu-zise, ci de grămezi de pietre în jurul parilor ce formau armătura pereților). În nivelul următor, b, s-au dezvelit alte locuințe rectangulare, cu podină de lut, orientate N-E—S-V, dar și 4 morminte de copii mici în legătură cu aceste case.

Din punct de vedere cultural, nivelurile Aa și Ab reprezintă perioada de formare a culturii Butmir, foarte importantă din cauza amplerelor relații externe și a elementelor eterogene, precizîndu-se influențe din diferite direcții: Mediterana centrală, Adriatică, Balcanii Centrali și Dunărea Mijlocie, deci intense schimburi culturale. Tot acum apare și ceramica neagră lustruită de caracter Vinča timpurie (B1 și B2), ca și ceramica pictată — bandă roșie pe fond negru pictat combinată cu decor incizat — care nu derivă din Obre I, ci indică contacte cu cultura Danilo de la Adriatică. De asemenea, s-au descoperit *rhytona* de tip Danilo III. Nu lipsesc nici importuri din aria Lengyel (vase pictate cu roșu și galben cu totul străine de cultura Butmir). Alte analogii pot fi stabilite cu faza Zelenkovce. Cu toate aceste elemente diferite, se poate vorbi de o continuitate cu așezarea Obre I. Datele C14 pentru această primă perioadă variază între 6020 ± 150 și 5930 ± 45 B.P., pe care autoarea le „recalibrează” între 5000—4900 î. e. n.

Perioada II (Butmir II) are, de asemenea, trei niveluri (numite de autoare faze). La

nivelul a locuințele erau clădite în șiruri paralele despărțite de „străzi” largi între 3—5 m. Schimbările arhitectonice față de perioada precedentă sînt socotite considerabile: pereții erau construiți din pari masivi, groși de 15—25 cm, iar între ei se făcea o legătură de nuiel, totul fiind acoperit cu un strat gros de lut. Unele dintre case ajungeau la 15 m lungime, fiind uneori împărțite de un perete interior și avînd un cuptor cu boltă. Nu mai rezumăm aici descrierea uneia dintre locuințele mai importante, deoarece ea a fost făcută pe larg și de A. Benac și am amintit-o în recenzia lucrării acestui coleg. Această casă a fost însă datată la 5875 ± 60 și 5890 ± 80 B. P. (date recalibrate la 4850—4810 î. e. n.)

În nivelul b al acestui strat s-au dezvelit 7 locuințe de arhitectură similară, una lungă, avînd 9×5 m, cu două încăperi, un cuptor cu boltă și o mică platformă pătrată de lemn. Un element nou îl constituie absida existentă la unele dintre locuințe. Datele C14 indică (recalibrate) circa 4750 î. e. n.

Nivelul c reprezintă ultimul strat al fazei Butmir II. Resturile locuințelor erau mai prost păstrate, cele mai multe fiind orientate S-E—N-V, cu absida la N-V, unele avînd cîte 3 vetre, ceea ce indică existența a două încăperi. Lipsesc date C14 pentru acest nivel, care e datat cu probabilitate între 4700—4500 î. e. n., așa încît întreaga perioadă II ar data între 4900—4500 î. e. n. (date recalibrate, trebuie să precizăm mereu).

Această perioadă de la Obre II reprezintă apogeul culturii Butmir. Ceramica specifică este aceea decorată cu benzi spiralice, apărute încă din perioada precedentă și pe care autoarea o socotește probabil ca numai de folosință rituală, ceea ce nu ni se pare verosimil, ținînd seama de cantitatea mare de asemenea ceramică descoperită.

Perioada III (Butmir III) indică schimbări mari. Resturile locuințelor au fost identificate numai în partea de est a zonei săpate, ceea ce ar arăta o deplasare în spre această direcție a centrului satului.

Ceramica acestei perioade reflectă continuitate, dar se observă o schimbare treptată a stilului; totuși diferitele categorii au aceleași proporții ca și înainte. Se poate vorbi de o degenerare, dar se păstrează ceramica „rituală” decorată cu pictură roșie și cu meandre incizate, cu striuri, benzi sau triunghiuri cu puncte. Apare și ceramica neagră fină, lustruită, cu decor canelat, care în nivelul a reprezintă 30%, dar ajunge la 91% în nivelul c, indicînd legături strînse cu cultura Vinča, deși se continuă și legăturile cu zona Adriaticii. Deși nu există date C14 pentru această perioadă, autoarea socotește plauzibil ca ea să fi durat 400—500 de ani.

La sfârșitul analizei sale, autoarea e de părere că la Obre II cultura Butmir trebuie să-și fi încheiat existența pe la 4000 î. e. n. (tot dată recalibrată), fiind suprapusă de un strat de cultură Kostolac, care trebuie datat în mileniul al III-lea sau în preajma acestuia.

În capitolul următor (p.37—46), J. Nemeskeri studiază resturile antropologice descoperite la Obre I, trecind în revistă în chip detaliat fiecare mormânt, fiecare schelet și fiecare os. În total s-au descoperit resturi de la 25 de indivizi, dintre care numai doi erau adulți (un bărbat și o femeie), iar 15 copii au murit în vîrstă perinatală, ceea ce ar însemna fie că au murit din cauze naturale, fie că au fost omorâți, deoarece nu erau viabili, ipoteză sprijinită pe faptul că nu s-au găsit gropi propriu-zise de morminte, dar care poate fi valabilă numai pentru unele cazuri.

Un capitol special, redactat de Jane Renfrew, studiază resturile carbonizate de grăunțe găsite în așezările Obre I, Kakany și Obre II.

La Obre I majoritatea semințelor sînt de grâu (*Triticum diococcum*, *Tr. monococcum* și, mai rar, *Tr. compactum*).

Urmează apoi mazărea și lîntea, alături de acestea găsindu-se și simbuli de cîreși, precum și *Polygonum convulvulus*.

La Kakany s-au identificat grâu (*Tr. diococcum*, *Tr. monococcum* și puțin *Tr. compactum*), precum și orz, apoi mazăre, simbuli de cîreși și *Bromus mollis*.

Acestea sînt cele mai vechi dovezi de agricultură descoperite în Bosnia și indică după autoare o specializare în cultivarea grîului, în timp ce orzul era mai rar cultivat. În Grecia, spune Jane Renfrew, plantele cultivate în neolitic erau mult mai numeroase.

La Obre II, în 1967 s-au găsit grăunțe de *Tr. monococcum*, de *Hordeum vulgare* și de lîntea, iar în 1968 mult *Tr. diococcum*, apoi *Hordeum vulgare* și lîntea, iar în 1969 mult *Tr. diococcum*, apoi *Hordeum vulgare* și semințe de *Bromus mollis*.

Acest instructiv capitol se încheie cu o tabelă a descoperirilor de grăunțe de cereale în neoliticul tîrziu din Iugoslavia, de unde rezultă că cele mai frecvent cultivate erau grîul și orzul.

Capitolul lui S. Bökönyi despre fauna vertebrată precizează că, dintre cele circa 60 000 de oase, dinți și coarne descoperite la Obre, au fost identificate 37 132 și anume 8 191 de la Obre I și 28 941 de la Obre II. Nu s-au găsit schelete întregi, ci numai oase izolate, și chiar craniile sînt puține.

La Obre I, circa 2/3 din oase sînt de bovine și restul de ovine, oasele de porc și de cîine fiind foarte puține. Dintre oasele de animale sălbatice (de aproape trei ori mai puține ca

cele domestice), cele mai numeroase sînt de cerb și de mistreț, după care urmează cele de *Bos primigenius* și de capră.

La Obre II, oasele de animale domestice sînt de circa șase ori mai numeroase decît cele de animale sălbatice. Cele mai multe sînt tot de bovine, după care urmează porcinele și ovinele, oasele de cîine fiind foarte puține, iar cele de capră lipsind cu totul. Între oasele de animale sălbatice predomină tot cele de cerb, după care urmează cele de *Bos primigenius* și de porcine, iar apoi cele de capre. Sînt prezenți însă și urșii, iepurii și alte animale. Majoritatea animalelor sălbatice sînt animale de pădure. Se remarcă însă numărul foarte mic de oase de pește, în special la Obre II.

Cantitativ și calitativ, fauna de la Obre I se aseamănă cu aceea a faunei neolitice timpurii din S-E Europei și din Bazinul Carpatic. Procentele animalelor domestice și sălbatice de la Obre I corespund celor ale așezărilor culturii Starčevo—Cris, dar sînt foarte diferite de alea ale neoliticului vechi din sudul Iugoslaviei, unde procentul faunei sălbatice a scăzut, spre deosebire de cel al faunei domestice foarte ridicat. Deci vînatărea juca încă un rol important în timpul așezării Obre I.

Semnificativ pentru această așezare este procentul ridicat de ovicaprine — totuși mai puțin numeroase decît în neoliticul vechi din Grecia și din așezările culturii Cris, deosebiri ce trebuie puse probabil pe seama mediului înconjurător.

Fauna de la Obre II este studiată pe faze, constatîndu-se unele deosebiri de la o fază la alta în privința procentelor diferitelor specii (de ex. ovicaprinele scad treptat și porcinele cresc apreciabil). Creșterea animalelor la Obre II este o continuare a practicilor de la Obre I, însă mai bine adaptate la condițiile ecologice. Odată cu începutul neoliticului, creșterea animalelor (în speță oi și capre) se răspîndește în Balcani și în Bazinul Carpaților, avîndu-și originea în S-V Asiei. După aceea urmează creșterea de predilecție a bovinelor, bazată pe boul local domestic.

Acest detaliat capitol se încheie cu un studiu comparativ al faunei de la Obre și din celelalte așezări neolitice din S-E Europei, care dă prilejul autorului, între altele, să precizeze că procentele faunei din așezarea de la Traian—Dealul Viei sînt foarte apropiate de alea din nivelurile mijlocii și superior de la Obre II, și în sfîrșit cu o trecere în revistă exhaustivă și de ample proporții (p. 67—154) a tuturor resturilor de faună vertebrată din așezările de la Obre.

Capitolul scris de Eugen L. și Ann-Kristin Sterud, cuprinde peste o sută de pagini (155—277) și este intitulat *O analiză cantitativă a resturilor materiale*, fiind un studiu detaliat al tuturor resturilor arheologice

descoperite în sondajele înlăuntrul de colectivul american de la Obre. Sînt trecute în revistă, în paragrafe speciale: tehnica săpăturilor, tehnica laboratorului de campanie și a laboratorului muzeului, ceramica, neolitele de piatră cioplită, cele de piatră slefuită, cele de os și cele lucrate din alte materiale, făcîndu-se un rezumat interpretativ al analizei cantitative.

Piese arheologice descoperite la Obre I și II (cu excepția oaselor de animale și a scoicilor) sînt în număr de 111516, dintre care 102542 sînt resturi ceramice. Toate acestea au fost studiate, inclusiv fragmentele din corpul vaselor, chiar dacă nu erau decorate. Este foarte probabil cel mai detaliat studiu de ceramică preistorică, dar tocmai din această cauză este imposibil de rezumat și de discutat; se precizează, bine înțeles tehnica de preparare a lutului, formele, diferitele torzi și proeminențe, ornamentele, toate în funcție de categoriile ceramice stabilite la început, precizîndu-se pentru fiecare categorie și subcategorie numărul fragmentelor etc. După aceasta se trece la celelalte obiecte de lut (fusaiole, greutăți, discuri, figurine antropomorfe și zoomorfe, modele de topoare de lut, piese neidentificabile).

Aceeași descriere și aceeași analiză cantitativă se face și pentru celelalte categorii de materiale arheologice.

Interpretînd rezultatele acestor analize cantitative, autorii socotesc că cea mai veche ocupare a așezării de la Obre aparține unei populații venite în această regiune din bazinul Dunării, pe valea Bosniel. Cele mai vechi descoperiri de la Obre I sînt paralele cu cele din faza IV de la Gornja Tuzla, fapt confirmat și de datele C14. Descoperirile din faza respectivă de la Gornja Tuzla sînt considerate Starčevo tirzie, dar cea mai veche așezare de la Obre nu este pur Starčevo, deoarece conține și multe elemente aparținînd neoliticului „impresso” de la Adriatica. Încă de la început așezarea de la Obre prezintă un caracter eterogen, care indică contacte culturale cu celelalte culturi neolitice din regiunile vecine pe toată durata neoliticului. Definirea diferitelor faze identificate la Obre II diferă însă întrucîtva de aceea propusă de Marija Gimbutas (care socotea că acolo se află trei straturi principale Butmir și unul Kostolac); într-adevăr autorii acestei analize cantitative

socotesc că nivelurile (ei spun „fazele”) IA—D aparțin fazei Starčevo recentă (tirzie), nivelurile („fazele”) II A—C aparțin perioadelor Butmir timpurii, iar nivelurile („fazele”) III A—C perioadelor Butmir tirzie, în timp ce perioada IV aparține culturii Kostolac.

După cum am mai spus, e cu neputință să rezumăm datele analizei cantitative, dar câteva amănunte pot fi menționate. Astfel ceramica Starčevo tirzie conține la început în chip obișnuit degresant organic singur sau amestecat cu nisip (49,7% din ceramică conține degresant organic), dar treptat degresantul organic scade și este înlocuit cu nisip, care în nivelul I C devine exclusiv, căci degresantul organic dispare.

Ceramica fazei timpurii Butmir e caracterizată prin folosirea pe scară largă a decorului incizat și a celui cu puncte (gropițe) și a ceramicii negre lustruite, care în etape următoare se împuținează. În schimb, în etapa II C se observă foarte puține schimbări esențiale.

Dimpotrivă, în nivelurile etapei recente Butmir sînt constatate schimbări care cu greu pot fi considerate o continuare a fazei timpurii Butmir. Între altele, ceramica neagră lustruită este înlocuită cu o categorie ceramică fină. Se semnalează reapariția unor forme Starčevo recent, care în etapele timpurii ale culturii Butmir dispărușeră, dar formele de bază rămîn aceleași ca în etapa precedentă.

În capitolul final, care dealtfel nu cuprinde decît două pagini, Marija Gimbutas scoate în evidență importanța metodei de lucru adoptată de colaboratorii săi pentru studierea materialelor descoperite și socotește că acum, după cele luate în considerare, vîșturii neolitice sînt cunoscute, va trebui să se adopte această metodă de analiză cantitativă pentru a se putea ajunge la concluzii mai nuanțate.

Întrebarea pe care ne-o punem înainte de a încheia această trecere în revistă a interesantelor monografii publicate de colectivul american este: Pentru cîte șantiere și de cîte colective se va putea proceda la o asemenea analiză cantitativă detaliată?, căci în fiecare săpătură mai amplă ies la iveală cel puțin tot atîtea resturi materiale ca și la Obre, dacă nu și mai multe, fragmentele ceramice descoperite într-o așezare săpată pe scară largă fiind în număr de sute de mii

Vladimir Dumitrescu

* * * *Tabula Imperii Romani, K 34. Naissus-Dyrrhachium-Scupi-Serdica-Thessalonike*, 1976, 160 p.+1 hartă și 1 plan separate

De curînd, studiile de geografie istorică antică și de arheologie beneficiază de apariția unui nou fascicul consacrat caroului K 34

(40°—44° latitudine nordică; 18°—24° longitudine estică) din *Tabula Imperii Romani* (TIR). Realizat sub auspiciile Uniunii Acade-

mice Internaționalale, fasciculul este publicat de Academia Slovenă de Științe și Arte, sub redacția prof. Jaroslav Šašel (Liubliana).

Lucrarea începe cu o introducere (*Avant-propos*, p. 7—9), unde se face un util istoric al inițiativei de publicare a TIR și se dau indicații privind utilizarea prezentului fascicul. Urmează *Index historique et topographique pour la feuille K 34* (p. 11—158), unde localitățile sunt prezentate în ordine alfabetică (dar sub voce Thessalonike se trimite la p. 139—147 și 158: prezentare amplă a topografiei și istoriei orașului antic). Fiecare articol conține o serie de indicații indispensabile, după un sistem unitar: nume modern — unitate administrativă antică — localizare administrativă modernă (între paranteze) [sau: nume antic — echivalent modern — unitate administrativă antică — localizare administrativă modernă (între paranteze)], izvoare — date arheologice — bibliografie. Indexul înglobează un mare număr de articole privitoare la localități aflate azi în mai multe țări: R.P. Albania, R.P. Bulgaria, Grecia, Italia, R.S.F. Iugoslavia, R.S. România. Urmează *Abbreviations et littérature* (p. 149—155), apoi *Corrections et addenda* (p. 157—158). Fasciculul este însoțit de harta carenului K 34, precum și de planul orașului antic Thessaloniki (suprapus de cel modern).

Până acum, din TIR au fost publicate mai multe fascicule, dintre care amintim I. 34 (*Aquincum — Sarmizegetusa — Sirmium*,

Budapesta, 1968) și I. 35 (*Romula — Durostorum — Tomis*, București, 1969), în care este cuprinsă cea mai mare parte a teritoriului țării noastre. O parte mai mică (aflată în jud. Dolj; la sud de paralela de 44° și vest de meridianul de 24°) este cuprinsă în prezentul fascicul (K 34), iar alt teritoriu (din sudul Olteniei, Munteniei și Dobrogei la sud și est de coordonatele amintite) va fi prezentat în fasciculul K 35.

Vocile pentru România din fasciculul K 34 sunt întocmite de prof. Dumitru Tudor (la lista autorilor de la p. 4 apare greșit *Dimitri Tudor*) și se referă la localitățile: Afumași, Basarabi, Bechet, Bîrca, Blăstreju, Brabei, Căciulătești, Cîrna, Desa, Gîngiova, Lișteava, Zăvalu; o scurtă voce *Dacia Inferior* (provincie în care erau cuprinse în antichitate localitățile respective) este semnată de J. Šašel. Față de acestea, harta din monografia lui D. Tudor, *Oltenia romană*⁴, București, 1978, menționează câteva localități în plus: Comani, Dunăreni și Ghidicui (jud. Dolj).

Trebuie menționat că alături de textul, cit și anexele (harta și planul), sunt realizate în condiții grafice excelente.

În încheiere, am face observația că Uniunea Academică Internațională, care patronază publicarea TIR, ar fi trebuit să indice și un model de copertă identic pentru toate fasciculele.

Constantin C. Petolescu

* * Studii și comunicări, Sibiu, arheologie-istorie, 20, 1977

Volumul de față este prezentat de către Muzeul Brukenthal din Sibiu ca omagiu centenarului Independenței României. Desigur că cele mai numeroase articole, pe care le cuprinde, tratează acest subiect, la care se adaugă și unele referitoare la lupta românilor din Transilvania pentru realizarea statului național unitar român, altele care tratează rolul mișcării socialiste și social-democratice din România, în sistemul vieții politice a țării (1921—1938), altele privind diferite probleme de muzeografie, iar altele, asupra cărora ne vom opri atenția, se referă la cercelările arheologice.

Dintre acestea trebuie să menționăm, în primul rând, substanțialul articol semnat de I. Paul și intitulat: *Periodizarea internă a culturii Petrești în lumina evoluției ceramicii pictate*. Autorul, după serioase cercetări, precizează că, prin unele faze, cultura Petrești este anterioară, iar prin altele, parțial contemporană cu culturile Cucuteni, Gumelnița și Sălcuța.

Tehnica picturii și motivele ornamentale folosite în cultura Petrești indică existența unor legături cu ceramica pictată din zona egeo-mediteraneană, și chiar din Asia Anterioară, la care se adaugă unele influențe balcano-dunărene și central-europene. Cultura Petrești tinde să apară ca o originală sinteză culturală, specifică pentru neoliticul sud-est european, al cărei rol în dezvoltarea complexului cultural Ariușd — Cucuteni — Tripolice abia începe să fie lămurit.

Urmind firul cronologic, trebuie să menționăm valorosul articol semnat de Dumitru Popa și intitulat: *Dovezi arheologice privind continuitatea populației autohtone în mileniul I e.n., descoperite pe teritoriul județului Sibiu*. D. P. prezintă expoziția deschisă în Muzeul Brukenthal, în care s-a înfățișat un bogat material arheologic, recoltat de pe întregul județ. Acest material confirmă continuitatea de locuire a autohtenilor în cuprinsul provinciei, precum și romanizarea lor. Cele mai importante cercetări ce s-au făcut pentru

dovedirea acestor fenomene istorice sînt acele efectuate la Bratei, complex arheologic, format din două așezări și trei cimitire, ce dovedește continuitatea populației daco-romane și românești de-a lungul secolelor IV—VII e. n.

Așezarea din secolele V—VI și cimitirul nr. 1 aparțin aceleiași culturi materiale a populației daco-romane, cunoscută sub denumirea de cultura Bratei, care este o etapă rurală a culturii romane. Ceramica romană descoperită în acest cimitir și așezare constituie categoria dominantă, pe lângă care se mai perpetuau și forme dacice: cătuia și oala înaltă. Populația daco-romană a etapei Bratei a constituit baza dezvoltării ulterioare a etapei Ipotești—Cândești și Dridu.

Răspindirea creștinismului în sinul comunităților daco-romane, în această perioadă, este dovedită de mormintul cu groapă în formă de cruce de la Bratei și de monograma paleocreștină cu inscripție latină de la Biertan.

Deosebit de important este și articolul semnat de Th. Nägler și intitulat: *Cetățile feudale de la Orlat și continuitatea românilor în sudul Transilvaniei*. Comuna Orlat este situată la 15 km vest de Sibiu. Cercetări arheologice s-au întreprins în cele două cetăți ce se găsesc pe teritoriul comunei și care se numesc: „Cetatea scurtă” și „La zid”. În prima cetate s-au descoperit urme arheologice ale culturii Coțofeni, urme ale epocii provinciei romane și materiale arheologice de tip Ciugud. Această ceramică se datează după secolul al X-lea, ea dispărînd în secolul al XIII-lea. Cercetătorii atribuie această ceramică și cetatei respectiv populației românești din Transilvania.

În cetatea „La zid” de la Orlat s-au găsit numai două etape de locuire: cultura Coțofeni și perioada medievală. Materialele arheologice descoperite aici permit o datare începînd din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, pînă la secolul al XV-lea. Această cetate a fost încadrată de K. Horedt în șirul cetăților de graniță din sudul Transilvaniei, din care fac parte cetățile de la Săsciori, Girbova, Tilișca, Sibiel, Rășinari, Cîsnădie, Breaza, Avrig.

Faptul de cea mai mare însemnătate în legătură cu aceste cetăți este acela că, în feudalismul timpuriu, existau aici obștile satești libere ale românilor, cuprinse, foarte probabil, încă de timpuriu într-un cnezat, a cărui existență este amintită documentar abia în secolul al XIV-lea.

În continuare semnalăm articolul intitulat *Rolul „Mărginenilor” în formarea comunității economice și a conștiinței naționale a poporului român*, semnat de Mihai Racovița și Nicolae Nistor. Importanța istorică a acestui articol constă în faptul că s-au studiat cu deosebită atenție zonele Amlășului și Făgărașului, care, desigur, au alcătuit un voievodat autohton străvechi, deoarece aceste „țări” au rămas în afara atingerii cu triburile maghiare, care au pătruns în Transilvania. În aceste „țări” românii erau organizați în puternice comunități obștești, ce și-au păstrat formele tradiționale de viață și au luptat pentru menținerea lor.

Avînd în vedere multitudinea de informații arheologice, istorice și etnografice, pe care o conțin articolele cuprinse în acest volum, precum și seriozitatea cu care sînt tratate, recomandăm în mod special consultarea lui.

Irina Casan—Franga

* * Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia, XV, 1977

Păstrînd aceeași serioasă ținută științifică care l-a consacrat, prezentul volum al periodicului Apulum aduce noi date în domeniul arheologiei, precum și în acela al istoriei medievale și contemporane românești, la care se adaugă și substanțiale articole cu conținut etnografic.

Articolele sînt grupate, ca de obicei, în „Studii”, „Comunicări și note”, „Recenzii” și „Note bibliografice”. Din prima grupă ținem să menționăm articolul semnat de Gh. Lazarovici și intitulat *Die Beziehungen der Vinča A Phase zu Nordthessalien und dem Südbalkan*, în care autorul înfățișează legăturile pe care le are faza A a culturii Vinča cu culturile din nordul Thessaliei și sudul Balcanilor.

În același domeniu al comunei primitive, semnalăm documentatul articol al lui D. Meier—Arendt, *Zur Erforschung der neoli-*

thischen Kulturen im südlichen Teil der Bundesrepublik Deutschland. Autorul a studiat problema neoliticului în sudul R. F. Germania, ținînd seama de lucrările referitoare la acest subiect apărute înainte de 1945, precum și de celea apărute după această dată. Studiul său este foarte minuțios și se referă la întregul neolitic din această regiune, materialul fiind grupat în următoarele capitole: *Altneolithikum, Mittelneolithikum, Der Übergang Mittel-Jungneolithikum, Jungneolithikum, Spätneolithikum*.

În articolul intitulat *Contribuții la cunoașterea metalurgiei cuprului și bronzului în nord-vestul României*, C. Kacsó prezintă integral materialul arheologic cuprins în două colecții: aceea a lui Ioan Mihalyi și aceea a fostului Muzeu al Prefecturii din Satu Mare, colecții ce se află acum în patrimoniul

dovedirea acestor fenomene istorice sînt acele efectuate la Bratei, complex arheologic, format din două așezări și trei cimitire, ce dovedește continuitatea populației daco-romane și românești de-a lungul secolelor IV—VII e. n.

Așezarea din secolele V—VI și cimitirul nr. 1 aparțin aceleiași culturi materiale a populației daco-romane, cunoscută sub denumirea de cultura Bratei, care este o etapă rurală a culturii romane. Ceramica romană descoperită în acest cimitir și așezare constituie categoria dominantă, pe lângă care se mai perpetuau și forme dacice: cătuia și oala înaltă. Populația daco-romană a etapei Bratei a constituit baza dezvoltării ulterioare a etapei Ipotești—Cândești și Dridu.

Răspîndirea creștinismului în sinul comunităților daco-romane, în această perioadă, este dovedită de mormintul cu monedă în formă de cruce de la Bratei și de monograma paleocreștină cu inscripție latină de la Biertan.

Deosebit de important este și articolul semnat de Th. Nägler și intitulat: *Cetățile feudale de la Orlat și continuitatea românilor în sudul Transilvaniei*. Comuna Orlat este situată la 15 km vest de Sibiu. Cercetări arheologice s-au întreprins în cele două cetăți ce se găsesc pe teritoriul comunei și care se numesc: „Cetatea scurtă” și „La zid”. În prima cetate s-au descoperit urme arheologice ale culturii Coțofeni, urme ale epocii provinciei romane și materiale arheologice de tip Ciugud. Această ceramică se datează după secolul al X-lea, ea dispărînd în secolul al XIII-lea. Cercetătorii atribuie această ceramică și cetătea respectiv populației românești din Transilvania.

În cetatea „La zid” de la Orlat s-au găsit numai două etape de locuire: cultura Coțofeni și perioada medievală. Materialele arheologice descoperite aici permit o datare începînd din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, pînă la secolul al XV-lea. Această cetate a fost încadrată de K. Horedt în șirul cetăților de graniță din sudul Transilvaniei, din care fac parte cetățile de la Săsciori, Girbova, Tilișca, Sibiel, Rășinari, Cîsnădie, Breaza, Avrîg.

Faptul de cea mai mare însemnătate în legătură cu aceste cetăți este acela că, în feudalismul timpuriu, existau aici obștile satești libere ale românilor, cuprinse, foarte probabil, încă de timpuriu într-un cnezat, a cărui existență este amintită documentar abia în secolul al XIV-lea.

În continuare semnalăm articolul intitulat *Rolul „Mărginenilor” în formarea comunității economice și a conștiinței naționale a poporului român*, semnat de Mihai Racovița și Nicolae Nistor. Importanța istorică a acestui articol constă în faptul că s-au studiat cu deosebită atenție zonele Amlășului și Făgărașului, care, desigur, au alcătuit un voievodat autohton străvechi, deoarece aceste „țări” au rămas în afara atingerii cu triburile maghiare, care au pătruns în Transilvania. În aceste „țări” românii erau organizați în puternice comunități obștești, ce și-au păstrat formele tradiționale de viață și au luptat pentru menținerea lor.

Avînd în vedere multitudinea de informații arheologice, istorice și etnografice, pe care o conțin articolele cuprinse în acest volum, precum și seriozitatea cu care sînt tratate, recomandăm în mod special consultarea lui.

Irina Casan—Franga

* * Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia, XV, 1977

Păstrînd aceeași serioasă ținută științifică care l-a consacrat, prezentul volum al periodicului Apulum aduce noi date în domeniul arheologiei, precum și în acela al istoriei medievale și contemporane românești, la care se adaugă și substanțiale articole cu conținut etnografic.

Articolele sînt grupate, ca de obicei, în „Studii”, „Comunicări și note”, „Recenzii” și „Note bibliografice”. Din prima grupă ținem să menționăm articolul semnat de Gh. Lazarovici și intitulat *Die Beziehungen der Vinča A Phase zu Nordthessalien und dem Südbalkan*, în care autorul înfățișează legăturile pe care le are faza A a culturii Vinča cu culturile din nordul Thessaliei și sudul Balcanilor.

În același domeniu al comunei primitive, semnalăm documentatul articol al lui D. Meier—Arendt, *Zur Erforschung der neoli-*

thischen Kulturen im südlichen Teil der Bundesrepublik Deutschland. Autorul a studiat problema neoliticului în sudul R. F. Germania, ținînd seama de lucrările referitoare la acest subiect apărute înainte de 1945, precum și de celea apărute după această dată. Studiul său este foarte minuțios și se referă la întregul neolitic din această regiune, materialul fiind grupat în următoarele capitole: *Altneolithikum, Mittelneolithikum, Der Übergang Mittel-Jungneolithikum, Jungneolithikum, Spätneolithikum*.

În articolul intitulat *Contribuții la cunoașterea metalurgiei cuprului și bronzului în nord-vestul României*, C. Kacsó prezintă integral materialul arheologic cuprins în două colecții: aceea a lui Ioan Mihaly și aceea a fostului Muzeu al Prefecturii din Satu Mare, colecții ce se află acum în patrimoniul

Muzeului județean Maramureș din Baia Mare. Totodată, autorul publică și descoperirile izolate de bronzuri din această regiune a țării, precum și obiectele cu loc de descoperire necunoscut, deoarece el socotește că ele provin din aceeași parte a Transilvaniei.

Într-un succint articol M. Guștin se ocupă de legăturile dintre cultura Basarabi și teritoriul Sloveniei.

În studiul intitulat *Materiale arheologice din castrul roman de la Bologa*, N. Gudea prezintă rezultatele săpăturilor arheologice efectuate în acest castru, în anul 1971. Autorul constată aici existența a opt barăci, în care se petrecea viața propriu-zisă a castrului, unde soldații își duceau existența și unde totodată ei aveau și mici ateliere pentru repararea armelor și pentru producerea unor piese de strictă necesitate. Ceramica găsită în castrul de la Bologa este foarte numeroasă, cuprinzând și vase de import și vase provinciale. Printre vasele de import se remarcă în mod deosebit cele de tip *terra sigillata*, dovadă încă o dată integrarea rapidă a Daciei în viața economică a Imperiului roman. Numeroase, de asemenea, sînt și armele găsite în acest castru. Trebuie menționate totodată și numeroase fragmente din vase de sticlă, ce s-au descoperit în săpăturile efectuate aici.

Al. Popa și I. Berciu, *Quelques objets en bronze et en argent à Apulum*, descriu materiale descoperite pe teritoriul celor două orașe romane de la Apulum. Acestea au un caracter votiv, unele dintre ele fiind piese de import, iar altele opera unor meșteri locali, a unor ateliere din Dacia. Toate piesele care fac obiectul articolului de față reprezintă zeltăți romane — exclusiv din pantheonul latin — și se datează în secolele II—III e. n.

În *Monumente epigrafice și sculpturale descoperite la Apulum*, V. Moga prezintă patru monumente romane, care provin dintr-o colecție particulară. Aceste obiecte au fost găsite în mai multe puncte de pe teritoriul Coloniei Aurella Apulensis.

C. L. Băluță, în *Sigilla mortuorum Apulensia*, ne face cunoscute mai multe mortaria în lut, cu ștampile, toate fiind descoperite în întimplătoare pe teritoriul orașului Apulum. Autorul studiază atent antroponimele sigiliilor de pe aceste mortaria, care sînt produsul unor ateliere locale din Dacia.

Stephanie Boucher semnează un articol substanțial intitulat *Les bronzes figurés dans le monde romain. Atelier et datation*. În concluzie autoarea arată că, după multe studii, s-a putut identifica un număr sigur de ateliere, dar problema datărilor rămîne încă foarte dificil de rezolvat.

O atenție deosebită merită articolul semnat de Gh. Anghel și M. Blăjan, intitulat *Săpăturile arheologice de la Sîmniclăuș (com. Șona, jud.*

Alba), 1974. Materialul arheologic rezultă indică trei niveluri distincte de locuire: Coțofeni, prefeudal și feudal timpuriu. O importanță deosebită prezintă obiectele de inventar rezultate din bordeiul prefeudal. Olăria găsită aici este lucrată la roata rapidă, de tradiție romană, fiind reprezentată de specia zgrunțuroasă cenușie, la care se adaugă un număr mai mic de fragmente ceramice cu pastă fină cenușie, precum și câteva fragmente ceramice de factură romană provincială din pastă fină roșie, portocalie. Ceramica își găsește similitudini în olăria romană utilizată în așezările rurale, urbane și militare din Dacia, în cea prefeudală, descoperită în ultimii ani în Transilvania, la Bratel, sau în Cîmpia Munteniei, la Dulceanca și Sfințești. Ceramica prefeudală de la Sîmniclăuș se datează în secolele V—VI e. n. și aparține culturii Bratei. Alături de ceramica lucrată la roată, apare aici și ceramica modelată cu mina. În aceeași proporție de 1/3 ca și la Bratei, Medias, Morești, Dulceanca, ea reprezentînd cunoscutul fenomen al ruralizării, al decăderii orașelor, produs și pe teritoriul Daciei, în condițiile prezenței populațiilor migratoare.

N. Vlăssă, în *Prese turdășene de influență „orientală”*, pune în discuție câteva obiecte provenind de la Turdaș și păstrate în vechile colecții ale Muzeului de istorie al Transilvaniei, piese ce dovedesc o influență orientală.

În raportul de săpături amănunțit, pe care-l face V. Lazăr, *Descoperiri arheologice în zona Mureșului Mijlociu* prin materialele publicate întregeste repertoriul arheologic al mai multor localități.

C. Pop, în articolul *Puncte de vedere privind arta sculpturală în piatră din Dacia Superioară* precizează că a putut stabili cu certitudine felul în care au fost lucrate câteva tipuri din piesele sculptate care s-au executat în atelierele din Sarmizegetusa, Napoca, Apulum, Potaissa, Porolissum, Gherla și Micia.

În *Epigraphica (VII)*, I. Piso prezintă 15 inscripții, parte revăzute, parte inedite, ce se găsesc în Muzeul arheologic de la Sarmizegetusa și în cel de la Deva.

În domeniul numismaticii, semnalăm articolul intitulat *Monede de aur romane imperiale și bizantine în colecțiile Muzeului din Alba Iulia*, semnat de Vlărica Pavel.

Atît pentru bogăția articolelor, cît și pentru valoarea studiilor ce le cuprind, recomandăm stăruitor și de data aceasta specialiștilor lectura acestui volum al periodicii Apulum.

Irina Casan—Franga

* * * Sargetia. Acta Musei Devensis, Deva, XI — XII (1974 — 1975) și XIII (1977)

Fondată în 1937 de dr. doc. Octavian Floca, Sargetia, buletinul Muzeului județean Hunedoara, numără până în prezent 13 volume. Cu un bogat domeniu de investigație — dar cu predilecție pentru arheologie și istorie —, prestigioasă publicație a adus contribuții de valoare la cunoașterea ținutului hunedorean, precum și a istoriei întregii țări.

În rândurile următoare, dedicate ultimelor volume (care au văzut lumina tiparului în 1976, respectiv 1978), ne vom opri numai asupra acelor materiale care sînt și de profilul revistei SCIVA.

Vol. XI—XII cuprinde două importante rubrici: *Studii și articole* (p. 11—222) și *Comunicări* (p. 225—500); cea de-a doua grupează contribuțiile sesiunilor științifice „Istoria și arheologia Daciei romane” (Sarmizegetusa, 9—11 mai 1975) (p. 225—348), „Tradiție și continuitate pe meleagurile hunedorene” (Hunedoara, 28 iunie 1975) (p. 351—390), „Deva — trecut și contemporaneitate” (Deva, 17 octombrie 1975) (p. 393—424) și „40 de ani de la încheierea acordului de la Tebea între Blocul Democratic, Frontul Plugarilor, Madosz și Partidul Socialist” (Deva, 5 decembrie 1975) (p. 427—500). Volumul cuprinde nu mai puțin de 75 de studii, articole și comunicări, cele de istorie veche și arheologie ridicîndu-se la un număr de 32.

Varietatea materialului, faptul că acesta este dispersat în diferitele secțiuni ale publicației (p. 11—138, 225—348, 351—355, 393—410), ne obligă a-l prezenta nu în succesiunea paginilor, ci pe probleme.

Vom începe cu materialele de arheologie preistorică. În articolul *Plastica culturii Vinăca—Turdaș în colecțiile Muzeului județean Hunedoara—Deva* (p. 11—18), Mircea Lazăr Dan prezintă câteva figurine zoomorfe și antropomorfe, precum și vase antropomorfe descoperite în așezarea eponimă Turdaș și de la Mintia. Mai amintim comunicarea lui Ioan Andrișoiu, *Mărturii ale dezvoltării societății omenești pe teritoriul Devei, în premisele străvechi* (p. 393—405); autorul prezintă vestigiile arheologice aparținînd neoliticului, epocii bronzului și primei epoci a fierului, apărute în cercetările, în special din ultimii ani, ale muzeului din Deva.

Epoca dacică este ilustrată mai întîi de două studii semnate de I. Glodariu. În primul, *Vase de argint în tezaurul dacice* (p. 19—34), autorul face o prezentare a descoperirilor (26 exemplare), apoi se oprește asupra citorva probleme: tipuri de vase de argint descoperite în Dacia, datarea acestora, proveniența

lor. În cel de-al doilea, *Comerțul roman și cucerirea Daciei* (p. 237—248), insistă asupra cauzelor de ordin economic ale cuceririi, fără a le nega pe cele de ordin politic și militar. Studiul este însoțit de cinci hărți, pe care sînt marcate descoperirile de ceramică romană, cele de sticlărie romană, de toreutică romană, precum și descoperirile monetare (una cu drahmele emise de Dyrrhachium și Apollonia, cealaltă cu monedele republicane și imperiale emise pînă în anul 106). În comunicarea *Cunoștea dacia zăcămintele metalifere de pe cuprinsul Hunedoarei?* (p. 353—355), L. Mărgăritan dă un răspuns pozitiv la întrebare, bazîndu-se pe descoperirile arheologice din așezările dacice; autorul arată că aceasta a reprezentat o premisă pentru dezvoltarea metalurgiei fierului în această zonă în epoca romană. Mai amintim aici *Succinte consideratii privind diferențierea socială în societatea geto-dacică, în perioada Burebista—Decebal* (p. 35—36) de M. Valea și Anghel Nistor.

Cele mai importante și numeroase studii sînt consacrate epocii romane. Acestea privesc în special materiale arheologice descoperite pe teritoriul județului Hunedoara (în special cele de la rubrica *Studii și articole*), dar și probleme de istorie a Daciei romane (cîteva prezentate la sesiunea de la Sarmizegetusa).

Desigur, evenimentul cel mai important din activitatea de cercetare arheologică pe cuprinsul județului Hunedoara în ultimii ani l-a reprezentat reluarea, în anul 1973, a săpăturilor de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa; principalele rezultate ale campaniilor din 1973—1974 sînt comunicate de Hadrian Dalcoviciu și colectivul șantierului (p. 225—231). Descoperirilor — mai vechi sau mai noi — din capitala Daciei romane le sînt consacrate o serie de alte studii sau comunicări. Amintim dintre acestea: Dorin Alicu, *Materiale ceramic de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (I)* (p. 43—49: două antefixe, un capac de vas cu inscripție și două fragmente de mortarium cu ștampilă); Adriana Rusu, Emil Nemeș, Constantin Pop, *Bronzuri figurate romane în Muzeul de arheologie din Sarmizegetusa* (p. 101—109: „în dorința noastră de a publica, pe cît posibil exhaustiv, piesele figurate romane turnate în bronz și păstrate în diferite muzee ale țării”; în acest articol este vorba de piese „amintite doar sumar în lucrările de specialitate”); Lucia Teposu Marinescu, *Ulpia Traiana, metropola cultural-artistică a Daciei romane* (p. 249—253); I. Mitrofan, *Villae rusticae pe teritoriul Sarmizegetusei* (p. 291—297); M. Bărbulescu, E. Nemeș, *Un relief cu muncile lui Hercule din*

palatul Augustalilor (p. 317–322; citeva fragmente sculpturale cunoscute din săpăturile lui C. Daicoviciu, despre care autorii arată că „nu este vorba de mai multe reliefuri cu diferite scene din isprăvile eroului, ci de un singur mare relief care prezenta probabil toate „muncile” lui Hercules, eventual și alte momente din viața sa”, v. p. 317); Ana Cătlinaș, *Considerații asupra cultului lui Liber și Libera la Sarmizegetusa* (p. 343–348; pe baza descoperirilor anterioare și reluării săpăturilor în 1973); A. Bodor, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa la umaniștii și cronicarii-istorici medievali* (p. 255–261).

Din domeniul epigrafiei, semnalăm contribuțiile lui I. Plso, *Epigraphica (I)* (p. 57–79; inscripții descoperite în săpăturile din 1973 sau din săpături mai vechi); N. Branga, *Tegulae privatae din Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (p. 81–100; remarcăm străduința autorului de a identifica numele abreviate de pe ștampile cu diverse personaje cunoscute din inscripțiile aflate în capitala provinciei); V. Wollmann, *Monumente epigrafice „emigrate” din Ulpia Traiana* (p. 307–314). Publicarea, în ultimii ani, a numeroase inscripții descoperite la Sarmizegetusa reprezintă o contribuție importantă la realizarea vol. III/2 din seria *Inscripțiile Daciei romane* a culegerii naționale de inscripții.

Un studiu exhaustiv intitulat *Descoperiri monetare în Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (p. 117–136) semnează Iudita Winkler.

Pentru epoca antică a județului Hunedoara, mai amintim câteva contribuții: L. Mărghitan, *Urme romane pe cuprinsul județului Hunedoara* (p. 37–42); M. Gheorghilă, *Opaițe romane de la Micia* (p. 51–56)¹; I. Andrițoiu, *O monedă bizantină descoperită la Uroi* (p. 137–138; *folles* de bronz de la Iustinian, bătut la Cyzicus); M. Virtopeanu, *Două morminte romane de la Micia* (p. 111–116); Adriana Rusu, *Vestigii dacice și romane în zona Hunedoarei* (p. 351–352); Oct. Floca, *Dovezi ale continuării locuirii a zonei cetății Deva, în epoca dacică și romană* (p. 407–410).

Deși în publicația muzeului din Deva precupănesc materialele legate de cercetările arheologice în cuprinsul ariei în care acesta își desfășoară activitatea, nu lipsesc totuși studiile privitoare la alte județe ale țării sau tratând chiar probleme de istorie a întregii Dacii romane. Astfel, sub titlul *Cu privire la „Dacia Felix”* (p. 233–236), N. Lasca face o trecere în revistă a teoriilor legate de prezența acestei legende pe monedele emise de împărații Declus, Claudius al II-lea Gothicul și Aurelian; contestind explicațiile mai vechi, autorul arată că formula cuprinde un element de caracter politico-administrativ, unul de caracter militar și chiar un element de bun augur².

Contribuții la harta arheologică a Daciei romane aduc Florea Costea, *Prezențe romane în sud-estul Transilvaniei* (p. 277–284); Istvan Ferenczi *Limes-ul Daciei Porolissensis între valea Zagrei și valea Mureșului* (p. 285–289), și Alexandru Matei, *O așezare rurală romană la Chinteni (jud. Cluj)* (p. 299–302). Pentru istoria militară a Daciei romane mai amintim studiul semnat de Doina Benea, *Un medic al Legiunii VII Claudia la Drobeta în timpul războaielor marcomanice* (p. 303–306). Pentru epoca romană, mai semnalăm două studii privind religiile provinciei. Cel al Ioanei Bogdan Cătănicu, *Iconografia zeului Pan pe teritoriul României* (p. 323–330), depășește intricateva granițe Daciei. Studiul lui Silviu Sanie, *Cultul lui Sol Invictus în Dacia* (p. 331–341), urmărește condițiile răspândirii cultului soarelui în provincia nord-dunăreană, încercând a face o delimitare a dedicațiilor pentru zeul sirian al soarelui de cele ale zeului persan al luminii³.

Arheologia secolelor II–III e. n. mai cuprinde alte două studii tratând, între altele, raporturile dintre dacii dinafara granițelor provinciei și populația provinciei, factor important al continuității și desăvârșirii procesului de romanizare: Sever Dumitrașcu, *Stadiul cercetărilor privind istoria și arheologia dacilor liberi din Crișana* (p. 263–267), și Tiberiu Bader, *Descoperiri de „terra sigillata” în teritoriile situate la nord-vest de Dacia romană* (p. 269–276).

Vol. XIII strânge, mai întâi, sub titlul *Centenarul Independenței de stat a României* (p. 9–129), o serie de contribuții valoroase, dintre care remarcăm pe cea semnată de Istvan Ferenczi, *Unele aspecte geografice ale luptei de independență a dacilor împotriva romanilor* (101–102; 105–106) (p. 13–17). Urmează rubricile *Studii și articole* (p. 131–527) și *Note și discuții* (p. 529–617); în continuare, ne vom opri asupra acelor materiale care tratează probleme de istorie veche și arheologie.

Rubrica *Studii și articole* debutează cu *Cercetări arheologice la Aiton, Cluj-Napoca și Răchifele (jud. Cluj)* (p. 131–147), de Mihai Blăjan și Tiberiu Cerghel (descoperiri din epocile neolitice, bronzului, dacică, romană, prefeudală, feudală; de aceea, considerăm că acest material își găsea mai bine locul la „Note”).

În continuare, I. H. Crișan prezintă *Locul complexului din Munții Orăștiei la civilizația geto-dacică* (p. 149–155), iar I. Ferenczi face o analiză de geografie fizică, dar comportând concluzii de importanță istorică deosebită asupra aceluiași probleme: *Observații geomorfologice privind apărarea naturală a complexului cetăților dacice din Munții Orăștiei* (p. 155–169).

În studiul lui Oct. Floca, se susține — pe baza descoperirilor arheologice coroborate cu datele geografului Claudiu Ptolemeu — ipoteza că antica *Singidava* poate fi localizată în cuprinsul orașului Deva de astăzi (p. 171—180).

În continuare, se prezintă alte două importante studii de epocă romană: N. Branga, *Considerații topografice și arhitectonice privitoare la Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (p. 183—190), și D. Protase, *Castre romane cu dublu zid de incintă descoperite în Dacia* (p. 191—202) ⁴.

O problemă de geografie istorică pune L. Mărghitan, *Valea Mureșului — parte integrantă a sistemului de fortificație a Daciei* (p. 203—207): pornind de la afirmația lui Herodot și Strabo că Mureșul s-ar vărsa direct în Dunăre, autorul opinează că eroarea se explică prin faptul că cei vechi credeau că Mureșul și cursul inferior al Tisei (Începând de la confluența celor două râuri) formau același râu, iar cursul superior al Tisei (datorită unui cot de 45° pe care-l face înainte de confluență) era afluent al Mureșului ⁵.

Studiile următoare sînt de valorificare a patrimoniului arheologic roman al Daciei Superioare: C. L. Băluță, *Lămpile romane din Muzeul județean Hunedoara — Deva* (p. 209—228); M. Bărbulescu, *Capitelluri romane din Dacia intracarpatică* (p. 229—261; studiu valoros, căruia i se poate reproșa doar limitarea la Dacia de Sus; dar el va avea desigur meritul de a stimula publicarea descoperirilor similare din toată provincia); Dorin Alicu — Sanda Alicu, *Un cadran solar fragmentar descoperit la Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (p. 263—265); Iudita Winkler — Mircea Dan Lazăr, *Emblema Legiunii a XIII-a Gemina pe un fragment de umbo* (p. 267—276) (placă de bronz ornamentată, descoperită la Vinerea, jud. Alba; autorii fac analogii între această piesă și *umbones* descoperiți în Tamisa și la Vindonissa).

În *Observații privind zidurile cu mortar din cetățile dacice hunedorene* (p. 277—284), R. Popa opinează că zidurile cu mortar din cetățile de la Bănița și Piatra Roșie nu pot fi

atribuite dacilor (care n-au folosit această tehnică), ci sînt refaceri din perioada de început a feudalismului ⁶.

Semnalam în continuare cinci interesante materiale grupate sub titlul *Note și discuții*. Reluînd o inscripție mai veche ⁷, R. Ardevan identifică numele unui nou augustal la Sarmizegetusa (p. 535—538). Adriana Rusu prezintă *Un mormînt roman descoperit la Uroi (județul Hunedoara)* (p. 539—542), iar C. Pop, *Statui imperiale de bronz la Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (p. 543—547) (parte dintr-o lucrare mai vastă privind statuile de bronz din Dacia romană).

Cum bună parte din materialele publicate în volumele de pînă acum ale Sargeției se află în muzeul din Deva, considerăm binevenit studiul lui I. Andrișoiu, *Constituirea și dezvoltarea colecției de arheologie a Muzeului județean Hunedoara—Deva* (p. 549—559).

De deosebit interes ni se pare publicarea unor *Documente privind monumentele arheologice romane de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (p. 561—571), de I. Pleșa și Oct. Rotar; dacă unele privesc inscripții, deja cunoscute ⁸, la p. 565 este redat un desen cu un vultur ținînd în ghiare un patruped, ceea ce ne amintește de divinitatea sîriană Turmasgadis, prezentă pînă acum în Dacia cu patru descoperiri sigure ⁹.

Chiar și o enumerare sumară a studiilor publicate în aceste ultime volume arată varietatea preocupărilor arheologilor de investigare a istoriei vechi a României. Prin importanța subiectelor tratate, și aceste volume ale Sargeției depășesc nivelul unei publicații de muzeu județean.

Remarcăm totodată că ele cuprind în încheiere o listă cu abrevieri, precum și faptul că fiecare articol este însoțit de un rezumat într-o limbă de circulație internațională.

Încheind, am arăta că se impune totodată pentru colectivul muzeului din Deva, precum și pentru toți cercetătorii arheologiei ținuturilor intracarpatiche, extinderea preocupărilor către secolele IV—X, mai puțin cercetate și mai rar prezentate în paginile Sargeției.

Constantin C. Petolescu

¹ Autoarea omite să arate că este vorba de materiale ieșite din săpăturile din therme; pentru raportul de săpături, vezi *Cercetări arheologice*, I, 1975 (volum publicat de Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România).

² Nu trebuie scăpat însă din vedere caracterul propagandistic al emisiunilor monetare. Pentru Dacius, legenda amintită semnifică restabilirea situației provinciei de către acest împărat, pe care o inscripție de la Apulum îl numește *restitutor Daciarum* (CIL, III, 1 176; vezi și M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 442). Înrîngurirea goșilor de către Claudius al II-lea a avut desigur urmări pozitive și pentru Dacia, eventual reînălțarea dominației romane după pierderile teritoriale din timpul lui Gallienus (Eutropius, IX, 8, 2: *Dacia... amissa est*). În sfîrșit, despre Aurelian ne informează tot Eutropius (IX, 13, 1): *Romanam ditionem ad*

În studiul lui Oct. Floca, se susține — pe baza descoperirilor arheologice coroborate cu datele geografului Claudiu Ptolemeu — ipoteza că antica *Singidava* poate fi localizată în cuprinsul orașului Deva de astăzi (p. 171—180).

În continuare, se prezintă alte două importante studii de epocă romană: N. Branga, *Considerații topografice și arhitectonice privitoare la Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (p. 183—190), și D. Protase, *Castre romane cu dublu zid de incintă descoperite în Dacia* (p. 191—202) ⁴.

O problemă de geografie istorică pune L. Mărghitan, *Valea Mureșului — parte integrantă a sistemului de fortificație a Daciei* (p. 203—207): pornind de la afirmația lui Herodot și Strabo că Mureșul s-ar vărsa direct în Dunăre, autorul opinează că eroarea se explică prin faptul că cei vechi credeau că Mureșul și cursul inferior al Tisei (Începând de la confluența celor două râuri) formau același râu, iar cursul superior al Tisei (datorită unui cot de 45° pe care-l face înainte de confluență) era afluent al Mureșului ⁵.

Studiile următoare sînt de valorificare a patrimoniului arheologic roman al Daciei Superioare: C. L. Băluță, *Lămpile romane din Muzeul județean Hunedoara — Deva* (p. 209—228); M. Bărbulescu, *Capitelluri romane din Dacia intracarpatică* (p. 229—261; studiu valoros, căruia i se poate reproșa doar limitarea la Dacia de Sus; dar el va avea desigur meritul de a stimula publicarea descoperirilor similare din toată provincia); Dorin Alicu — Sanda Alicu, *Un cadran solar fragmentar descoperit la Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (p. 263—265); Iudita Winkler — Mircea Dan Lazăr, *Emblema Legiunii a XIII-a Gemina pe un fragment de umbo* (p. 267—276) (placă de bronz ornamentată, descoperită la Vinerea, jud. Alba; autorii fac analogii între această piesă și *umbones* descoperiți în Tamisa și la Vindonissa).

În *Observații privind zidurile cu mortar din cetățile dacice hunedorene* (p. 277—284), R. Popa opinează că zidurile cu mortar din cetățile de la Bănița și Piatra Roșie nu pot fi

atribuite dacilor (care n-au folosit această tehnică), ci sînt refaceri din perioada de început a feudalismului ⁶.

Semnalam în continuare cinci interesante materiale grupate sub titlul *Note și discuții*. Reluînd o inscripție mai veche ⁷, R. Ardevan identifică numele unui nou augustal la Sarmizegetusa (p. 535—538). Adriana Rusu prezintă *Un mormînt roman descoperit la Uroi (județul Hunedoara)* (p. 539—542), iar C. Pop, *Statui imperiale de bronz la Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (p. 543—547) (parte dintr-o lucrare mai vastă privind statuile de bronz din Dacia romană).

Cum bună parte din materialele publicate în volumele de pînă acum ale Sargeției se află în muzeul din Deva, considerăm binevenit studiul lui I. Andrișoiu, *Constituirea și dezvoltarea colecției de arheologie a Muzeului județean Hunedoara—Deva* (p. 549—559).

De deosebit interes ni se pare publicarea unor *Documente privind monumentele arheologice romane de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (p. 561—571), de I. Pleșa și Oct. Rotar; dacă unele privesc inscripții, deja cunoscute ⁸, la p. 565 este redat un desen cu un vultur ținînd în ghiare un patruped, ceea ce ne amintește de divinitatea sîriană Turmasgadis, prezentă pînă acum în Dacia cu patru descoperiri sigure ⁹.

Chiar și o enumerare sumară a studiilor publicate în aceste ultime volume arată varietatea preocupărilor arheologilor de investigare a istoriei vechi a României. Prin importanța subiectelor tratate, și aceste volume ale Sargeției depășesc nivelul unei publicații de muzeu județean.

Remarcăm totodată că ele cuprind în încheiere o listă cu abrevieri, precum și faptul că fiecare articol este însoțit de un rezumat într-o limbă de circulație internațională.

Încheind, am arăta că se impune totodată pentru colectivul muzeului din Deva, precum și pentru toți cercetătorii arheologiei ținuturilor intracarpatiche, extinderea preocupărilor către secolele IV—X, mai puțin cercetate și mai rar prezentate în paginile Sargeției.

Constantin C. Petolescu

¹ Autoarea omite să arate că este vorba de materiale ieșite din săpăturile din therme; pentru raportul de săpături, vezi *Cercetări arheologice*, I, 1975 (volum publicat de Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România).

² Nu trebuie scăpat însă din vedere caracterul propagandistic al emisiunilor monetare. Pentru Dacius, legenda amintită semnifică restabilirea situației provinciei de către acest împărat, pe care o inscripție de la Apulum îl numește *restitutor Daciarum* (CIL, III, 1 176; vezi și M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 442). Înrîngurirea goșilor de către Claudius al II-lea a avut desigur urmări pozitive și pentru Dacia, eventual reînălțarea dominației romane după pierderile teritoriale din timpul lui Gallienus (Eutropius, IX, 8, 2: *Dacia... amissa est*). În sfîrșit, despre Aurelian ne informează tot Eutropius (IX, 13, 1): *Romanam ditionem ad*

fines pristinos varia bellorum felicitate revocavit. Pentru propaganda imperială era deosebit de important a face cunoscute aceste succese ale politicii și armatelor sale. Emisiunile monetare cu legenda *Dacia Felix* își găsesc astfel o explicație istorică.

³ Fotografia cu medalioul de la Romula (Sol în quadrigă înconjurat de semnele zodiacului; p. 335, fig. 2) este așezată invers, datorită unei greșeli de tehnoredactare; ea a fost încredințată lui S. Sanie, împreună cu toate datele tehnice și identificarea reprezentărilor, pentru utilizarea în teza sa de doctorat (*Culte siro-palmyrene în Dacia romană*, București, 1977), de către semnatarul acestor rânduri. Vezi C.C. Petolescu, *Terra antiqua Balcanica* (rezumatele seminarului de la Veliko Tîrnovo, R.P. Bulgaria, septembrie 1975); idem, *StCl*, 17, 1977, p. 157—159; I. Berclu — C.C. Petolescu, *Les cultes orientaux dans la Dacie méridionale*, Leiden, 1976, p. 15, 56 (nr. 64).

⁴ Articolul a fost prezentat drept comunicare și publicat în *Akten des XI. internationalen Limeskongresses*, Budapesta, 1977.

⁵ Ipoteza este interesantă și ar concorda cu cea pe care noi înșine am formulat-o în *IDR*, II, p. 89, cu privire la Jiu și Motru.

⁶ Autorul pune problema reamenajării acestor fortificații în secolele XII—XIII; aceasta ar explica și prezența descoperirilor feudale în numeroase alte fortificații antice.

⁷ *CIL*, III, 1 493; cf. V. Wollmann, *Apulum*, 13, 1975, p. 200—203.

⁸ Toate sînt publicate în *CIL*, III: cele de la p. 566, sub nr. 7 912 și 7 914; cele de la p. 568, sub nr. 7 921, 7 927, și 7 904; cea de la p. 570 sub nr. 7 915; cea de la p. 573 sub nr. 7 963.

⁹ Monumentele de la Romula au fost prezentate mai recent de I. Berclu — C.C. Petolescu, *op. cit.*, p. 12—13; cele de la Micia, de L. Mărghitan — C.C. Petolescu, în *Hommages à M.J. Vermaseren*, Leiden, III, 1978, p. 721—722. Un monument de marmură, reprezentînd un vultur imobilizînd un șarpe, a fost publicat de C.C. Petolescu, *StCl*, 17, 1977, p. 157—158, fiind atribuit, ipotetic, aceluiași divinități; vezi însă rezervele autorului și semnalarea de la p. 157, nota 21 (inscripția *CIL*, III, 7 756, privind disputa dintre *numen aquilae* și *dracones tres*).

ABREVIERI MAI DES FOLOSITE ÎN REVISTĂ

ActaMN	— Acta Musel Napocensis, Cluj-Napoca.
AFB	— Aktuelle Fragen der Bandkeramik, Székesfehérvár, 1972.
AlIAIași	— Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași.
Apulum	— Apulum. Acta Musel Apulensis, Alba Iulia.
ArheologijaKiev	— Arheologija Klev. Institut Arheologii, Kiev.
BSNR	— Buletinul Societății numismatice române, București.
BSPF	— Bulletin de la Société préhistorique française, Paris.
Carpica	— Carpica, Bacău.
CercetArhBuc	— Cercetări arheologice în București, București.
CercetIstIași	— Cercetări istorice, Iași.
Dacia	— Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București.
Danubius	— Danubius, Galați.
EthnArchZ	— Ethnographisch — Archéologische Zeitschrift, Berlin.
IzvestijaSofia	— Izvestija na Arheologiceskija Institut, Sofia.
Marisia	— Marisia, Tîrgu Mureș.
Materiale	— Materiale și cercetări arheologice, București.
MemAntiq	— Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.
MEPPE	— Manuel encyclopédique de préhistoire et protohistoire européennes (sub redacția lui Jan Filip), Praga, I, 1966 ; II, 1969.
MIAMoskva	— Materialy i issledovanija po arheologii, Moscova.
PZ	— Prähistorische Zeitschrift, Leipzig—Berlin.
RevMuz	— Revista muzeelor, București.
RI	— Revista de istorie, București.
Sargella	— Sargella. Acta Musei Devensis, Deva.
SCIV (SCIVA)	— Studii și cercetări de istorie veche (Studii și cercetări de istorie veche și arheologie), București.
SCN	— Studii și cercetări de numismatică, București.
SlovArch	— Slovenská Archeológia, Nitra.
SCȘBacău	— Studii și cercetări științifice, Institutul pedagogic, Bacău.
Suceava	— Suceava. Anuarul Muzeului județean, Suceava.
Tibiscum	— Tibiscum, Timișoara.

**REVISTE ȘI ANUARE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

REVISTA DE ISTORIE

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

**STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES**

**ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE –
CLUJ-NAPOCA**

**ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
„A. D. XENOPOL” – IAȘI**

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI

– **SERIA ARTA PLASTICĂ**

– **SERIA TEATRU–MUZICĂ–CINEMATOGRAFIE**

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART

– **SÉRIE BEAUX-ARTS**

– **SÉRIE THÉÂTRE–MUSIQUE–CINÉMA**

La publication „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie”
paraît 4 fois par an. Prix d'un abonnement annuel \$ 25. Toute
commande de l'étranger sera adressée à ILEXIM, Départa-
mentul export-import presă, 70 116, str. 13 Decembrie 3, P. O.
Box 136–137, télex 11 226, Bucarest, Roumanie. En Roumanie
vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre
facteur. Pour procurer la revue (directement ou par courrier), vous
pouvez vous adresser aussi à PUNCTUL DE DESFACERE AL
EDITURII ACADEMIEI, București, 71 021, Calea Victoriei 125,
sectorul 1.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

71 021, Calea Victoriei 125, sector 1, București

tel. 50.76.80

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- I. I. RUSSU, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomelor militare din anul 123*, 1974, 123 p., 5,75 lei.
- SILVIA MARINESCU—BÎLCU, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, 1974, 272 p., 32 lei.
- EUGEN COMȘA, *Istoria comunităților culturale Bolan*, 1974, 272 p., 34 pl., 37 lei.
- SUZANA DOLINESCU—FERCHE, *Așezări din secolele III și VI e.n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca*, 1974, 159 p., 14 pl., 21,50 lei.
- D. M. PIPPIDI (sub redacția), *Actes du VIe Congrès International d'études sur les frontières romaines*, Mamaia, 6 — 13 septembre 1972, 1974, 559 p., 76 pl., 50 lei.
- D. TUDOR, *Les ponts romains du Bas-Danube*, 1974, 176 p., 9 lei.
- ELENA BUSUIOC, *Ceramica de uz comun nesmălțuită din Moldova*, 1975, 90 p., 24 pl., 29 lei.
- D. M. PIPPIDI, *Scythica Minora, Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire*, 1975, 314 p., 24 pl., 38 lei.
- *,*, *Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, 1975, 324 p., 30 lei.
- I. I. RUSSU, *Inscripțiile Daciei romane, I*, 1975, 287 p., 2 pl., 31 lei.
- PETRE I. ROMAN, *Cultura Coțofeni*, 1976, 216 p., 118 pl., 34 lei.
- EMILIAN POPESCU, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, 1976, 451 p., 42 pl., 43 lei.
- D. PROTASE, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporul de Cîmple*, 1976, 115 p., 24 pl., 25 lei.
- M. MACREA și I. GLODARIU, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, 1976, 112 p., 5 pl., 8,25 lei.
- I. I. RUSSU, *Elemente traco-getice în Imperiul roman și Byzantium*, 1976, 184 p., 19,50 lei.
- R. VULPE, *Studia Thracologica*, 1976, 336 p., 26 lei.
- *,*, *Thrace-dacie*, 1976, 351 p., 48 lei.
- AL. SUCEVEANU, *Viața economică în Dobrogea romană. Secolele I—III e.n.*, 1977, 179 p., 28 lei.
- PETRE DIACONU și SILVIA BARASCHI, *Păcuiul lui Soare, II. Așezarea medievală*, 1977, 219 p., 10 pl., 36 lei.
- M. PETRESCU—DÎMBOVIȚA, *Depozitele de bronzuri din România*, 1977, 391 p., 51 lei.
- D. M. PIPPIDI și EM. POPESCU (sub redacția), *Epigraphica*, 1977, 287 p., 25 lei.
- GR. FLORESCU și C. C. PETOLESCU, *Inscripțiile Daciei romane, II*, 1977, 276 p., 23 pl., 27 lei.
- I. I. RUSSU, *Inscripțiile Daciei romane, III*, 1977, 288 p., 2 pl., 26 lei.
- *,*, *Inventaria arheologică*, fasc. 8, R.51, 1977, 15 file, 5 lei; fasc. 9, R.52—R.63, 1978, 14 file, 5 lei.
- EUGENIA ZAHARIA, *Populația românească în Transilvania în secolele VII—VIII. Cimitirul nr. 2 de la Bratel*, 1977, 139 p., 2 pl., 10,75 lei.
- PETRE ROMAN, IOAN NÉMETI, *Cultura Baden în România*, 1978, 156 p., 18 lei.
- FLOREA MOGOȘANU, *Paleoliticul în Banat*, 1978, 152 p., 2 pl., 11 lei.
- MARIA COMȘA, *Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov—Ploiești)*, 1978, 183 p., 4 pl., 30 lei.
- SEBASTIAN MORINTZ, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii, I*, 1978, 216 p., 27 lei.

